સાધ્યને માર્ગે

[શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમાં
પ્રકટ થયેલા છૂટા લેખોનો સંગ્રહ]

લેખક અને સંગ્રાહક

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ

સોલિસિટર અને નોટેરિ પબ્લિક

સં. ૧૯૯૬] [સને ૧૯૩૯

પ્રકાશક:-

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
મલબાર વ્યુ,
ચોપાટિ સિ ફેસ-મુંબઈ.

મૂલ્ય : ૦—૮—૦

મુદ્રક:—

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
જ્યોતિ મુદ્રણાલય,
જુમામસીદ સામે, અમદાવાદ.

પરિચય

લેખોના અનેક પ્રકાર છે સામાજિક, નૈતિક, રાજકીય, ધાર્મિક લેખો પૈકી કેટલાક તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા હોય, કોઈ નૈતિક અને ધાર્મિક મિશ્ર હોય અને કેટલાક માત્ર આત્મદષ્ટિએ લખાયલા હોઈ યોગ અથવા અધ્યાત્મના વિષયને સ્પર્શ કરનારા હોય

યોગ કે આત્માને લગતા વિષયો લખવામા કેટલીકવાર આત્મસન્મુખતા હોય છે અને કેટલીકવાર માત્ર લખવાની શક્તિપ્રાપ્તિની માન્યતા પર આધાર રાખી જનરંજન ખાતર પણ લેખો લખાયલા હોય છે

કોઈ વખત સુખી ક્ષણે આતર સન્મુખતા થાય ત્યારે અંદરની પ્રેરણાથી લેખો લખાઇ જાય છે એવા લેખો લખનાર પોતે વાચે ત્યારે થોડા વખત એને પણ શાતિ થાય છે અને જીવનની મીઠી ઘડીઓના સોણલાની સ્મૃતિ તાજી થાય છે

આવા કેટલાક લેખો આતર પ્રેરણાથી લખાઇ ગયા છે–એનો અત્ર સગ્રહ કર્યો છે એની સાથે લેખન સવત બતાવવાનો હેતુ પ્રેરણાના વિકાસનો મારા મન પર ખ્યાલ રહે તે હોઇ, જાહેર પ્રજાને તે બહુ ઉપયોગી નથી

મારા લેખોને મારી સગવડ ખાતર મેં છ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યા છે. આ સંગ્રહમાં મેં બનતા સુધી (૧-૧) અને (૧-૨) વિભાગના લેખોજ દાખલ કર્યા છે. આ આખા સંગ્રહમાં માત્ર આત્મદૃષ્ટિને જ નજરમાં રાખી છે, એમાં સામાજિક કે ચર્ચાત્મક લેખ એક પણ નથી અને એકાદ અપવાદ સિવાય લગભગ સર્વ લેખો જૈન કે જૈનેતર આનંદથી વાંચી શકે એવા હોઈ, જાહેર પ્રજાને સાદર અર્પણ કર્યા છે.

આ લેખોમાં વિવિધતા તો છે, પણ લગભગ દરેકની પાછળ આંતરદશા સન્મુખ થવાની તાલાવેલીની ભાવના હોઇ, એ સંગ્રહનું નામ '**સાધ્યને માર્ગે**' રાખ્યું છે. સાધ્ય તો સર્વનું એકજ હોઇ શકે: આ જંજાળમાંથી મુક્ત થઈ અનંત આનંદનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું અને નિર્વિકાર દશામાં રહી સુખ દુ:ખ કે રાગદ્વેષાદિ દ્વંદ્વોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો અથવા તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો. આ 'સાધ્ય' ને 'માર્ગે' વધતાં કેવી કેવી વિચારણા થાય, તે મારા શબ્દોમાં જૂદે જૂદે પ્રસંગે વ્યક્ત કરી છે, અને સ્વપરહિતની નજરે અત્ર તેનો સંગ્રહ કર્યો છે.

'સાધ્યનો માર્ગ' સહેલો પણ નથી અને વિકટ પણ નથી, પણ એ રસ્તે ચઢવા માટે અંદરનો પાકો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. એની કોઇ કોઇ ચાવીઓ મળી જાય તો પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે અને સફળ થાય તો ખાસ આદરણીય છે. એવા માર્ગે જવાની ભાવનાકાળે મુમુક્ષુ તરીકે મને કોઇ કોઇ સ્ફુરણાઓ થઇ તે નોંધી રાખી છે અને તેનો અત્ર

સગ્રહ કર્યો છે એમા વિરોધ નહિ આવે, પણ જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિન્દુઓને સમજવા તો પડશે એમાથી કોઈ ઉપાદેય તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તો લેખકનો પ્રયત્ન સફળ થવા સાથે જિજ્ઞાસુને લાભ થશે અને તે નિમિત્તે લેખકના પ્રયત્નને કાંઈક બદલો મળશે આમાનો કોઈ પણ લેખ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ લખાયલો નથી એમા જ્ઞાનને બતાવવાનો આશય હતો નહિ અને હોઇ શકે નહિ સાહિત્યને અને આત્મદૃષ્ટિને ખાસ વિરોધ નથી, પણ સાપેક્ષદૃષ્ટિએ નજર કરી રહી છે તે પર ખાસ ધ્યાન ખેચવાની જરૂર જણાય છે આ લેખો ઉતાવળથી વાચવામા લાભ નથી અને વાચીને સાહિત્યનજરે ટીકા કરવા લાયક પણ નથી એમા આદરણીય તત્ત્વ જણાય તે જીવવા લાયક છે અને તે દૃષ્ટિએ લેખો વાચવા ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે આત્મિક વિચારણામા દેખાડો કરવાને કે વિદ્વત્તાનો આડબર કરવાને સ્થાન નથી અને તે રીતે એ લેખો ઉપર વિચારણા થાય તે આત્મહિત ખાતર જરૂરી છે આ સગ્રહ નવલકથાની રીતે વાચવો નહિ કે રેલવે કે ગાડીમા બે પાના વાચ્યા ન વાચ્યા અને બીજી ખટપટ કે વાતોમા પડી ગયા—તે રીતે વાચવાનો નથી શાત સમય, શાત વાતાવરણ અને મનની સ્થીરતા હોય ત્યારે વાચી તે પર વિચાર થશે તો તેમાથી કાંઈક પ્રેરણાત્મક તત્ત્વ મળી શકશે એવી લેખકની માન્યતાને પરિણામે આ સગ્રહ સાદર કરવામા આવે છે આટલી વાતો કરી જનતાને વિજ્ઞપ્તિ કરૂ છુ કે આ લેખોમા પુનરાવર્તન દેખાય તો ક્ષમા કરવી લેખો જૂદે જૂદે વખતે લખાયલા છે, એટલે એના સગ્રહમા પુનરુક્તિ દેખાય તો તે ક્ષતવ્ય ગણાવા અભ્યર્થના છે

આ સર્વ લેખો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા છપા

ચલા છે તેમાંથી તારવી કાઢ્યા છે. એ લેખોની પાછળ એક જ ભાવના જણાશે અને એ સર્વનો સાર એકાદ વાક્યમાં મેળવી શકાય તેમ છે અને તે શોધી કાઢવા વાચકવર્ગને વિજ્ઞપ્તિ છે. લેખોમાં પણ તે ભાવ અવારનવાર વ્યક્ત થઈ ગયો છે. આ જીવનનું રહસ્ય પ્રાપ્ત કરવા અને તેનું સાફલ્ય કરવા માટે **પોતાનું** શું છે અને **પારકું** શું છે તેની શોધ કરવી અને આંતર **પરિણતિ નિર્મળ** રાખવી એમાં સર્વ લેખોની પાછળની ભાવનાનો સમાવેશ થઈ જશે એ વિષય ઘણો વિશાળ છે અને છતાં એક વાક્યમાં સંકેલી શકાય તેવો છે. એને ઘણાં દૃષ્ટિબિન્દુથી વિચારવાની જરૂર કષ્ટસાધ્ય જીવો માટે છે અને આપણામાંના ઘણાખરા એ વર્ગના હોઇ એને કોઈ ઉપયોગી વિચારપ્રવાહ મળે તો તે સુયોગ્ય છે એમ વિચારી આ સંગ્રહ તૈયાર કર્યો છે.

આવા લેખો લખવાની મારી યોગ્યતા કેટલી ઓછી છે તે હું સારી રીતે સમજું છું મને અનેકવાર લાગ્યું છે કે ઘણીવાર મેં નાને મ્હોઢે મોટી વાતો કરી છે. એમ કરવામાં મારી કોઈ કોઈ સુખી ક્ષણો માટે મારી જાતને ધન્ય માનું છું. લેખ લખનારમાં એવી વાતોમાંનું કાંઈ છે કે નહિ તે જોવા કરતાં વિચારમાં કાંઈ **માર્ગદર્શન** છે કે નહિ એ નજરે લેખો વિચારાય એમ હું ઇચ્છું છું. મારી તાકાત બહારની ઘણી વાતો મેં કરી છે એનો સ્વીકાર કરતાં મને જરાપણ સંકોચ નથી. જેમ ઉપમિતિ કથામાં વિમળાલોક અંજન (જ્ઞાન), તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી (દર્શન) અને મહાકલ્યાણક ભોજન (ચારિત્ર) ભર્યાં છે તેમ આમાં ક્રિયાનાં રહસ્યો અને અનુભવનાં સ્ફુલિંગો સંસ્પર્શ્યાં છે

અને ઉક્ત કથા એના મહાન લેખક શ્રી સિદ્ધર્ષિ પર ઉપકાર કરવા સારૂ વાચના સાભળના એમણે વિજ્ઞપ્તિ કરી છે, તેમ આ લેખો મારા પર ઉપકાર કરવા વાચના વિજ્ઞપ્તિ છે

આ સગ્રહમા ૨૫ લેખો છે એમાના ઘણાખરાને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના તત્રીએ વાર્ષિક અનુક્રમણિકામા નૈતિક લેખોની કક્ષામા મૂક્યા છે એ વાત મને સમીચીન લાગે છે એમા અચળ જૈન સિદ્ધાતને વાધો આવે તેવી એક વાત ન આવે એની ખાતરી તો એનુ જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા સ્થાન છે, પણ તે ઉપરાત એમા વ્યવહાર અને નીતિનુ મિશ્રણ એવી રીતે થયુ જણાય છે કે એને 'સાધ્યને માર્ગે' ઉપનામ મળે તો એની સાર્થકતા નામાભિધાનમા થાય છે એમ મને લાગે છે નીતિ અને ધર્મને વિરોધ તો હોય જ નહિ એતો સામાન્ય વાત છે, પણ નીતિની ઉત્કૃષ્ટ હદે ધર્મના અતરગમા પ્રવેશ ઠેઠ સુધી થઇ શકે છે એ જૈન ધર્મનુ અનેકાત સ્વરૂપ સમજનારને જણાવવાની ભાગ્યેજ જરૂર હોય

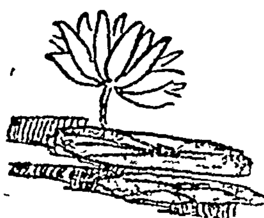
વારવાર મનન કરી આ લેખો વાચવા વિજ્ઞપ્તિ છે અત્યારે વાચનની એટલી દિશાઓ ઊઘડેલી છે અને ઊઘડતી જાય છે કે એમા વારવાર વાચન કરવાનુ સૂચવવુ એમા પણ ધૃષ્ટતા લાગે છે, છતા અમુક દૃષ્ટિ નજરમા ગણી ધૃષ્ટ ગણાવાના ભોગે પણ એવી વિજ્ઞપ્તિ કરૂ તો કૃપા કરી તે તરફ લક્ષ્ય આપવુ અને ધૃષ્ટતા માટે ક્ષમાયાચના કરૂ તેને સફળ કરવી

મહુવા નિવાસી શ્રી વનમાળીદાસ રાયચદ વારૈયાના

ધર્મપત્ની ગં. સ્વ. લક્ષ્મીબાઇએ આ પુસ્તકપ્રકાશન માટે ઔદાર્ય બતાવી શ્રી વનમાળીદાસના નામ સાથે તેને જોડવાની ઇચ્છા બતાવી તેથી આ લેખસંગ્રહ તૈયાર કરવા મને પ્રેરણા થઇ છે. પ્રેરણા માટે તેમનો આભાર માનું છું. આ સંગ્રહ જનતામાં આદર પામશે તો **સૌજન્યના** વિષય પર એક શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં મેં બાર લેખો લખ્યા છે તેને પ્રકાશન કરવાની યોજના કરીશ એ સંગ્રહ આનાથી દોઢો થવા સંભવ છે સદર સર્વ લેખો પણ ઉપર્યુક્ત માસિકમાં પ્રકટ થયેલા છે. અવકાશે એ કાર્ય હાથ ધરવાની ભાવના છે.

બાકી આવા નાના સંગ્રહમાં ઉપોદ્‌ઘાત કે પ્રસ્તાવના શું હોય? આમુખ દ્વારા જરૂરી પરિચય કરાવવાની રીતિનો સ્વીકાર કરી આ સંગ્રહ જનતાને સાદર કરવાની રજા લઉં છું.

મુંબઇ, ચોપાટિ સિ. ફેસ મલબાર વ્યુ
પોષ દશમી સં. ૧૯૯૬ } મોતીચંદ

વિષયાનુક્રમ

શ્રીયુત્ વનમાળીદાસ રાયચંદ વારૈયા

જન્મ: જેઠ સુદ ૧, ૧૯૪૪] [દેહોત્સર્ગ માગશર સુદ ૧૪ સં. ૧૯૮૬

શ્રીયુત વનમાળીદાસ રાયચંદ વારૈયા

ભાવનગર સ્ટેટના મહુવા શહેરમા તેમનો જન્મ સં ૧૯૪૪ના જેઠ સુદ ૧ ને રોજ થયો હતો તેમની પંદર વર્ષની વય થઈ ત્યારે તેમના પિતાશ્રીનુ અવસાન થતા કુટુંબચિંતા તેમના માથા પર આવી પડી, એટલે અભ્યાસ છોડી એમણે નિર્વાહના સાધનો શોધ્યા શરૂઆત પંદર રૂપીઆના માસિક પગારની નોકરીથી કરી, આપબળે વધતા ગયા શેઠ મીઠાભાઇ નથુભાઇના એકસપોર્ટ ઇમ્પોર્ટ ખાતામા ભાગીદારી થઇ અને ત્યા તેમણે પોતાની કુદરતી ચાલાકી અને ચીવટ સાથે પ્રમાણિક વ્યવહારના અનેક દાખલાઓ બતાવ્યા, વ્યાપારી તરીકે સારી નામના મેળવી અને એ રીતે પોતાનો યશ દીપાવ્યો

એમનો સ્વભાવ ખૂબ પ્રેમાળ હોઇ, એ અનેકને મિત્રો કરી શકતા હતા અને સ્પષ્ટવકતા હોઇ સાચી વાત નિખાલસ દીલે કહેવામા જરાપણ સંકોચ ન રાખતા જીવનલીલાને વિસ્તર્યાને અનેક વર્ષો વીતી ગયા, છતા તેમના સબંધી અને મિત્રો તેમને હજુ પણ યાદ કરે છે એ તેમની સબંધ બાંધવાની અને જાળવવાની રીતિ દાખવે છે

એક મનુષ્યની ગણના કરવામા તેનો શોખ કેવા પ્રકારનો હતો તે અગત્યનુ સ્થાન ભોગવે છે શ્રી વનમાળીદાસને આનંદઘનજીના પદો અને અધ્યાત્મ વિષય તરફ ખૂબ તાલાવેલી લાગેલી હતી. અને તેઓની અંત અવસ્થા દરમ્યાન જેમણે તેમને પદો બોલતા સાભળ્યા તેઓ તેમની હૃદયમર્મજ્ઞતા સમજી શકયા હતા વ્યાપારીનુ સરળ જીવન, સગા સબંધીનુ કાર્ય કરવાની ભાવના, પ્રમાણિક જીવન જીવવાની તમન્ના અને યોગ અધ્યાત્મના પુસ્તકોનુ મનનપૂર્વક વાંચન-એ સર્વ નાદા પણ આધ્યાત્મિક જીવનને

અરાળાર સૂચવે છે. તેઓને જે વિષયો ગમતા હતા તેના વિષયો-લેખોનું પુસ્તક તેઓના નામ સાથે જોડાય એ એક રીતે તદન યોગ્ય હકીકત જણાય છે. તેઓ સં. ૧૯૮૬ના માગશર સુદ ૧૪ને રોજ યોગપદો ગાતાં ગાતાં દેહમુક્ત થયા અને પોતાની પાછળ બે પુત્રી વૃધ્ધ માતા અને પત્નીને મૂકી ગયા. આ રીતે બેતાલીશમા વર્ષમાં તેમનો દેહવિલય થયો. અનંત શક્તિના આત્માને તો જન્મ મરણ નથી. બાકી શરીર છૂટી જાય તો વ્યવહાર નજરે 'મરણ' કહેવાય. આવા સ્વશક્તિથી વધેલા યુવકનું જીવન વ્યવહારદષ્ટિએ સુયોગ્ય ગણાય અને સાધ્યને માર્ગે પ્રગત ગણાય. તેમના આત્માને શાંતિ મળો.

મતિમત એમ વિચારોરે, મત મતીયનકા ભાવ
મતિમત એમ વિચારો રે.

વસ્તુગતે વસ્તુ લહોરે, વાદવિવાદ ન કોય;
સૂર તિહાં પરકાશ પિયારે, અંધકાર નવિ હોય. ૧

રૂપરેખ તિહાં નવિ ઘટેરે, મુદ્રા ભેખ ન હોય;
ભેદજ્ઞાન દષ્ટિ કરી પ્યારે, દેખો અંતર જોય. ૨

તનતા મનતા વચનતા રે, પર પરિણતિ પરિવાર;
તનમનવચનાતિત પિયારે, નિજ સત્તા સુખકાર. ૩

અંતર શુદ્ધ સ્વરૂપમેં રે, નહિ વિભાવ લવલેશ;
ભ્રમઆરોપિત લક્ષથી પ્યારે, હંસા સહત કલેશ. ૪

અંતર્ગત નિહચે ગહીરે, કાયાથી વ્યવહાર;
ચિદાનંદ તવ પાસીએ પ્યારે, ભવસાયરકો પાર. ૫

કાફી રાગેણુ —શ્રી ચિદાનંદજી

સાધ્યને માર્ગે

[૧]

આત્મનિરીક્ષણ

कृती हि सर्व परिणामरम्य, विचार्य गृह्णाति चिरस्थितीह,
भवान्तरेऽनन्तसुखाप्तये तदात्मन्! किमाचारमिमं जहासि
अध्यात्मकल्पद्रुम

વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે મન પાવે વિશ્રામ,
રસ સ્વાદન સુખ ઉપજે અનુભવ યાકો નામ
સમયસાર નાટક

'આત્મનિરીક્ષણ' એટલે પોતાના કરેલા કાર્યોની તપાસ, તે પર વિચારણા, અને ભવિષ્યમા કરવા ધારેલા કાર્યોની સ્પષ્ટ યોજના શાસ્ત્રકારોએ આત્મનિરીક્ષણનો ઉપયોગ બહુ સારો બતાવ્યો છે રાત્રીએ સૂતા પહેલા આખા દિવસમા કરેલા કાર્યો પર વિચાર કરવો, અને સવારે ઊઠતી વખતે પોતાની ફરજો વિચારવી તે બહુ જ ઉપયોગી અને લાભકારક છે આવી ટેવથી ઐહિક અને પારલૌકિક લાભો શ્રેણીબદ્ધ મળ્યા કરે છે આ આત્મનિરીક્ષણથી કેટલા લાભો સામાન્ય રીતે થાય અને તેવી સ્વપરીક્ષા કેવી રીતે કરી શકાય એ બાબત પ્રસ્તુત છે પ્રથમ તે સદ્ગુણથી લાભો કેટલા થાય છે તે પર વિચાર કરીએ

૧ આત્મનિરીક્ષણથી લાભાલાભ તપાસવાની ટેવ પડે છે આખો દિવસ પ્રાણીઓ હારબધ કામો એક પછી એક કર્યે જાય છે, તેમા પોતાના લાભના કાર્યો

ક્યાં છે તેનો વિચાર બહુ થોડાને હોય છે મનુષ્યો હમેશાં લાભ તરફ તો નજર રાખે જ છે, પરંતુ બહુધા **તાત્કાલિક** લાભ તરફ તેની વિશેષ નજર રહે છે, તેથી ગમે તેવું અસત્ય બોલી અથવા તો છેતરપીંડી કરી જો પાંચ પચીશ રૂપિઆનો લાભ થતો હોય તો તેમ કરવા ચૂકતા નથી પરિણામે તેને આ ભવમાં જ હાનિ થાય છે સત્યને રસ્તે ચાલનાર કદી પણ દુ:ખી થતા જ નથી આ લોકમાં પણ તેની આબરૂ એવી જામે છે કે તે જો વ્યાપારી હોય તો તેની દુકાનની ઘરાકી વધારે હોય છે, જો તે નોકર હોય તો થોડા વખતમાં ઊંચા હોદ્દા પર આવે છે. પરંતુ આવા પ્રકારની આબરૂ જામે તે પહેલાં થોડાક પ્રતિકૂળ સપાટાઓ ખમવા પડે છે, જેમ કરવાને પ્રાકૃત મનુષ્યો શક્તિમાન થતા નથી. આમ થવાનું કારણ શું હશે ? એવો સવાલ સહજ થાય છે. તેનો ઉત્તર એ જ છે કે તેઓને વિચાર કરવાની ટેવ નથી. જો તેઓ વિચાર કરવાની ટેવ પાડે તો થોડા વખતમાં સમજી શકે કે આમાં પોતાને તાત્કાળિક થોડા લાભ છે, પણ જો તેનો ભોગ પોતે આપશે અને સત્ય માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરશે, તો છેવટે બહુ લાભ થશે આવા પ્રકારની લાભહાનિ તોળવાની તાત્વિક શક્તિ આત્મનિરીક્ષણથી અલ્પ પ્રયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

આત્મનિરીક્ષણથી પોતાનાં કાર્યો પર **વિચાર કરવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર કબજામાં** આવે છે. આપણે આખો દિવસ અસ્તવ્યસ્ત કામ કરી રાત્રીએ એકદમ સુઇ જઇએ છીએ સુવું, ખાવું, પીવું, પહેરવું, મોજશોખ કરવો અને મોત આવે ત્યારે મરી જવું, એ જ જીંદગીનું સામાન્ય ચક્ર થઈ ગયું છે. આ દરેક કાર્યોથી આત્મિક બળને

કેટલી હાનિઓ પહોચી છે તેનો આપણે વિચાર કરતા નથી, સમજતા નથી અને માત્ર ઉઘાડી આખે અધની માફક પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ આજકાલ તો જનસમૂહનુ જીવન ચક્રા અથવા પથ્થર જેવુ દેખાય છે જેઓ બહુ પ્રવૃત્તિમા પડેલા હોય છે તેઓ આખો દિવસ કામ કર્યા જ કરે છે અને વગળ બધ થાય ત્યારે ચક્રાની માફક બધ થાય છે આના જીવો ચક્રાને તેલ વિગેરે મૂકતા નહિ હોવાથી બળમા ઘસાતા જાય છે, ઓછા થતા જાય છે અને છેવટે અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે સુસ્ત માણસો પથ્થરની માફક એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે ગતિ કરવાને અસમર્થ છે તેઓને જો કોઈ પ્રેરે તો જરા ચાલે છે, પરન્તુ ઘણે ભાગે તેઓની આત્મિક શક્તિ કાટ ખાઈ જાય છે અને તેથી તેઓનુ આત્મિક બળ ધીમે ધીમે નાશ પામતુ જાય છે આ બન્ને પ્રકારના માણસોથી જુદા પ્રકારનો સાધ્ય દષ્ટિવાળો પ્રાણી પોતાના સર્વ કાર્યો પર નજર નાખે છે, અને તેમાથી ચોકસ ભૂલો શોધી કાઢી તે તરફ પ્રવૃત્તિ થતી અટકાવે છે

આ ટેવવી પોતાના સર્વ કાર્યો પર કાબુ રહે છે તે હમેશા જાગૃત હોવાથી કોઈ પણ કાર્ય તેની નજર બહાર જતુ નથી તેવા માણસોની પ્રવૃત્તિ બહુ વિચારના પરિણામ તરીકે નિર્મીત થએલી હોય છે, તેથી તે નિયમીત રહે છે, નકામો વખત ગાળતો નથી, અને કામો આગેપણામા તેને એવી તો ચાલાકી પ્રાપ્ત થાય છે તથા દરેક કાર્યો એક એવી ચાકળમા ગુથાઈ જાય છે, કે તે દરેક આકડાઓ નહેરાઈને પસાર કરી શકે છે, ત્યારે બીજો માલુમ આ કામ કરૂ કે પેલુ કરૂ, તેની અકળામણમા આખો દિવસ ગ્વડયા કરે છે

અને છેવટે એક પણ કામ સંપૂર્ણપણે કરી શકતો નથી. ટુંકામાં આત્મનિરીક્ષણથી **કાર્યોમાં યોજના અને કાર્ય સિદ્ધિમાં સહેલાઇ** આવી જાય છે, અને તેને લીધે કાર્યો પર અંકુશ આવે છે બીજા માણસો કાર્યના સેવક થઇ રહે છે, દરેક કામ તેમને અડચણ કરે છે; ત્યારે આવા માણસના સંબંધમાં દરેક કામ તેનું સેવક થઇ રહે છે. અનુભવથી આ બાબત સમજી શકાય તેવી છે.

આવા પ્રાણીના **વ્યવહાર અને ધર્મ** બહુ **શુદ્ધ અને સરલ** રહે છે કાર્યપદ્ધતિના પરિણામે આ લાભ અકસ્માતથી જ તેને મળી આવે છે, તે પર વિશેષ લખવાની જરૂર નથી વ્યવહારમાં ઘણા દાખલાઓ જોવામાં આવે છે જેથી આ હકીકત સહજ સમજાય તેવી છે

આત્મવિચારણાથી આ ઉપરાંત થતાં અનેક લાભોનું દિગદર્શન: મોટામાં મોટો લાભ **વિચાર શક્તિમાં વધારો** થાય છે તે છે દરેક વ્યક્તિને માલૂમ હશે કે આખા દિવસના કાર્ય પ્રસંગોમાં અનેક વિચારો આવ્યા હશે, સ્ફુરણાઓ થઇ હશે અને થવાની સાથે જ તે વિચારસાગરની સપાટિ પરથી નાશ પામી ગઈ હશે આવા અનેક વિચારોની નિશાની-ગંધ પણ રહેતી નથી પરંતુ જેને પોતાનાં સર્વ કાર્યો પર નજર રાખવાની ટેવ હોય છે તેને એમ થતું નથી તેને નવો વિચાર, નવી સ્ફુરણા, નવા નિયમો, નવાં અવલોકનો, નવા ઉપદેશો કરવામાં, ગ્રહણ કરવામાં, ધારણ કરવામાં, ઠસાવવામાં અને પૃથક્કરણ કરવામાં અસાધારણ ચાલાકી આવી જાય છે. ઘણી ખરી વખત દરેક વિચારોમાં સીધી રીતે અને કોઇવાર અદૃશ્ય અને આડકતરી રીતે સદુપયોગ જ થાય છે. મુખ્ય

મુદ્દે તેની વિચારણાશક્તિ નિર્ગ્બળ જતી નથી આથી દરેક નવો વિચાર તેના પર અસર કરે છે કોઈ નવો પદાર્થ જોતા જ તે અવલોકી તેનાથી સાર ગ્રહણ કરે છે અને આ શક્તિ એટલી હદ સુધી વધે છે કે જે જગોએથી સામાન્ય માણસો દુર્ગુણો લઇ આવે છે તે જગાએથી તે સદ્ગુણો લઈ આવે છે બીજાઓને કાર્યોપર અંકુશ હોય છે, પરંતુ મનમા કુવિકલ્પો થાય તેને રોકવાની શકિત બહુ થોડામા હોય છે આવી શક્તિ પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે આવો અમા ધારણ માણસ પોતાના વિચારો દાબી શકે છે અને ધીમે ધીમે મન પર પણ એટલો કાબુ મેળવી શકે છે કે તેને ખરાબ વિચારો આવતા જ નથી, તેની વિચારશક્તિ પણ આથી એટલી ખીલે છે કે તે એક વિષય ઉપર કલાકના કલાકો સુધી અસ્ખલિતપણે વિચાર કરી શકે છે મનની આવી સ્થિતિ થવી તે બહુ મુશ્કેલ કાર્ય છે આપણે એક બાબત પર વિચાર કરવા માડશુ તો તુરત જ જણાશે કે બે ચાર મિનિટમા બીજા વિષયમા મન ઊતરી જશે અને બહુ મહેનત કરી ધ્યાન-એકાગ્રતા કરવા જશું તો ઝોકા આવશે તેથી આના માણસને વિચારશક્તિ જે કાબુ આવે છે તે બહુ લાભકારક છે

હવે મન અને વિચારશક્તિ પર આટલો કાબુ આવેલ માણસ કયા ગુણો પ્રાપ્ત ન કરી શકે? તે ગમે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી શકે છે, સાંસારિક રાગો તેને લેપ કરતા નથી અને દ્વેષથી તે ચૂકતો નથી, કષાય તેનાથી દૂર જ રહે છે અને ગુણસ્થાનકના પગથીઆ તેને બહુ સહેલ થઈ પડે છે મુદ્દે ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડી આ ગુણ ખીલવ્યો હોય તો પરમ

પદપ્રાપ્તિમાં પ્રધાન મદદગાર થઈ પડે છે, એમાં સંદેહ નથી. તેથી હવે એ પરીક્ષા–તપાસ–કેવી રીતે કરવી તે પર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

આવા અનેક લાભોથી ભરેલો ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે **ચાલુ અભ્યાસ–ટેવ–પુનરાવર્તનની બહુ જરૂર છે.** પ્રથમ થોડેથી શરૂઆત કરવી જોઇએ. આ ગુણના પ્રથમ પાયા તરીકે શાસ્ત્રકારે **૧૪ નિયમ** ધારવાનું કહ્યું છે. આપણે આખી ઉંમર સુધી દરરોજ ખાયા કરીએ, છતા આપણે કેટલી વસ્તુઓ દરરોજ ખાઇએ છીએ તે કહી શકશું નહિ આપણે યાદ કરીએ તો તેમાં પણ બહુ વખત જાય અને છતાં તેમાં ભૂલ રહેવાનો સંભવ રહે છે. છ માસની ટેવ પછી ચૌદ નિયમ ધારનાર ૧૦ મિનિટમાં આખા દિવસનો હિસાબ તપાસી શકે છે અને બીજા દિવસ માટે વિચાર કરી રાખી શકે છે. આ ચૌદ નિયમો ધારવાથી આપણી સર્વ સ્થૂળ પ્રવૃત્તિઓ કાબુમાં આવી જાય છે કાયિક પ્રવૃત્તિના લગભગ સર્વ વિષયો તેમાં સમાઈ જાય છે અને ચાલુ ખંતથી આપણે થોડા વખતમાં કાયિક પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કબજો મેળવી શકીએ છીએ. આત્માવલોકન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ બાહ્ય વસ્તુથી જ શરૂઆત કરવી અને તે માટે શાસ્ત્રકારોના બતાવેલા ચૌદ નિયમોથી વાપરવાની, પહેરવાની, ખાવાની વિગેરે ઘણી બાબતો ઉપર અંકુશ આવી જાય છે. આ આચરણથી ઉત્તરોત્તર કેટલો લાભ થાય છે તે આપણે હવે જોઇએ. પરંતુ આ લોકમાં પણ **શરીરે નિરોગીપણું** વિગેરે અનેક લાભો બહુ પ્રાણીને થતાં દેખાય છે.

ચૌદ નિયમો ધારવા એ ઉત્તરોત્તર થતા લાભોનું

પ્રથમ પગથિયુ છે જ્યારે ચોદ નિયમ ધારવામા મ્હેલાઈ આવે ત્યારે પછી પ્રાણીને પોતાને માટે વિચાર કરવાની ટેવ પડે છે દરેક પ્રાણીની ખાસ ફરજ છે કે અમૂક ગુણ દોષ પ્રાપ્ત કરી બેસી રહેવુ નહિ, પરંતુ તેને વિશેષપણે મેળવના-સર્વાશે મેળવવા યત્ન કરવો આ નિયમ ધ્યાનમા રાખી આત્મ વિચારણા કરનારે પણ વવારે ર્વા કરવો જોઇએ આ વિચારો કઈ **પધ્ધતિથી** થાય તેના એક બે દાખલાઓ અહી બતાવ્યા છે જો કે ભેદજ્ઞાન થયા પછી આવી પ્રેરણાની જરૂર બહુ ઓછી રહે છે

પ્રથમ એક નોટ બાધી તેમા પોતે ધારવા યોગ્ય નિયમો (Principles)લખવા, તે લખીને તેને આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે ગોઠવના આ પ્રકારની મર્યાદા બાધવાની જરૂર છે મ્હોની વાત અથવા યાદશક્તિ પર આધાર રાખવાને બદલે લખી લેવાથી બીજા ઘણા ફાયદા છે, જે તે બાબતના અનુભવીઓ તરત જાણી શકે છે આવા પ્રકારના વિચારોના પરિણામોનો સગ્રહ કર્યા પછી એમાથી એક ક્રમ લેવાનો છે એક ક્રમ એવા પ્રકારનો છે કે નોટમા લખેલા પ્રથમ સદ્‌ગુણને પકડવો, તેના પર પદર દિવસ સુધી ખૂબ વિચાર કરવો, વિચાર કરી તેના સબધમા જે જે નવા વિચારોનો આવિર્ભાવ થાય તે લખી લેના વળી ગતના એક કલાક વિચારણા કરવી, કે પાળવાના સદ્‌ગુણમા આજના દિવસમા આટલી ભૂલો આવી, આવી ભૂલો થવાના કારણો શુ હતા ? તેમ થવામા પોતાની અસાવધતા કેટલી હતી ? આવી આવી તેને લગતી સર્વ હકીકતો ધ્યાનમા લઈ તેવા કારણો આવતા કેમ અટકે તે પર વિચાર કરવો, તેવા સજોગોથી દૂર રહેવા

પ્રયત્ન કરવો, પ્રસંગ આવી પડતાં તેમાંથી શુદ્ધ રીતે બહાર આવવાનો આકરો નિર્ણય કરવો.

આવા વર્તનવાળા માણસનું ચરિત્ર જોઈએ તો તુરત જણાશે કે નિયમો પર ધ્યાન રહેવું મુશ્કેલ છે દાખલા તરીકે પ્રથમ એક માણસ પ્રાણાંતે પણ સત્ય બોલવાનો નિયમ કરે. શરૂઆતમાં તો ટેવ નહિ હોવાથી આખા દિવસમાં કેટલી ભૂલો થઈ તે પણ સાંભરશે નહિ, પણ પછી તેની દૃષ્ટિ સાધ્ય તરફ હોવાથી તે પ્રસંગોને યાદ કરી એવી તો સહેલાઈથી દૂર કરી શકશે કે જોનારને આશ્ચર્ય થાય.

આવી રીતે એક સદ્‌ગુણ પર મુખ્યપણે અને બીજાઓ તરફ ગૌણપણે ધ્યાન આપવાથી આત્મપરિણતિમાં અલૌકિક ફેરફાર થઈ જાય છે. એક ગુણના અભ્યાસ પછી અનુક્રમે બીજા ગુણો લેવા, આત્મનિરીક્ષણ કરી ગુણ ગ્રહણ કરવાનો અને તેના વડે ગુણસ્થાનઆરોહ કરવાનો આ સર્વથી સારો ઉપાય છે.

બીજો ક્રમ એ છે કે ધારેલા સર્વ ગુણો પર સાથે મચવું, તે દરેકમાં થયેલી ભૂલોની નોંધ લેવી અને દુર્ગુણો સાથે લડાઈ ચલાવી તેઓને મેળવી આપનાર પ્રસંગોને અને તેવા સંજોગોને મારી હઠાવવા આ ઉપાય પણ બહુ સારો છે પ્રથમના ક્રમથી એકાગ્રતા વધારે થવાનો સંભવ છે.

પ્રથમ બતાવેલા ક્રમને વધારે પસંદ કરવાનું એક બીજું કારણ છે આ સત્ય હમેશાં યાદ રાખવાનું છે કે આ દુનિયામાં આપણે **એક ગુણ સર્વાંશે ગ્રહણ કરીએ** અથવા ગ્રહણ કરવા યત્ન કરીએ **તો બીજા સદ્‌ગુણો તેની પછવાડે ચાલ્યા આવે છે.** આ વાત બહુ ધ્યાન

રાખી મન પર ઠસાવવા જેવી છે દાખલા તરીકે કોઇ મા ણસ મર્યાદાથી 'પ્રમાણિકપણું' ગ્રહણ કરે અથવા તેવો થવા મહેનત કરે તો તે કદી હિંસા કરે નહિ, અસત્ય બોલે નહિ—આ વિગેરે સર્વે મહાપાપો પતી જાય છે કારણ કે રાત્રિએ તેની વિચારણા ચાલે ત્યારે તેને જણાઈ જાય છે કે આ સર્વ કૃત્યોનો પણ અપ્રમાણિકપણામા સમાવેશ થાય છે આવી રીતે સર્વે ગુણો તેને પ્રાપ્ત થાય છે માણસ એક ગુણ મેળવવા પાછળ જો આખી જીંદગી અર્પણ કરે તો તે સર્વ પ્રકારના લાભો—ઐહિક અને પારલૌકિક—મેળવી શકે છે આવી સ્થિતિ થવા માટે પ્રથમ ઉપાય વધારે ઉપયોગી છે

જેને ગુણો પ્રાપ્ત કરવા હોય તેને માટે વિસ્તીર્ણ ક્ષેત્ર છે દાખલા તરીકે પાપસ્થાનકો નિવારવા, શ્રાવકના એકવીસ ગુણો ધારણ કરવા, દશ યતિ ધર્મોનાચરવા [દેશથી], આઠ પ્રવચન માતા પાળવી, વિ વિ આવા આવા અનેક ગુણો શ્રેણીબદ્ધ આચરવાથી અથવા એક પછી એક મેળવવાથી આ જીવ કોઇ નવા પ્રકારનો જ થઇ જાય છે તેનુ જીવન હેતુવાળુ, સાર પરિણામવાળુ અને અનુકરણીય થાય છે આ સખ્ત હરીફાઈના જમાનાના પ્રવૃત્તિમય જીવનો જોવામા આવે છે એક દિવસમા આત્મિક હાનિ કેટલી થાય છે તેનો ખ્યાલ કરવો મુશ્કેલ છે તેવા વખતમા આપણે કેટલા ઘસાતા જઈએ છીએ, ડૂબતા જઇએ છીએ, અથવા ધારેલ લાભોને મેળવવાના સાધનો કેટલા ઓછા થતા જાય છે તે વિચારવાનુ પ્રત્યેક પ્રાણીનુ કર્તવ્ય છે વખત એટલો બારીક આવી ગયો છે કે, આવા વિચારો કરીને માણસોને પૂછશો તો કહેશે કે **"વખત નથી"** આ ફરીઆદ સામાન્ય થઈ છે

મુદ્દે હકીકત તો એ છે કે "ઇચ્છા નથી" પરંતુ પહેલા પ્રકારનો દાવો આપણને સૂચવે છે કે, આપણામાં આત્મિક બળ ઘટતું જાય છે અને તેને અસલ સ્થિતિએ લાવવાનાં સાધનો વધારે ને વધારે ઓછાં થતાં જાય છે. આ મનુષ્ય-ભવ પામીને લાભ મેળવવો તો બાજુએ રહ્યો, પરંતુ જ્યારે તોટો બાંધી જઇએ, ત્યારે તો એના જેવું ખોટું શું કહેવાય? પરંતુ આ બાજુએ વ્યવહાર તરફ નજર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી અક્કલ કાંઈ કામ કરતી નથી

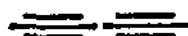
આવા સખ્ત કર્મબંધન થાય તેવા હરીફાઇના વખતમાં તો દરેકે ખાસ વિચાર કરવો જોઇએ થોડાં પાપોના સબંધમાં આવનાર થોડો વિચાર કરે તો પાલવે, પરંતુ અત્યારની પ્રવૃત્તિ તો તદ્દન પાપમય થઇ ગઇ છે વળી આવી વિચારણામાં વખત કાઢવો તે નકામો છે, એમ લાગતું હોય, તો તે અસત્ય છે; આત્માને તેથી જે લાભ થાય છે અને આવતા ભવમાં તે વખત પર જે આશીર્વાદોનો વરસાદ વરસશે તે અત્યારની ક્ષોભ રૂપી ગરમીને શાન્ત કરી દેશે જ્યારે વલણ આ રસ્તા ઉપર ચઢી જાય છે ત્યારે એકે પ્રકારની ગુંચ આવતી જ નથી; પરંતુ મુખ્ય વાંધો એજ છે કે આપણુ વલણ હજી તે તરફ ઢળ્યું નથી.

આત્મ નિરીક્ષણની જરૂરિયાત શી છે તે આટલા ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે દરરોજ સ્હવારે ઉઠી બે ઘડી વિચારવું જોઇએ કે, હું કોણ? **મારી ફરજો શી છે?** હું અત્યારે **મારી સ્વભાવદશામાં** છું કે **વિભાવદશામાં** છું? ચાલુ **સંજોગોને હું સુધારી શકું તેમ છું કે નહિ? ધાર્મિક લાભ મારાથી** બની શકે કે નહિ? મારી શક્તિ, ધન, વિદ્યા

વગેરેનો લાભ માર્વજનિક થઈ શકે કે નહિ? કેવી રીતે લોકોપયોગી હું થઈ શકુ ? આવા આવા વિચારો અમલમા આવે ત્યારે આત્મા હળવો થાય ધ્યાન રાખો વિચારમાત્રથી નહિ, પણ તે વિચારોને અમલમા મૂકવાથી આત્મા ઊંચી ગતિએ જવા યોગ્ય થાય છે વળી ગતિએ ઉપમ-હાર પણ કરનો કે આજે શુ કર્યુ ? શુ કરવુ જોઈતુ હતુ ? અને હવે શુ કરવુ જોઇએ ?

આ બાબત બહુ ઉપયોગી છે, દરેક વાચનારને ભલામણ કરવામા આવે છે કે ૨૪ કલાકમાથી એકાદ કલાક તો આવી વિચારણામા કાઢવો જ જોઈએ જો આવતા ફેરા (ભવ)મા આવી સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ જ ઉપાય છે, નહિ તો પછી આપણે માટે કયું સ્થાન યોગ્ય છે તે દરેક પ્રાણીએ વિચાર કરી લેવો આત્માર્થી પુરુષો આ વિષય લક્ષમા રાખશે તો બહુ લાભ થશે

{ જૈન ધ પ્ર પુ ૧૮
{ સવત ૧૯૫૮

માસ હતો, નીર સ્થિર હતું, ચોતરફ એક સરખી શાંતિ હતી, આખી કુદરત હસતી હોય એવો રમ્ય દેખાવ હતો. કુદરત અને કૃત્રિમતા વચ્ચે ઝોલાં ખાતું મન, આખરે જ્યારે જળમંદિરના દરવાજામાંથી પગથી ઉપર ચાલ્યા ત્યારે એ લગભગ પાંચસો ફુટની પૂલ જેવી વ્યવસ્થાવાળી પગથીપર વીરને સ્મરવા લાગ્યું એક બાજુ સ્થિર જળમાં ચંદ્રમા પોતાનુ પ્રતિબિંબ નાખી રહેલો છે, બીજી બાજુ નાની માછલીઓ પાણીમાં દોડાદોડ કરી રહી છે, સામે વિશાળ મંદિર દેખાય છે—એવી સ્થિતિમાં સૃષ્ટિના પૂર સૌંદર્યને નીહાળતાં વીર પરમાત્માની શોકસ્વારી આ રસ્તે પસાર થઈ હશે એમ સ્મરણ થતાં મંદિર આવી પહોંચ્યું અંદર જઈ પાદુકાના દર્શન કરી ચૈત્યવદનની વિધિ કરી અંતરમાં વીર પરમાત્માની ભાવનાઓનો અનુભવ અને બહારની નજરે દર્શનનો અનુભવ કરતાં ઘણો સમય મંદિરમાં અને મંદિરની આજુબાજુમાં વીતી ગયો આ સ્થાન પરથી બહાર જવા ગમતું નહોતું.

મંદિરની બહારના ભાગમાં ચારે બાજુ આવેલા ચોકને છેડે ચાર ગોખ (balcony) અને બુરજ છે ગોખમાં સહચારીઓ સાથે બેસી વીર પરમાત્માના સમયની વાર્તા કરવા માંડી. જાણે વીર પરમાત્માના નામમાં જ કોઈ અપૂર્વ પવિત્રતા હોય એવો ભાવ જણાયો. એ નામ બોલતાં મનમાં અદ્ભુત આનંદ થવા લાગ્યો, અને સ્થાન (ક્ષેત્ર), યોગપ્રવૃત્તિમાં ઘણું અગત્યનું સ્થાન શા માટે ભોગવે છે તેનો કાંઈક સાક્ષાત્કાર થયો.

વાતો ચાલી કે જે વખતે વીર પરમાત્મા વિચરતા હશે

ત્યારે ધર્મની કેવી સુદર સ્થિતિ હશે ! અનેક રાજાઓ પ્રભુને નમન કરવા આવતા હશે ત્યારે આખી પ્રજામા ધર્મસામ્રાજ્ય કેવુ પ્રવર્તતુ હશે ! સમવસરણમા બેસી પ્રભુ દેશના દેતા હશે ત્યારે સહૃદય પ્રાણીઓના કેવા સુદર ભાવ થતા હશે ! અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યને નજરે જોઈ લેકોને કેવો ચમત્કાર થતો હશે ! કુદરતી વૈર ભૂલાઈ જવાતા પ્રેમ અને અહિંસાના અચળ સિદ્ધાન્તને વાતાવરણમા કેવો અવકાશ મળતો હશે ! એ સમયની ખરેખર બલિહારી છે ! જે પ્રાણીઓએ એ સ્થિતિ જોઈ હશે અને એથી લાભ પ્રાપ્ત કરી ઉત્ક્રાતિ વધારી દીધી હશે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે ! સ્પષ્ટ ગાન હૃદયમાથી નીકળી ગયુ કે —

"નિર્મળ ગુણમણિ રોહણ ભૂધરા,
સુનિ મન માનસ હસ, જિનેશ્વર,
ધન્ય તે નગરી, ધન્ય વેળા ઘડી,
માત પિતા કુળ વશ, જિનેશ્વર"

આવા ઉત્તમ સમયને, એ સમયના માણસોને, એ પરિચયમા આવનાર ભાગ્યવાનોને માટે વિચાર આવતાં એ અદ્ભુત સમયની કાઈક ઝાખી થવા લાગી જ્યારે નજીકના પ્રદેશમા પ્રભુ વિચરતા હશે ત્યારે લેકોનો કેવો સુદર ભાવ હશે, કેવી વૃત્તિઓ થઈ હશે, પ્રભુગુણની વિશાળતા ચોતરફ કેવી સુગધ વિસ્તારી રહી હશે, ઋતુની સમશિતોષ્ણતા, ઇતિઉપદ્રવનો નાશ અને સર્વત્ર બાહ્ય આતર શાતિના સમયમા મનને કેટલી સ્થીરતા રહેતી હશે ! જ્યારે પ્રભુએ અનેક ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપ્યો હશે ત્યારે સાભળનારને કેવી મજા આવી હશે ! અતિ મિષ્ટ સ્વરના શ્રવણમા કેવુ

સુંદર ગાન ચાલ્યું હશે ! ચતુર્મુખે દેશના ધ્વનિ વિસ્તરતો હશે, ત્યારે કેવો અનિર્વચનીય આનંદ પ્રસરી રહ્યો હશે ! એવી વાતોમાં ગૌતમ ગણધરને પ્રથમ દેશના આપી તે પ્રસંગ ચાલ્યો તે સ્થાન પણ અહીંથી બે માઇલ નજીકમાં જ છે એમ જણાતાં એ ગોબર ગામની સ્થિતિ પરત્વે વિચાર ચાલ્યો ઇન્દ્રભૂતિનું અભિમાન અને ભગવાન પાસે શંકા-નિવારણનો આખો પ્રસંગ યાદ આવતાં હૃદયમાં એક જાતની ઉર્મિ સર્વને થઇ આવી ઇન્દ્રભૂતિની પ્રથમ અવસ્થા પર વિચાર કરતાં તેના પર જરા તિરસ્કારની લાગણી થઈ આવી; તેનું અભિમાન અને તેને પોષણ કરવાના માર્ગો તરફ સહજ ખેદ થયો; પરન્તુ તરત અભિમાનને પોષવા પણ જરા અભિમાન દૂર કરીને પ્રભુસ્થાન પર ગમન કરવા તે ઉઠયા તે વાત આવી, ત્યારે મનમાં જરા શાંતિ થઇ અને તેના તરફ માન પેદા થયું. આખરે જ્યારે પરમાત્મા તેને નામ દઇને બોલાવે છે ત્યારે મનમાં આવેલ અભિમાનનો પ્રસંગ, શંકાસમાધાનથી પ્રભુ સાથે થયેલ ઐકય અને ત્યાર પછી પ્રભુના સેવક બની તેના તરફ રાગ રાખવાની તેમની સાહજિક વૃત્તિ જોતાં જીવનના અનેક સૂત્રો ઉકેલાઈ ગયાં. એ પ્રસંગ પર અનેક ચર્ચા ચાલી વીરપરમાત્માના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓનાં જીવનો વિચારાયાં.

આવી રીતે ચર્ચામાં એક બે કલાક પસાર થયા, ત્યાં ચંદ્ર પૂર જોસમા પ્રકાશી આકાશના પૂર્વ તરફના અર્ધા માર્ગે આવી ગયો વાત બંધ પડી શાંત જળમાં અવારનવાર માછલાનાં હાલવા ચાલવાનો અવાજ આવતો હતો, બાકી સર્વત્ર શાંતિ હતી આખા વિશ્વમાં શાંતિ ફેલાણી હોય, જાણે

કોઈપણ પ્રકારના દુઃખ ઉપદ્રવ વ્યાધિ કે વિષમતા જીવનમાં હોય જ નહિ, મુક્તિમાર્ગ સરલ અને સીધો હોય, એવી સ્થિતિ અનુભવતાં આંતર વિચારણા ચાલી આ સ્થાને જ્યારે પ્રભુની શોકસ્વારી નીકળી હશે ત્યારે શોકની છાયા કેવી ફેલાઈ રહી હશે એ દૃશ્ય હૃદયસન્મુખ ખડું થયું એ પછી વીરજીવન આખું હૃદય તટ પર આવવા લાગ્યું મરીચિના ભવમાં કરેલ અભિમાન પર વિચારણા ચાલી મનુષ્ય જીવનની તુચ્છતા અને ઉચ્ચતા પર વિચાર આવ્યા દરેક પ્રાણી અભિમાનમાં કેવો મસ્ત રહે છે, પોતાની વ્યવહારકુશળતા સામાને સમજાવવાની યુક્તિઓ અને પ્રપંચજાળના ગર્ભમાં રહેલી ભવવાસનાનું ભાન થયું અને ભરતમહારાજના ભક્તિભાવ પર અને શુદ્ધ શાસનરાગ પર પ્રેમ થયો માતાપિતા તરફ પ્રભુની ભક્તિ, વડિલ બંધુ પર વાત્સલ્ય અને ઘોર ઉપસર્ગ સહન કરવાની પ્રભુની શક્તિ દૃઢતા અને સમતા પર વિચાર આવ્યો એમનો ગોશાળા તરફ સમભાવ અને ગોવાળો તરફનો મનોભાવ હૃદયને આનંદ આપવા લાગ્યા અનેક ઉપસર્ગ અને પરીષહ કરનાર તરફ તેમની સાત્વિક વૃત્તિ પર વિચાર કરતાં હૃદય પર અનિર્વચનીય અસર થઈ આવી મહા ભયંકર ઉપસર્ગ કરનાર સંગમ જ્યારે હતહૃદયે પાછો ફરે છે ત્યારે પ્રભુને તેના તરફ તિરસ્કાર નથી આવતો પણ "પોતાના પ્રસંગમાં આવ્યા છતાં તે જરાએ સુધરી શક્યો નહિ અને ઉંટો અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરશે" એ વિચારથી આંખમાં પાણી આવી ગયાં, એ વિચારણા કરતાં મનમાં કોઈ અદ્ભુત ભાવ આવી ગયો

પ્રભુ જાણે સાક્ષાત્ હાજર હોય, સંગમદેવતા ખિન્ન થઇ ચાલ્યો જતો હોય અને પ્રભુની આંખમાં પાણી આવ્યાં હોય તે દેખાવો નજર સન્મુખ તરવા લાગ્યા આવા પ્રેમના પાઠોના જવલંત દૃષ્ટાંત મૂકી જનાર પરમાત્માની કેવી અદ્‌ભુત આત્મદશા હશે એ વિચારે મનને શાંત કરી દીધું. દયાના સરલ સિદ્ધાન્તનો ત્યાં અપૂર્વ વિજય થતો અનુભવ્યો અને ઉદારતા અને દાક્ષિણ્યનો મહાન્ પ્રસંગ તેમાં જોવામાં આવ્યો. શૂલપાણીના ઉપદ્રવો અને ચંડકોશીઆનાં તીવ્ર આક્રમણો મન પર તરવરી રહ્યાં અને પગ પર પાયસ રાંધનાર ગોવાળીઆનાં દૃશ્યો, ખીલા કાનમાંથી કાઢવાના હૃદયને મૂર્છિત બનાવી દે તેવા પ્રસંગો પસાર થઈ ગયા. પ્રભુની અડગ શાંતિ, ધીરજ અને એકતા મન પર વસી રહી.

સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયા પછી ભવ્ય જીવ તરફ ઉપકાર કરવા ગંભીર દેશનાના ધ્વનિ જાણે એ સ્થાનમાં પડી રહ્યા હોય, અષ્ટ મહાપ્રતિહાર્યો અને અતિશયની શોભા ત્યાં વિસ્તરી રહી હોય, સમવસરણની શોભા સામે ખડી હોય, આકાશમાં દુંદુભિ વાગી રહ્યા હોય, અનેક મનુષ્યો અને દેવો ઉપદેશ-અમૃતનું પાન કરવા આવી રહેલા હોય અને કર્ણને પવિત્ર કરી આત્મસન્મુખ થઇ જતા હોય, અહિંસા પ્રતિષ્ઠા પામેલાં સ્થાનમાં તિર્યંચો પણ પોતાનું વૈર ભૂલી જતાં હોય, સિંહ અને મૃગ, વાઘ અને બકરી પ્રેમના વાતાવરણમાં સાથે ચાલતા હોય, સર્વ ઇતિઉપદ્રવ નાશ થઈ ગયેલા હોય એવા શુદ્ધ પ્રસંગમાં કેવી શાંતિ પ્રસરી હશે ? કેવા આનંદથી મનો નાચી રહ્યાં હશે ? કેવી ઉર્મિઓ હૃદયમાં ઉછળી રહી હશે ? એ વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રભુ જીવનના

અનેક પ્રસંગો યાદ આવતા થોડો વખત આ શાંત સમયના મોજાઓ હૃદયપટ પર પ્રસાર થવા લાગ્યા અને મનને અદ્‌ભુત શાંતિનો અનુભવ કરાવવા લાગ્યા. એ જીવનમાં અદ્‌ભુત વિશિષ્ટતા છે અને એ મહાપ્રયાસો કરી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એમ વિચાર થતાં શાંતિના સાગરમાં સ્થિર થએલ જળ અને તેના ઉપર પ્રસરી રહેલી ચંદ્રિકા તરફ જોઈ રહેલી આંખો શરીર તરફ વળી બંધ થઈ ગઈ અને અંતરદ્રષ્ટિ વધારે ખુલી. એ શાંત સ્થાન, વ્યવહારની ધમાધમથી અગમ્ય સ્થાન અને મહાપુરૂષના અવશેષને ધારણ કરેલ પવિત્ર સ્થાનનો પ્રદેશ આત્મા પર સીધી અસર કરવા લાગ્યો, સ્વરૂપનું ભાન થયું. વિશાળ આકાશમાં અનેક તારાઓ અને ચંદ્રની નીચે આવી રહેલ વિશાળ સૃષ્ટિમાં, નિર્જન પ્રદેશમાં સ્વસ્થાન શોધવા ભાવના થઈ. મનુષ્યની ખોટી આશાઓ, નકામા પ્રયાસો અને ખોટા વલખાઓની તુચ્છતા સ્પષ્ટ જણાઈ, શાંત જીવન સમજવા યોગ્ય છે, અનુભવવા યોગ્ય છે અને મળેલ સામગ્રીનો આ પ્રાણી ઉપયોગ કરી શકતો નથી, અનુકૂળતાનો લાભ લઈ શકતો નથી—એ વિચારણાને લઈને વીરજીવન અને સ્વજીવન વચ્ચે ઝોલા ખાતું મન આખરે બન્નેની તુલના કરવા લાગ્યું. જાણે વીર પરમાત્માનું સાત હાથનું શરીર સરખા પ્રમાણમાં વધતું જાય છે, મોટું થતું જાય છે, વિકાસ પામતું જાય છે, એમ થતાં આખરે તે આકાશ સુધી પહોંચી ગયું, શુદ્ધ કંચનમય પરમ પવિત્ર શાંત દેખાવા લાગ્યું, તેના જમણા પગ આગળ સ્વ શરીર એક કીડી જેટલું નાનું હોય એમ લાગવા માંડ્યું અને તે પવિત્ર મહાપુરૂષના પગ પાસે પડી જાણે યાચના

કરતું હોય એમ દશા અનુભવતાં નીચેનું ગાન સ્વતઃ નીકળી પડ્યું.

" તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી.
જગતમાં એટલું સુજસ લીજે. "

આ વાક્ય ઘણીવાર બોલાયું, એના રાગમાં લીનતા થઇ ગઇ, પ્રભાતનો રાગ હોવા છતાં અત્યારે શાંત સૃષ્ટિમાં જાણે પ્રભાતની શાંતિ પ્રસરી રહી હોય તેમ બરાબર રાગનો લય ચાલ્યો, પદની પુનરાવૃત્તિ વારંવાર થવા લાગી અને જાણે પરમાત્માના શાંત મહા શરીર તરફ જોઈ પોતાની અલ્પતાને અનુભવતું ગાન પ્રભુ પાસે માગણી કરતું હોય, પ્રભુમય થવા યત્ન કરતું હોય, પ્રભુ દ્વારા યાચના કરતું હોય અને પ્રભુને વિનવતું હોય તેમ વારંવાર " તાર હો તાર પ્રભુ "ની આંતર ગર્જના કરવા લાગ્યું, પ્રભુને વિનવવા લાગ્યું, પ્રભુને સમજાવવા લાગ્યુ, અને પ્રભુને પગે પડવા લાગ્યું એ ગાન શરૂ થયા પછી અનેક વાર બોલાયું, વિચારાયું અને પ્રભુને ઉદ્દેશાયું ગાનના સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે પછી તેમાં લીનતા થતી ચાલી, તેમાં એકાગ્રતા વધી અને સન્મુખ સ્થિત વીર પરમાત્માને અને અલ્પ જીવનને જાણે કોઇ એકતા, કોઈ સામાન્ય ભાવ, કોઈ અપૂર્વ સંબંધ હોય એમ અનુભવાતાં એ લય બંધ થઈ ગયો અને '**ગિરૂઆ રે ! ગુણ તમ તણા, શ્રી વર્ધમાન જિન-રાયા રે**' એ બહુ પ્રચલિત સ્તવનાનો નાદ જામી ગયો, પુનરૂચ્ચાર વગર આખું સ્તવન હૃદયમાંથી નીકળી ગયું અને તેમાં જ્યારે '**તુમ ગુણગણ ગંગાજળે, હું ઝીલીને નિર્મળ થાઉં રે**' એ વચન નીકળ્યાં ત્યારે પરમાત્મા

ગુણનો વરસાદ વરસાવતા હોય, એ વરસાદના અમૃતજળમાં આ લઘુ સૂક્ષ્મ શરીર સ્નાન કરી પવિત્ર થતું હોય અને એ વરસાદ પડવો જારી હોય અને જારી રહેશે એવી ભાવના થતા આખરે—

'તું ગતિ તું મતિ આશરો,
તું અવલંબન મુજ પ્યારો, રે.'

એ વાક્ય બોલતાં આ શરીર સામે ઉભેલા પરમાત્માને નમી પડયું, પગે પડયું, તેની સાથે થઇ ગયું, તને સ્પર્શ કરી ગયું અને **પ્રભુ સર્વસ્વ** એવો ભાવ બરાબર અનુભવવા લાગ્યું '**તું ગતિ અને તું મતિ, તું આશ્રય અને તું અવલંબન!**' એ ચારે શબ્દોના ભણકારા હજુ પણ વિસરતા નથી, પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરી પ્રભુમાં જ મતિ રાખવાની અને પ્રભુને સર્વસ્વ માની લેવાની ઉન્નત દશાનો અનુભવ કરતા આખરે ગાન ત્યાં વિરમ્યું, પ્રભુશરીર ઉપર ચડતા ઇચ્છતું જોવાયું, મન તેના તરફ જવા અને તે મય થવા આકર્ષાતું જણાયું, આખરે ચંદ્રજ્યોત્સ્નામાં તે મહાશરીર મળી ગયું

આંખ ઉઘડી ગઈ! સામે શાંત સરોવર છે, માછલીઓ કોઇક અવાજ પાણીમાં અવાર નવાર કરે છે, બે મિત્રો બાજુએ બેઠા છે, આ અસલ સ્થિતિ પાછી જોવામાં આવી વીર પરમાત્માનો દેહ વિસરાળ થઇ ગયો, પણ '**તું ગતિ તું મતિ આશરો, તું અવલંબન મુજ પ્યારો રે**' ગાન તો ચાલુ જ રહ્યું જાણે અલ્પ સમયમાં જીવન અદ્ભુત દશાનો સાક્ષાત્કાર કરી આવ્યું હોય, તેણે પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ જોયા હોય અને સંસારભાવથી તે દૂર થએલ હોય એવી દશા

અનુભવી. પાછા જળ અને મંદિર તરફ નજર ગઇ, બન્ને મિત્રોને જોયા અને તેઓની સાથે ધર્મચર્ચા ચાલુ થઈ, લગભગ અર્ધો કલાક ધર્મચર્ચા કરી બાર વાગ્યાના સુમારે મકાન તરફ પાછા ફર્યા

પ્રભુગુણથી આકર્ષાઈ ત્યાં આવનારની સગવડ જાળવવા પુણ્યાત્મા પ્રાણીઓએ ધર્મશાળાની સગવડ અને વ્યવસ્થા બહુ સુંદર કરી છે. ત્યાં સુવાની તૈયારી નોકરે કરી રાખી હતી, પથારીમાં પડતાં ઉંઘ આવી ઉંઘમાં પણ વીરપરમાત્માનું ઉન્નત શરિર, શાંત સમયની ચંદ્રિકા અને સુરમ્ય પૃથ્વી તેમજ ગુણગંગાજળનો વરસાદ પાછો વરસવા લાગ્યો, અર્ધજાગૃત નિદ્રિત અવસ્થામાં વીર પરમાત્માના જીવનના અનેક પ્રસંગો પસાર થવા લાગ્યા, વીરશરીરપર અપૂર્વ ભાવ થયો, લઘુ શરીર દૂરથી તેમનાં દર્શન કરવા લાગ્યું, તેમને સ્પર્શ કરવામાં પવિત્ર વસ્તુને મેલા હાથ અડાડતા જે ખંચાણ થાય છે તે સ્થિતિ અનુભવતાં આખરે નિદ્રા આવી ગઇ. માનસિક અને સ્થૂળ દેહે તદ્દન સ્વસ્થ બની પ્રભાતમાં ઉઠતાં વીરસ્તોત્રની ઘોષણા ચાલી. એક બે સુંદર પ્રભાતના રાગોનો નાદ અંતરમાંથી નીકળી ગયો.

વ્યવહારૂ નિત્યકર્મથી પરવારી સ્નાન કરી શ્રી વીર પરમાત્માના **નિર્વાણસ્થાન**ના દર્શનનો લાભ લીધો. આ સ્થાન ધર્મશાળાની મધ્યમાં આવેલ છે, સુંદર પ્રાસાદથી રમ્ય બનાવેલ છે, ચિત્રવિચિત્ર કોરણીથી કૃત્રિમ બનાવેલ છે અને આકર્ષક આરસથી સ્થૂળ નજરને શાંતિ આપનાર છે. ત્યાં રહેલ પ્રાચિન પાદુકાની સેવા કરી જળમંદિર તરફ ચાલ્યા. રાત્રિ કરતાં કાંઇક તદ્દન નવીનજ દેખાવ નજરે

પડયો સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે, પવનથી સહજ અસ્થિર બનેલા જળકલ્લોલમા એકના અનેક સૂર્ય દેખાય છે, માછલીઓએ વિશેષ અવાજ કરતા પાણીમા દોડાદોડ કરી મૂકી છે, જળની વચ્ચે આવી રહેલા મદિરમાથી ઘટાનો અવાજ સભળાય છે આવા પ્રદેશમા આગળ વધ્યા, પગથી પર ચાલતા મહાવીરનુ સ્મરણ થયુ, વર્ધમાનનુ વધતુ શરીર એક વાર મન પર દેખાઈ અદશ્ય થતુ જણાયુ, પગથી પૂરી થઇ ગઈ, મદિરમા સહમિત્રો સાથે દાખલ થઇ દ્રવ્યપૂજા કરી ઘણો આનદ થયો ભાવપૂજન નિમિત્તે અનેક શ્લોકો બોલ્યા પછી ચૈત્યવદનવિધિ કરવામા આવ્યો સ્ફુટ મધુર સ્વરે ત્યાર પછી **'તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી'** એ દેવચદજીના સ્તવનને બોલતા મનમા અદ્ભુત અપૂર્વ ભાવ ઉત્પન્ન થયો જયવિયરાય સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી નીચેની સ્તુતિ ઊભા રહીને કરવામા આવી તે બોલતી વખત મનમા આતર આનદ વધતો ગયો સામે વીર પરમાત્માની પાદુકા અને માનસિક મૂર્તિ હતા તેને ઉદ્દેશીને સ્તુતિ થઈ —

अपारघोरससारनिमग्नजनतारक !
किमेष घोर ससारे नाथ ! ते विस्मृतो जन ॥ १ ॥
सद्भावप्रतिपन्नस्य तारणे लोकबान्धव !
त्वयास्य भुवनानन्द ! येनाद्यापि विलम्ब्यते ॥ २ ॥
आपन्नशरणे दीने करुणामृत सागर !
न युक्तमीदृश कर्तुं जने नाथ ! भवादृशाम् ॥ ३ ॥
भीमेऽह भवकान्तारे मृगशावकसन्निभ,
विमुक्तो भवता नाथ ! किमेकाकी दयालुना । ॥४॥
इतश्चेतश्च निक्षिप्तचक्षुस्तरलतारक
निरालम्बो भयेनैव विनश्येऽह त्वया विना । ॥५॥

अनन्तवीर्यसम्भार ! जगदालस्वदायक !;
विधेहि निर्भयं नाथ ! मामुत्तार्य भवाटवीम् । ॥६॥
न भास्कराहते नाथ ! कमलाकरबोधनम्;
यथा तथा जगन्नेत्र ! त्वदृते नास्ति निर्वृतिः । ॥७॥
किमेष कर्मणां दोष किं ममैव दुरात्मनः;
किं वास्य हतकालस्य किं वा मे नास्ति भव्यता ? ॥८॥
किं वा सद्भक्तिभिर्ग्राह्य ! सद्भक्तिस्त्वयि तादृशी.
निश्चलाद्यापि संपन्ना न मे भुवनभूषण । ॥९॥
लीलादलीतनिःशेषकर्मजाल ! कृपापर !.
मुक्तिमर्थयते नाथ ! येनाद्यापि न दीयते । ॥१०॥
स्फुटं च जगदालम्ब ! नाथेदं ते निवेद्यते;
नास्तीह शरणं लोके भगवन्तं विमुच्य मे । ॥११॥
त्वं माता त्वं पिता बन्धुस्त्वं स्वामी त्वं च मे गुरुः;
त्वमेव जगदानन्द ! जीवितं जीवितेश्वर ! ॥१२॥
त्वयावधीरितो नाथ ! मीनवज्जलवर्जितं;
निराशो दैन्यमालम्ब्य म्रियेऽहं जगतीतले । ॥१३॥
स्वसंवेदनसिद्धं मे निश्चलं त्वयि मानसम्;
साक्षाद्भूतान्यभावस्य यद्वा किं ते निवेद्यताम् । ॥१४॥
मच्चित्तं पद्मवन्नाथ ! दृष्टे भुवनभास्करे;
त्वयीह विकसत्येव विदलत्कर्मकोशकम् । ॥१५॥
अनन्तजन्तुसन्तानव्यापाराक्षणिकस्य ते;
ममोपरि जगन्नाथ ! न जाने कीदृशी दया । ॥१६॥
समुन्नते जगन्नाथ ! त्वयि सद्धर्मनीरदे
नृत्यत्येष मयूराभो मद्दोर्दण्ड शिखण्डिकः । ॥१७॥
तदस्य किमियं भक्तिः किमुन्मादोऽयमीदृशः;
दीयतां वचनं नाथ ! कृपया मे निवेद्यताम् । ॥१८॥
मञ्जरीराजिते नाथ ! सच्चूते कल कोकिलः;

यथा दृष्टे भवत्येव स्मतकलकलातुर । ॥१९॥
तथैव सरसानन्दबिन्दुसन्दोहदायक !
त्वयि दृष्टे भवत्येव मुर्खोऽपि सुखरो जन । ॥२०॥
तदेन मामनन्येथा नाथासम्बद्धभाषिणम्
मत्वा जन जगज्ज्येष्ठ ! सन्तो हि नतवत्सला । ॥२१॥
किं बालोऽलीकवाचाल आलजालं लपन्नपि,
न जायते जगन्नाथ ! पितुरानन्दवर्धन । ॥२२॥
तथाऽश्लीलाक्षरोऽहापि जल्पकोऽयं जनस्तव,
किं विवर्धयते नाथ ! तोषं किं नेति कथ्यताम् । ॥२३॥
अनादिस्यामयोगेन विषयाशुचिकर्दमे,
गर्ते शूकरवत्काश याति मे चटुलं मन । ॥२४॥
न चाहं नाथ ! शक्नोमि तन्निवारयितुं चिरम्,
अत प्रसीद तद्देव ! देव ! वारय वारय । ॥२५॥
किं ममापि विकल्पोऽस्ति नाथ ! तावक शासने,
येनैवं लपतोऽधीश ! नोत्तर मम दीयते । ॥२६॥
आरूढमीयनी कोटीं नव ! कृतघ्नता गत
मामप्यतेऽनुधावन्ति किमद्यापि परीषहा । ॥२७॥
किं चामी प्रणताशेषजनवीर्यविधायक !
उपसर्गा ममाद्यापि पृष्ठं मुञ्चन्ति नो खला । ॥२८॥
पश्यन्नपि जगत्सर्वं नाथ ! मा पुरत स्थितम्;
कषायारातिवर्गेण किं न पश्यसि पीडितम् । ॥२९॥
कषायाभिद्रुतं वीक्ष्य मां हि कारुणिकस्य ते;
विमोचने समर्थस्य नोपेक्षा नाथ ! युज्यते । ॥३०॥
विशेषिते महाभाग ! त्वयि संसारपारगे;
आसितुं क्षणमप्येव संसारे नास्ति मे रति । ॥३१॥
किं तु किं करवाणीह नाथ ! मामेष दारुण;
आन्तरो रिपुसंघात प्रतिबध्नाति सन्ततम् । ॥३२॥
विधाय मयि कारुण्यं तन्नो ! विनिवारय;

उद्दामलीलया नाथ ! येनागच्छामि तेऽन्तिके । ॥३३॥
तवायत्तो भवो धीर ! भवोत्तारोऽपि ते वशः ;
एवं व्यवस्थिते किं वा स्थीयते परमेश्वर ! । ॥३४॥
तद्दीयतां भवोत्तारो मा विलम्बो विधीयताम्;
नाथ ! निर्गतिकोल्लापं न शृण्वन्ति भवादृशाः । ॥३५॥

"છેડો ન પામી શકાય તેવા ભયંકર સંસારસમુદ્રમાં "ડુબેલા પ્રાણીઓને તારનાર! હે મારા નાથ! આ ભયંકર "સંસારમાં આપ શું મને તદ્દન વિસરી ગયા? ભૂલી ગયા? "ચૂકી ગયા? જેને લઇને હે લોકબંધુ! જો કે આપ સદ્‌ભાવ "ધારણ કરનારને તારવામાં સદા તત્પર હો છો, છતાં હે "ત્રણભુવનને આનંદ આપનાર મારા પ્રભુ! મારા સંબંધમાં "આપ હજુ પણ વિલંબ કરી રહ્યા છો ૧-૨. અહો કરુણા "રૂપ અમૃતના સમુદ્ર! આપને શરણે આવેલ આ દીન પ્રાણી "ઉપર આપ જેવા મહાનુભાવે આ પ્રમાણે કરવું તે કોઈ "પણ રીતે છાજતું નથી. ૩. હે મારા નાથ! હું તો એક "હરણના બચ્ચા જેવો છું, તેને આપ જેવા દયાળુએ આ "ભયંકર સંસારઅટવી (જંગલ)માં તદ્દન એકલો કેમ મૂકી "દીધો? ૪. અરે મારા પ્રભુ! ચળવચળ થતી આંખો આ "બાજુ અને પેલી બાજુ નાખતો અને કોઈ પણ પ્રકારનું "અવલંબન નહીં મેળવી શકતો હું, તો બીકમાં ને બીકમાં "તમારા વગર મરી જઇશ. ૫. આવી મારી દયાજનક સ્થિતિ "હોવાથી અહો અનંત શક્તિના ધણી! જગતને અવલંબન "આપનાર મારા ઈશ્વર! આ સંસાર અટવી ઉતારીને મને "ભય વગરનો કરો-બીક વગરનો કરો. ૬. હે નાથ! હે "જગતના ચક્ષુ! જેવી રીતે કમળને વિકસ્વર કરવાને આ

"દુનિયામા સૂર્ય સિવાય બીજો કોઇ પણ શક્તિમાન થતો નથી,
"તેવી રીતે તમારા વગર મને કોઈ જગોએ નિગત મળતી
"નથી, શાંતિ મળતી નથી, આરામ મળતો નથી ૭ લીલા
"માત્રમા—રમતમા અનેક કર્મોના જાળાઓને કાપી નાખવાને
"શક્તિમાન થયેલા હે કૃપાપરાયણ પ્રભુ! હુ આપની
"પાસે મોક્ષ માગુ છુ, મારે મોક્ષ જોઇએ છીએ, છતા
"હજુ આપ તે બાબતનો વિલબ કરી રહ્યા છો, તો હે
"ભુવનભૂષણ! શું એ તે મારા કર્મોનો દોષ છે? કે દુરાત્મા
"એવા મારા પોતાનો જ દોષ છે? કે હે સાહેબ! એમા
"તે પેલા અધમ કાળનો દોષ છે? કે મારી પોતાની મોક્ષ
"જવાની યોગ્યતા (ભવ્યતા) જ નથી કે સુદર ભક્તિથી ગ્રાહ્ય
"થનારા મારા પ્રભુ! મારી આપનામા જોઇએ તેવી ખરેખરી
"ન બને તેવી સાચી ભક્તિ જ નથી? (મને અર્થીને અર્થ
"મેળવવામા ઢીલ થાય છે તેનુ કારણ શુ?) ૮–૧૦ હે
"જગતને અવલબન આપનાર! મારા નાથ! હુ તો આપને
"સાચે સાચુ કહી નાખુ છુ અને ઉઘાડી રીતે જણાવી દઉં
"છુ કે મારે તમારા વગર આ દુનિયામા બીજા કોઇનો
"આધાર નથી, ટેકો નથી, શરણ નથી ૧૧ હે નાથ! હે
"પ્રભુ! આપ મારી માતા છો, આપ મારા પિતા છો, આપ
"મારા બધુ છો, આપ મારા સ્વામી છો, આપ મારા ગુરુ
"છો અને હે જગતને આનદ આપનાર! મારા પ્રાણનાથ!
"આપ જ મારા જીવન છો! ૧૨ હે દીનબધુ! આપ જો મારો
"તિરસ્કાર કે મારી અવગણના કરી મને પાછો કાઢશો તો
"જેમ માછલી જળ વગરના પૃથ્વીપ્રદેશમા તરફડી તરફડીને
"મરી જાય છે તેવી રીતે હુ તદ્દન નિરાશ થઇને અને દીન

"તેને સ્વીકારીને મરી જઈશ, નાશ પામી જઈશ. ૧૩.
"મારા મનમાં અન્ય ભાવનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, અને સ્વા-
"નુભવ વડે સિદ્ધ થયેલું મારૂં મન તમારામાં બરાબર નિશ્ચળ
"થઈ ગયું છે, નહિ તો તમને આટલું નિવેદન શા માટે
"કરૂં ? ૧૪ હે નાથ! ત્રણ ભુવનમાં પ્રકાશ કરનાર આપ
"સૂર્યને જોઈને કર્મના સમૂહોને બાળી નાખતું મારૂં મન
"કમળની જેમ વિકાસ પામે છે. ૧૫. પરંતુ હે જગન્નાથ!
"આપને તો અનેક પ્રાણીસમુહના વ્યાપાર ઉપર લક્ષ્ય આપ-
"વાનું હોવાથી આપની મારા ઉપર કેટલી દયા છે તે કાંઈ મારા
"જાણવામાં આવતું નથી ૧૬ હે જગતના નાથ! આપ
"સાહેબ જેવા શુદ્ધ ધર્મ રૂપ નીર (જળ–પાણી) થી ભરેલાં
"વાદળાં ચઢી આવતાં, મોર જેવો આ સરલ પ્રાણી નાચ
"કરી રહ્યો છે ૧૭ ત્યારે સાહેબ! મારી એવી સ્થિતિ થઈ
"છે તે તે શું મારી ભક્તિ છે કે મારૂં એક પ્રકારનું ગાંડપણ
"છે? તેનો હે મારા નાથ! મારા ઉપર કૃપા કરીને જવાબ
"આપો ૧૮. જેવી રીતે સુંદર આંબાના વિશાળ વૃક્ષ ઉપર
"મ્હોરો આવવા માંડે અને તેનાથી આખો આંબો સુશોભિત
"થઈ જાય તે વખતે મારા નાથ! સુંદર ગાન કરનાર કોકિલ
"પક્ષી અત્યંત મધુર ગાન કરવા મંડી જાય છે અને કલ-
"કલારવ ચોતરફ કરી મૂકે છે; તેવી રીતે સુંદર રસપૂર્વક
"આનંદના બિન્દુઓને આપનાર હે મારા પ્રભુ! આપને
"જોઈને આ પ્રાણી તદ્દન જડભરત જેવો મૂર્ખ હોય તો
"પણ વાચાળ થઈ જાય છે. ૧૯–૨૦. હે જગતના વડવીર!
"હું કદાચ કાંઈ અસ્તવ્યસ્ત કે અવ્યવસ્થિત બોલતો હોઉં
"તો પણ મારી અવગણના કરશો નહિ; મારો તિરસ્કાર કરશો

"નહિ, મારી ઉપેક્ષા કરશો નહિ, કારણ કે સત પુરૂષો તો
"નમનાર તરફ હમેશા પ્રેમ બતાવનાર—ચાહ દર્શાવનાર હોય
"છે ૨૧ હે મારા ઈશ્વર! એમ સમજો કે એક છોકરો હોય,
"તે જેવુ તેવુ—ગાડુ વેલુ બોલતો હોય, વાચાળ થઈ ગયેલો
"હોય, બોલકણો હોય, છતા તેની ઘેલીગાડી વાત તેના
"પિતાના આનદમા વધારો નથી કરતી? ૨૨ તેવી રીતે
"હે નાથ! આ પ્રાણી (હુ જાતે) ગામડીઆ અક્ષરે બોલતો
"હોય, અર્થ ઘટના વગરના શબ્દો લવી જતો હોય છતા
"તે આપના સતોષમા વધારો કરે છે કે નહિ? તે હે પ્રભુ!
"આપ તુરત કહી દો, જણાવી દો, સ્પષ્ટ કરી નાખો ૨૩
"હે પ્રભુ મારૂ મન ઘણુ ચપળ છે અને તે અનાદિ કાળના
"અભ્યાસને લઈને કુક્કરની પેઠે વિષય રૂપ અશુચિના કાદવથી
"ભરેલા ખાડામા દોડ્યુ જાય છે, પણ તેને તેમ કરતા હુ
"અટકાવવાને શક્તિમાન થતો નથી, તો મારા દેવ! મારા ઉપર
"કૃપા કરીને તેને તેમ કરતા વારો! તેને અટકાવો અટકાવો!
"તેને થોભાવો થોભાવો! ૨૪–૨૫ અહો મારા પ્રભુ! શુ
"આપના શાસનમા હજુ મને કાઈ વિકલ્પ વર્તે છે કે આટ
"આટલુ બોલી રહ્યો છુ છતા આપ મને ઉત્તર પણ આપતા
"નથી? ૨૬ હે પ્રભુ! હુ આટલી હદે ચઢયો, આપનો
"સેવક થયો, છતા હજુ પણ પરીષહો મને કેમ ત્રાસ આપે
"છે? ૨૭ પ્રણામ કરનાર જનોને મહાવીર્ય આપનાર મારા
"પ્રભુ! નાદાન ઉપસર્ગો હજુ પણ મારો કેડો કેમ મૂકતા
"નથી? ૨૮ આપની સમીપે રહેલા આખા જગતને આપ
"જુઓ છો, જોઇ શકો છો, છતા આશ્ચર્ય છે કે આપની
"સન્મુખ રહેલા આપના આ સેવકને કષાયરૂપ શત્રુવર્ગ

"આટઆટલી પીડા કરે છે, હેરાન કરે છે, ત્રાસ આપે છે તે
"આપ હજુ કેમ જોતા નથી ? ૨૯. હે પ્રભુ ! આપ તો દયાના
"ભંડાર છો, છતાં આપ કષાયથી ત્રાસ પામતો મને જોઈ
"રહ્યા છો અને ઉપેક્ષા કરો છો, પણ આપે મારા સંબં-
"ધમાં ઉપેક્ષા કરવી એ કોઈપણ રીતે યોગ્ય નથી; કારણકે
"આપ એ દુશ્મનોથી મને છોડાવવાને પૂરતા શક્તિમાન છો.
"૩૦. અહો મહા ભાગ્યવાન ! આપ સંસારનો પાર પામી
"ગયેલા છો, તમને જોઈને મને સંસારમાં હવે એક ક્ષણ-
"વાર પણ રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી, તેમાં મને આનંદ
"આવતો નથી, તેમાં મને મઝા આવતી નથી ૩૧ છતાં
"હે મારા પ્રભુ ! મારો અંદર રહેલો મોટો અંતરંગ શત્રુ-
"સમુદાય મને બહુ સખ્ત રીતે બાંધી લે છે. મારો કેડો
"મૂકતો નથી તો હવે હું શું કરૂં ? કેમ કરૂં ? ૩૨. હે દયાળુ !
" મારા ઉપર દયા લાવીને આપ અંદર રહેલા શત્રુસમુદાયને
"અટકાવો, હઠાવો, પાછા પાડો; જેથી હું આપસાહેબની
"પાસે જલ્દી આવી પહોચું. ૩૩ અહો ભડવીર ! આ સંસાર
"આખો તમારે આધીન છે. અને સંસારનો પાર પમાડવાનું
"પણ તમારા હાથમાં જ છે છતાં હે પરમેશ્વર ! હવે શા
"માટે બેસી રહ્યા છો ? કેમ બેસી રહ્યા છો ? ૩૪. હવે
"તો મને સંસારનો પાર પમાડી આપો, તેમાં જરાપણ વિ-
"લંબ ન કરો; આશ્ચર્ય છે કે આવી રીતે પ્રકટપણે કરાયેલી
"મારી પ્રાર્થના આપ જેવા મહાનુભાવો સાંભળતા નથી !
" ૩૫."

ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી આંખ મીંચાઈ
ગઈ, પરમાત્માનો કાંઈક સાક્ષાત્કાર થયો, થોડો વખત એ

અતિ આનદદાયક સ્થિતિ અનુભવી ધર્મશાળા તરફ સર્વ સાથે પાછુ ગમન થયું ભોજનક્રિયા કરી લઇ પાછા વળવાની મુસાફરીની તૈયારી કરી લીધી મન વળી એક વાર પાછુ જળમદિર તરફ એ ચાયુ, તેથી ચાલતે મુકામે એ અતિ શાત સ્થાનને શરીર ફરી ભેટી આવ્યુ અને એ સ્થાનને નિરખતા એ સ્થાનમા આગલી રાત્રે તથા તે દિવસે અનુભવેલ આનદરસના કલ્લોલમા મગ્ન કરતા મુસાફરીને માર્ગે પડયા. હજુ પણ એ પ્રસગ યાદ આવે છે ત્યારે રોમાચ ખડા થાય છે, મન અસાધારણ આનદ સ્થિતિ અનુભવે છે અને જીવનની એ સુદર ક્ષણોને યાદ કરી એ સ્થાનને ભેટવાને, એ શાતિનો અનુભવ કરવાને, એ આત્મરમણતા પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છા-હોશ-અભિલાષા મનમા સર્વદા રહે છે

{ જૈ ધ પ્ર પૃ ૨૩૪
સવત ૧૯૭૪

વિચારણા અને અવલોકન

[૩]

સંસારચક્રમાં બહુ પ્રકારની બાબતોનો વિચાર કરવાનો છે. મનુષ્ય જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા એવા પ્રકારની વિચારસરણીની પ્રાપ્તિને લઈને ગણી શકાય છે આખી જીંદગી એ એક મહાન્ અને વિકટ પ્રશ્ન છે. એ પ્રશ્નના ફતેહમંદ નિકાલમાં આખા જીવનની ફતેહનો આધાર રહેલો છે. જીવનનું સાફલ્ય વધતે ઓછે અંશે વિચાર અને વર્તનની શુદ્ધતા પર આધાર રાખે છે અને સાફલ્યમાં તેથી તરતમતા ઘણી રહે છે. જે પ્રાણીઓ આ જીવનને મોજશોખનું સાધન માને છે, જેઓ આ જીવનમાં ઇંદ્રિયતૃપ્તિ કરવાનુ જ સાધ્ય રાખે છે, જેઓ વખતે કવખતે કામવાસનાને આધીન થઈ જાય છે, જેઓ ધનપ્રાપ્તિના અસાધારણ પણ નિરર્થક પ્રયાસમાં રાત દિવસ મશગુલ રહે છે, જેઓ ધનને કે વિષયને જીવનપ્રાપ્તિનો છેલ્લો શબ્દ ગણે છે, જેઓ જીવનની કિંમત રૂપિયાના અથવા મોજશોખના વિલાસના સરવાળામાં આંકે છે, જેઓ રાત્રિ દિવસ ધમાધમ કે પ્રવૃત્તિ કરવામાં જ મોજ માને છે, અથવા કોઈ કાર્ય કે દિશા ન સૂજવાથી જેઓ આખો વખત આળસમાં, નિંદામાં, વાતો કરવામાં, વેધ પાડવામાં કે ટીકા કરવામાં ગાળે છે, જેઓ રાજખટપટ કે તિરસ્કારનાં વાદળો વરસાવવામાં, લાકડાં લડાવવામાં કે અન્યને ભોગે પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધવામાં જીવન લક્ષ્ય દોરે છે—આવા આળસુ કે અપ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિવાળાને આ વિચારણામાં સ્થાન નથી, સંસારના કીડાઓને આ ચર્ચા કરવાનો અધિકાર નથી અને આ ભવમાં મળેલા કે મેળવવા

ધારેલા વૈભવસુખમા ઇતિકર્તવ્યતા સમજનારને અત્રે કોઈ પ્રકારનો લાભ કે આનદ નથી

× × × ×

પ્રથમ વિચાર તો એ પ્રાપ્ત થાય છે કે **આ જીવનનુ માધ્ય શુ ?** જ્યાસુધી પ્રાણી માધ્યનો નિર્ણય કરતો નથી ત્યાસુધી તેના સર્વ પ્રયત્નો નકામા થાય છે વહાણનો માલીક કયા જવુ છે તેનો નિર્ણય કરે છે, રેલ્વેમા બેસનારો પોતાના અતીમ સ્થાનની ટીકિટ ખરીદે છે, ગાડામા બેસનાર ચોક્કસ સ્થળે પહોચવાનુ ભાડુ ઠરાવે છે આવી રીતે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે દરેક પ્રાણી વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કોઈ પણ ક્રિયા કરે છે તેમા તેની નજર અમુક ચોક્કસ પરિણામ નિપજાવવાની હોય છે તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના જો યોગ્ય સાધનો યોજે તો તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અથવા બીજા ત્રીજા પ્રયત્નો કરીને અવનવી યોજના કરીને પણ, બની શકે ત્યાસુધી તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવા પાછળ પડે છે કોઈ પણ વ્યવહારુ કાર્યના સબધમા પણ વિચારણા કરવામા આવશે તો આ નિયમ સતત જળવાઈ રહેતો જણાશે અને તેટલા માટે વ્યવહાર દક્ષ પુરુષો કહે છે કે, **મુર્ખ માણસ પણ પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ કરતો નથી** વ્યવહારનો આ સાદો નિયમ છે, જાણીતો નિયમ છે, સમજુને ને મદ મતિવાળાને પણ એક સરખી રીતે લાગુ પડતો નિયમ છે તદ્દન અક્કલહીન ગાડા કે ગમાર માણસને બાદ કરતા આ આબાદ લાગુ પડતો નિયમ આપણા જીવનને લાગુ પડે છે કેનહિ ? તે હવે વિચારીએ

આપણે જીવનની નાની નાની પ્રવૃત્તિઓ પણ પ્રયોજન

વગર કરતા નથી એમ લાગે છે અને સવારે ઉઠવા પછીનાં દરેક કાર્ય તપાસશું તો અંદરખાને તેમાં યોજના અને હેતુ આપણા વિચાર અને યોગ્યતા પ્રમાણે લાંબે કે ટુંકે અંતરે જણાશે આવો સાદો નિયમ આખા જીવનને લાગુ પડે છે? આપણી નાની પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રયોજન હોય છે, તો આપણા આખા જીવનની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ પ્રયોજન, કાંઈ યોજના, કાંઈ સરખાઈ, કાંઈ સાધ્યનિર્ણય, કાંઈ સાધ્યસામીપ્ય, કાંઈ સાધ્ય-પ્રાપ્તિના ઉપાયોનુ સંગઠન—આવું કાંઈ જણાય છે? છે તો કેટલાંને છે? નથી તો કેમ નથી? હોય તો શું અને કેવું હોવું જોઇએ? વિગેરે બાબતોનો વિચાર કર્યો છે? ન કર્યો હોય તો આપણી ગણના શેમાં થાય? 'મંદ પ્રાણી પણ પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ કરતો નથી' એમ આપણે ઉપર જોયું, તો પછી આમ હોય તો તો આપણે મંદમાંથી પણ ગયા. ત્યારે આ પ્રસંગે આપણે આવા આવા વિચારો કરીએ વળી કોઇવાર આવા પ્રકીર્ણ વિચારોનો સમન્વય કરશું

ત્યારે આ જીવનનું સાધ્ય શું? આપણી નાની અને મોટી પ્રવૃત્તિઓનો અંદરખાનેથી હેતુ તપાસવાની જરૂર છે. તેમાં પણ હેતુના બે પ્રકાર છે: એક તો સામીપ્યમા રહેલા હેતુને અંગે કાર્ય થાય છે અને બીજુ એ હેતુને પરિણામે અનેરો હેતુ હોય છે અને છેવટે અંતિમ હેતુ હોય છે. આપણે કલમ હાથમા લઈએ ત્યારે સામિપ્યમા તો કાંઈ લખવાનો કે નામું માંડવાનો હેતુ હોય છે, પણ કોઈ લખવા ખાતર લખતું નથી, ચોપડા તૈયાર કરવા ખાતર નામું માંડતું નથી; આપણે દેરાસરે જઇએ તો જવા ખાતર જતા નથી, પણ એ જવામાં કાંઈ હેતુ હોય છે. એ હેતુની પરંપરા વિચારીએ તો છેવટે

અંતિમ હેતુ સમજાય છે. એ અંતિમ હેતુ સ્પષ્ટ હોય, ચોક્કસ હોય તો જ આપણી સર્વ ક્રિયાઓ તેને અનુલક્ષીને થાય છે. આપણે ઘેરથી ફરવા નિકળીએ અને ક્યાં જવું છે તેનો નિર્ણય ન હોય અને આપણા મનની ડામાડોળ સ્થિતિ હોય, તો આપણી ગતિ કેવી થાય છે? આપણે ટ્રામમાં બેસીએ અને ક્યાંની ટીકિટ લેવી છે તે આપણે જ જાણતા ન હોઈએ તો આપણને કેવો ખ્યાલ થાય છે? દેખાય છે તો તેનાં કારણો શું છે? કારણો હશે એનો કોઈ વખત વિચાર પણ કર્યો છે? ન કર્યો હોય તો પછી આપણી સમજમાં પણ ગણના થાય કે તેવી પણ ઓછી હદે પહોંચીએ? તે વિચારવા યોગ્ય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે શું આપણે જે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ તેનો હેતુ જ નથી કે આપણે વિચાર કરતા નથી? આવી અસંભવીત વાતની સ્થાપના કરી હોય અને પછી તે પર નિર્ણયો બાંધવા માંડ્યા હોય તો તેમાં ભૂલ લાગશે. તટસ્થ માટે પ્રથમ એ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે આપણાં સર્વ કાર્યોના ગતીપના હેતુઓ તો આપણી બુદ્ધિશક્તિની ખીલવણીના પ્રમાણમાં ઓછે વધતે અંશે જાણીતા હોય છે, પણ અંતિમ હેતુનો ખ્યાલ હોતો નથી. હોય છે તો ઘણો અસ્પષ્ટ હોય છે અને એના વચ્ચેના સાધનો પણ ઘણી જ ગેરવ્યવસ્થા હોય છે. એના થોડા દાખલા વિચારીએ.

એક અભ્યાસી વિદ્યાર્થી [illegible] બહુ [illegible] પ્રયાસ કરી બેરિસ્ટરની પદવી સંપાદન કરી આવ્યો [illegible] સમાનું યોગી પાસે ગયો. યોગીને પોતાના [illegible] દેશની [illegible]ની અને ત્યાં કરેલા અભ્યાસની વાત કરી. પછી તેઓ બન્નેની પ્રસંગે વાતચીત થઈ —

બેરિસ્ટર–'આ પ્રમાણે છેવટે પરીક્ષા પસાર કરી ગઈ કાલે જ હું અહીં આવ્યો છું'

યોગી–'બહુ સારૂં, હવે શું કરશો?'

બેરિસ્ટર–'હવે કોરટનાં કેસો ચલાવીશ, વકીલાત કરીશ.'

યોગી–'પછી ?'

બેરિસ્ટર–'પછી પૈસા કમાવા માંડીશ.'

યોગી–'પછી ?'

બેરિસ્ટર–'પછી બૈરી પરણીશ, ઘર માંડીશ.'

યોગી–'પછી ?'

બેરિસ્ટર–'પછી મોટર લઈશ'

યોગી–'પછી ?'

બેરિસ્ટર–'પછી સારો બંગલો બંધાવીશ.'

યોગી–'પછી ?'

બેરિસ્ટર–'પછી ઘરમાં ઘરેણાં વસાવીશ, વાસણ, ફરનીચર, કપડાં, સાડીઓ વિગેરે લઈશ, વીજળીની બત્તીઓ, પંખા વિગેરેથી શોભા કરીશ, જીવનના અનેક લ્હાવા લઈશ.'

યોગી–'પછી ?'

બેરિસ્ટર–'સાહેબ, પછી પછી શું કરો છો? **પછી મરી જઈશ.**'

આવી વાત છે! પછી **મરી જઈશ** એ કહેતાં કહેવાઈ તો ગયું, પણ વિચારવાન હોવાથી તેને અંગે વિચાર શ્રેણી ચાલી આ પ્રમાણે વ્યાપારી કે નોકર, શિક્ષક કે સેવક, વૈદ્ય કે ડોક્ટર, ઇજનેર કે શીલ્પી, સુતાર કે દરજી, ન્યાયાધીશ કે અમાત્ય–ગમે તેને બરાબર વિગતવાર પૂછવાથી જણાશે કે અમુક અમુક બાબતો કરવા પછી છેવટનો જવાબ જો તે

ઉડાવશે નહિ તો 'મરી જઇશ,' એ આવશે સમજુ માણસની આ દશા હોય? અનેક પ્રવૃત્તિ કરીને છેવટે 'મરી જઇશ,' એવી ઠેકાણા વગરની વાત હોય? અને એનહી બધી પ્રવૃત્તિના પરીણામે પાછુ કાઇ ન રહેવાનું હોય તો થોડા વર્ષના પખીડાના મેળા ખાતર અનેક ધમાલ, કાવાદાવા, કારસ્થાન અને ગોટાળા કરવા, ઉઘ વેચી ઉજાગરા કરવા, ટાઢ તડકો સહન કરી ભારો ખેચવા, સાચુ ખોટુ કરી હવેલીઓ બાધવી અને પછી 'પાછી મરી જઇશ' એવો જવાબ આપવો એમા કાઇ સમજણ, એમા કાઇ વિચારણા, એમા કાઇ દીર્ઘ દૃષ્ટિ, એમા કાઈ સાપેક્ષવૃત્તિ, એમા કાઇ સાધ્યસ્પષ્ટતા લાગે છે? એવો જવાબ છેવટે આપવો પડશે એમ લાગતુ હોય તો કોઇ સમજુ માણસ પ્રથમથી જવાબ આપવાની ધૃષ્ટતા પણ કરે ખરો? અને એ સિવાય બીજો કોઇ પણ જવાબ ચાલુ વ્યવહાર માણસનો જેને દુનિયા 'ડાહ્યા' અથવા 'વ્યવહારદક્ષ' કહે છે તેના સબધમા આવે અથવા હોઇ શકે ખરો? આ સર્વ બાબતો વિચાર કરવા યોગ્ય છે

આ સબધમા તદ્દન આત્મિક દૃષ્ટિએ એકાતસ્થાનમા બેસી આત્માની સાક્ષીએ સમજુ પ્રાણી વિચાર કરે તો આખી પ્રવૃત્તિના અતિમ સાધ્યની સુસ્પષ્ટતાને અગે બહુ ખેદ થાય તેવુ છે, અને એમ લાગશે કે આ તો આખો રસ્તો જ ભૂલી ગયા છીએ, આપણા વહાણને હોકાયત્ર જ નથી, વહાણનુ સુકાન જ બિગડાઇ ગયું છે અને આવા સુકાન અને હોકાયત્ર વગરના વહાણને તો પડી જેવો પવન લાગે તે પ્રમાણે અસ્તવ્યસ્ત પણે ખેચાઇ જવાનું રહ્યુ એવા ધક્કા ખાતા ભર દરીએ રખડતા સુકાન વગરના વહાણને પોતાની સાઇમ

ગીરી નીચે આવી પડેલુ જોઇ વિચારવાન હશે તે ખેદ પામશે, મુંઝાશે અને પોતાની યોગ્યતાની કિંમત આંકી પોતાની જાત ઉપર જ દયા ખાશે. આવી જાતની કબૂલાત જનસમાજ વચ્ચે કોઇ આપનાર નથી, કારણુ આ પ્રાણીને 'સ્વમાન'નો એવો ખોટો ખ્યાલ છે કે એ પોતાના અયોગ્ય કાર્યને ઢાંકી દેવા પ્રયત્ન કરશે; અને આ તો એવો પ્રશ્ન રહ્યો કે જો તેનો સાચો જવાબ આપે તો પોતે તદ્દન અક્કલહીન મૂર્ખમાં ખપે, તેથી પોતાની સર્વ ક્રિયા સાધ્યના ખ્યાલ વગરની છે એવી વાતની કબૂલાત ઘણે ભાગે કોઇ આપનાર નથી અને દુનિઆના લોકોનો મોટો ભાગ ઘટતે વધતે અંશે તેના જેવોજ હોવાથી તેની આ વિચીત્ર માન્યતાને ટેકો આપશે, સામાન્ય રીતે કોઇ બાહ્ય કાર્યમાં કે અનુષ્ઠાનમાં અથવા કર્તવ્યમાં તેના જીવનની ઇતિકર્તવ્યતા મનાવી લેશે અને આ પ્રાણી તેમ માની લેશે, પોતાનાં મનને મનાવી લેશે, સમજાવી લેશે. પણુ ખરેખર તેમ નથી અહીં જે સાધ્યની અસ્પષ્ટતાનો ખ્યાલ કરવા વાત કરી છે તે તદ્દન એકાંતમાં પ્રાપ્ય છે, વિચારણા ને પરિણામે સમજાય તેવી છે અને આત્માને પૂછવાથી જણાય તેવી છે વ્યવહારૂ માણસોનુ માની લીધેલું શાસ્ત્ર આ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રથી તે બાબતમાં સકારણુ અને સાપેક્ષદૃષ્ટિએ તદ્દન જૂદુ પડે છે

ત્યારે આ તો બહુ આકરી વાત થઇ. આપણા સર્વ કાર્યનો અંતિમ હેતુ જ નથી, અથવા છે તો અસ્પષ્ટ અને ગોટાળાવાળો છે એમ હોય તો તો પછી જીવનવ્યવહાર તદ્દન ખોટા પાયા ઉપર થઇ જાય, અર્થ કે પરિણામ વગરનો થઇ જાય અને છેવટે મોટા ફેરફાર કરવાને યોગ્ય થઇ

જાય ત્યારે આમા સમજવુ શુ? કરવુ શુ? ક્યા જવુ? કોને પૂછવુ? આવા આવા સવાલો થશે આપણે એ સર્વ બાબતો પ્રસગો મેળવી વિચારતા રહીએ

× × × ×

આપણુ સર્વ ક્રિયાઓમા અતિમસાધ્ય **સુખપ્રાપ્તિનુ** માનેલુ હોય છે પણ એ **સુખનો** ખ્યાલ બહુધા બહુ જ સ્થૂળ હોય છે અને ઘણો ખરો અસ્પષ્ટ હોય છે **ખરૂ સુખ શુ છે? અને ક્યા છે?** તેનો ખ્યાલ જ બહુ અચોક્ક્સ અને ઘણો વિચિત્ર હોય છે પ્રથમ આપણે સ્થૂળ સુખ તપાસીએ તો તેમા તો કાઈ સાર જેવી વાત નથી ખાવાના સારા પદાર્થો મળે, શરીરે આભૂષણો ધારણ કરવાના મળી આવે, કે રહેવાને હવેલીઓ મળે,—ટુકમા કહીએ તો ઈંદ્રિયના સર્વ સુખો મળે કે તે સુખ માણવાના સાધનો ઉપસ્થિત થાય કે લભ્ય થાય તેમા તો કાઈ સાર નથી, કેમકે તે બહુ થોડો વખત રહેનાર હોય છે તેવા અલ્પસમયસ્થાયી વિષયોને સુખ માનવુ એ મોટામા મોટી ભૂલ છે વળી પૌદ્ગલિક વસ્તુની બાબતમા એક બીજો પણ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે એ વસ્તુઓ જ્યાસુધી પ્રાપ્ત થઇ ન હોય ત્યા સુધી જ એની મઝા છે એક ઘડીઆળ લેવા બાળકને ઇચ્છા થાય છે, તે ન મળે ત્યાસુધી તેને તેની પ્રાપ્તિથી બહુ સુખ મળશે એમ એ ધારે છે પગે ચાલનારને ગાડી કે મોટર વસાવવામા સુખ લાગે છે, ભાડે રહેનારને ઘરના ઘરમા સુખ લાગે છે, સુશીગતે પણ જેવુ તેવું ભોજન મેળવનારને મીઠાઇ કે દૂધ પાકપુરીમા સુખ લાગે છે બાકી એ વસ્તુ મળ્યા પછી પરિણામે કાઇ નથી, એકાદ બે કલાક કે અમુક દિવસ જરા

પ્રેમ જેવું લાગે છે, પોતાના સ્નેહી કે સંબંધીને તે સંબંધી વાત કરવામાં રસ પડે છે, પછી કાંઈ નહિ. બરાબર વિચાર કરવાથી આ વાતનો ખ્યાલ આવી શકશે. ત્યારે **સ્થૂળ વિષયો પ્રાપ્ત કરતાં પ્રાપ્ત પહેલાં માની લીધેલું સુખ એને પ્રાપ્ત કરાવવા પ્રેરણા કરે છે.** ત્યારપછી એની પ્રાપ્તિનો વિચાર કરીએ

આખું જીવન તપાસશું તો, છે એ વસ્તુમાં પ્રેમ કે સંતોષને બદલે, **નથી** એના વિચારમાં અને એને મેળવવાની ખટપટ અને દોડાદોડમાં એ ગુંથાઈ ગયેલું જોવામાં આવશે. એ એક જ બાબત સ્થૂળ વસ્તુઓના સુખને નકામું બનાવવા માટે પૂરતી છે. એક વ્યવહારદક્ષ યોગી ગાઇ ગયા છે કે "તૃષાથી ગળું સુકાઈ જતું હોય ત્યારે સ્વાદિષ્ટ ઠંડું પાણી મળે તેમાં સુખ શું ? ભુખથી પેટમાં બળતરા ચાલતી હોય ત્યારે રોટલી કે ભાત મળે તેમાં સુખ શું ? રાગનો અગ્નિ જળી રહ્યો હોય ત્યારે તેના નિવારણનું સાધન મળે તેમાં સુખ શું ? એ તો બધા વ્યાધિને નિવારણુ કરવાના ઉપાયો છે તેને આ પ્રાણી **ભૂલથી સુખ** માની બેઠો છે." આ વાર્તા બહુ વિચારવા જેવી છે. વસ્તુત: સ્થૂળ વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં સુખ નથી. જેમને આ વસ્તુ મળી નથી તેઓ એમ ધારી રહ્યા છે કે એની પ્રાપ્તિમાં જરૂર સુખ છે અને તેથી જેમને એ વસ્તુ મળી ગઈ છે તેમને તેઓ પોતાની નજરે **સુખી** ધારે છે. બાકી હવેલીમાં વસનાર કે બન્ને વખત ભાણું ભરી ભોજન કરનારને પૂછો, તેઓનાં હૃદયનું પૃથક્કરણુ કરો, તો સમજાશે કે આ વાત સત્યનથી **ધનવાળાને કે સાધનસંપન્નને સુખી માનવા જેવી બીજી ગંભીર ભુલ કોઇ નથી.**

વળી એના સુખના આવવાનો ગોઠો વખત રહે પણ પછી શુ? એ વસ્તુઓ જાય કે વિનાશ પામે, ત્યારે તે પ્રાણીનો કચવાટ જોયો હોય, એની હૃદયની બળતરાનો ખ્યાલ કર્યો હોય, એની માનસિક અસ્થિરતા તપાસી હોય, તો એના સાધનોને દૂરથી નમસ્કાર કરવાનુ મન થાય તેવુ છે, કેમકે એવી સ્થૂળ વસ્તુઓ તો કોઈ વખત સ્થિર રહેતી નથી અને લાબો વખત ટકતી નથી ત્યારે એવી ઠેકાણા વગરની અને પોતાના તાબા બહારની વસ્તુઓ ઉપર કાયમના સુખનો ખ્યાલ બાધી આખી જીવનનૌકા એના આધારે ચલાવવી અને પછી તેના વિનાશ વખતે વિમાસણો કરવી એ તો સમજુનું કર્તવ્ય હોય નહિ તેથી સિદ્ધ એ થયું કે એવી વસ્તુઓ ન મળે ત્યા સુધી જ સુખ હોય છે, માન્યતામા માનેલુ સુખ વસ્તુઓ મળે એટલે નરમ પડી જાય છે, હોય છે ત્યારે વસ્તુની કિંમત નથી અને જાય છે ત્યારે આકરો કચવાટ થાય છે, જે વસ્તુ સ્થિર ન હોય, લાબો વખત ટકનારી ન હોય, નાશવત હોય, તેની ઉપર મદાર બાધી આપણી જીવનનૌકા ચલાવીએ તો આપણુ વહાણુ હોકાયત્ર અને સુકાન વગરનુ જ રહેવાનું એ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય છે

જ્યારે સ્થૂળ વસ્તુઓમાના સુખના ખ્યાલ ખોટા નીકળ્યા એટલે વ્યવહારમા ડાહ્યા ગણાતા દક્ષ પુરુષોનો ઘણો મોટો ભાગ તો જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે દોડાદોડ કરી રહ્યો છે તે તદ્દન ખોટે રસ્તે છે એમ જણાયુ હવે **માનસિક સુખ** તરફ નજર ફેરવી જોઈએ ઘણુ ખરૂ સુખ તો માન્યતામા જ રહેલુ હોય છે અને માન્યતા જો સ્થૂલ પ્રકારની હોય, જાડી

હોય, દીર્ઘ વિચાર અને સંસારપ્રપંચના સ્પષ્ટ ખ્યાલ કે વિવેક વગરની હોય તો સુખ શું છે? તે સમજાતું જ નથી અને ઘણી વાર માનસિક સુખને બદલે ઉપાધિ વહોરવી પડે છે. એ સંબંધી સહજ વિગતમાં ઉતરવું યોગ્ય લાગે છે. કેટલીક વાર પોતાના સુખને બદલે પરના સુખનો ખ્યાલ કરી પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરે છે. અહીં તેને માનસિક સુખ થાય છે કે કેમ? તે તેના વિચારની સ્પષ્ટતા અને કર્તવ્યપરાયણતા પર આધાર રાખે છે. જો તેના ખ્યાલો અહીં પણ સ્થૂળ હોય, પોતાની વાહવાહ બોલાવવા માટે સમાજકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાતી હોય, લોકોમાં માન સન્માન મેળવવા પ્રવૃત્તિ થતી હોય, તો તેમાં પણ કાંઈ મઝા નથી, ખરો આનંદ નથી, વાસ્તવિક સુખ નથી માનસિક સુખનો ખ્યાલ બહુધા સ્થૂળ હોય છે, અસ્પષ્ટ હોય છે અથવા દુનિયાદારીને લગતો હોય છે. એ સર્વ બાચકા છે, વેઠ છે, ધમાલ છે, એક પ્રકારનો વ્યવહાર જ છે. મનમાં આ પ્રાણી જેને સુખ માને છે તે તદ્દન સ્થૂળ પ્રકારનું અને મોટે ભાગે માની લીધેલું હોય છે અને વળી બહુ થોડો વખત ટકે તેવુ હોય છે એવા સુખને સુખ કહેવાય જ નહિ

× × × ×

સ્થૂળ કે માનસિક સુખને અંગે ત્રણ વાત ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે: એક તો એ સુખ ન મળે ત્યાં સુધી આનંદ રહે છે, બીજું એ મળ્યા પછી એમાંથી રસ ચાલ્યો જાય છે અને ત્રીજુ એ બહુ થોડો વખત ચાલે છે એ રીતે જોતા એવા સુખની પાછળ વલખાં મારવાં એ વસ્તુસ્થિતિનું અજ્ઞાન, દીર્ઘ વિચારની ગેરહાજરી અને સારાસાર—આદરણીય અનાદરણીયના જરૂરી વિવેકની ખામી બતાવે છે' દુનિયાનાં

ખ્યાલથી આવી મહત્ત્વની બાબતમા લેવાઈ જવા જેવુ નથી દુનિયા હમેશા સ્થૂળ ખ્યાલ કરનારી, તાત્કાલિક ફળમા સતોષ પામી જનારી અને વિશિષ્ટ પરિણામ તરફ આખો બધ ગણનારી હોય છે દુનિયાના અસ્પષ્ટ ખ્યાલો ઉપર મદાર બાધીને આપણી સાધ્ય બાબતોનો નિર્ણય કરવામા—આદર્શને ચોક્કસ કરવામા આ રીતે બધી વખત સ્ખલના થાય છે, ભૂલ થાય છે ત્યારે વાસ્તવિક સુખ શુ છે? ક્યા છે? કેમ મળે? કેવા પ્રકારનુ હોય? તે શોધવાની અને તેને અનુસારે સાધ્યનો નિર્ણય કરવાની ખાસ જરૂરીઆત પ્રાપ્ત થાય છે એ સુખની શોધમા અને એના નિર્ણયના ચોક્કસપણામા જીવનનુ સાફલ્ય છે આ દષ્ટિબિન્દુથી સત્ય અને વાસ્તવિક શાશ્વત સુખ શોધના પ્રયાસ કરવો આવશ્યક છે, કર્તવ્ય છે, આદરણીય છે

× × × ×

અતિ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી બાબત તો એ છે કે આ **જીવનના પ્રશ્નો** ઉપર આપણે બહુધા **વિચાર જ કરતા નથી** આપણે અનેક દેશોની નીપજ આવકના આકડાઓનો અભ્યાસ કરીએ છીએ, હિદુસ્તાનની આયાત નિકાશના આકડા પર તુલના કરીએ છીએ, ભૂતકાળના ઈતિહાસના પાના ઉથલાવી તે પર અભિપ્રાય આપીએ છીએ, જુના લેખો, તામ્રપત્રો, સિક્કાઓ વાચવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, વર્તમાન યુગના મોટા બનેલા કે મોટા માનેલા મહાપુરૂષોના ચરિત્રો સાભળીએ છીએ, વિચારીએ છીએ અને તે પર ચર્ચા ચલાવીએ છીએ, આવી બહારની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ, યથામતિ અને સયોગાનુસાર પરતુ હિત

સાધન માનનારા અને તે દ્વારા માની લીધેલા સુખમાં સંસારમાં ઘસડાતા જ મળી આવશે

પણ આ સર્વ વ્યાપાર કરનાર પોતે કોણ છે? શા માટે આ સર્વ ધમાલ કરે છે? પોતાનું અંતિમ સાધ્ય શું છે? ક્યાં જવાનું છે? ત્યાં જવાનાં સાધનો ક્યાં ક્યાં છે? અને તે કોને અને ક્યારે તથા કેમ ઉપલભ્ય છે? તેનો વિચાર કરનાર બહુ અલ્પ છે મોટો ભાગ તો પોતાથી પરની વિચારણામાં જ સંતોષ માનનારો હોય છે, પોતાને માટે તો જાણે કાંઈ વિચારવાનું રહેતું નથી, વિચારવા યોગ્ય કાંઈ છે જ નહિ, અને પોતે આદરેલ જીવનપ્રણાલિકા આદર્શભૂત છે, એમ માની કામ લેનારો છે એક બીજો એવો વર્ગ છે કે જે સંસારથી પોતાને દબાયલા-છુંદાયલા-કચરાયલા માનનારો હોય છે અને પોતે અકિંચિત્કર છે એવા ખ્યાલમાં તદ્દન નિર્સાધ્ય જીવન જેમ તેમ કરીને પૂરૂં કરનારો હોય છે

કેટલાક માણસો પર-સેવામાં, કેટલાક અધમ દુર્વ્યસનની સેવામાં, કેટલાક ભીખ માગવામાં અને કેટલાક ખુશામત કરવામાં જીવન વ્યતિત કરે છે આવા સમાજના વિકળ અંગોનો વિચાર હાલ ન કરતાં વિશિષ્ટ અંગોનાં જીવન આપણે બારિકીથી અવલોકીએ છીએ, ત્યારે તેમાં અનેક વિરોધો, ગોટાળા અને અવ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે પણ આ સર્વ બાબતો આત્મનિરીક્ષણ કરનારને, વસ્તુસ્વભાવ સમજનારને સ્વપરનો વિવેક કરનારને જ જણાઈ શકે તેમ છે જ્યાં સુધી પર વસ્તુ કઈ કઈ છે? અને તેનો પોતા સાથે સંબંધ કેવો અને કેટલો છે? તથા શા માટે થયેલો છે? તેનો ખ્યાલ ન આવે ત્યાંસુધી એ વિરોધ, ગોટાળા, કે અવ્યવસ્થા લક્ષ્ય પર પણ નહિ આવે.

અત્યારે સામાન્ય જીવનક્રમ એવી રીતે ઘડાયલો છે કે જાણે પોતે એક નાની દુનિયાનો મધ્યબિન્દુ હોય, પોતાની નાની દુનિયાને આનંદ થાય, તેઓ જરા વખાણ કરે, તેઓ ખુશી થાય, એટલે તેમા આ પ્રાણી જીવનનુ સાફલ્ય માને છે પોતાની સમજણ અને વ્યવહારદક્ષતા માટે ઘણાખરાને બહુ ઊચો ખ્યાલ બધાઈ રહેલો હોય છે પરિણામે પોતાના ધધા કે વ્યવહારમા ચુસ્તતા એટલી રહે છે કે પરનો સબધ નિરતર વધતો જાય છે વાત એટલે સુધી આવે છે કે એક મજૂર પોતાની આઠ દશ આનાની દરરોજની કમાણી કરવામા પોતાની જાતને કુશળ માને છે અને પોતાની નાની દુનિયાના વખાણ સાભળી જીવન સફળ થયું ધારે છે અને ભિખારી પણ બીજાની આ૦ દસ પૈસા મેળવવાની શક્તિ કરતા પોતાની ચાર આના પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવીણતામા મગ્ન રહે છે એવી રીતે આખી દુનિયાનો નાનો મોટો વર્ગ સસારને વળગી રહી મગ્ન રહે છે અને અતિમ પ્રશ્નો પર વિચાર કરતો નથી, વિચાર કરવાની એને જરૂર પણ માલૂમ પડતી નથી અને આડાઅવળા અવડાઇ પીટાઇ નાનો મોટો ઢગલો જોવામા કે જમે ઉધારના સરવાળા જોઇ ખુશ કે નાખુશ થવામા જીવન વ્યતિત કરે છે પણ એમા પોતે કોણ છે? અને પોતાનો એ વસ્તુ કે રકમ સાથે સબધ શો છે? તે વિચારતો નથી અને એ કેફમા જીવનકાળ પૂર્ણ થયે નાની લીધેલા વિષયોમા પરવસ્તુનો કાઇક વ્યય કરી કે વિભાગ કરી જીવન સફળ થયેલુ ધારના, માનના કે મનાવવા યત્ન કરે છે આ સર્વ ઘુચવણમા પોતે ઘુચવાઇ જાય છે, અટવાઇ જાય છે અને એ રગ થઇ જાય છે

તું જો જરા વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે **આ દશા વિચારકની ન હોય,** સમજુની ન હોય, પ્રગત જીવનની ભાવનાના આદર્શવાનની ન હોય એ તો એક નાટક છે, એક ખેલ છે, મનોવિકારોનું ચિત્ર છે, રખડનારના માનેલાં વિશ્રામો છે, સ્થૂળ આસક્તિનાં ધામો છે, મસ્ત પ્રાણીઓનાં રસનો સમૂહ છે એ સર્વમાં તું પોતે કોણ છે અને તારો જીવનઆદર્શ શો છે? તે જણાતું નથી. જીવનકલહની મારામારીમા, વિષયની પોષણાના સાધનોની યોજનામાં, બાહ્ય કીર્તિ કે યશશ્રવણની પિપાસાની તૃપ્તિમાં, ઢગલાઓ એકઠા કરવાની ધૂનમાં, એકઠા થયેલા ઢગલાના રક્ષણની યોજનામાં—આ અમરગી જીવનવિચારણા, નિરીક્ષણ કે આદર્શની સ્પષ્ટતા વગર ખડક સાથે અફળાઇ પડે છે અને કાં તો ખરાબે ચઢી જાય છે અથવા અનંત જળપ્રવાહમાં તણાઇ જાય છે. ત્યારે આમાં તું કોણ? અને તારૂં શું? એનો વિચાર કર એમા તે ઉપરાંતની જે વસ્તુ કે જન મળી આવે તે તારાં નથી એટલી પૃથક્કરણ ક્રિયા સાથે કરતો જજે. આ સ્વપરના વિવેચનમાં અને એ વિવેકને પરિણામે થતા અનિવાર્ય નિર્ણય પ્રમાણેની વર્તનામાં તારા જીવનનું સાફલ્ય છે. જેને તું **તારાં** માને તે સદા તારાં તે સંબંધે રહેવાં જોઇએ, જે વસ્તુને તું **તારી** માને તે સર્વદા તારી સાથે રહેવી જોઇએ, તેનો અને તારો કદી વિયોગ થવો ન જોઇએ અને જો કદી પણ તે તારી નથી એમ થવાનો સંભવ દેખાય તો અત્યારે પણ તે તારી છે એમ માનવામાં તારી કલ્પના જ છે એમ ધારી લેજે. આવી રીતે શાશ્વત રહેનાર અને નિરંતર સુખ આપનાર વસ્તુને પીછાની લેવાની બાબતમાં ઉતરવાનું થશે

એટલે જીવનના ઘણા મુશ્કેલ સવાલોનો કોયડો ઉકેલવાનુ બળ-સામર્થ્ય તને પ્રાપ્ત થશે અને તે વિચારણા ઉત્તરોત્તર તને માર્ગદર્શક થઇ પડશે

આવા ખ્યાલથી તુ તારી જાતને તપાસ, તારા શરીરને તપાસ, તારી ઈંદ્રિયોને તપાસ, તારા આભૂષણોને અવલોકી જો, તારા હવેલાઓને વિચારી લે, તારા સ્નેહી સબંધી સગાઓને માપી લે, તારા પુત્ર કલત્રની કિમ્મત કરી લે, તારા વિચારોની ઘટમાળને તોળી લે, તારા માલ, ખજાના, હવેલી, જમીન, હક્કો વગેરે સર્વ વસ્તુઓ, જનો, અને ચીજોને તુ જોઇ લે તે તને તારી લાગે તો વાસ્તવિક અર્થમા તે તારી માલેકીની છે કે નહિ? તે તુ જોઈ લે અને પછી તેના ઉપર નિર્ણય બાધ એ તારા પૃથક્કરણમા અનિત્ય સબધને, અસ્થિર સબધને, અચોક્કસ સબધને એક કક્ષામા મૂકજે અને નિત્ય, સ્થિર, સ્પષ્ટ સબધને બીજામા મૂકજે

જીવનનિર્ણયના જે મહા પ્રશ્નો છે તેમાનો આ અતિ મહત્વનો એક પ્રશ્ન છે, અથવા સર્વ પ્રશ્નો કરતા વિશેષ મહત્તા ધરાવનાર આ પ્રશ્ન છે સ્વપરના વિવેકમા આખા જીવનની ચાવી છે મોટા તોફાનો ઉઠાવવા, ધમાલો કરવી, દોડાદોડ કરવી, અથવા આત્મતત્વ ગવેષવા અનેક ઉપાસના, કર્મ કે જ્ઞાનસાધના કરવી અથવા મન્તવ્ય પ્રમાણે સામાન્ય કે વિશિષ્ટ જીવન ગાળવાના વલખા મારવા એ સર્વનું અતિમ રહસ્ય સ્વપરના વિવેકમા છે જીવન સાદુ છે કે વિશિષ્ટ છે, અન્યને આદર્શ છે કે ઉપેક્ષ્ય છે, પરોપકારમય છે કે સ્વાર્થી

ભૂલ્યો બાજી

[૪]

આજે બેસતો મહિનો હતો ચાર ઘડી પાછલી રાત્રીએ વહેલાં ઉઠી ઘરના મંદિરમાં કુટુંબના સર્વ બાળકાદિ સાથે નવંસ્મરણ, ગૌતમસ્વામી રાસ, પ્રભાતીઆં, છંદ વિગેરેનું ગાન કરી, દેહશુદ્ધિ કરી, સ્નાત્રપૂજન બહુ આહ્લાદ સાથે કર્યો. ઉત્તમ સ્વર સાથે યોગ્ય સાજના સહયોગથી કવિવિશારદ પંડિત વીરવિજયજીકૃત અંતરાયકર્મની પૂજા ભણાવાતી હતી તેમાં ભાગ લીધો. તે વખતે ચોથી પૂજામાં એક પદ આવ્યુ, તેનો લય ત્યાર પછી મનમાં આખો દિવસ વાગી રહ્યો એ ધ્વનિમાં ખેદ અને હર્ષ હતા, શાંતિ અને અસ્થિરતા હતા, નિર્વેદ અને પ્રેમ હતા

રાત્રિના શાંત સમયે બગિચામાં પાછો એ ધ્વનિ વધારે સ્ફુર્યો.

બાજી બાજી બાજી, ભૂલ્યો બાજી.

એ ધ્વનિ દશવીશ વખત ચાલ્યો, વારવાર તેનો જાપ ચાલ્યો. શેની બાજી ? કોણ ભૂલ્યો ? ક્યારે ભૂલ્યો ? શા કારણથી ભૂલ્યો ? તેની સાથે વળી આખુ પ્રભાતનું દૃશ્ય—અનેક સુંદર વસ્ત્રભૂષણથી સજ્જ થયેલા પૂજન કરનારા, કલકંઠથી ગાનાર ગવૈયો, પ્રભુની શાંત મુદ્રા, સુંદર પુષ્પની આંગી અને આરતી વખતનો સર્વનો હર્ષ—માનસ સમક્ષ સિનેમાના ચિત્રપટ પેઠે ખડા થયા અને છતાં મનમાં તો એક જ લય ચાલી કે "બાજી બાજી બાજી, ભૂલ્યો બાજી !"

ત્યારે શું આખી બાજી ખરેખર ભૂલી જ ગયો ? આ

સર્વ રમત કેમ થાય છે ? શા માટે થાય છે ? એની પછવાડે કોણુ ખેલ કરે છે ? આવી બાજી માડી શા માટે ? અને રમતા આવડી નહિ કે માડતા જ આવડી નહિ ? અને આ સર્ કેમ ચાલે છે ? આવા આવા કેમ અને શા માટેના સવાલોના ગર્ભમા "બાજી ભૂલ્યો" નો સુમધુર પણુ ખેદ કરાવનાર લય તો ચાલ્યા જ કર્યો

આ પ્રમાણે ખેદ અને આનદમા ઝોકા ખાતુ મન આખરે આગળ ચાલ્યુ

"કાળ અનાદિ ચેતન રઝળે, એકે વાત ન સાજી,
મચણાભઇણી ન રહે છાની, મળીઆ માતપિતાજી.
ભૂલ્યો બાજી."

આ દિશાએ વિચારણા ચાલી, બહુ બહુ ઘાટ ગોઠવ્યો પણુ બાજી ભૂલવાનો ખ્યાલ અને ત્રાસ ચાલુ રહ્યા, પણુ પ્રાતે તેમા જરા શાતિ આવી, જરા ટેકો મળ્યો, કાઈક આધાર મળ્યો એક તો બાજી ભૂલ્યો, રમતા જ ન આવડી, ફસાઈ ગયો–એવો ખ્યાલ ચાલતો હતો, તેમા તેની પછવાડેની અનાદિ કાળની વાત ખડી થઇ અત્યારની બાજી ભૂલ્યો છે એટલુ જ નહિ પણ એ તો અનાદિ કાળથી બાજી માડતો જ આવ્યો છે, ભૂલતો જ આવ્યો છે અને એની બધી વાતો જ ઉંધી છે, ખોટી છે, ઉલટે માર્ગ જ છે, આડે અવળે રસ્તે જ ઉતરી પડેલ છે અરે, અહીં તો એટલે સુધી વાત કરી નાખી છે છે કે એની એક પણુ વાત સાજી નથી, એક પણુ વાત પ્રશસ્ય નથી, એક પણ વાત સીધે માર્ગે નથી

અહાહા ! શી વિચારણા અને ક્યા તણાઇ ગયા ? આ તો કાઇ રસ્તો જ દેખાતો નથી, ભૂલ્યા તો ખરા, પણુ ભીત

આવી મદદ કરે છે, મયણા કર્મને પ્રાધાન્ય આપે છે, રાજા પોતાની બાળકો પરની સત્તાના મદમાં મયણાને કોઢીઆ સાથે પરણાવે છે, સુરસુંદરીને અરિદમન રાજા સાથે પરણાવે છે, ગુરુપ્રસાદથી અને સિદ્ધચક્રની ભક્તિથી શ્રીપાળનો કોઢ દૂર થાય છે, તે દૂર દેશમાં મુસાફરી કરી મહારૂપવાન નવકન્યા પરણે છે, મોટી રાજ્યઋદ્ધિ મેળવે છે અને છેવટે મયણાના પિતા ઉપર આક્રમણ કરે છે.

ઉજ્જન નગરીની બહાર મોટો સૈન્યનો પડાવ જામ્યો છે, પ્રજાપાળ રાજા ગભરાય છે, શ્રીપાળ દેવસહાયથી રાત્રે પોતાને ઘેર જાય છે, ત્યાં મયણા અને તેની સાસુ (શ્રીપાળની માતા) આનંદ અને ખેદની વાતો કરતા સંભળાય છે, તે દિવસ થએલ અમૃત ક્રિયાના ઉમળકા મયણાને આવે છે, પ્રભાતે થયેલો આહ્‌લાદ આખો દિવસ ચાલે છે અને રાત્રે પણ આનંદરસ રેડે છે, સાસુને તે આનંદની વાત કરે છે, અને જરૂર આજે પતિ મેળાપ થવો જોઇએ એવી વાત કરે છે. નગરની ચોતરફ લશ્કર વીંટી વળેલ હોવાથી માતા શંકા બતાવે છે, તે વખતે તેનું વચન સત્ય કરવા શ્રીપાળ બહારથી બારણાં ખખડાવે છે, પછી અંદર જઈ માતા અને પત્નીને મળે છે, માતાને ખભે અને પત્નીને હાથ પર લઇ પોતાની નગર બહારની લશ્કરી છાવણીમાં આવે છે.

શ્રીપાળ મયણાને પૂછે છે–' બોલ ! તારા બાપને કેવી રીતે તેડાવું ?' શાણી મયણાને અંગત અપમાન લાગ્યું નથી, પણ જૈન ધર્મનું રાજસભામાં અપમાન થયું તે વાત તે ભૂલી શકી નહોતી ધર્મપ્રભાવ વધે તેમ કરવું એટલો તેણે જવાબ આપ્યો. શ્રીપાળે મયણાના પિતાને કહેવરાવ્યું કે કાંધ પર

કુહાડો લઇને આવો અથવા લડના તૈયાર થાઓ

આખુ દૃશ્ય ભારે મજાનુ છે આખુ ચિત્ર ઉત્કૃષ્ટ ચિતારાએ ચીતર્યું છે, આખો ભાવ કવિએ ન ભૂલી શકાય તેવા લયમા ઉતાર્યો છે અને તદ્દેલો તાતણો સહાધ્યાયી પ્રખર વિદ્વાને ઉપાડી લઇ ચાલુ રગમા નવીન રગો પૂર્યા છે **પ્રજાપાળ** રાજા વખત વિચારી ગયો, ખભે કુહાડો રાખી, તાબે થઈ, અજાણ્યા દુશ્મનની છાવણીમા આવ્યો

પ્રતાપી શ્રીપાળ વિવેક ન ભૂલ્યો

સાસરાને સામે લેવા ઉમળકાથી દોડયો અને તેના હાથમાથી કુહાડો લઈ જમણી બાજુના સુવર્ણ સિહાસન પર તેને બેસાડયા

આ વખતના આનદનું વર્ણન શુ થાય? બાજી રમનારને બાજી રમતા આવડતી હતી, વ્યવહાર અને ધર્મ જાગતા હતા, બન્નેના સ્પષ્ટ ખ્યાલો વિવેકસર જાગૃત હતા એટલે એ બાજીમા ભૂલ કેમ થાય ? આનદ પ્રસગને ઉચિત નાટક કરવાનો હુકમ થયો ત્યા વિચારણાનો મુખ્ય મુદ્દો પ્રાપ્ત થાય છે આ આખુ ચિત્ર લખવામા તો વખત જાય છે, પણ ચિત્રપટ પર આખો બનાવ એક સપાટામા આવી જાય છે શ્રીપાળનો હુકમ થયા છતા નાટક શરૂ થતુ નથી શ્રીપાળની નવે પત્નીઓ, પ્રજાપાળ મહારાજા, પ્રધાનવર્ગ આખુ લશ્કર અને સૌભાગ્યસુદરી, રૂપસુદરી ઉચિત સ્થાનકે બેઠા છે, શ્રીપાળે ફરી વાર હુકમ કર્યો, પણ નાટક શરૂ થતુ નથી તપાસ કરતા જણાયું કે સારામા સારા નાટકના પેડામાના મુખ્ય પેડાની આગેવાન નટી નાટક કરતા આચકો ખાય છે આખરે તેને ખુલાસો પૂછતા પોતે **મયણાની બહેન સુરસુદરી**

છે અને રાજાને પરણેલી હોવા છતાં નગરે પહોંચતાં રાત્રે ધાડ પડી, પોતે ચોરાણી, મહાદુઃખ પામી, છેવટે મહાકાળ રાજાને ત્યાં વેચાણી અને નટી થઈ—એ વાત પ્રકટ થાય છે.

અને છેવટે બોલી કે આજે મારા માતપિતાને નજરે જોયા એટલે તેને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો ખ્યાલ થયો, પોતાનું સભામાં બોલવું અનુચિત હતું તે સમજાયું, કર્મનો પ્રભાવ સાચો છે એનું ભાન થયું, મયણાની તત્ત્વબુદ્ધિ પરીક્ષાને પરિણામે થયેલી અને સાચી હતી એમ તેની ખાત્રી થઇ. આ સર્વ વાતનું ભાન **જ્યારે માતપિતા મળ્યા ત્યારે થયું.**

કાળ અનાદિ ચેતન રઝળે, એકે વાત ન સાજી;
મયણા ભઇણી ન રહે છાની, મળીયા માત
પિતાજી. ભૂલ્યો.

(મયણાની ભઇણી ભગિની–બ્હેન) સુરસુંદરીને જ્યારે માતપિતા મળ્યા, ત્યારે પછી તે છાની કેમ રહી શકે? તે પોતાની જાતને કેમ ગોપવી શકે? તે પોતાનો સાચો આકાર કેમ છુપાવી શકે?

ત્યારે અત્યાર સુધી તો એક પણ વાત સાજી નથી, પણ હવે **માતપિતા** મળ્યા, તેમનું **ઓળખાણ** થયું, છતાં હજુ નટીનો વેશ રાખવો છે કે અસલ સાચા સ્વરૂપે પ્રગટ થવું છે? બાજી ખોટી જ માંડવી છે કે તેમા કાંઈ સુધારો ફેરફાર કરી સાચે માર્ગે આવવું છે? સાચા ખેલ ખેલવા છે?

આવા પ્રભુ મળ્યા, આવા માતપિતા સમાન પરમાત્મા-મળ્યા, આવા વીતરાગ મહાત્માનો યોગ થયો એ ભારે વાત થઈ, એના ગર્ભમાં હવે કાંઈ **સાજી** વાત થાય, તો આ સર્વ લેખે લાગે.

અને તેમ બનવું-બનાવવું-શક્ય છે એક વખત સુરસુંદરીની જેમ પડદો તોડી નખાય, ભેદભાવ ન રખાય, માતપિતા જોડે સાચી વાત કહી શકાય, સત્ય સ્વરૂપ કહી દેવાની હિમ્મત આવો, તો **માવતર તો કદી કમાવતર થવાના નથી** હૃદયમંદિરમાં એ માવતરનો વાસ થાય એટલે બધું યોગ્ય થઈ રહેશે

પણ અત્યારસુધી તો બાજી ભૂલાણી છે, ખોટી ખેલાણી છે, અત્યારની રમતો પણ અવળી મંડાણી છે ખેલ ખેલાઇ જતાં રમત સંકેલવી પડશે, તેનો કદી ખ્યાલ આવે છે? એકાદ વાત સાચી થાય તોપણ ઠીક, પણ રસ્તો શો? અને તે કેમ મળે?

વાત **સાચી** થાય એની સ્પષ્ટ ઈચ્છા કદી થઈ છે? ભાવનાની સ્પષ્ટતા અને પ્રબળ પુરુષાર્થ, ભાવનોના ખ્યાલ અને દૃઢ નિશ્ચય આગળ એક પણ વાત અશક્ય નથી એવું જાણતા છતાં એમાંનું એક પણ નથી થયું એ વાત લક્ષ્યમાં છે?

હવે માતપિતાનો બાહ્ય યોગ તો થયો છે જો હજુ પણ નાટકના ખેલ કરવા હોય, નાચ નાચવા હોય, તો નટ તરીકેનો પગાર મળ્યા કરશે, બાકી ગૃહસ્થાદીના પદ પર આરોહણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો માબાપ પાસે ઉઘાડી રીતે બહાર પડો, માબાપને સાચી વાત જણાવી દો અને થયેલી સ્થિતિના કારણો વિચારી પશ્ચાતાપ કરો પછી માતપિતા અભિમનને બોલાવી તમને ઘટતે સ્થાનકે બેસાડવાનો યોગ્ય પ્રબંધ કરશે

અને નહિતર તો "બાજી ભૂલ્યો" "બાજી ભૂલ્યો" "બાજી ભૂલ્યો" —એ વાત ખરી જ રહેશે એ વાતને

ખરી–સાચી રાખવામાં જ તમને મહત્તા લાગતી હોય તો તમારો માર્ગ તમે જાણો અથવા જે કુમાર્ગને માર્ગ માનવાની ભૂલભરેલી માન્યતાને અંગે તમે અત્યાર સુધી ચાલ્યા છો, તેમાં આંટા માર્યા કરશો અને ખાડા ટેકરામાં અટવાયા કરી ત્રાસ પામશો તેમાં તો શી નવીનતા છે? "બાજી ભૂલ્યો"—તે વાત તો એજ આકારમાં રહેશે અને એક પણ વાત એ માર્ગે સાજી નહિ થાય

આવા આવા વિચાર ચાલતા હતા ત્યાં મન પર આવરણ આવવા માંડ્યું, બગિચામાં મંદ મંદ પવન વાતો હતો તેની લહેરમાં ઉંઘ આવી ગઈ અને વિચારધારા અટકી ગઈ.

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૧ અંક પૃ ૨૫૩ } સં. ૧૯૮૨

જિનેંદ્રપૂજા

[૫]

पाप लुम्पति दुर्गतिं दलयति व्यापादयत्यापद,
पुण्यं सञ्चिनुते श्रियं वितनुते पुष्णाति निरोगताम्।
सौभाग्यं विदधाति पल्लवयति प्रीतिं प्रसूते यश,
स्वर्गं गच्छति निर्वृतिं च स्वयत्यर्चार्हता निर्मिता।

સિંદુરપ્રકર

જિનેન્દ્રપૂજાનો વિષય બહુ અગત્યનો છે જૈન કોમમા મોટો પક્ષ જ્યારે સર્વ પ્રકારની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે અમુક જૈન કોમ અમુક પ્રકારની પૂજા બાદ કરતા બાકીની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે પૂજા બે પ્રકારની છે **દ્રવ્યપૂજા** અને **ભાવપૂજા** દ્રવ્યપૂજા એટલે પ્રભુપૂજન સારુ ઉત્તમ દ્રવ્યોથી તેમનુ સન્માન કરવુ અને તે સત્કાર સાથે પ્રભુની જુદી જુદી અવસ્થાઓ પર વિચાર કરવો જૈન માર્ગમા શુષ્ક દ્રવ્યપૂજા નથી દરેક **દ્રવ્ય નિમિત્તે ભાવપૂજા અતર્ગત** વ્યક્ત હોય છે અને સર્વ દ્રવ્યભાવપૂજા ઉપર કળશરૂપ ખાસ ભાવ પૂજા કરવાનો ઉપદેશ અને કર્તવ્ય તેમજ વર્તન પણ તેવુ જ છે પૂજાનો આ ઉત્તમ પ્રકાર છે, શિષ્ટ સપ્રદાયથી ચાલ્યો આવે છે અને પ્રાજ્ઞો તે માર્ગને અધુના પણ અક્ષરશ અનુસરે છે

જૈન માર્ગમા કેટલાક સ્થૂળદૃષ્ટિ જીવોને દ્રવ્યપૂજા રુચતી નથી શાસ્ત્રાધાર તેઓને માટે આગળ બહુ બતાવાઈ ગયો છે અને હાલમા વિદ્વાન મહાશયો તરફથી બહાર પડેલા લેખોમા તે સબધમા પુષ્કળ અજવાળુ પણ પાડવામા આવ્યું છે તેથી

આ પ્રસંગે શાસ્ત્રાધાર દ્રવ્યપૂજાને અનુકૂળ છે કે નહિ તે સવાલ બાજુ ઉપર મૂકી માત્ર બહારના પ્રાકૃત વિચારથી જ આ સંપ્રદાય ઉપર વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થઈ છે. શાસ્ત્રના ફરમાન તરફ વિચાર ન કરીએ તો પણ બરાબર વિચાર કરવાથી જણાશે કે **દ્રવ્ય પૂજાની ખાસ જરૂર છે** આ જમાનામાં દરેક બાબત ઉપર વિચાર કરવાની આવશ્યક્તા છે. કોઈ પણ બાબત જૈન શાસ્ત્રમાં આગ્રહથી ફરમાવેલી નથી, ખસુસ કરીને દ્રવ્યપૂજાની કેટલી જરૂર છે અને આ જમાનામાં પ્રવૃત્તિમય જીવન થવાથી ઉપયોગિતા વધે છે કે ઘટે છે તે બાબત પર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે આ સવાલ દ્રવ્યપૂજાના પ્રબળ નિમિત્ત મૂર્તિપૂજા પર વધારે ઢળી જાય છે અને તેથી તેની આવશ્યકતા પર વિચાર કરીએ

*અત્યાર સુધીમાં **કોઈ પણ પ્રજાએ મૂર્તિપૂજા વગર ચલાવ્યું હોય એમ ઈતિહાસ પરથી માલુમ પડતું નથી.** દરેક પ્રજા એક અથવા બીજા રૂપમાં મૂર્તિપૂજા સ્વીકારતી આવી છે જ્યારે મૂર્તિપૂજા હદ બહાર જાય છે એટલે કે મૂર્તિને મૂર્તિ ખાતર પૂજવાનું થાય છે, ત્યારે તેમાંથી જુદો વિચાર બતાવનારા લોકો નીકળી આવે છે, પણ આવા લોકો ખાસ કરીને આગળ વધી ગયેલા વહેમ પર અને નહિ કે મૂર્તિપૂજા પર આક્ષેપ કરનારા હોય છે. સાડાત્રણસો વરસ પહેલાં થોડાક ક્રિશ્ચિયનોએ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ વિચારો બતાવ્યા છે અને હાલ તેઓ 'પ્રોટેસ્ટંટ' પંથના કહેવાય છે, પરંતુ તેઓના વિચાર માત્ર દેખાવમાં જ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ લાગે છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તેઓએ જે માર્ગ લીધો તે મૂર્તિ-

*See C H C Mogazine Vol I. P. 65.

પૂજાને અગે વધી ગયેલા વહેમો તરફ પોતાનો તિરસ્કાર બતાવનારૂપ હતો આ ઉપરાત મુસલમાન અને જ્યુ× લોકો મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોય એમ દેખાય છે આપણા હિંદુસ્તાન તરફ નજર કરીએ તો આખો દેશ મૂર્તિપૂજક છે

કેટલાક નાની નાની કોમ યા સમાજના લોકો આ બાબતમા હાલમા વિરુદ્ધ વિચાર બતાવનાર નીકળવા લાગ્યા છે દાખલા તરીકે આર્યસમાજ, બ્રહ્મસમાજ અને આર્યસમાજના લોકોએ અતિ પરાકાષ્ઠાએ પહોચેલી મૂર્તિપૂજા દૂર કરી છે જૈન કોમમા પણ ૨૦૦ વર્ષ પહેલા ઢુંઢક લોકોએ જૈનપૂજા કાઢી નાખી છે, પરતુ તેઓ બહુ ઓછી હદમા તેને દૂર કરી શક્યા છે આગળ જતા જણાશે કે તેઓનો મત મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ નથી અને હોઈ શકે પણ નહિ

મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ પ્રસગે પ્રસગે આવા વિચારો જુદી જુદી પ્રજાએ બતાવ્યા છે, છતા પણ મૂર્તિ વાપરવા માટે દરેક પ્રજાએ વારવાર કેવી વલણ બતાવી છે તે જાણવાજોગ છે જ્યુ લોકોને તેઓનો આર્ક છે, મુસલમાન લોકો કાબાને માન આપે છે અને શીખ પ્રજાને ગ્રથ છે વળી કોઈ પ્રજા કે પથ સ્થૂળ મૂર્તિપૂજા કબૂલ કરતી ન હોય તે પણ અજાણપણે માનસિક મૂર્તિપૂજા તો સ્વીકારે છે જ

સર્વ પ્રજાની આવી વલણ કુદરતી રીતે હોવાથી મૂર્તિપૂજામા કોઈ એના પ્રકારનુ રહસ્ય હોવુ જોઈએ કે તે વિચારવા યોગ્ય હોય અને તેથી આપણે તે તારવી કાઢવુ જોઈએ **મૂર્તિ એટલે શુ ?** આ સવાલ સ્વાભાવિક છે મીસીસ એની બીસેન્ટ કહે છે કે—

× યાહુદી —

દનો અનુભવ કરાવનાર મૂર્તિ જેવું અવલંબન શા માટે તજી દેવું એ સમજાતું નથી જેઓ અવલંબન વગર ધ્યાન કરી શકતા હોય, શાસ્ત્રીય ભાષામાં કહીએ તો જેઓ સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આગળ ચાલ્યા હોય, અથવા અપ્રમત્ત યતિ હોય, તેઓને માટે આ વિષય નથી; પરંતુ ઉક્ત પ્રકારના માણસો આ કાળમાં પ્રાયે હોય નહિ, તેથી બાકીના માણસોને તો મૂર્તિપૂજા મૂકી દેવાથી ધર્મ પામવાનું પ્રબળ સાધન મૂકી દેવા જેવું થાય છે.

વળી કેટલાક માણસો મૂર્તિપૂજા માનતા નથી તેઓ ખરેખર ભૂલ ખાય છે. જ્યારે ધ્યાન કરે ત્યારે તેઓ શું કલ્પે છે? જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની એકત્રતા તે આત્મા–પરમાત્મા–ચિદ્‌ઘન સ્વરૂપ–પરમજ્યોતિ વિગેરે. આનું ધ્યાન તેઓ કેવી રીતે કરી શકે? જેઓને ભાવનારૂપ અદૃશ્ય પદાર્થોમાં રમણ કરવાની ટેવ ન હોય અને જેઓને મનોયોગ સાધ્ય ન હોય, તેઓને કાંઈ આધાર–ટેકો જોઈએ; નહિ તો આજુબાજુના ભળતા વિષયો પર મન દોરવાઈ જાય છે. આથી કરીને તેઓ સાધારણ રીતે કેવળી ભગવાનની ભૂમિ પર વિહારની સ્થિતિ કે એવી કોઈપણ સ્થિતિ મનમાં કલ્પે. આમ થવાથી તેઓ માનસિક પૂજાના અભિલાષી થયા અને માનસિક મૂર્તિપૂજા માનનારથી કદી પણ સ્થૂળ મૂર્તિપૂજાની ના પાડી શકાય નહિ. વળી માનસિક મૂર્તિપૂજા કરનાર કેટલીક વાર મોટો ભૂલાવો ખાય છે: તેઓ પોતાની માનસિક મૂર્તિને ખરેખર પરમાત્મા જ માને છે, જ્યારે સ્થૂળ મૂર્તિપૂજા માનનાર પોતાની મૂર્તિને પરમાત્મ સ્વરૂપ બતાવનાર, સ્થાપનારૂપ, *કલ્પિત આરોપ તરીકે જ માને છે, સમજે છે. આથી કરીને જે ભૂલ માનસિક

* Expositor

મૂર્તિપૂજક કરે છે તે ભૂલ સ્થૂળ મૂર્તિપૂજા કરનાર કદી પણ કરતો નથી

અમારા કેટલાક ભાઈઓ પરંપરાગત ધર્મ પ્રમાણે ચાલી આવતી મૂર્તિપૂજાને માન આપતા નથી, તેઓની ધાર્મિક વૃત્તિ જ્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે મૂર્તિપૂજાની ઉપયોગિતા જણાઈ આવે છે ઉપર જણાવ્યુ તેમ આના પ્રકારના લોકોને ધર્મ શુ છે? તેનો વિચાર પણ આવતો નથી ઐહિક સુખ, તેના સાધનો, પાછા પડવાથી શોક અને સંસારયાત્રામા જીવન પૂર્ણ કરનારને મૂર્તિનુ ઉત્કૃષ્ટ સાધન આદરણીય છે

પ્રસગ કાર્તિક માસનો હતો શરદઋતુ ઉતરવા આવી હતી ચોમાસુ ઊતરી ગયું હતુ સર્વ વનરાજી ખીલી રહી હતી આખુ જગલ, તેનો લીલો દેખાવ મનને અને ચક્ષુને શાંતિનો આભાસ આપતા હતા વૃક્ષો આનંદમા આવી પોતાના ડાળરૂપી હસ્તો લબાવતા હતા પક્ષીઓ પોતાના માળામાથી ઊડતા હતા સમય પ્રભાતનો હતો ઉદયાચળ તરફ સૂર્યનો અરુણ સારથિ દિશાઓને પ્રકાશતો હતો આકાશ સ્વચ્છ હતુ આના અખડ શાતિના વખતમા એક મુમુક્ષુ હાથમાં પુષ્પની છાબડી લઈ સુદર વૃક્ષો પરથી પૂર્ણ ખીલેલા ગુલાબ, કેતકી, ચપો, સેવતી (ગુલદાઉદી) વગેરે શુદ્ધ પુષ્પોને ચીણી લેતો હતો, ચીણીને પુષ્પપાત્રમા ક્ષેપન કરતો હતો અને મનમા પરમાત્માનુ ધ્યાન કરતો હતો તેના મનમાં પરમાત્મભાવ સિવાય કોઇ પણ પ્રકારનો વિક્ષેપ નહોતો થોડા વખતમા પુષ્પપાત્ર વિવિધ પુષ્પથી ભરી તેણે દેરાસર તરફ ચાલવા માંડ્યુ દેરાસરે આવી, શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરી પુષ્પ ક્રમવાર જુદા પાડ્યા અને તેનાથી પરઘર

ભરવા માંડયું વચ્ચે વચ્ચે ગુલાબ મૂકયો, પડખે મોગરો અને છેડા પર લીલો ચંપો અને બીજે છેડે પીળો ચંપો, વચ્ચે વચ્ચે સેવતી અને ચોતરફ મોગરો મૂકયો. પછી પ્રભુસન્મુખ આવી, શુદ્ધ જળથી ન્હવણ કરી, સુવર્ણપત્રથી આંગી કરી, પરઘર ચઢાવી, મુગટમાં અને પ્રભુશરીર પર પુષ્પ ચઢાવ્યાં. શોભતી જગોએ, વર્ણવ્યવસ્થા અને જાતિક્રમવાર ઉપર, નીચે અને પડખે પુષ્પઘટા કરી દીધી આ વખતે પ્રભુ શરીરની કાંતિ અજબ બની રહી ધૂપ વિગેરે પૂજા કરી પ્રભુ પાસે બે મોટી દીવી પર જ્યોતિમય દીવા કર્યા અને બે નાની બાજોઠી પર બે બીજા દીવા કર્યા. આ દીવાની જ્યોતિ, પ્રભુની કાંતિ અને પુષ્પ તેમજ અત્તરનો મઘમઘાટ—સર્વની એકાગ્રતા થઈ. દેરાસરમાં તદ્દન શાંતિ હતી. પ્રભુસન્મુખ બેસી, સ્વસ્તિક કરી, ફળ નૈવેદ્ય ધરી, શાંત અને એકાગ્ર ચિત્ત કરી ગાન કરવા માંડયું :

પ્રીતલડી બંધાણીરે, અજિત જિણંદશું;
પ્રભુ પાખે ઘડી એકે મન ન સુહાય જો.

....

....

કરુણાધિક કીધી રે સેવક ઉપરે;
ભવ ભય ભાવઠ ભાંગી ભકિત પ્રસન્ન જો.

સુસ્વર સાથે ધીમેથી જેમ જેમ આ અવાજ ચાલ્યો તેમ તેમ હૃદયમા ભેદ થવા લાગ્યો. અને જે વખતે—

તારકતા તુજમાંહી રે શ્રવણે સાંભળી

એ પદ ગાયા પછી—

“ ભવભય ભાવઠ ભાંગી ”—

એ પદનો સુંદર ધ્વનિ હૃદયવીણામાંથી ઊઠયો તે વખતે હૃદયમાં ખરેખર ભાસ્યું કે આ સંસારની બેડી અત્યારથી નાશ પામી અહાહા! શું દિવ્ય સ્થાન! શો અનુભવ! જેઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોય તેઓ ભલે હસે, અથવા ગમે તેમ બોલે, પણ આ અલૌકિક આનંદ—દુઃખમય જીવિતવ્યમાં આ સુખની રેષા—પ્રેમમય જીવનની હદ છે હૃદયના એકતાનથી અષ્ટાપદ પર ગાન કરતા **રાવણે** તીર્થંકર નામકર્મ કેવી રીતે બાંધ્યું તેનો જરા ખ્યાલ આવ્યો અને મૂર્તિપૂજાનું પુષ્ટ આલંબનત્વ અનુભવગોચર થયું **એક વાર મૂર્તિ સન્મુખ જુઓ, આંખ મીચો, મનમાં તે જ મૂર્તિનું ધ્યાન કરો, તેવી જ મૂર્તિ કલ્પો, ફરી આંખ ઉઘાડો, મૂર્તિમાં સ્થાપિત ગુણો બોલી જાઓ, આંખ બંધ કરો, મૂર્તિને કલ્પો, ગુણોને કલ્પો, મૂર્તિને ભૂલી જાઓ અને ગુણોને કલ્પો અને તેના પર એકાગ્રતા કરો આ જ કર્તવ્ય અને મોક્ષસાધનનો સરસ ઉપાય**

કલ્પનાશક્તિને આટલી હદ સુધી લઇ ગયા પછી એક બાબત પર જરા ધ્યાન આપવાની જરૂર છે જેઓ સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ છે એમ માને છે તેઓ રહસ્ય સમજ્યા નથી **સ્થાનકવાસીઓ** મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ કદી પણ હોઈ શકે જ નહિ, કારણ કે તેઓ બહુ પ્રકારે મૂર્તિપૂજા માનનારા છે ઘણા કારણોમાનું એક કારણ એ છે કે તેઓ **શાશ્વતી પ્રતિમા** માનવાની હા કહે છે હવે સહજ દૃષ્ટિથી જણાશે કે શાશ્વતી પ્રતિમા એ પણ પ્રતિમા જ છે, તેથી તેઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ તો છે જ નહિ

હવે સવાલ બાકી એ જ રહ્યો કે મૂર્તિ કેવી માનવી અને તેને યોગ્ય સામગ્રી કેવી રાખી શકાય? આ બાબતમાં જે મતભેદ છે તે મૂળ હકીકતનું સ્પષ્ટ ભાન ન હોવાથી થયેલ છે જે લોકો કોઇ પણ એક પ્રકારની મૂર્તિ સ્વીકારતા હોય તેઓ પછી મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોવાનો દાવો કરી શકે નહિ. જ્યાં પરમાત્મપણાનો આરોપ કરવો છે ત્યાં પછી આરોપિત વસ્તુની શાશ્વતતા અશાશ્વતતાનો સંબંધ જોવો ઉપયુક્ત નથી **આરોપિત પદાર્થ આરોપને યોગ્ય, ચિરસ્થાયી, પરમાત્મગુણનું ભાન કરાવનાર અને પ્રમોદ કરાવે તેવો નિર્મળ જોઇએ;** પરંતુ આવી વ્યવસ્થા વિગેરેની સામાન્ય હકીકત પરથી **મૂર્તિ**પૂજા વિરુદ્ધ વિચારો બતાવવાની જે હિમત કરવામાં આવે છે તે તદ્દન અસ્થાને છે, અયોગ્ય છે, અને વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાન અને જનસ્વભાવના અવલોકનની ગેરહાજરી બતાવે છે. ધર્મનો ભાસ રહેવા ખાતર પણ અનાદિસિદ્ધ મૂર્તિપૂજાની ખાસ જરૂર છે.

વળી બીજી બધી દલીલ કરતાં એક વાત આ જમાનામાં બહુ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. આ સમય બહુ અગત્યનો છે અત્યારે પાશ્ચિમાત્ય વિચારો સાથે પૂર્વના અને લાંબા વખતથી ચાલતા આવેલા જૂના વિચારોનું સંઘટ્ટન થાય છે આ વખતે જે વિદ્વાનોના હાથમાં ધર્મનું સુકાન હોય, તેઓએ ધર્મના **અવલંબન** જેવા લાગતાં સર્વ **સાધનોને મજબૂત બનાવી દેવાની બહુ જરૂર છે.** અત્યારે ધર્મનો આભાસ વધારે દેખાય છે, પણ જેઓ શાંતિથી એકાંતે વિચાર કરતા હશે તેઓ જોઈ શકશે કે મૂળ પાયા ખવાઈ જતા જાય છે આ પાયાને મજબૂત કરવાની બહુ

જરૂર છે આવતા જમાનામા ધર્મભાવના અને સસારભાવનાને મજબૂત લડાઈ થવાની છે, અને તે પ્રસગે જો ધર્મના સાધનો લૂલા થઇ ગયા હશે તો ધર્મનો ડંકો વાગતો અટકી જશે અથવા બહુ અસ્પષ્ટ ધ્વનિ કરશે અત્યારે પણ અવાજ મદ થતો જાય છે પચમ કાળમા ધર્મના સાધનો પૈકી શાસ્ત્રાનુસાર જૈન દ્રવ્યાનુયોગના સ્પષ્ટીકરણ (Exposition) વિગેરેની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર મૂર્તિપૂજાની છે. કારણ આ કાળમા આ બેનો જ આધાર છે અમારા જૈન ભાઇઓને કહેવાની જરૂર છે કે આવા સાધનને મદ પાડવામા કર્તવ્ય ચૂકાય છે એ જોઈ લેવાનું છે જ્યારે પક્ષભેદ અને આગ્રહ છોડી આ બાબત પર વિચાર કરવામા આવશે ત્યારે ઉપરની સાદી દલીલની આવશ્યકતા સમજી શકાશે

મૂર્તિપૂજાની જરૂર છે એમ જોયા પછી **પૂજાના પ્રકાર** પર વિચાર કરીએ. પૂજા બે પ્રકારની છે એક દ્રવ્યપૂજા અને બીજી ભાવપૂજા દ્રવ્યપૂજામા ઉત્તમ પદાર્થો મેળવી પ્રભુસન્મુખ ધરવા દ્રવ્યપૂજા કરતી વખત બાહ્ય શુદ્ધિ બહુ સારી રાખવી આચાર અને વિચારને બહુ નજીકનો સબધ છે બાહ્ય શુદ્ધિ વગર મનમા પ્રેમ પણ આવતો નથી, માટે શાસ્ત્રમા બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે ન્હાઈ, સ્વચ્છ થઈ, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, અષ્ટ, સત્તર, એકવીસ પ્રકારી પૂજા કરવી પૂજા દરમ્યાન અતરદૃષ્ટિ ભાવના તરફ રાખવી દરેક પૂજા વખતે અમુક અમુક અવસ્થા ભાવવાની છે તે ભાવવી અને પ્રભુ જેવા થવાની ઇચ્છા રાખવી. પરમાત્મસેવાનુ ફળ એ છે કે બરાબર એકતાન થાય કે આ જીવ પરમાત્મસ્વરૂપ થઈ જાય છે

ભાવપૂજામા પ્રભુની સિદ્ધ અવસ્થા ભાવવી, આ આત્માને

બહાર કાઢતાં જાણે રાડ પડતી હોય, સામેની શિલામાં ફાટ પડતી હોય, એમ લાગ્યું, ચંડકોશિયાની ભયંકર ફણાઓ સામે દેખાણી: 'બુઝ ચંડકોશિયા ! બુઝ' એવા શબ્દ મહાત્માના ગંભીર શાંત સ્વર સાથે નીકળતા જણાયા, ગોશાળાના અનેક ઉપદ્રવો અને પ્રસંગો પસાર થતા જણાયા, સિદ્ધાર્થ પ્રભુસન્મુખ ઊભેલો જણાયો, ભયંકર ઉપદ્રવો કરી થાકી **સંગમ** પાછો જતો હતો તે વખતે પ્રભુની આંખમાંથી નીકળતાં કરુણાશ્રુ દેખાયાં, કાયોત્સર્ગ મુદ્રાસ્થિત પ્રભુના પગ પર ખીર રાંધતો ગોવાળીઓ દેખાયો, અને જાણે એ સર્વ દુ:ખનો એકદમ છેડો આવી જતો હોય, સર્વ ઘુંચોનો નિકાલ થઇ જતો હોય, સર્વ કચવાટોનો અંત આવતો હોય, તેવી રીતે એક કાળું શરીર પ્રભુના સુવર્ણદેહમાંથી નીકળી દૂર જતું જણાયું, ચારે તરફ પ્રકાશ પ્રસરતો જણાયો અને ચંદ્રજ્યોત્સ્ના અને પ્રભુનો પ્રકાશ ચારે તરફ એક થઇ જતા જણાયા બાજુમાં ખળખળ નાદ કરતી **ઋજુવાલુકા** નદી ચાલી જાય છે, પક્ષીઓ ઝાડમાં અવાજ કરે છે, સાથેના યાત્રાળુઓ હજુ નિદ્રામાં પડ્યા છે, ત્યાં આ દૃશ્ય ધર્મશાળાની બહાર અનુભવી, ઠંડીનો અનુભવ કરી, ધર્મશાળાના દ્વાર પર ખડા થતાં જ સાથે આવેલા મુમુક્ષુઓ પૈકીના એકે ગાન લલકાર્યું. ભૈરવની ઘટના ચાલી લય સાથે ગાન થયું....

ચલના જરૂર જાકું,
તાકું કૈસે સોવના ? ચલના૦
ભયે જબ પ્રાત:કાલ,
માતા ધવરાવે બાલ,
જગ જન કરત હૈ,

સકળ મુખ ધોવના ચલના૦
મુરભીકે બંધ છૂટે,
ઘૂવડ ભયે અપૂઠે,
ગ્વાલ બાલ મિલકે,
બિલોવત વલોવના. ચલના૦
તજ પરમાદ જાગ,
તુ ભી તેરે કાજ લાગ, ચલના૦
ચિદાનંદ સાથ પાય,
બિરથા ન (આયુ) ખોવના ચલના૦

એક બાજુ વીર પરમાત્માની પરમજ્યોતિનો લય લાગી રહ્યો હતો, તેવામા આ પ્રેરક ગાન સાભળી ચિત્ત ચમક્યુ-બોલનારનો અત્યત સુદર રાગ, લય અને તાનપૂર્વક ગાવાની શુદ્ધ પદ્ધતિ, કંઠનું રસિક માધુર્ય અને ચોતરફનું તદ્દન શાત વાતાવરણ હૃદય પર સચોટ અસર કરતુ હતુ ગાનાર દરેક પદ ચાર પાચ વાર બોલી 'ચલના જરૂર જાકુ, તાકુ કૈસે સોવણા?' એ લય તો લગભગ દશ બાર વાર બોલતા હતા, તેની હૃદય પર અનિર્વચનીય અસર થતી હતી, શુદ્ધ વાતાવરણની આતર અસરનો સાક્ષાત્કાર થતો હતો

એ પ્રત્યેક લય વખતે મનને નવીન નવીન ભાવનાઓ થતી હતી, હૃદય અનનવા બનાવો પર સ્થિત થતુ હતુ, મગજ અનુભવેલી જૂની વિચારસૃષ્ટિ પર કલ્પનાનું જાળ પાથરી બેસતુ હતુ, ભવ્ય કલ્પનાઓ, દશ્યો, ચિત્રો સ્મૃતિપથમાથી પસાર થતા હતા અને અનેક પ્રકારની શાત લાગણીઓ અને જીવનકલહના ઝાકાઓની અલ્પતા જોતા હતા 'ચલણા જરૂર' આ વાત સાચી હશે, જરૂર જવાનુ જ છે તો પછી

અહીં ઘરબાર કોના માટે બાંધ્યાં? શા માટે એને પોતાનાં માન્યાં? એ માન્યતા થવાનાં કારણો શાં? એ માન્યતા ખોટી છે તો પછી આખી ઇમારતનો પાયો જ ખોટો છે અને તેવા ખોટા પાયા પર બાંધેલી ઈમારત કેવી રીતે અને કેટલો કાળ ટકશે? પાયા બેસી જશે ત્યારે પછી શું કરશું? અને ખોટી કલ્પના કરી પોતાની માનેલી વસ્તુ છોડી જશે અથવા છોડવી પડશે ત્યારે મન પર કેવી અસર થશે? કેવી સ્થિતિ થશે? એનો જરા ખ્યાલ આવ્યો અને ચાલ્યો ગયો.

ત્યારે **ચાલવાનું તો જરૂર છે,** પછી કેટલીક યાત્રાનું ચલન યાદ આવ્યું, છેલ્લા થોડા દિવસોથી કરેલી યાત્રાની મુસાફરીને અંગે ચાલવાનું થયા કરતું હતું તે પણ યાદ આવ્યું, વ્યવહારમાં રાત્રે ઊંઘતા હતા તે પણ યાદ આવ્યું, ધનપ્રાપ્તિના જીવનકલહો યાદ આવ્યા, સગાંસંબંધીના માની લીધેલા વ્યવહારો યાદ આવ્યા, આખો સંસાર જાણે ચાલ્યો જતો હોય, સાધ્યના ઠેકાણાં વગર દોડાદોડ કરતો હોય, કેટલીક વાર પાછો ચક્રમાં પડી તેજ સ્થાનકે આવતો હોય, નકામી અર્થ વગરની દોડાદોડ કરતો હોય, કેટલીક વાર ચાલતો હોય અને કેટલીક વાર દોડતો હોય એમ જણાયું. આવી રીતે ચલન અને સ્થિરતા વચ્ચે હિંચોળા ખાતું મન વળી વિચારમાં પડયું કે–'**ચાલણા જરૂર તો પછી સૂવું કેમ?**' આ યાત્રાળુઓ, મિત્રો અને સહચારીઓ ઊંઘે છે, આપણું સાધ્ય તો યાત્રાનું છે, તીર્થ હજુ દૂર દેખાય છે, ત્યાં પહોંચવું છે, તો **આ સર્વે કેમ ઊંઘે છે?**

ત્યારે આપણે સર્વ વાસ્તવિક રીતે ઊંઘીએ છીએ કે

જાગીએ છીએ ? આ વિચારની સાથે વળી '**ચલના જરૂર જાકુ, તાકુ કૈસે સોવણા ?**' એ લય હૃદય પર જામી ગયો, એના પર વિચારણા ચાલવા માંડી, એ લય ફરી ફરી સભળાવા લાગ્યો અને આખા જીવનપટના દર્શન થવા લાગ્યા આપણે **ચાલવાનુ એટલે શું?** પગ વડે આગળ વધવું તે પણ ચાલવુ કહેવાય! શરીર છોડી ચાલ્યા જવુ એ પણ ચાલવુ કહેવાય! નીચે પ્રયાણ કરવું એ પણ ચાલવુ કહેવાય, સાધ્યના ઠેકાણા વગર દોડાદોડી કરવી, એ પણ ચાલવુ કહેવાય, વર્તુળમા દોડાદોડી કરીને હાલી ચાલીને ઘણા પરિશ્રમને પરિણામે પાછા ત્યા ને ત્યા જ આવવુ એ પણ ચાલવુ કહેવાય, અને સર્વ સબધ છોડી નિવૃત્તિનિવાસમા ગમન કરવુ એ પણ **ચાલવુ** કહેવાય. આ ચાલવાની વાત તો બહુ જ વિચારવા લાયક છે આ રીતે જોતા તો આખી દુનિયા એક અથવા બીજા પ્રકારે ચાલ્યા જ કરે છે, ચેતનાલક્ષણમા જ ચાલવાનો ભાવ અતગર્ત હોય છે એમ દેખાયું પછી તો નિગોદથી માડી સર્વ જીવોમા ચલનક્રિયા થતી દેખાઇ કોઇમા એક પ્રકાર, તો કોઇમા ચલનનો ઉપર જણાવેલો બીજો પ્રકાર, તો કોઇમા અન્ય પ્રકાર, પણ ચલન તો સર્વત્ર નિયમસર જણાયું અહા હા! ત્યારે આખુ જીવન ચલન પર જ રચાયેલુ છે અને જીવનવ્યવહાર પણ ચલન પર જ રચાયલો જણાય છે તો પછી આપણે **શા માટે એમી રહેવુ ?** તે વખતે ચૌદ રાજલોક જાણે આગળ ચાલતા હોય, હલીચલી રહ્યા હોય, અને સર્વત્ર દોડાદોડ થઈ રહેલી હોય-એનો ભાન થયો

પણ એ સર્વ **ચલનો** દેખાય છે **તેમા** ઠેકાણુ ક્યા

છે ? કેટલાકો તો ખાલી દોડાદોડ કરે છે, કેટલાક દોડાદોડનો અર્થ પણ સમજતા નથી, કેટલાકની બુદ્ધિ ઘણી મર્યાદામાં બંધાઇ રહેલી દેખાય છે, કેટલાક ચાલવાની વાત પર વિચાર જ કરતા નથી, માત્ર સર્વની સાથે ઘસડાયા કરે છે અને અર્થ વગરના ઠેકાણા વગરના પછાડા મારે છે. જેઓની વિચાર-શક્તિ ખીલેલી નથી એવા નીચેની હારમાં રહેલા જીવનોના ચાલવામાં તો ઘણાખરા ખોટા પછાડા દેખાયા પછી મનુષ્ય-જીવન પર લક્ષ્ય ગયું, ત્યાં કોઈ કોઇ જગાએ સરખાઈ દેખાણી; ઘણાખરા મનુષ્યો તો જીવનકલહમાં સબડાતા જણાયા, સવા-રથી સાંજ સુધી શારીરિક કે માનસિક મજૂરી કરી ઈંદ્રિયના ભોગો ભોગવવામાં આસક્ત થયેલા અને ધન એકઠું કરી ઘરબાર ચણાવવામાં, નકામી દેશ, રાજ્ય, સ્રી, કે ભોજનની વાતો કરવામાં, નાટક, ચેટક, સિનેમા જોવામાં અથવા વ્યાપાર કરવામાં, નોકરી કરવામાં, ખાવાપીવામાં, ઇર્ષ્યા કલહ કંકાસ કરવામાં, એકબીજાનો ટોટો પીસવાના કામમાં ચલન કરી રહ્યા હોય એમ દેખાયું, પોતાને નાના નાના સર્કલ (વર્તુળ)' ના અંગત્યના અંગભૂત માની તેના માની લીધેલા સંવ્ય-વહારને અનુરૂપ જીવન કરી તેમાં માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવાના ખ્યાલમાં પ્રયાસ કરતા જણાયા, થોડાક મનુષ્યો પ્રમાણિક જીવન ગાળી વ્યાવહારિક નજરે થોડી કમાણી કરી જીવન કે વ્યવહાર સારું ચલન કરતાં જણાયા અને તેથી પણ થોડા મનુષ્યો અંતિમ સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી આત્મોન્નતિ કરવાના સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ ખ્યાલથી ચલન કરતા જણાયા.

એક વળી ઘણી નવાઇ જેવી બાબત જોવામાં આવી: ધનને બોજારૂપ ગણી તેને તુચ્છકારતા, તેના સંબંધમાં નહિ

જતા એવા છેલ્લા વર્ગના લક્ષ્યવાળા પુરુષો ચલન તો આખો વખત કરતા, પણ જનસમાજના ચાલુ ચલનો કરતા તેઓના **ચલનોનો પ્રકાર જૂદો** પડતો હતો તેઓ લોકરજન કે લોકપ્રેમ મેળવવાની ઇચ્છા ન કરતા માત્ર પોતાના હૃદય તરફ અને ઉપર આવેલી નિર્વૃતિ નગરી તરફ જ ધ્યાન આપતા હતા તેઓના ચલનો તરફ મનુષ્યો મનમા હસતા, તેમને **'વેદીઆ'** કહી તિરસ્કારતા, તેમને 'બાવાગ' કહી પજવતા, તેમને જગદ્વ્યવહારને માટે **'અયોગ્ય'** ગણતા, તેમને કેટલીક વાર **'મૂર્ખ'** પણ કહી નાખતા આવા મનુષ્યો બીજા મનુષ્યોના વખાણ કે માનની અપેક્ષા વગર પોતાના ચલનો ચાલુ રાખતા અને જગતની હાસી કર્યા વગર મનમા સમજતા કે બીચારા ઠેકાણા વગરની દોડાદોડ કરનાર આ 'અધ' મનુષ્યોની હાર ચાલી રહી છે, તેઓના શા હાલહવાલ થશે ? કોઈ વાર પ્રસગ જોઈ જીવનવ્યવહારના સાચા સૂત્રો બોલી જતા, કોઈ યોગ્ય અધિકારીને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવતા અને કોઇ વાર આંતરધ્વનિમા આલાપ કરી જતા, પણ એકદરે પોતાના મતવ્યમા મસ્ત રહી ચલન ચાલુ રાખતા **આ** વર્ગની સખ્યા **ઘણી ઓછી** હતી અને જો કે મનુષ્યો તેમની હાસી કરતા, છતા કેટલાક મનુષ્યો તેમના ચલનો માટે અદરખાનેથી માન પણ ધરાવતા હતા

આવી રીતે એક યા બીજા પ્રકારે ચલન આખા વિશ્વમા ચાલી રહેલુ જણાયુ પૃથક્કરણ કરીને આ સર્વ વિચારો લખતા તો ઘણો વખત લાગે કે પણ આટલુ દશ્ય હૃદયચક્ષુ સન્મુખ પાચ પદર સેકન્ડમા થઈ ગયુ, આખા વિશ્વના ચલનો અનુભવાઇ ગયા અને અતરાત્મામા મન સ્થિત થયુ

"તારું કેમ સોવના ?" ઘણી ભારે વાત થઈ ગઈ. અંતરાત્માએ ચલનો જોઈ લીધાં, ચલન એ ચેતનનો સ્વભાવ લાગ્યો, ચલન એ જીવનક્રમ લાગ્યો, એની અત્યાજ્ય જરૂરીઆત સમજાણી. ટૂંકામાં, ચલન અનિવાર્ય જણાયાં, એટલો નિર્ણય થતાં જ એ ભાવને પકડી લેવાની અને પકડીને એને લાભમાં ફેરવી નાખવાની આવશ્યકતા લાગી. ઘણાં ચલનો નકામાં જણાયાં, સાધ્ય વગરનાં જણાયાં અને પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્‌ગતિ કરાવનારાં જણાયાં, કેટલાંક ત્યાં ને ત્યાં લઈ આવનારાં જણાયાં અને કેટલાંક પ્રમાદ અને સાંસારિક ભાવની અસરથી મંદ થઈ જતાં જણાયાં એ ચલનો પર 'બ્રેક' ચઢેલી જણાઈ. એક તો ચલનોમાં ઘણી વાર સાધ્ય ન મળે અને વળી તેમાં વિષયપિપાસા, ધનસંગ્રહેચ્છા, માનપ્રતિષ્ઠાભાવના, ભોગાભિલાષા, રાગદ્વેષપરિણતિ, પૌદ્‌ગલિક સુખમંતવ્યતા વિગેરે 'બ્રેકો' જણાઈ. એટલે ચલનોને વધારે બારિકીથી તપાસવા ઈચ્છા થઈ, તો વળી એ ચલનો સામે સખત પ્રહાર કરી રહેલી સાત સ્ત્રીઓ પિશાચીણીઓનો આકાર લઈ ઊભેલી જોવામા આવી. એ સાત* સ્ત્રીઓને વધારે સારી રીતે ઓળખતાં તેઓ ચલનો પર નીચે પ્રમાણે અસર કરનારી જણાઈ.

(૧) જરા–વૃદ્ધાવસ્થા–ચલનોને મંદ કરનારી, શરીરને શિથિલ કરનારી, બાલને ધોળા કરનારી, બાલને ધોળા કરનારી માથામાં ટાલ પાડનારી, અવયવોને નરમ કરનારી, ચામડીમાં વળીઆં પાડનારી, ડોકને કંપ કરાવનારી, બુદ્ધિને નરમ

* આ સાત સ્ત્રીઓનું અદ્‌ભુત વર્ણન ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ કથાના ચોથા પ્રસ્તાવમા જોઈ શકાશે.

પાડનારી, અંધપણુ ને બહેરાપણુ લાવનારી, દાંતને દૂર કર નારી, યૌવનનો નાશ કરનારી, સ્ત્રીપુત્રોથી પણ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવનારી, મુખમાંથી લાળ પડાવનારી આ જરા ચલનો પર જબરી અસર કરે છે

(૨) રૂજા—વ્યાધિઓ આનાથી શરીરને મદવાડ આવે છે હેડકી, ભમરી, હરસ, ગુલ્મ, શૂળ, તાવ, સન્નિપાત, ખસ, કોઢ, ભગંદર, અરુચિ, જળોદર, ક્ષય, અતિસાર વગેરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ લાવીને એ ચલનોમાં મોટો ફેરફાર કરી નાખે છે, પ્રકૃતિમાં વિકાર કરાવી નાખે છે, શાંત મગજને અસ્વસ્થ બનાવી દે છે, દયા ઉપજાવે તેવા બૂમબરાડા પડાવે છે, આંખમાંથી આંસુ પડાવે છે, પથારીમાં આમતેમ પછાડા મરાવે છે અને મનુષ્યશરીરમાં નારકીના દુખો અનુભવાવે છે.

(૩) મૃતિ—મરણ મોટા મોટા ચક્રવર્તીને પણ પોતાના બાહુમાં પકડનાર, ગૃહસ્થ કે ગરીબ, વૃદ્ધ કે તરુણ, બળવાન કે નિર્બળ, ધીર કે વીર, મૂર્ખ કે વિદ્વાન્—કોઈને પણ એ છોડતી નથી, સર્વ ચાલુ ચલનોને અટકાવી દે છે, શરીરને દુર્ગંધમય અને કાષ્ઠ જેવુ ચેતના વગરનુ બનાવી મૂકે છે, નામમાત્રથી મોટા દેવેન્દ્રને પણ ડરાવે છે, દીર્ઘ નિદ્રાનુ ભાન કરાવે છે, ધન, ઘર, સ્ત્રી સાથે વિયોગ કરાવે છે, ચલન અમુક વખત માટે તદ્દન બંધ કરાવી દે છે અને પ્રાણીને ઉપાડીને અન્યત્ર ફેંકી દે છે, જ્યાં તેના સગાઓ તેને ઓળખતા નથી, ધન અને ઘરબાર પરનો તેનો હક્ક ઊઠી જાય છે અને તેને મનમાં મહાત્રાસ થાય છે

(૪) ખલતા—લુચ્ચાઈ, શઠતા, પૈશુન્ય (ચાડી), મિત્રદ્રોહ, કૃતઘ્નતા, નિર્લજ્જતા, મદ, મત્સર, મર્મોદ્ઘાટન

પરપીડન, ઈર્ષ્યા—એ સર્વનો સમાવેશ આ **ખલતા**માં થાય છે, એ મનુષ્યોનાં ચલનો તદ્દન વિચિત્ર પ્રકારનાં અને અત્યંત ખોટે માર્ગે જનારાં કરી મૂકે છે. પ્રાણીને લાગે છે કે એ ચાલે છે, ગતિ કરે છે, પણ ખલતા સાથે હોય ત્યારે તે ઊલટી જ ગતિ કરે છે. મનમાં વિચાર જુદા, ભાષણ બીજા પ્રકારનું અને વર્તન તેથી પણ વિપરીત—એવી મન, વચન કાયાની વિરૂપતા આ ખલતા કરે છે અને ચલનમાં વક્રતા આણે છે.

(૫) **કુરૂપતા**—કદરૂપાપણું, લંગડાપણું, કાણાપણું, કૂણડાપણું, ઠુંઠાપણું, ખુંધાપણું વિગેરે. દૃષ્ટિને પણ ઉદ્વેગ કરે તેવા પૂર્વ પાપના પરિણામો આ કુરૂપતા લાવે છે, ખરાબ આહારવિહારને પરિણામે એ વધારે અસર નીપજાવે છે અને પ્રાણીને અન્યની સોબતને પણ અયોગ્ય બનાવે છે. એકંદરે શરીરની વક્રતા નિર્ગુણપણું સાથે લાવે છે. સાધારણ રીતે નિર્મળ આકૃતિમાં જ સુંદર ગુણો હોય છે. કુરૂપવાળાનાં ચલનો બહુધા ઘણાં ખરાબ હોય છે

(૬) **દરિદ્રતા**—દળદર. જળથી, આગથી, લૂંટથી, ચોરીથી, રાજ્યથી, મદ્યથી, જુગારથી, સટ્ટાથી, વેશ્યાથી, વ્યસનથી, ધનહાનિ થવી એ દળદર—દ્રારિદ્રય છે. ખરાબ આશાના પાસમાં બંધાયેલો પ્રાણી અનેક ચલનો કરે છે, પણ ફળ કાંઈ મળતું નથી અને અનેક રીતે ધન ખોઈ બેસે છે. એ દળદરથી દીનતા આવે છે, મન ટુકું થઇ જાય છે, જ્યાં ત્યાં ધનની માગણી કરવી પડે છે, ભૂખના પછાડા દેખાય છે અને ચલનોમાં મહાવિકાર થઇ જાય છે.

(૭) **દુર્ભગતા**—દુર્ભાગ્ય. તેથી લોકમાં લઘુતા થાય છે, ચિત્તમાં દુઃખ થાય છે, વચન કોઇને ગમતું નથી,

કાર્યો કોઇને રુચતા નથી, એના તરફ કોઇ માનની નજરે જોતુ નથી, એના ઘરમા પણ એનુ માન રહેતુ નથી, એના ભાઇઓ ને સબધીઓ પણ એની સાથે ભાષણ કરતા નથી

ચલનો ઉપર આવી રીતે અનેક પ્રકારના આઘાતો પડે છે, અનેક એને અટકાવનાર છે, અનેક એની દિશા ફેરવી નાખનાર છે, અનેક એને વક્ર કરી નાખનાર છે, અનેક એને ઢગધડા વગરના બનાવી દેનાર છે, અનેક એનો માર્ગ લાબો કરી નાખનાર છે, અનેક એને સાધ્યથી તદ્દન જૂદી જ દિશાએ લઇ જનાર છે, અનેક માર્ગમા વિઘ્ન અને અગવડો ઊભી કરનાર છે આથી ચલનો થાય તેમા પણ ઘણો વિચાર કરવા જેવો છે ચાલવા માડ્યા એથી સાધ્ય સિદ્ધ થતુ નથી, ચાલવાની સાથે સાધ્યને ઓળખવુ જોઇએ, એના માર્ગ સમજવા જોઇએ, એને સમજીને શોધવા જોઇએ, એ માર્ગે આડાઅવળા રસ્તાઓ આવે તેથી સાવચેત રહેવુ જોઇએ અને સાધ્યને નિરતર લક્ષ્યમા રાખવું જોઇએ

પણ એક વાત તો ચોક્કસ છે કે સૂઇ તો ન જ રહેવુ, ચાલવુ તો જરૂરનુ છે, ચાલવુ એ ધર્મ છે અને ચાલ્યા વગર માર્ગે આગળ વધાય તેમ નથી આ લોકો સૂઇ ગયા છે તે તો ભૂલ જ જણાય છે આ સામે સમેતશિખરનો મહાન પર્વત છે, તેની ડાબી બાજુમા થી પાર્શ્વનાથનુ શિખર જણાય છે, તે અત્યારે આપણું સાધ્ય છે તો હવે અહીં સૂઇ રહેવુ અયોગ્ય છે આપણા સાધ્યને પહોચવા આપણે ચાલવુંજ જોઇએ આપણે વળી સૂવાની વાત કેવી?

અહીં વીરપ્રભુને સર્વ સાક્ષાત્કાર થયો હશે ત્યારે કેવી જ્યોતિ જાગૃત થઇ હશે! એ પરમાત્માના ચલનો સામે

નજર રાખી, કુદરતની હરિયાળી અને વનરાજીનો વિકાસ હૃદયપટ પર રાખી, આપણું સાધ્ય છે તે તરફ જલ્દી જવું જોઇએ. શ્રી પાર્શ્વનાથ પરમાત્માના સાધ્ય સ્થાનકે પહોંચી ત્યાંથી જે સાધ્ય માટે તેઓ ચલન કરી ગયા તે સ્થાનનો વિચાર કરશું, તેમનાં ચલનો સમજશું, તે પંથ નીહાળશું, તે માર્ગે ગમન કરશું. હાલ તો એકજ સાધ્ય કે ગમે તેમ કરીને એ દૂરના ગગનચુમ્બિત શિખરે પહોંચવું.

યાત્રાળુઓ, સહચારીઓ જાગતા ગયા, ગાન આગળ વધતું ગયું. માતા પુત્રને ધવરાવે છે, લોકોની હારો નદીકાંઠે મુખ ધૂવે છે, કમળમાંથી સુગંધી છૂટે છે, ગોવાળના બાળકો માખણ વલોવે છે, વિગેરે ગાનના શબ્દો માનસચિત્ર કલ્પતા હતા, ત્યાં આ સમયસૂચક શબ્દો બોલાયા :

તજ પરમાદ જાગ,
તું ભી તેરે કાજ લાગ !

અહાહા ! શી મજાની વાત કરી ! પ્રમાદ ત્યાગ, જાગૃત થા અને તારી ફરજ બજાવ ફરજ શી ? કોના તરફ ? કેવી રીતે બજાવાય ? એ પર હજુ ખ્યાલ કરાય ત્યાં તો પાછો 'ચલના જરૂર' નો લય દશ વીશ વાર સંભળાયો. યાત્રાળુઓ, સહચારીઓ જાગવા લાગ્યા, ચાલવાની તૈયારી થવા લાગી, સર્વ નદીકાંઠે આવી વીરને સ્મરવા લાગ્યા, સામેના ગિરિશિખરને નમવા લાગ્યા અને કૈવલ્ય અને સિદ્ધદશા વચ્ચે ડોલવા લાગ્યા કાંઇક સાક્ષાત્કાર થયો, કાંઇક ચમત્કાર જણાયો, જીવનના ઉચ્ચ પ્રદેશોની ઝાંખી થઇ, સ્થૂળ જીવન કરતાં વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત જીવનની ઊંડી ચાવીઓ ફરતી જણાઇ, હૃદયવીણાના તારો પર ઝણઝણાટી થતી લાગી,

સર્વત્ર શાતિમા નદીના પાણીના ખળભળાટની અ તગ્મા દેવ-મહોત્સવ, ઈદ્રની સ્તુતિ, સમવસગ્ણુની રચના જણાયા એ સર્વ અખડ શાતિમા સામેથી એક મ ન્યામીનો અવાજ આવ્યો એને આખા જીવનનો એક જ સદેશો જગતને કહેવાનો હતો અને તે વારવાગ બોલતો હતો લોકો સાભળે છે કે હસે છે તેની દરકાર વગગ તે પોતાનો રહસ્યમય સદેશો કહેતો હતો અમે સાભળ્યું, તે બોલ્યો –

ભૂલ મત જાના, વિસર મત જાના,
ઘડીઘડીકા પલપલકા–લેખા લીયા જાયગા

બે, ચાગ, પાચ વાર આ સદેશો સાભળ્યો, વિચાર થયો, અદગ નજર ગઇ લેખા કોણ લેશે ? દેણ દેશે ? લેનાર દેનાગનો અભેદ જણાયો પણ **ઘડીઘડીનો જવાબ આપવો અને લેવો પડશે** એમ જણાયુ, ચલન કરવાની સાથે હિસાબ રાખવાની જરૂર જણાઈ ત્યા તો યાત્રાળુઓનો નાદ થયો 'શ્રી મહાવીર સ્વામીની જય'–એ અવાજ સાથે પ્રયાણ આદર્યું, નિર્મળ જળ, પ્રભાતનો સૂર્યોદય અને શાત વાતાવરણને છોડી બાધેલ સડક પર આગળ ચલન કર્યું, આખો વખત 'ચલના જરૂગ જાકુ, તાકુ કૈસા સોવના' નો લય મન પગ આવ્યા કર્યો અને તેની સાથે સાવ જ 'ભૂલ મત જાના' વાળો આખો સદેશ કર્ણ પર અવાજ કગ્વા લાગ્યો અમે આગળ વવ્યા, આખે રસ્તે **ચલન** ને **લેખા** પર વિવેચન સહચાગીમા થયુ તે વળી કોઇ અન્ય પ્રસગે ચીતરશુ જીવનની આ ક્ષણ હજુ સુધી ભૂલી શકાણી નથી, ભૂલાય તેવી નથી, ભૂલતા નથી, ભૂલવાની ભાવના પણ નથી

જૈ ધ પ્ર પુ ૩૫ અ ૧ } પૃ ૨૦   સ ૧૯૭૫

કે પ્રેમી મિત્રના મરણપ્રસંગે તને જીવનની અસ્થિરતા સમજાણી હશે અને પછી આ સંસારનો વિશ્વાસ ન કરતાં તેનાથી આગળ વધવા, તેનાથી દૂર જવા વિચાર થયો હશે, પણ પછી શું ? તારા ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ રાખનાર ઘરરખુ વ્યવહારદક્ષ પત્નીનું મરણ થતાં તે કેટલાક દિવસ ભાવના ભાવી હશે કે 'હવે પરણવું નહિ અને આ સંસારનું ખરું કારણ સ્ત્રી છે તેનો પ્રસંગ દૂર થતાં હવે આત્મોન્નતિ થાય તેવું જીવન ગાળવું.' આવા આવા મોહના આવિર્ભાવથી થયેલા વિચારોનો તેં અમલ કર્યો કે પાછો થોડા દિવસમાં પરણી બેઠો અને એવા જ મોહથી સંસાર ચલાવ્યો ? ધર્મનાં વ્યાખ્યાન ચાલતાં હોય ત્યારે તારી વિચારસરણી ક્યાં દોડે છે ? કેવી ભાવનાસૃષ્ટિ હૃદયસન્મુખ રચે છે ? અને પાછો તારી દુકાને કે ઓફીસે જાય છે ત્યાં તારા શા વ્યવહારો ચાલે છે ? તું સુંદર પુસ્તકો વાંચે છે કે સ્વાધ્યાય કરે છે ત્યારે કેવી વિચારસૃષ્ટિ ઘડે છે ? અને પાછો વ્યવહારમાં જોડાતાં તારા વર્તનના કેવા ઢંગધડા હોય છે ? તારા શરીરે જરા આકરો વ્યાધિ થયો હોય, વૈદ્ય કે ડોકટર એ વ્યાધિના સંબંધમાં ગંભીર મુખમુદ્રાથી વાતો કરતા હોય, તારા સગાં સંબંધીઓ તારી પાસે આવી વારંવાર તારી તબીયતના સમાચાર ચિંતાપૂર્વક પૂછતા હોય, ત્યારે તું તારા મનમાં તારા માની લીધેલા વ્યવહારને અંગે કેવા વિચાર કરે છે અને એ વ્યાધિમાંથી દૈવયોગે મુક્તિ મળે તો પોતે શું શું કરશે તેના કેવા સુંદર ઘાટ ઘડે છે અને પાછો સાજો થતાં એ સર્વ વિચારો-**નિર્ણયો કેટલી સગવડ પડતી રીતે તું વીસરી જાય છે ?**

તુ નોકર હો તો તારા શેઠ ઠપકો આપે ત્યારે તને કેવુ લાગે છે ? તુ શરીરે ખોડવાળો હો તો તારી ખોડા સબધી ખ્યાલ આવે ત્યારે તને સમાજ પર કેવો વિરક્ત ભાવ આવે છે ? તુ સ્ત્રી હો તો નિર્માલ્ય વૈધવ્યચક્રના પ્રસગો પર કેવો વિરક્ત ભાવ આવે છે ? તને તેવા વાતાવરણમા રહેવુ પડતું હોવાથી કેવુ દુખ થાય છે ? તારા પિતાના અઘટતા વર્તન અથવા આધિપત્યના ખ્યાલો તને કેટલુ દુખ આપે છે ? આવી તો હજારો વાતો કરી શકાય. તુ તારુ પોતાનુ જીવન તપાસી જા અને પ્રત્યેક બનાવ પર વધારે ઊડા ઊતરી તેનુ ગભીરતાપૂર્વક અવલોકન કરી જા તેથી તને જણાશે કે, 'તને અનેક તકો મળી છે, તને ઘણા પ્રસગો મળ્યા છે, તને બહુ કારણો પ્રાપ્ત થયા છે, પણ **પ્રત્યેક વખતે તે ગોટા વાળ્યા છે, તારા મનને મનાવી લીધુ છે અને ખાલી ભાવના લાવી છે**

તારા મિત્રની પત્ની ગુજરી ગઇ તે પ્રસગ યાદ કર તે વખતે તારા મિત્રની ભાવના કેટલી ઉદાત્ત હતી ? તેણે એક વખત ભાવનાના ઉદ્રેકમા ત્યા સુધી કહી દીધેલુ તને યાદ છે કે—'ચાલો, હવે જજાળ ગઇ ! બાકીનુ જીવન શાતિથી ગાળશુ અને આત્માની પ્રગતિ કરશુ ' તેની આવી સુદર દેખાતી ભાવના કેટલા વખત ટકી ? તેના બીજા મિત્રો આવ્યા, તેના વડીલો આવ્યા અને તેને જગ વ્યવહારમા બને છે તેમ કહ્યુ કે–' ભાઇ ! કાઇ સ્રી વગર ચાલે ? તમારે નાના છોકરા છે, ઘરમા વડિલ સ્રીવર્ગમા કોઈ નથી અને તમને ઘડપણમા દાકશે કોણ ? અને તમારી ચાકરી કોણ કરશે ?'

પરણુવા જેવડી વયના છોકરા હતા, પોતાની પુખ્ત વય હતી, છતાં આખરે તેણે ગોટા વાળ્યા. તે નાની ઢીંગલી લઇ આવ્યો અને હવે સંસારમાં રસ લે છે અને હેરાન થાય છે. આવી રીતે મળેલી તક **ગુમાવવા માટે પશ્ચાત્તાપનો કાંઇ અર્થ** છે?

તારા એક બીજા મિત્રને લાખો રૂપિયા દૈવયોગે સાંપડી ગયા. તુ તેની પાસે એક સુવ્યવસ્થિત સંસ્થા માટે પૈસા લેવા ગયો. તેણે તને કહ્યું કે—'આવતી સાલમાં આપીશ' તે વખત તેની પાસે તેની જરૂરિયાત કરતાં હજારગણુ વધારે પૈસા હતા, તારી માગણીવાળી સંસ્થા માટે તેને માન હતું, તેનો વ્યાપાર અસ્થિરતાથી ભરપૂર હતો, તેણે નોકર તરીકે જીવન શરૂ કરેલ અને કરોડો રૂપિયા મેળવ્યા હતા, તેં તેને સંસ્થાની જરૂરિયાત અને ઉપયોગિતા બતાવી, અને તે સર્વ તેણે સ્વીકારી, છતાં તને કાંઇ આપ્યુ નહિ. બીજે મહિને પવન ઉલટો વાયો, બજાર ફરી ગઇ, કરોડમાંથી મોટી રકમ ચાલી ગઈ, હવે તે વખતે તને સારી રકમ ન આપવા માટે તે તારો મિત્ર પશ્ચાત્તાપ કરે છે. એનો કાંઇ અર્થ છે? એ વિચારમાં તને કાંઇ યોગ્યતા લાગે છે? મળેલી તક ગુમાવ્યા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો અને ઉપર ઉપરની બુંદીકોટાની ભાવના ભાવ્યા કરવી અને હે ચેતન! હે ચેતન! એવી વાતો કરવી, એમાં કાંઇ ખરો માલ છે? એમાં આત્મદૃષ્ટિની કાંઇ સાચી કિંમત છે?

તુ બીજી બાજુએ તપાસ કર એમાં ઘણુ આત્મમંથન છે. **બુંદીકોટાની ભાવના** તેં સાંભળી હશે. તદ્દન ઓદા માણસો રાત્રે દેરાસરની બાજુની અગાશીમાં બેસી

'ચાલો આપણે સિદ્ધાચળ જઈએ, મોટો સંઘ કાઢીએ, હજારો માણસોનું સ્વામીવાત્સલ્ય કરીએ,' આવી આવી ભાવના ભાવતા હતા, અંદરથી તદ્દન પોલા હતા, કોરા ધાકકોર હતા, માત્ર વાતો કરનારા જ હતા અને કોઇના દિલમાં એક અંશ પણ કર્તવ્યપ્રેરણા હતી જ નહિ તેઓ અંતરગથી એમ માનતા હતા કે—'પોતે કંઇ કરી શકે કે નહિ, તેની વાત જ નથી, માત્ર ભાવના ભાવીએ તો પણ બસ છે, ઘણું છે' એવી રીતે વર્ષો સુધી દરરોજ રાત્રે આત્મવંચના કરતા હતા આપણામાંના ઘણાખરા એવું વારંવાર કરે છે અને ભાવના ભાવવામાં જ ઇતિકર્તવ્યતા માને છે બુદ્ધીકોટાનું નામ કહેવત તરીકે ચાલુ થઇ ગયું છે, પણ તું પોતે અને તારા અમારા ઘણા ઓળખીતાઓ એ જ પ્રમાણે આત્મવંચના કરે છે અને એવી ભાવના ભાવવામાં જ મોજ લે છે ભાવનાની સર્વ બાબત તાત્કાલિક બની શકે કે અમલમાં મૂકી શકાય તેવી હોતી નથી, પણ ભાવના કરનારે તે દિશાએ સંચલન તો કરવું જ જોઇએ, માત્ર બોલવાથી કે વિચારવાથી જ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને કશું કર્તવ્ય કરવાની જરૂર નથી, એવો ખ્યાલ હોય તે ખરેખર આત્માને છેતરે છે તેટલો વખત મનને શુદ્ધ માર્ગે ચલાવ્યું એટલે મનથી બંધાતા પાપો ઓછા થયા, એવું માની, આત્મભાન વીસરે છે અને સંસારમાં વધારે ગૃદ્ધિ કરી ચીકાશપૂર્વક આકરા કર્મો બાંધે છે

ત્યારે હવે શા વિચાર પર આવ્યો? તને આત્મોન્નતિ **કરવાની તક મળી નથી એ મિથ્યા પ્રલાપ છે, ખોટી ફરિયાદ છે, નિર્જીવ બ્હાના છે,** સાચું આત્મવંચન

છે અને તારી અતિ નિર્બળતા બતાવનારું **વાક્ય છે.** તને નાના મોટા અનેક પ્રસંગો મળ્યા છે, તને પાર વગરની તકો પ્રાપ્ત થઈ છે, તને સેંકડો વખત માર્ગદર્શન પણ થયું છે, છતાં તું તેનો લાભ લઈ શક્યો નથી, તેનું રહસ્ય સમજી શક્યો નથી, તેના ઊંડાણમાં ઊતરી શક્યો નથી, અને તે રીતે અત્યારે ભાવના ભાવતાં તું ખાલી આત્મવંચના જ કરે છે.

તું તારી **એક જ દિવસની કાર્યવિચારણા તપાસી જા.** સવારથી સાંજ સુધી અને છેવટે રાત્રિએ સૂતા વખત સુધી તને કેટલી તકો મળી છે? અને તે દરેકને અંગે તેં કેટલો લાભ લીધો છે? તે વિચારી જા. પ્રથમ શરૂઆતમાં તને એ કાર્યમાં રસ નહીં પડે, તકો મળી હતી અને તેને ગુમાવી હતી એમ પણ નહીં જડી આવે, પણ તારે વધારે ઊંડા ઊતરવું પડશે અને જેમ જેમ તું પૃથક્કરણ કરતો જઈશ, આત્મનિરીક્ષણ કરતો જઈશ, કાર્યનો સંબંધ અને તેને ઉત્પન્ન થવાનાં કારણોની શોધમાં ઊંડો ઊતરીશ, તારી વિચારસરણીનો પ્રવાહ કયા વિકારને અનુસરતો હતો તેના ગુણદોષની પરીક્ષા કરીશ, એટલે તને બહુ મોટો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થશે, **તને લાગશે કે એક દિવસમાં જ ઘણી તક ગુમાવી,** બહુ લાભ લેવાના આગળ વધવાના પ્રસંગો જતા કર્યા, અને માત્ર મનને ગોટા વળાવ્યા સિવાય કાંઈ પ્રગતિ કરી નહીં.

જો તું એકાદ માસ કે વર્ષનું સિંહાવલોકન કરી જઈશ તો તો તને મોટી શરમ થાય એટલા પ્રસંગો તું જોઈ શકીશ. માત્ર એ સર્વ બાબતમાં શરત એ છે કે લોકૈષણાની

દૃષ્ટિએ તારા કાર્ય પર નિરીક્ષણ ન કરવુ, પણ તદ્દન એકાતમા શુદ્ધ નિર્લેપ શીશી મૂકવી અને આતર અવલોકન કરવુ

ઘણી વખત તે જોયુ હશે કે તારા મિત્રો સો બસો રૂપિયા ખરચવાનો દાવો કરી પાચ સાત વાર તેનો લાભ લે છે અને વર્ષો સુધી રકમોને ચોપડામા જમે કરી રાખે છે તે પોતે એક ઉપવાસ કર્યો હોય તો ઘણા માણસો જાણે તેવી રીતે તુ તેની વાત કરે છે, કેટલીક વાર ત્રણ ઉપવાસ કર્યા હોય તો જાણે તે વાતમા દમ નથી એવા શબ્દોમા વાત કરી તુ સાભળનાર પાસેથી માન ખાટવા સ્તુતિના શબ્દો સાભળવા ઇચ્છે છે તારા કર્તવ્યની પર્યાલોચના કરતી વખતે આવા વિકારજન્ય પરિણામોને બાજુએ મૂકજે તુ એકલો હો, શાતિમા હો, કોઇને તારી કીર્તિના ગઢમા પ્રવેશવાનો કે તોડી પાડવાનો પ્રસગ ન હોય, એવા શાત વાતાવરણમા તુ તારી ઉપર્યુક્ત વિચારણા કરી જોજે, એટલે તને જણાશે કે–**તને સેકડો હજારો તકો અત્યાર પહેલા મળેલી છે અને તે તે વિકારને વશ થઇને ગુમાવી છે**

માનસિક વિકારોમા ખાસ કરીને કપાયો—ક્રોધ માન, માયા અને લોભ–એક અથવા જૂદા આકારમા મીઠા અથવા આકરા રૂપમા આવિર્ભાવ પામે છે તને ન સમજ પડે તેવી રીતે પણ ઘણી વાર તે ઘુસી જાય છે અને કેટલીક વાર બહુ સૂક્ષ્મ રીતે તને હેરાન કરે છે ખાસ કરીને સર્વથી વધારે આકરો વિકાર **મોહનો** છે, જેના સબધમા તારી સાથે કોઇ અન્ય પ્રસગે વાત કરશુ, પણ મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે એવા કોઈ વિકારને એકાતમા સ્થાન ન મળે એવુ વાતાવરણ તુ ઊભુ કરજે, તારી

જાતને છેતરવા પ્રયત્ન કરતો નહિ અને ખરી શીશી મૂકી તું તારો જીવનક્રમ અવલોકી જજે; એટલે તને લાગશે કે–'તેં ઘણી તકો ગુમાવી છે, બહુ ખોયું છે, અને વિચાર કરવાથી તને બહુ ખેદ થાય તેવી પરિસ્થિતિ તેં નીપજાવી છે.'

પણ હવે એ ગયેલી વાતનું તું ક્યાંસુધી ચિંતવન કરીશ ? તેવું ચિંતવન બિનજરૂરી છે એમ નથી. જ્યાંસુધી તને એમ લાગશે નહિ કે તેં તકો ગુમાવી છે અને તદુપરાંત તે મજાની હતી, ત્યાં સુધી તું હજુ મળવાની તકને ઓળખી પણ શકીશ નહિ એટલે વસ્તુના જ્ઞાન માટે અને ભવિષ્યના લાભ માટે આટલી વિચારણા તારે જરૂરી છે, બાકી **ભૂતકાળની સ્ખલના પર હવે શોક કરવો તે નકામો છે.** ત્યારે હવે ભવિષ્ય માટે તારો શો વિચાર છે ?

'વાર અનંતી ચૂકીઆ ચેતન ! ઇણુ અવસર મત ચૂકો'– એમ **શ્રી ચિદાનંદજી** મહારાજ ગાઇ ગયા છે. તેં તો આ ભવમાં અનેક તકો ગુમાવી એટલું તેં જોયું, કદાચ તું અત્યારે ન સ્વીકારતો હો તો બરાબર શાંત વાતાવરણમાં વિચાર કરીશ ત્યારે તે વાત તું જોઇ શકીશ, પણ સદરહુ યોગી તો ગાઇ ગયા છે કે–'તને અનંતી વાર અપૂર્વ તકો મળી છે અને તે પ્રત્યેક વખત તું ચૂક્યો છે, તે તકોનો તેં લાભ લીધો નથી.' પ્રગતિ કરવાને બદલે કાં તો હતો ત્યાં ને ત્યાં જ રહ્યો છે અથવા પાછો હઠ્યો છે. તેં અનેક વખત તીર્થંકર કે કેવળીની દેશનાઓ સાંભળી હશે, તેં અનેક વાર ધર્મગુરુના ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યું હશે, તને અનેક વાર તારી જરૂરિયાતથી વધારે ધન સાંપડયું હશે, અનેક પ્રસંગે બુદ્ધિબળમાં તું તારા સહ-જનોથી આગળ વધતો થયો હોઇશ, અનેક વાર તને વગર

અગાઉ ઉપકાર કરવાના કારણો પ્રાપ્ત થયા હશે, અનેક વાર તુ સમાજ, જ્ઞાતિ કે સસ્થાનો ઉપરી બન્યો હોઇશ; અનેક વાર મોટા જગલમા તારી પાસે કોઇએ અન્ન કે જળની માગણી કરી હશે, અનેક વાર તુ વર્તનમા મૂક્યા વગર સૂત્ર સિદ્ધાતનો અભ્યાસ કરી ગયો હોઇશ, તે મેરુ પર્વત જેવડો મોટો ઢગલો થાય તેટલા ઓઘામુહપત્તિ કર્યા હશે અને છતા આમ કેમ? પણ હવે આવી અગાઉની તે તને કેટલી વાત યાદ આપવી? હવે તો **ભવિષ્યનો વિચાર કર** હવેથી નિર્ણય કર કે–' આ વખતે તો પૂરતો લાભ લેવો છે, મળેલ તકનો જરૂર ઉપયોગ કરવો છે, જ્યારે જ્યારે પ્રગતિ કરવાના પ્રસગો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જરૂર આગળ વધવુ છે અને અત્યાર સુધી જે અનેક વખત ભૂલો કરી છે તેનુ આ વખતે પુનરાવર્તન કરવુ નથી; તેવી ભૂલ વધારે વખત કરવી નથી અને મળતો લાભ ગુમાવવો નથી ' તારે આ અવસર ચૂકવો નહિ તારે વિચારવુ કે આવો વખત ફરી ફરીને મળનાર નથી તને અત્યારે ઘણા પ્રકારની અનુકૂળતા મળી છે તારા શરીરસ્વાસ્થ્ય કે ધનસપત્તિને અગે તુ ધારીશ તો સતોષ લઇ શકીશ બાકી તુ ઉપર ઉપર જોયા કરીશ તો તો તારા કોડ કોઈ કાળે પૂરાવાના નથી. તારી પાસે લાખ હશે અને લાખોવાળા અન્યને તુ જોઇશ અને લાખો હશે તો કરોડોવાળાને જોઇશ એ રીતે તો **મનોરથભટ્ટની** ખાડ ભરાશે નહિ અને તારે આગળ વધવાના તો સ્વપ્ના જ થઇ પડશે

માટે હવે **અવસર વર્તી લે, વર્તમાન સ્થિતિમા સતોષ** રાખી લે, **તક મળે તેનો** લાભ લે, આત્મપ્રગતિ કરવી છે તે વિશાળ સાધ્ય લક્ષ્યમા રાખ, લોકેષણા

છોડી દે, શુધ માર્ગનું અન્વેષણ કર, ન મળ્યો હોય તો તપાસ કર, તેનાં સાધનો સમજી ધારી લે અને તે દિશાએ માર્ગ મુકરર કરી સાધનોનો મળે ત્યારે ઉપયોગ કર. પછી એમાં અમુક આવો ખ્યાલ કરશે કે તેવું ધારશે તેવા નિર્માલ્ય વિચારો છોડી દે. **તારી ઉન્નતિનો માર્ગ તારે જ સાધવો છે,** તારે જ શોધવો છે અને તારે જ તે માર્ગે ગમન કરવાનું છે. વાતો કરનારા, ઉપદેશ આપનારા કે ટીકા કરનારા તને આગળ ધપાવવાના નથી. **તારુ કલ્યાણ તારા પોતાના હાથમાં છે,** તારાથી જ થઇ શકે તેવું છે, અને તેનો હાલ તુરતને માટે સરળ ઉપાય એક તો ચોક્કસ છે કે તને પ્રગતિ કરવાના જે જે પ્રસંગો મળે તે તે સર્વનો તારે પૂરતો લાભ લેવો, નકામી નજીવી નાની નાની બાબતોમાં ફસાઇ જવું નહિ, જરા જેટલો લાભ મળે તેવુ કાંઇ દેખાય તો તેવી નાની બાબતોમાં સન્તોષ માની લેવો નહિ અને મળતી દરેક તકનો પૂરતો લાભ લેવો.

તને તકો હજુ પણ ઘણી મળશે, દરરોજ મળશે, દરેક મિનિટે મળશે, પ્રત્યેક પળે મળશે તેને તું ઓળખી લેજે, તેને તું તારા લાભમાં ફેરવજે, તેને તું તારી સેવિકા બનાવજે, તેને તું તારા પોતાની ખાતર જ તારી માની લેજે, ત્યારપછી તારે કેવા માર્ગે આગળ વધવું તે વળી અન્ય પ્રસંગે આપણે એકાંતમાં વિચારશું.

જૈ. ધ. પ્ર. પુ ૪૧ }
પૃ. ૧૭૪ } સં. ૧૯૮૧

પરિણતિની નિર્મળતા

[૮]

આપણા જીવનનો મોટો ભાગ અવ્યવસ્થિત વિચાર કરવામા અને હેતુ કે પરિણામ વગરની પ્રવૃત્તિ કરવામા વ્યતીત થાય છે, એવુ આપણે આપણા પોતાના જીવન પર અવલોકન કરી જઈએ તો જરૂર જણાઈ આવે છે આપણા **મનોરાજ્યની દશા** બરાબર જોઈએ તો તેમા ઠેકાણુ જણાશે નહિ જે વખતે એને શાત રાખવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે વખતે એ વધારે જોરમા આવી મોટા મોટા ઠેકડા મારે છે, જ્યારે એને એક દિશાએ સ્થિત કરવા ઇચ્છીએ છીએ ત્યારે એ તેવી ઊલટી દિશાએ ખેચાઈ જાય છે, જ્યારે અમુક વિષયનો વિચાર ન કરવા કે એ બાબતને **તદ્દન વિસરી જવા નિર્ણય કરીએ છીએ ત્યારે** એ વિષય કે બાબત **મન પર વારવાર આવે છે,** બેવડા કે ચારગણા જોરથી આવે છે અને એક કરતા વધારે વખત આવ્યા કરે છે

એવી માનસિક અવ્યવસ્થિત દશામા વિશેષ અગત્યની વાત તો એ છે કે એ **(મન) સ્થાન કે સમયને પણ આધીન રહેતુ નથી** સાધારણ રીતે વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિમા સ્થાન સમય જોઈ શકાય છે દાખલા તરીકે સા માયિકના કાળમા આપણે કોઈને ક્રોધનુ વચન નથી કહેતા, સાવદ્ય આદેશ નથી આપતા કે હુકમ પણ નથી કરતા અને તેવે પ્રસગે કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ સ્થિર રહી શકે છે, તેની જ રીતે આપણે રાજસભામા કે કોર્ટમા, મેળાવડામા કે

જાહેર પ્રસંગોમાં વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ રાખી શકીએ છીએ તેનાં કારણો શાં છે તે અત્યારે વિચારવાનું પ્રસ્તુત નથી, પણ એ બાબત એવી છે કે આપણે અમુક સંયોગોમાં સમાજના ચોક્કસ ધોરણને માન આપીને કે ધર્મના ફરમાનને તાબે થઈને વાચિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ વધતે ઓછે અંશે રાખી શકીએ છીએ. પણ માનસિક પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં તેમ બનતું નથી, બનાવવાનો જો કાંઇ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તો તેમાં સફળતા મળતી નથી અને ગમે તેવા સંયોગોમાં સર્વ સ્થળે અને સર્વ વખતે મન તો નિરંકુશપણે ફર્યા જ કરે છે. આપણી ઇચ્છા ન હોય તો પણ સામાયિક જેવા પવિત્ર કાળમાં કે આવશ્યકને અંગે કાઉસ્સગ્ગમાં પણ એ તો યૂરોપ કે અમેરિકા સુધી પણ ભમી આવે છે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને બન્યું હતું તેમ એ કાઉસ્સગ્ગમુદ્રાએ રહેવા છતાં અંદર મોટું ધમસાણ મચાવી મૂકે છે અને કંઇ લાભ કે પ્રસંગ ન હોવા છતાં તંદુલ મત્સ્યની માફક નિરર્થક પાપનાં ભાથાં બાંધી લે છે.

વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ ઉપર તો કોઇ કોઇ વાર અંકુશ લાવવાનું બની શકે છે, પણ મન ઉપર બનવું ઘણું મુશ્કેલ છે, લગભગ આપણા જેવા માટે અશક્ય જેવું છે અને એ બાબતમાં જેમ જેમ વધારે ઊંડા ઊતરતા જઇએ છીએ તેમ તેમ મુશ્કેલીમાં ચોક્કસ વધારો થતો જાય છે. યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા મોટા મહાત્માઓ પણ એ **મનની દુરારાધ્યતા** સ્વીકારી ગયા છે અને એને અંકુશમાં લાવવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી ગયા છે. શ્રીમદ્ આનં-

દઘનજી જેવા મહાન યોગી એને માટે ગાઈ ગયા છે કે

જેમ જેમ જતન કરીને ગખુ,

તેમ તેમ અળગુ ભાગે.

અને છેવટે — **મન સાધ્યુ તેણે સઘળુ સાધ્યુ**

આ બે મહાન સૂત્રોમા મન સબધી આખા વિજ્ઞાનનો સમાવેશ થતો લાગે છે એ ક્યા ક્યા, કેવી રીતે અને કેવા આકારમા પડે છે, એને પકડવા જતા એ કેવુ વાકુ થઇ છટકી જાય છે, એ સર્વ વાત આવા પ્રખર યોગીએ કરી છે આટલી બધી મનની છટકવાની શક્તિ ચીકાશ સાથે સલગ્ન હોવાથી, એની સાધનામા સર્વ વાતની ઇતિકર્તવ્યતા મનાઈ છે અને તે તદ્દન યોગ્ય છે ત્યારે આપણે માટે તો બહુ મુશ્કેલ સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે પકડતા ગયે એ મન છટકી જાય તેવુ છે, અને પકડવાના રસ્તા લેતા એ ગમે ત્યા નાસી જાય તેવુ છે, એના પર નાખવા ધારેલા અકુશો બેવડા જોરથી પ્રતિક્રિયા કરી સામો ધસારો કરે છે અને એની સાધના કર્યા વગર છૂટકો નથી—આવી અતિ ગૂચવણ ભરેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે શારીરિક પ્રવૃત્તિમા અનેક લાલચો છે, વાચિકમા દબ દેવાના કે દામથી પ્રવૃત્તિ કરવાના પ્રસગો છે, છતા યોગ્ય અકુશો હોય તો તેમાથી ઉપર આવવાના અને તેના ઉપર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાના પ્રસગો સુપ્રાપ્ય છે, પણ મન માટે તો ભારે અગવડભરેલી સ્થિતિ જણાય છે, અને આપણા અડગ નિશ્ચયોને એક પળ માત્રમા તોડી શકનાર તેમજ બેવડા સુખે નાશ કરનાર મનના બળધમા રસ્તો કાઢવાની વધારે ગૂચવણ અવલોકન કરતા જણાય છે, અને એ સર્વ છતા સર્વસાધના કરવાના મહાન કાર્યમા એની સાધના કરવી અનિવાર્ય છે તેથી

એ બાબતમાં ઉપેક્ષા રાખી શકાય તેવું પણ નથી. ત્યારે એ અતિમુશ્કેલ અને સાથેસાથ અતિ આવશ્યક મનની સાધના કરવાનો કોઈ ધોરી માર્ગ—રાજમાર્ગ પ્રાપ્ય છે કે નહિ? તે પર આત્મદૃષ્ટિએ વિચારણા કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે અને છેવટે એવો કોઇ ધોરી માર્ગ ન મળે તો દિશાદર્શન થઈ શકે તેવું કાંઈ છે કે નહિ તે પર અવલોકન કરવાની બહુ જ જરૂર છે. આત્મદૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં આ વિષયમાં બહુ મુશ્કેલી જણાય છે. જે કાર્ય કરવામાં, જે સવાલનો નિર્ણય કરવામાં, જે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં સિદ્ધ મુનિઓ થાકી ગયા, યોગીઓ મુંઝાઈ ગયા, તેવા વિકટ પ્રશ્નમાં આ વિચારણા પડી જાય છે.

એક વાત એવી છે કે આપણા **જીવનનો ચોક્કસ પ્રકારનો દોર** હોય છે. આપણી આત્મિક પ્રગતિ પ્રમાણે આપણા પ્રત્યેક કાર્યની દિશા અંકાય છે. આપણે કોઈ ચોક્કસ પ્રાણીને પૂરતા પરિચયથી ઓળખતા હોઇએ તો અમુક સંયોગોમાં તે કેવી રીતે કાર્ય કરશે તે કહી શકાય છે દાખલા તરીકે અમુકને આપણે તદ્દન જૂઠું બોલનાર તરીકે જાણતા હોઇએ, તો તેની પાસે ગમે તેવા ખોટા સોગન ખવરાવવાના પ્રસંગે તે તેમ કરવા અમુક લાલચે વશ થશે એમ આપણે તેને માટે કહી શકીએ બીજી વ્યક્તિ પ્રમાણિક વ્યવહાર કરનાર હશે તો તેની પાસે ખોટી વાત કરવાની દરખાસ્ત મૂકવાની હિમત પણ ચાલશે નહિ. આવી રીતે દરેકના જીવનની અમુક રેખાઓ (Curves) પડે છે, અને તે રેખાચિત્ર પ્રમાણે તે ચાલે છે જે પ્રાણીનો રેખાક્રમ શુદ્ધ હોય છે તેનો વ્યવહાર શુદ્ધ રહે છે અને જેનો વાંકોચુંકો હોય છે તે સીધો રસ્તો હોય તોપણ ઊલટો અથવા આડોઅવળો ચાલે છે આનો દાખલો આપવો પ્રાસંગિક લાગે છે.

આ પૃષ્ઠની નીચેના ભાગમા છેલ્લી પક્તિની ડાબી બાજુ નીચે એક બિંદુ (Point) છે તે જુઓ નીચેની છ લાઈન મૂકી દઈને સાતમી લાઇનની જમણી બાજુએ બીજુ બિંદુ જુઓ હવે એ બિંદુઓ પર નજર સ્થિર કરો જેઓ સીધી લાઇનના માણુસ હશે તેઓ ડાબેથી જમણા સીધા ચાલશે અને જરા પણ આડેઅવળે માર્ગે ઊતર્યા વગર નીચેની બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાચમી અને છઠ્ઠી પક્તિઓ કાપી, સાતમીને છેડે જમણી બાજુએ આવી ચઢશે આ તદ્દન સરળ પ્રકૃતિના શાન્ત સમયજ્ઞ વિચારશીલ પ્રાણીનો માર્ગ સમજવો

બાકીના બીજાના માર્ગોની વાત કરતા પાર આવે તેમ નથી ડાબા બિંદુથી જમણા બિંદુએ જવાનો સીધો માર્ગ આદરનારા જવલ્લે જ હોય છે કેટલાક આડાઅવળા ચાલે છે, જમણા બિંદુને પહોચતા સીધા રાજમાર્ગથી જરા ઊચા નીચા થતા જાય છે, તેમનો રેખામાર્ગનો આકાર ગોમૂત્ર સમાન થાય છે, કેટલાક તો સીધો માર્ગ મૂકી, ઉપર જઈ, આડા થઈ, ઘણો લાબો ચકરાવો લઈ, જમણા બિંદુએ આવે છે, કેટલાક અનેક વળાણો લઈ, ઘણે ઊચે જઈ ઠેકાણે આવે છે આવુ પ્રત્યેક જીવનના સબધમા બને છે દરેકનો વિકાસ જેટલો હોય તેટલો તે સીધો-સરળ થાય છે, જેટલી વક્રતા હોય છે તેટલો તે આડાઅવળો ફરે છે

આ જીવનક્રમના વળાણોમા ઘણું મહાન સત્ય છે બહુ અવલોકનથી એ સમજી શકાય તેવુ છે મુંબઈ ગોડીજીના દેરાસરજીથી ભાયખળાના દેરાસરજી જવાનુ સાધ્ય હોય તો સીધી સડકે ભીડી બજારને રસ્તે જનાર આ નિયમ પ્રમાણે બહુ થોડા સમજવા, જ્યારે

કેટલાક નળબજારને રસ્તે જાય છે, મોટરવાળા ક્વીન્સ રોડ પર આવી, લેમીંગ્ટન રોડને રસ્તે થઈને જાય છે અને તદ્દને વિચિત્ર પ્રવૃત્તિવાળા રેલ્વેમાં બેસી, દાદર સુધી બી બી. એન્ડ સી આઇ. માં જઈ જી આઇ. પી. માં ભાયખલે આવી લવલેનમાં જાય છે. દેખીતી રીતે આ વાતમાં ઘણો વિરોધ લાગે છે, છતાં જીવનક્રમ તપાસતાં જણાશે કે જે સાધ્ય પ્રાપ્ય હોય અને જે માર્ગ સીધો–સરળ હોય તે લેનારા બહુ અલ્પ હોય છે; જ્યારે આડાઅવળા માર્ગો લેનાર બહુ વધારે હોય છે. કેટલાકનાં જીવનનાં વળાણો તો એવાં પડે છે કે એ સીધો રસ્તો દેખતા હોય તો પણ તેને છોડીને આડેઅવળે રસ્તે જ ચાલવું પસંદ કરે છે, તેને સીધા માર્ગમાં મજા જ આવતી નથી, આડેઅવળે રસ્તે જ તેમને જીવનના લ્હાવા દીસે છે.

આ આખી હકીકત એક મહાન પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે તે પર વિચારણા વારંવાર કરવા યોગ્ય છે અને તે અત્ર આપણે કરશું. અત્યારે આ જીવનવળાણોના પ્રસંગને મનની સાધનાના પ્રસંગ સાથે જોડી દેવા પૂરતો જ ઉપયોગી ગણુ-વાનો છે. મન સાધવાની મુશ્કેલી ખરેખરી છે તે આપણે ઉપર જોયું. હવે તેની સાથે જો જીવનક્રમનાં વળાણોનો સંબંધ હોય તો જીવનક્રમ ફેરવવા સંબંધી વિચાર પ્રાસ થાય છે.

અને **જીવનનાં વળાણોનો આધાર** ખાસ કરીને મન ઉપર જ છે. જેવો આપણો વિચારમાર્ગ તેવો આપણો જીવન-ક્રમ આપણા મનનુ વળાણુ સીધું અને સરળ હોય તો આપણાં જીવનનાં વળાણો તદ્દન સીધાં અથવા ઓછાં અને આછાં વળવાળાં પડે તે તદ્દન ઉઘાડી હકીકત છે, એટલે માનસિક સાધનાની મહત્તા આથી વધારે સુસ્પષ્ટ

થઈ જેવુ આપણુ જીવન આપણુ મન ઘડે છે તેવુ જીવનક્રમનુ બધારણુ થાય છે, અને તેથી આપણા જીવનક્રમના વળાણો સીધા પડે તેનો ઉપાય ચિતવવાની ખાસ વધારે જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે અથવા આપણા જીવનના વળાણો સીધા થાય તેવા માર્ગો શોધી કાઢીએ તો તે આડકતરી રીતે મન સાધનાનુ કામ બરાબર કરે છે તેથી **આપણા વળાણો કેવી રીતે સીધા થાય** તે પ્રશ્ન પર આપણે આવી જઈએ છીએ પણ આમા આપણા મૂળ પ્રશ્નમા જે ગૂચ ઉત્પન્ન થઈ તેનો કાઈ નીકાલ થયો નહિ આથી તો મનની આખા જીવન પર અસર છે અને એ જીવનક્રમ લગભગ મન પ્રમાણે જ મુકરર થાય છે એવો નિર્ણય થવાથી આપણા ગૂચમા વધારો થયો, મનની સાધનાની જરૂરિયાત વધારે ચોક્કસ જણાઈ, પણ મુશ્કેલીનો અત આવ્યો નહિ જીવનક્રમ આખો સીધો સરળ કરવાનો એક ઉપાય જણાય છે અને જો કે તેમા મુશ્કેલી તો ઘણી છે, પણ તે પ્રયાસથી મેળવી શકાય છે આપણી **પરિણતિની નિર્મળતા ઉપર આપણો જીવનક્રમ બધાય છે** આપણે આપણુ વાતાવરણ એવુ બનાવી શકીએ છીએ કે જ્યારે પણ ખોટો વિચાર કે લાલચ આવે ત્યારે આપણે તેની સામે પ્રચડ યુદ્ધ કરી શકીએ ગમે તેવી ખોટી લાલચો કે દુનિયામા ફસાવાના પ્રસગો આવે ત્યારે જો આપણે આપણા મનને સીધા માર્ગ પર રાખવાની ટેવ પાડી હોય તો ઉપર જણાવેલી મુશ્કેલીનો છેડો આવે હવે આ પરિણતિની **નિર્મળતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ આપણુ હૃદયબળ** છે મન ગમે તેટલી દોડાદોડી કરે પણ જો તેના ઉપર હૃદયનુ દબાણુ હોય, હૃદય તેના ઉપર

અંકુશ રાખી શકતું હોય તો મન આખરે હૃદયને તાબે થાય છે.

આપણે જીવનક્રમ એવો ગોઠવવો જોઈએ કે જ્યારે જ્યારે ગૂંચના પ્રસંગો આવે ત્યારે **મન પર હૃદય રાજ્ય** કરે, જ્યારે જ્યારે લાલચમાં પડવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે મન ત્યાં જવા લલચાય તે જ વખતે હૃદય મન ઉપર મજબૂત અંકુશ (બ્રેક) મૂકી દે

એવું બનવા માટે બહુ અભ્યાસની જરૂર છે, નિરંતરની ટેવની જરૂર છે, આત્મનિરીક્ષણની જરૂર છે, અસાધારણ સુંદર ચારિત્ર્યબળ કેળવવાની જરૂર છે, આખું જીવન વિશુદ્ધ કરી દેવાની જરૂર છે, આખું વાતાવરણ અતિ વિશુદ્ધ કરવાની જરૂર છે અને એવી રીતે ચારિત્ર્યબંધારણપૂર્વક એક વખત આખા જીવન પર અંકુશ આવી ગયો એટલે પછી ગમે તેવી લાલચો સામી આવશે કે મન ગમે ત્યાં રખડવા પ્રેરણા કરશે, પણ જરાએ વાંધો નહિ આવે. મનની મુશ્કેલી તેની નિરંકુશતામાં છે અને દુ:ખ એ છે કે એના પર જે અંકુશ પડે છે તે અંદરથી જ પડી શકે છે. એટલે જ્યારે જ્યારે આપણે અંકુશનો ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે બહારના અંકુશો પર સ્થિત થતાં હોઇ મુંઝાઇ જઈએ છીએ. વાણી કે કાયા પર બહારના અંકુશો શક્ય છે અને તે સ્થૂળ જ હોય છે, પણ મન પોતે આંતરિક હોઈ તેના પર અંકુશ પણ આંતરિક જ હોઈ શકે છે અને તેને શોધી કાઢવા એ જીવનની ફત્તેહ છે.

મન પર હૃદયનો અંકુશ બરાબર શક્ય છે તે કેવી રીતે હોઈ શકે તે પણ જરા જોઈ લઇએ **મન મગજનો**

વિષય છે, જ્ઞાનનો વિષય છે, બુદ્ધિ એ એની છાયા છે અથવા મનનુ વિચાર રૂપે આવિર્ભાવ પામતુ પ્રગટ સ્વરૂપ છે આ સર્વ જ્ઞાનનો વિષય છે

બીજી બાજુએ **ચારિત્ર** (વર્તન) એ હૃદયનો **વિષય છે** માર્ગાનુસારીપણાથી ભાવસાધુપણા સુધીના સર્વ લક્ષણો તપાસીએ અથવા સમકિતના સડસઠ ગુણો તપાસીએ તો તેમાના અમુક દુન્યવી બાહ્ય ગુણોને બાદ કરતા બાકી સર્વ ચારિત્રનો વિષય છે ચારિત્રનો સબધ મોહનીય કર્મ સાથે વધારે રહેલો છે એના પર માર્ગદર્શક પ્રકાશો પડે છે તે સર્વ અતરમાથી ઉદ્દભવે છે અને એથી પ્રકાશ પાડવાનો રસ્તો સૂઝી શકે છે એવા નિર્મળ ચારિત્રથી જ્યારે આખુ જીવન વિશુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે સદ્દગુણ એ ચાલુ પ્રથા કે પથ (માર્ગ) બને છે અને અવગુણો ઉપર આડા હાથ દેવાય છે ધીમે ધીમે ટેવ પાડવાથી આ વિશુદ્ધ ચારિત્રના ગુણો એટલા સુંદર રીતે ગોઠવાઈ જાય છે કે એ મન પર બગર અકુશ રાખી શકે છે અને આખા જીવનને વિશુદ્ધ, મગળ અને આદર્શમય બનાવે છે

આ આખી વાર્તા બહુ મગ્ન છે. મન પર અકુશ **રાખવાનો**-અને તેથી અમુક વલણ આપવાનો **માર્ગ ચારિત્ર** જ છે આપણ જીવન એવા પ્રકારનુ બનાવી દેવુ જોઈએ કે મન ગમે તેટલા ફાફા મારે પણ એને અવકાશ મળે જ નહિ અને એક વાર જીવન વિશુદ્ધ થઇ જાય એટલે પછી મન દોડાદોડ કરતુ સ્વાભાવિક રીતે અટકી જાય છે

મનની ચચળતા હમેશા ચારિત્રની અસ્થિરતા સાથે જ હોય છે જ્યા વર્તનની એકતા આવી, સદ્દગુણમા રમણતા

આવી, આત્મનિરીક્ષણનો અભ્યાસ આવ્યો અને પ્રત્યેક કાર્યનું જીવન અને વિકાસ સાથે સમાનાધિકરણ થયું એટલે મનની ચચળતા તદ્દન જવા જેવી સ્થિતિએ આવી ગઈ એમ ચોક્કસ લાગે છે અને કદી સહજ ચપળતા હોય તો તે થોડા વખતમાં જરૂર દૂર થઇ જવાની છે એમ નિ:સંદેહ લાગે છે.

બરાબર વિચારણા કરતાં જણાય છે કે મન ગમે તેટલું પણ આખરે પૌદ્ગલિક છે અને વર્તનની આખી બાબતનો સંબંધ આત્મા સાથે છે અને આત્મા અને પુદ્ગળ ને લડાઈ થાય ત્યારે આત્મા જો એના મૂળ સ્વરૂપસન્મુખ હોય તો જરૂર આત્માને જ વિજય મળે, એટલે આપણને જે ગૂંચ શરૂઆતમાં જણાઈ તેમાંથી આરપાર નીકળવાનો એક જ માર્ગ જણાય છે કે આપણી પરિણતિ—આપણી આંતરદશા નિર્મળ કરવી, આપણું વાતાવરણ વિશુદ્ધ કરવું અને આપણું વર્તન તદ્દન સુસ્પષ્ટ, પ્રમાણિક, દંભ કે ક્લેશ વગરનું—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે સર્વ આંતર વિકાર વગરનું કરવું અથવા તેવા પ્રકારનું કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, લાલચના ગમે તેવા આકરા પ્રસંગો આવે ત્યારે સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી લાલચને લાત મારવાનો અભ્યાસ પાડવો અને જેમ બને તેમ **પોતાના કાર્ય પર પોતાનું સામ્રાજ્ય** સ્થપાય તેમ કરવું આ કાર્ય પત્ર પર લખી શકાય તેટલું સહેલું નથી અને તે સહેલું નથી તેથી જ ખાસ કર્તવ્ય છે.

આપણે જીવનવ્યવહાર એવો ઘડી શકીએ કે આપણામાં અસત્ય, અપ્રમાણિકપણું, દંભ, નીચ સ્વાર્થસાધનતા આદિ વ્યવહારુ દુર્ગુણોનો અભાવ થાય આ તો તદ્દન સાદી વાત થઈ. પ્રગતિના માર્ગમાં નહિ વધવાવાળા અથવા પરભવ

નહિ માનનારા પણ આટલો વ્યવહાર તો કર્તવ્ય માને છે ત્યારપછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે પર અને તેટલો અ કુશ લાવવામા આવે, આ જીવનમા પોતાની ખરી ચીજ કઈ છે અને પારકી કઇ છે એ સમજવામા આવે અને અ તરગ દૃષ્ટિએ જીવનક્રમ ઘડવા અને વિકારો પર કોઇ પણ રીતે અ કુશ લાવના પ્રબળ ભાવના અને દઢ નિર્ણય થાય તો પછી ચારિત્રબ ધારણ એવા પ્રકારનુ થઈ જાય છે કે એ જીવનમા તુચ્છ વિચારો કે અસ્પષ્ટ ખ્યાલો આવતા નથી તુચ્છ વ્યાધિઓ કે ભ્રમિત મન થાય છે તે સર્વ અધમ વર્તનના પરિણામ છે એ પ્રમાણે એક વાર માર્ગની સરળતા થઈ, એટલે પરિણતિની નિર્મળતા થશે અને જેમ જેમ પરિણતિ વધારે નિર્મળ થશે તેમ તેમ આગળ પ્રગતિ થશે, મન પર અ કુશ આવશે, બુદ્ધિશક્તિમા વધારે વિવેક આવશે અને જે મુશ્કેલી શરૂઆતમા ઉત્પન્ન થઈ હતી તેનો નિકાલ થઈ જશે

આખી વાતનો સાર એ થયો કે જો **મનની સ્થિરતા** કરવી હોય તો તે **માટે વર્તનની વિશુદ્ધિ** ઉપર ધ્યાન આપવુ, વર્તનની વિશુદ્ધિ થવા માટે **હૃદયબળ સજબૂત** કરવુ, હૃદયબળ મજબૂત કરવા **પરિણતિ** જેમ બને તેમ **નિર્મળ** રાખવી અને પરિણતિની નિર્મળતા માટે ચારિત્રબ ધારણના મૂળ મુદ્દાઓ ઉપર ખાસ લક્ષ્ય રાખવુ, મનોવિકારોને બરાબર ઓળખવા, એના પ્રકટ અને ગુપ્ત આવિર્ભાવોનો અભ્યાસ કરવો અને એમ ચારિત્રમા પ્રગતિ કરતા જતા મનનુ દુરારાધ્યપણુ ઓછુ અને કમજોર થતુ જતુ દેખાશે અને છેવટે એના પર વધારે વધારે અ કુશ આવતા છેવટે પૂર્ણ અ કુશ આવી જશે

પરિણતિની નિર્મળતા ચારિત્રનો વિષય હોઇ, પ્રયાસથી પોતાની કરી શકાય છે. શરૂઆતમાં તેમાં મુશ્કેલી તો જરૂર લાગે, પણ અભ્યાસથી એ સુશક્ય છે અને એની છાયા મનની રખડપાટી ઉપર સીધી રીતે પડી શકે છે યોગમાં પ્રગતિ કરવા માટે પરિણતિની નિર્મળતા બહુ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે અને એનું સ્થાન એટલું બધુ મહત્ત્વનું છે કે એક યોગીએ વાતચીત કરતાં **જૈન શાસ્ત્રનો** વિચાર કરવાને અંગે તેનો **સાર** જણાવતાં એક વખત કહ્યું હતું કે આખા જૈન શાસ્ત્રનો નૈતિક (Ethical) નજરે સાર એ વાક્યમાં આવે છે,

સ્વપરનું વિવેચન કરો અને
પરિણતિની નિર્મળતા કરો.

સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી વિચારી સ્વનો આદર થાય અને પરિણતિની નિર્મળતા થતી રહે તો આ જીવનયાત્રા સફળ છે, કૃતકૃત્યા છે, સારું પરિણામ નિપજાવનારી છે, ભવના ફેરા મટાડનારી છે અને ઈપ્સિત સ્થાનકે લઈ જનારી છે.

પરિણતિની નિર્મળતાને **અનુભવજ્ઞાન** સાથે બહુ નજીકનો સંબંધ છે, તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે મન–બુદ્ધિ પર પરિણતિનો અંકુશ રહે છે, અને તે જ પરિણતિ અનુભવજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, જે યોગપ્રગતિનો પરમ આત્મા છે. આ પ્રસંગ બહુ આકર્ષક છે, વિચારીને સમજમાં ઊતારવા જેવો છે

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૧. } સં ૧૯૮૧–૨
પૃ. ૨૯૩–૩૧૬ }

આત્મમથન

[૧૦]

આજે તો વિચારમા ખૂબ આગળ ચાલ્યા ગયા પડખે વહન કરતી નદીનો શ્વેત પ્રદેશ, તેની પડખે બને બાજુની રેતાળ જમીન અને એક કાઠા પર આવેલ વિશાળ વડવૃક્ષની નીચે વિચારધારા શરૂ થઈ અને આગળ વધતી ચાલી ચારે તરફનુ સૃષ્ટિસૌંદર્ય, પડખેની લીલી વનરાજી, સમીપવર્તી નદીમાથી પ્રતિબિબિત થતો સૂર્યપ્રકાશ—એ કોઈના તરફ ખ્યાલ ગયો નહિ કેટલેક દૂર ખેતરોમાથી નીકળતા મનુષ્યોની વાતચીતના અવાજ અને પક્ષીને દૂર કરવાના પડકાર સિવાય એ કુદરતની અખડ શાતિનો ભગ કરનાર કોઈ નહોતુ અખડ શાતિ અને સુમધુર પમગટની વચ્ચે આ વિચારધારા કાળ અને દિશાના માપ વગર ચાલી, આગળ વધી, નિરકુશ બની ગઇ

વિચારણામા વિચારો કાઇક સ્ફુટ અને કાઇક અસ્ફુટ હતા સસારની અનેક પ્રકારની વાવાઝડીમા અટવાઈ ગયેલા આ પ્રાણીને પ્રથમ પોતાનુ સ્થાન શોભતુ લાગ્યું, પોતે ધધામા વ્યવસ્થિત દેખાયો, સારો પેદા કરનાર જણાયો, દુનિયાની નજરે ' કરમી ' લાગ્યો, એકથી વધારે સસ્થાના સચાલક તરીકે પોતાનુ સન્માન થતું અનુભવ્યું, સભામડપમા મળતા અગ્રસ્થાન એના સ્મરણપથમા આવી ગયા, દુનિયાના અનેક અનુભવો એના સપાટાબધ કામ કરતા મસ્તકના ઉપર પસાર થઈ ગયા અને પોતે કાઇ છે, કાઇ કરી શકયો છે, એવો ખ્યાલ કરતો હતો તેવામા

પછી એની દૃષ્ટિ નિર્મળ થતી ચાલી, એનો ઉત્કળાટ કાંઇક ઓછો થયો અને પોતે જાણે પ્રવાહને ઓળખી ગયો છે તેથી કોઇ મહાન્ સત્ય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે એવી વિચારણાની શાંતિ તે અનુભવવા લાગ્યો.

ત્યાં તો પાછો લક્ષ્મીનો ઢગલો, શેર સર્ટિફિકેટો, સોના હીરા મોતીના ઘરેણાંથી ભરેલી તીજોરી, મોટો પરિજનવર્ગ, વિસ્તૃત સ્નેહીવર્ગ, આપ્તજન અને આડતીયાં સાંભર્યાં, સભાના અગ્રસ્થાનની મીઠાશ યાદ આવી, 'પધારો પધારો' નાં મીઠાં વચનો કર્ણપ્રિય થતાં લાગ્યાં અને પ્રવાહની વિપત્તિઓ વિસરાવા લાગી વળી પાછું ચિત્રપટ ફર્યું, પ્રવાહ જરા દૂર ઓસરતો જણાયો પોતે ડાબી બાજુ ઊભો ઊભો પ્રવાહમાં ગોથાં ખાતાં જનસમૂહને જોતો ઊભો છે એવું ચિત્ર ખડું થયું અને વળી સંયોગોની મીઠાશમાં પોતે લપેટાઇ જવા લાગ્યો.

ત્યાં વળી ઊંચે આકાશ તરફ નજર ગઈ. અનેક તારાઓથી ભરેલા આકાશની એક બાજુએ નિશાપતિ પોતાની શાંત ચંદ્રિકા વિસ્તારી રહ્યો હતો, નદી–જળનો શાંત ખળખળ અવાજ આવતો હતો અને નભગણના તારલાઓ તેની સાથે વાત કરતા હોય તેમ એને લાગ્યું. અનંત આકાશ, દૂરના તારાઓ અને ચન્દ્રની જ્યોત્સ્ના સાથે પોતાની એકતા અનેકતા અનુભવતો એ દિઙ્મૂઢની જેમ બેસી રહ્યો. ઊંચે જુએ ત્યાં નવીન ભાવ દેખાય એકતા કેમ થઇ શકે એનો જીવનમાં ખ્યાલ કરેલો નહિ, ચિત્તની વ્યગ્રતા દૂર કરેલી નહિ, મનને એક વિચાર પર સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ પાડેલો

નહિ એટલે આટલા અનુકૂળ સયોગો મળ્યા ત્યારે વિચારમા પડી ગયો, પણ **એક પણ મુદ્દા ઉપર સ્થિર થઇ શકયો નહિ**, એક પણ ખ્યાલ દીર્ઘકાળ ચાલ્યો—ટકયો નહિ, એક પણ વિચારણાનો નિર્ણય થઇ શકયો નહિ.

સસારમા ખૂબ માણેલા વ્યવહારકુશળ મહારથીને આવી શાત જ્યોત્સ્નામા પણ દુનિયામા અધકાર પથરાતો દેખાયો, ચારે તરફ સખ્ત ધુમસ લાગી હોય અને આખ જેમ સામેની ચીજ જેવાને પણ અસમર્થ બને તેવી તેની વિચારદશા થઇ આવી ચદ્રિકાથી એને શાતિ ન થઇ, સુદર અનિલલહરીએ એના મગજને ઠડક ન કરી, નદીના આછા જળસિકરાએ એની આતર ચિતાગ્નિ પર જળસિચન ન કર્યું

એને મનમા થયા કર્યું કે **પોતે કાઇક ચૂકયો છે**, પોતાને રસ્તો લેવો હતો તે કરતા ઊલટે રસ્તે ઉતરી ગયો છે, માર્ગભ્રષ્ટ થયો છે અને પરિણામે એનુ સાધ્ય દૂર દૂર જતુ જાય છે એની નજર પણ હવે તો એટલી પહોચતી નથી અને એ જેમ જેમ આખો માડીને વધારે દૂર જેતો જાય છે તેમ તેમ ચદ્ર પણ દૂર દૂર જતો હોય, આછા ઘેરા વાદળા વધારે વધારે આવી પડતા હોય અને ચદ્રદર્શન લગભગ ઓસરી જતુ હોય એમ તેને ભાન થતુ ગયું એના જીવન પટના પ્રસગો એક પછી એક કલ્પનામા આવી ચાલ્યા ગયા, ભુસાઈ જતા લાગ્યા અને આવી ભ્રમણાત્મક મનોદશામા એ પોતાના બગલા તરફ ચાલ્યો. કાઇ અવ્યક્ત દશા અનુભવી પણ એ શુ હતુ ? એમા આતર રહસ્ય શુ હતુ ? અને એ ભ્રમ હતો કે ભાન હતુ ? એમાનુ કાઇ એના સમજવામા આવ્યુ નહિ નીચે દૃષ્ટિ રાખી એ શુભ્ર જ્યોત્સ્નામા નદી તરફ

ચાલ્યો, લેખડ ઊતરી નદીજળમાં એણે પગ મૂક્યો.

નદીના શીતળ જળનો સ્પર્શ થતાં એની વિચારધારા અટકી પડી, એણે જે કાંઈ અવ્યક્ત વેદના અનુભવી હતી તે ઓસરી ગઇ, એણે દૂરથી સામે કાંઠે દૂર દૂર આવેલા નગરના અવાજો સાંભળ્યા, વ્યવહારની ધમાધમ તેના ખ્યાલમાં આવી અને મગજમાં પોતાના ચાલુ વ્યવહારનાં ચિત્રો એક પછી એક ખડાં થઇ ગયાં. પોતે કાંઇક અવર્ણ્ય દશા અનુભવી હતી તેની મીઠાશ તો હજુ તેના મગજમાં હતી, તેની ચાલમાં અને તેની આંખોમાં દેખાતી પણ હતી, પરંતુ એને પાણીનો સ્પર્શ થતાં જ જાણે એ મૂર્છામાંથી જાગ્યો હોય, ઝબકી ઊઠ્યો હોય, એમ તેને લાગ્યું.

નદીમાં એક પછી એક પગ પડતા ગયા અને એ આકાશ-સન્મુખ હતો, આંતરદશાસન્મુખ હતો, તેને બદલે નગર સન્મુખ આવતો ગયો. એને જે કાંઇ અવ્યક્ત અનુભવ થયો હતો તેને સ્થાને એ પાછાં વ્યવહારનાં સ્વપ્નાં જોવા લાગ્યો. જીવનકલહમાં બે ચાર વખત વ્યવહારદૃષ્ટિએ એણે વિજય મેળવેલ એ એને સાંભરી આવ્યા, સ્વજન સંબંધીનાં વૃન્દો એની આંખ પાસે તરવરી રહ્યાં અને પોતાનું નાનું જગત્ પોતાને કેન્દ્ર બનાવી જાણે પોતાને માટે સર્વ કાર્યો કરી રહ્યું હોય એવા ભાનની સાથે એનો પગ એક પથ્થર સાથે અથડાયો, જળમાં પગ હોવાથી બહુ વ્યથા ન થઇ, પણ એની ભાંગતી વિચારધારા હવે તદ્દન તૂટી ગઇ. વૃક્ષ નીચે અનુભવેલી દશા અને જળમાં ચાલતાં અનુભવેલાં વિચારસ્વપ્નો સર્વ ઓસરી ગયાં. પગને તપાસી અર્ધ મુગ્ધદશાએ એ બંગલા તરફ ચાલ્યો.

આખે રસ્તે તેનુ મન તદ્દન શૂન્ય થઇ ગયુ હતુ એને પગ જગ કળતા લાગતા ત્યારે એ તેને હાથ દઇ દબાવતો, બાકી તદ્દન ચૂપકીદીમા એક માઇલ દૂર આવેલા બગના તરફ પોતે ચાલ્યો જતો હતો ચદ્રના પ્રનગમા વિશાળ સૃષ્ટિમા લીલા છોડવા અને લતામડપ વચ્ચે થઇને ચાલ્યા જતા એની આખો વનગજીને જોતી નહોતી, એના કાન અવાર-નવાર થતા પક્ષીઓના ટહુકા સાભળના નહોતા, એને શાત પવન ઠંડો લાગતો ન હતો એ તો એવી જ શાન્તમય દશામા નિરભ્ર આકાશ નીચે કાઇ પણ વિચાર વિના બગલા તરફ ચાલ્યો જતો હતો

બગલા બહાર નાનો બગીચો હતો અને બગીચા વચ્ચે સુદર ફુવારો હતો ફુવારાની બાજુમા ઢળતો બાકડો હતો એ બાકડા ઉપર તે બેસી ગયો અને પછી એની વિચારશ્રેણી ચાલી એમા થોડો વખત મોહનુ આક્રમણ ચાલે, સસાર તરફ મન દોરાય, પોતાના વૈભવ, માન, પ્રતિષ્ઠા અને સમાજમા ઉત્તમ સ્થાન નજર આગળ તરવરી રહે વળી પાછા અનત આકાશ, અસખ્ય તારલા અને ચદ્રની શાન્તિ જોતા વિચારમા પડી જવાય આ સર્વનો છેડો કયા? અને આ સર્વ શેને માટે? અને પોતે કયા ઘસડાતો જાય છે? અને આ ધમાલમા કાઇ સાર જણાતો નથી અને તેમ છતા એનુ આકર્ષણ કેમ રહે છે?

કઇ કઇ વિચારો આવ્યા, અનેક પ્રકારની આત્મચિતા થઇ, પણ મનમા નિર્ણય થયો નહિ એકસરખી અસ્વસ્થ માનસિક દશા અનુભવતા એ યુવાનને કલાક દોઢ કલાક એ દશામા પસાર કરતો કોઇએ જોયો નહિ આજે એ બગલા

અને બગીચામાં એકલો હતો. દૂર માળીનું ઝુંપડું હતું, પણ તેમાંથી કાંઈ અવાજ આવતો ન હતો, એટલે થાકેલ માળી સુખનિદ્રામાં પોઢી ગયો હશે એમ અનુમાન થતું હતું.

આ સંસારમાંથી સુખ મેળવવા ઘણા પ્રયાસો કરેલ હોવા છતાં અને વ્યવહારદૃષ્ટિએ સુખી ગણાય એવા સાધનવાળા એ યુવકને આજે કાંઈ ચેન નહોતું. કોઈ ગંભીર ગેરસમજણ થઇ ગઈ હોય અને પોતે આખો રસ્તો ભૂલ્યો હોય એમ તેને લાગ્યા કરતું હતું. પણ આ સર્વ શું હતું? અને શા માટે હતું? એનો નિર્ણય એના મનમાં કાંઈ પણ થયો નહિ.

પછી એણે વધારે વિચાર કરવા માંડયો. પોતાના વ્યવસાયમાં **પોતે કરેલા ધોરણને અને નિર્ણીત સિધ્ધાન્તોને વળગી રહી શકયો હતો કે નહિ?** તે પર ખ્યાલ ગયો. એ પ્રદેશમાં એને સહજ પ્રકાશ અને ઘણું અંધારૂં દેખાયું. એ શું હતું? પોતે જીવનના નિર્ણય પાળી શકયો હતો? પોતે સત્ય અને પ્રમાણિકપણાની જે ભાવના જીવનની શરૂઆતમાં કરી હતી તેને વળગી રહ્યો હતો? સાદી જિંદગી ગાળવાના પોતાના મનોરથો બર આવ્યા હતા? પોતાની આવડત, અભ્યાસ કે બુધ્ધિનું કદી અભિમાન ન કરવાના નિર્ણયને તે વળગી રહ્યો હતો? પોતાની અનુકૂળતાઓનો અન્યને લાભ આપવાના નિર્ણયનો સાંગોપાંગ અમલ થયો હતો? 'માન નથી જોઇતું' એમ કહીને માન મેળવવાનો અભિલાષ દૂર થયો હતો? દંભ અને માયાથી પોતે દૂર રહી શકયો હતો? વૈભવ આટલો મળ્યા છતાં હજુ પરિસમાપ્તિ કરવાનો વિચાર આવ્યો હતો? વિચાર આવ્યા અને સુનિર્ણયો થયા તેનો અમલ થયો હતો? જરા અભિપ્રાયભેદ થતાં નિરંતરના સહ-

ચારીઓ સાથે શા માટે ખેદ થતો હતો ? પોતાના મત સિવાય અન્યત્ર પણ પ્રામાણિક મતભેદ હોઈ શકે છે એમ ડાહી સિદ્ધાન્તની વાતોને પોતે અમલમા મૂકવાને બદલે અન્યને ગેર ઈન્સાફ કરવાના કેટલા પ્રસગો વહોરી લીધા હતા ? પોતાનુ વ્યક્તિત્વ પ્રકટ કરવાના પ્રસગો મળે તેનો કેટલો લાભ લીધો હતો ? સમગ્ર વિશ્વના આત્મસમુદાયમા પોતે એક અલ્પ જીવન છે એવી વાતો કરવા છતા હૃદયથી તેનુ અનુકરણ થયુ હતુ ? ઇંદ્રિયના સયમની વાતોનો અતરથી અમલ કેટલો કર્યો હતો ! હજુ સુદર ખોરાક, સુગધિ પદાર્થ કે મધુર ગાયન તરફ આકર્ષણ કેમ થતુ હતુ ? અને સસારની અસારતાની વાત જાણી, સાભળી, કહી, છતા ચોક્કસ પ્રસગ આવે ત્યારે એ ક્યા ઊડી જતી હતી ?

આવા આવા અનેક સવાલો ઊઠયા અને ઊઠીને અતરમા ગયા જરા બારીકીથી જીવન જોઈ જાય, તપાસી જાય, ત્યા ઉપર ઉપરનો દેખાવ અને દાવપેચ ઘણા લાગ્યા, અને એક પણ બાબત અતરમા ઊડી ઊતરી હોય એમ એને પોતાને લાગ્યું નહિ

આવી અનેક સૂચવણ મનમા થયા કરતી હતી ત્યા લગભગ દશ વાગે એને સ્વય સ્ફુરણા થઈ એને લાગ્યું કે અત્યાર સુધી વ્યવહારની પોષણા જ વધારે થઇ છે, ખરો સયમ હોવા કરતા સયમી દેખાવાની રુચિ વધારે થઈ છે, નિયમ કે વિચારણાના ધોરણમા ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે અને સસાર પર રાગ ન કરવાની ધૂનમા એક પ્રકારે એને વધારે ચાખ્યો -સેવ્યો-ભોગવ્યો છે આટલો ખ્યાલ થતા એક વાતની ઘડ બરાબર બેસી ગઈ એને નિર્ણય થયો કે **શાન્ત વિચારણાની**

તેમ છેડો લંબાતો જતો જ જણાયો શું થાય છે? અને ક્યાં છેડો આવે છે? એની શોધમાં એ વધારે ઊંડો ઊતરવા લાગ્યો, ત્યાં આખા દિવસના થાકથી આંખમાં ઊંઘ આવવા માંડી.

તુરત એણે આત્માને અનુશાસન કરવા માંડ્યું, ઊંઘવા પહેલાંની જાગૃતિનો લાભ લઇ લીધો, પરમાત્માના નામોચ્ચારણ સાથે બરાબર ધ્યાયી લીધું કેઃ—

"હું એકલો છું,
મારૂં કોઇ નથી,
હું કોઇનો નથી."

આ ભાવના ભાવતાં એના મનમાં જરા પણ દીનતા ન આવી, એ બાપડો બિચારો ન થઇ ગયો, આખા જંગલમાં સિંહ એક જ હોય છતાં એના ધૈર્યની અડગતા એના ખ્યાલમાં જ હતી આ સંસ્તારક પોરસીનો વિધિ કરી લઇ, આત્માનુશાસન કરી, પરમાત્માના નામોચ્ચારણ સાથે એણે દરરોજ આત્મવિચારણા અને આત્મમંથન કરવા અને તે દ્વારા આત્મનિરીક્ષણ કરી જવા વિચાર કર્યો, ત્યાં તો તેની આંખો મળી ગઈ.

જૈ. ધ પ્ર. પુ. ૪૩.
પૃ. ૫૪ } સં. ૧૯૮૩

સંત સમાગમની સુખી ઘડી

[૧૦]

સારો અભ્યાસ કરી, જાતમહેનત કરીને સારો દ્રવ્યસંચય તેણે કર્યો હતો આખો વખત પ્રવૃતિમય જીવન ગાળવા છતા બાલ્યકાળના અભ્યાસથી આત્મવિચારણા કરવાની શુભ ઘડીઓ એને કોઇ કોઈ વાર મળી આવતી સંતસમાગમ અવારનવાર થતો ત્યારે તેની પાસે તે મુક્તકંઠે પોતાની પ્રવૃતિમય જીવનઘટનાની વાત કરતો હતો **એને અમાર પદાર્થ પર મોહ ઘણો થતો હતો, અમારને અસત્ તરીકે વારવાર જાહેર કરવાના પ્રસંગ લેતો હતો, છતા પોતે મોહ છોડી શકતો ન હતો**

જાતમહેનતે મેળવેલ ધનનો વ્યય પ્રથમ એણે સુદર મકાન બાધવામા કર્યો નદીથી જરા દૂર મોટા વિસ્તારવાળી જગ્યા ખરીદી તેમા સુદર બગીચો તૈયાર કરાવ્યો અને વચ્ચે એક ભવ્ય મકાન બધાવ્યું બગીચામા વચ્ચે ફુવારો સગેમરમરનો મુકાવ્યો ચારે તરફ બાક, વ્યવસ્થિત કરેલી વીથિકાઓ, વેલીમડપો અને શાખવા, કોઠા અને ઈંટથી એણે બાગને રમ્ય બનાવ્યો. બાગની વચ્ચેનો મહાલય મોટા ગજદરબારના વૈભવની સાથે સરખાઈ કરી રહ્યો હતો.

મોટા ઓરડામા ખુરશી અને કોચનો રાચરચીલા એક ઓરડામા સાગ પાશ્ચાત્ય ગૃહને દીપાવે તેવો હતો. વીજળીની લાઇટની વ્યવસ્થા ભીત અને ટેબલ ઉપર મારી અને સુવ્યવસ્થિત હતી. આખા મકાનમા ફર્નીચર હજારો રૂપિયાનું, ખાસ તૈયાર કરાવેલુ અને જ્યા જેવું જોઇએ તેવું ગોઠવાયુ હતુ

મુમુક્ષુ:—'અડચણ ન હોય તો આપનો વિચાર મને જણાવશો ?'

સંત:—'એ તો એક સાધારણ બાબત છે. તમે તમારી વાત આગળ ચલાવો.'

મુમુક્ષુ:—'મારે હવે કાંઈ હકીકત કહેવાની નથી. આપ એ વિચાર જણાવો.'

સંત:—'એ વિચાર તમને ગમે તેવો નથી. એ જાણવાથી તમને ખેદ થાય તેમ છે.'

મુમુક્ષુ:—'આપ એ સંબંધી નિશ્ચિંત રહો, મને ખેદ નહીં થાય, પણ કાંઈક જાણવાનું મળશે. તમારા જેવાના વિચારશ્રવણથી ખેદ થાય એ અકલ્પ્ય છે.'

સંત:—'એમ ધારી લેવું તે ખોટું છે. જ્યાં સાધ્ય જુદાં હોય, ત્યાં વિચારદશામાં પણ મોટો ભેદ રહે છે અને વિચારની સહનશીલતા બહુધા દુષ્પ્રાપ્ય છે.'

મુમુક્ષુ:—'સાધ્યમાં ભેદ નથી, સાધનમાં ભેદ હશે અને કેટલીક બાબતમાં મારી મોહાસક્તિ હશે, પણ **વિચારભેદ સહન કરી ન શકાય તો તો સાહેબ! મારી કેળવણી લાજે**. આપ દીર્ઘ મૌન સેવી રહ્યા હતા તેથી જ મને જિજ્ઞાસા થઈ હતી આપ યોગ્ય લાગે તો જરૂર આપની વિચારસરણીને વ્યક્ત કરી બતાવો'

સંત:—'તારા છેલ્લા જવાબમાં કેટલુંક સત્ય છે, પણ તે અનુભવ વગરનું છે અન્યના વિશાળ વાચન અને તારા વાચનનું એમાં પરિણામ હશે, પણ એને તું જીરવી પચાવી શક્યો નથી.'

મુમુક્ષુ:—'એ ખરું હશે, પણ તત્ત્વજિજ્ઞાસા એ જીવન

જીવવાનો પ્રથમ રસ્તો છે એટલે જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી એ તો આપને કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થયુ ગણાય'

સત —'જિજ્ઞાસા જરૂર કર્તવ્ય છે, પણ આખુ જીવન જિજ્ઞાસાતૃપ્તિમા જ જાય અને એનુ સક્રિય પરિણામ ન આવે તો તો તે વધ્ય ગણાય સર્વની જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી એ એ દૃષ્ટિએ મારુ કર્તવ્ય ન ગણાય.'

મુમુક્ષુ —'સર્વ જિજ્ઞાસા વધ્ય છે એમ પણ ન કહી શકાય. કોઈ આત્માનો વિકાસ કષ્ટસાધ્ય હોય તો પણ તે જિજ્ઞાસા દ્વારા સક્રિયરૂપે ધીમે ધીમે ઠેકાણે આવી શકે એને વિચારણાનુ સાધન આપ્યું હોય તો કોઇ વાર એ જાગી પણ જાય!'

સત —'એમ કવચિત્ બને છે ખરુ કર્તવ્ય તરીકે નહિ, પણ તારા પ્રશ્નોત્તરની અદર રહેલા સત્ત્વબળની ખાતર હુ તને મારા વિચાર કહુ છુ તે તું સાભળ'

મુમુક્ષુ —'જરૂર વિચાર કરીશ વિચારવા યોગ્ય બાબતનો વિચાર કોણ ન કરે?'

સત —'એ હકીકત તારે વિચારવા યોગ્ય છે કે નહિ અથવા તે રીતે તુ વિચાર કરી શકીશ કે નહિ તે હુ કહી શકતો નથી, પણ તે તારી જિજ્ઞાસાને તો જરૂર તૃપ્ત કરશે

'વાત એમ છે કે જ્યારે તે નીચેના ઓરડાઓ બતાવ્યા ત્યારે તે કહ્યુ કે અમુક માર્ગે મોટા માણસોને આવવાનો રસ્તો છે, અમુક માર્ગે નોકરોને આવવાનો માર્ગ છે, અમુક રસ્તે ઘરના માણસો અદર આવે તેવી ગોઠવણ છે–વગેરે વગેરે તે વખતથી બધા બારીબારણા હુ જોતો આવ્યો છુ અને મને તો એક જ વિચાર આવે છે કે

ચામાં તે વખતે નથી એવી મનની એકચિત્તતા થવી એ '**એકાગ્રતા**' કહેવાય. સ્ત્રીપુરુષના લગ્નસંબંધમાં, વિરહમાં, નૃત્યમાં, હિસાબ ગણવામાં એવી એકાગ્રતા થાય છે. અને એ જ એકાગ્રતાની દિશા ફેરવવામાં આવે અને એનો ધ્રુવકાંટો સંસાર તરફ છે તેને બદલે આત્મસન્મુખ કરવામાં આવે તો એનાથી આત્મિક લાભ થાય **એકાગ્રતા કરવાની આવડત ઓછીવધતી સર્વમાં છે. દિશા ફેરવવાની જ માત્ર જરૂર છે.**'

મુમુક્ષુઃ—'પણ સાહેબ! વારંવાર **મરણનો વિચાર** કરવાથી લાભ શો?'

સંતઃ—'તેં સવાલની દિશા એકદમ બદલી નાખી. એકાગ્રતાની પ્રશસ્તતા તારા સમજવામાં આવી ગઈ એમ ધારી, તને કહું છું કે મરણનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે એ ચોક્કસ બનવાનો બનાવ છે. એનાથી ડરવાની જરૂર નથી, પણ એને માટે તૈયાર રહેવાની જરૂર છે.'

મુમુક્ષુઃ—'પણ મરણ સંબંધી વિચાર તો ઘાતક છે એનું કેમ?'

સંતઃ—'એમાં સમજફેર થાય છે મરણને અમુક દૃષ્ટિએ ઘાતક કહી શકાય, પણ **ઘાતક સંબંધી વિચાર પણ ઘાતક છે એ માન્યતા ખોટી છે.**'

મુમુક્ષુઃ—'એ વાત ન સમજાણી.'

સંતઃ—'એક ખૂન કરનાર અથવા મહાલોભી કે ક્રોધી મનુષ્ય હોય તે ઘાતક છે, પણ સમદૃષ્ટિથી આપણે તેના સંબંધી કે તેની ભવિષ્યત્ અપક્રાન્તિ અને વર્તમાન અધોદશા પર વિચાર કરીએ તો તે વિચાર કાંઇ ઘાતક નથી.'

મુમુક્ષુ —'એવા પતીત પામરના વિચાર શા માટે કરવા ? સદ્‌ગુણી વીતરાગના જ વિચાર ન કરીએ ?'

સત —'વળી મુદ્દો ખસી જાય છે વીતરાગ કે ગુણવાનના વિચાર કરવા, પણ ગુણને બરાબર ઓળખવા માટે એનાથી ઊલટી ખાસીઅતો, ટેવો અને વર્તનોનો અભ્યાસ કરવો જ પડે એ રીતે ઘાતક સબંધી વિચાર એને બરાબર ઓળખવા માટે જરૂરી છે અને એમ સમજીએ ત્યારે જણાશે કે એ વિચાર પોતે ઘાતક નથી'

મુમુક્ષુ —'પણ આપણે દુર્ગુણનો કે તેવી વાતનો વિચાર જ શા માટે કરવો ? વિચાર કરતા કરતા તેવા થઈ જઈએ અથવા મનમા તે માટેનો ત્રાસ મટી જાય'

સત —'ત્યા પણ સમજફેર છે વિચાર કરતા તેવા થઈ જવાશે-એ કઈ કક્ષાના વિચાર કર્યા છે તે પર આધાર રાખે છે વેશ્યાને ત્યા જવાના વિચારથી વેશ્યાને સારી માની વેશ્યાના રૂપ, લાવણ્ય વિલાસ કે મસ્તીનો વિચાર કરીએ તો જ એ વિચાર ઘાતક થાય એટલે એ અપ્રશસ્ત એકાગ્રતામા આવે છે અને તે ત્રાસની વાત કરી તે વસ્તુને એકાગ્રતાથી વિચારી ઓળખ્યા વગર બને નહિ અને વિચાર બરાબર કર્યા હોય તો ત્રાસ મટતો નથી, પણ સ્થિર થાય છે, જામી જાય છે, દૃઢ થઈ જાય છે'

મુમુક્ષુ —'પણ "મરી ગયા, મરી ગયા" એવુ વિચારવું એ વિચાર જ ઘાતક છે, એમ મારુ કહેવુ છે મરણ આવશે ત્યારે મરી જશું, પણ એનો અત્યારથી જ કકળાટ શા માટે કરવો ?'

સંત:—'મરણ આવશે ત્યારે મરી જશું એમ કહેવું દીર્ઘદર્શીને ઘટે નહિ. એમાં સુકાન વગરના વહાણ જેવી દશા થાય. તૈયારી વગર ગૂંચવણ ઘણી થશે.'

મુમુક્ષુ:—'પણ સાહેબ! એનો પ્રથમથી વિચાર શા માટે કરવો જોઇએ?'

સંત:—'એક સાધારણ મુસાફરી કરવી હોય તો તમે ભાતુ તૈયાર કરો છો, બેડીંગ (બીસ્તર) બાંધો છો, પેટીમાં કપડાં નાંખો છો, નાનું સરખું ઘર નાની પેટી (ટ્રંક)માં વસાવી દો છો, તો મહા મુસાફરી માટે તૈયારી ન જોઇએ? અને જોઇએ તો તે વિચાર કર્યા વગર થાય ખરી?'

મુમુક્ષુ:—'મરણ અને મુસાફરીને સંબંધ શો છે? એ તો જ્યાં જવાનું હશે ત્યાં જશું.'

સંત:—'મરણ અને મુસાફરી લગભગ એક જ કક્ષાના છે, એકમાં ક્યાં જવું છે તે ઘણીખરી વાર આપણે જાણુતા હોઇએ છીએ, બીજામાં નથી જાણુતા. '**પ્રયાણ**' એ બંનેમાં સામાન્ય (સાધારણ) ધર્મ છે, અને જવાનું હશે ત્યાં જશું એ બોલવું જેટલું સહેલું છે તેટલું કરવું સહેલું નથી—ખાસ કરીને સંસારરસિકો માટે.'

મુમુક્ષુ:—'એટલે આપ શો ભેદ પાડો છો?'

સંત:—'વાત એમ છે કે તમે સંસારીઓ અનેક કાવા-દાવા કરી ધન મેળવો, પરણો, ઘરબાર બાંધો, પ્રજા-સંતતિ વધારો, મૈત્રીઓ કરો, જ્ઞાતિજનનો પ્રેમ મેળવવા અનેક જમણો આપો, વહીવટો ચલાવો, સંસ્થાઓ ખોલો, ટૂંકામાં અનેક પ્રકારના સંબંધો કરો, પોતાપણું માનો, માનકીર્તિ મેળવો **—એ સર્વને મૂકીને જવું પડે, એની સાથેનો સંબંધ**

સર્વથા સદાને માટે છોડવો પડે-એ કાંઈ જેવી તેવી વાત તમ સંસારીઓ માટે નથી'

સુમુક્ષુ—'અમારા માટે અને તમારા માટે જૂદા કાયદા છે?'

સંત—'ના કાયદા તો એક જ છે, પણ દરેકને પરિણામ આણનાર પ્રસંગો જૂદા છે જે પ્રાણી સમજીને ઊંચે આવ્યા હોય તેને આ સામાજિક બંધનો જરા પણ ગૂંચવણ કરતા નથી આ વાત માત્ર બાહ્ય વેશને અંગે નથી સંસારથી અલગ રહેનારને સામાજિક બંધનો મોહ હોતા નથી અને મોહ વગરનાને કોઈપણ વસ્તુ છોડતા ખેદ થતો નથી'

સુમુક્ષુ—'એટલા માટે આપે કહ્યું કે, "જ્યાં જવાનું હશે ત્યાં જશું" એ બોલવા જેટલું બનવું સહેલું નથી, હવે સમજાયું ત્યારે મરણને અંગે અમારું શું કર્તવ્ય?'

સંત—'કર્તવ્ય એટલું જ કે મરણથી ડર્યા સિવાય એને માટે સર્વદા તૈયારી રાખવી આ સંસારના ચોપડા ક્યારે સંકેલવા પડશે તે ખબર નથી, પણ જેના સર્વથા (અપ-ટુ-ડેટ) છેલ્લા દિવસ સુધીના તૈયાર હોય, જે જમે ઉધારની સ્થિતિ સમજતા હોય, તેને ત્યાં ધાડ ગમે ત્યારે આવે તો તેને ગભરાવાનું કારણ નથી વ્યવહારમાં તેમ જ આત્મિક બાબતમાં દેવાળિયાનો હિસાબ ન રાખશો'

સુમુક્ષુ—'એટલે શું? આપ વળી દેવાળાની વાત ક્યાંથી લાવ્યા?'

સંતઃ—'વ્યવહારમાં દેવાળીઆ લોકો સરવૈયાં કાઢતા નથી, ચોપડા તૈયાર રાખતા નથી, પોતે પોતાના ઘરની વસ્તુ-સ્થિતિ સમજતા નથી, આંખો મીંચીને વેપાર ખેડે જાય છે અને ધાડ આવે ત્યારે દોડાદોડ કરી મૂકે છે, નાસભાગ કરે છે, ગોટા વાળવા માંડે છે. એ સ્થિતિ આત્મવિકાસના ખરા ઈચ્છકની ન હોય. **જેણે સંસારનો વેપાર માંડ્યો જ નથી, એને તો અહીં પણ આનંદ છે અને પછી પણ મજા જ છે. એને ત્યાં ધાડ જ પડવાની નથી, એટલે એને ભય જ નથી.**'

મુમુક્ષુઃ—'ત્યારે આપે ડરવાની શી વાત કરી ?'

સંતઃ—'ઘણા માણસો મરણ શબ્દથી ડરે છે. એના વિચારને અપશુકનિયો ગણે છે, એની વાતને તુચ્છકારે છે. આ ઠીક નથી. મરણ માટેનો વિચાર જરૂર કરવો, એથી તૈયારી પાકી રહેશે અને મરણ આવી પડે ત્યારે ગભરાટ નહિ થાય.'

મુમુક્ષુઃ—'મરણ વખતે ગભરાટ થતો હશે ?'

સંતઃ—'ગભરાટની વાત જ જવા દે. લગભગ ૯૫ [પંચાણું] ટકાના મરણ અસાધ્ય અવસ્થામાં થાય છે, સન્નિ-પાતમાં જ થાય છે, તેથી ગભરાટ જણાતો નથી; બાકી પૂરતી સાવધતા હોય, સગાં સબંધીને એકઠા કરી, સર્વની ક્ષમા ચાહી, યોગ્ય ભલભલામણ કરી, ચાર શરણાં બોલતાં, નવ-કારના પાઠનું હૃદયમાં કે મુખેથી જાપ થતાં, હૃદયમાં સિદ્ધ-ચક્રની સ્થાપના થઈ હોય, બાજુમાં પુન્યપ્રકાશનું સ્તવન ધીમા મધુર પણ હૃદયદ્રાવક સ્વરે બોલાતું હોય અને "જય પરમાત્મા," "એક અરિહંત"ના વિજયઘોષ સાથે નિષ્ક્રમણ થાય એ તો લાખે એકને. એને "**પંડિત મરણ**" કહે છે'

મુમુક્ષુઃ—'એવા મરણની ગોઠવણ કેવી રીતે થઇ શકે ?'

સંત—'ગોઠવણ ન થાય. ઘણુંખરું મરણ એ આખા જીવનનો ઓડકાર છે. જીવન સારું, સાદું, સફળ આત્મિક વિકાસવાળું હોય, એ પોતે જે પરિસ્થિતિમાં મૂકાએલ હોય, તેના વિશિષ્ઠ ધોરણ નીતિવ્યવહારને અનુરૂપ હોય તો તે તેની ગોઠવણ જ છે. એની ગોઠવણ પ્રથમથી થતી નથી, પણ સારું સાદું પ્રમાણિક જીવન એ "પંડિત મરણની" ચવતી મોટી ગેરંટી છે. સાધારણ જનતા તો અસાધ્ય અવસ્થામાં મરણ ન આવે અને સાધ્ય હોય તો સારું કરે, રડવા બેસે અને એનો આત્મારામ ઊડી જાય નહિ, એ પહેલા તો એના નામની "પોક" મૂકાય અને મ્હોં વળાય (રડાકૂટ થાય)*'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે એવા વ્યવહારસિદ્ધો સાન્નિપાતિક સ્થિતિમાં મરી જાય એ વધારે ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ ખરું કે નહિ?'

સંત—'એમ ન કહેવાય. કયા જીવનો અંદરનો આત્મવિકાસ કેટલો છે તે બાહ્ય નજરે ખબર ન પડે, પણ ઘણા વ્યવહારુ જીવો અસાધ્ય સ્થિતિમાં જ જીવનપર પડદો નાખી જાય છે, તે વસ્તુસ્થિતિ છે—એ મેં તને બતાવી. તેઓમાંનો મોટો ભાગ સાધ્યમાં હોય તો શું કરે એ પણ તને જણાવ્યું. ઇચ્છવા યોગ્ય ચીજ કઈ છે તે આપણે વિચારવાનું નથી, કારણ કે આપણા કબજાનો એ વિષય નથી. વસ્તુસ્થિતિ જેવી જાણી અનુભવી તેવી તને કહી બતાવી.'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે પંડિત મરણનો કોઈ ઉપાય જ નથી?'

સંત—'જરૂર છે, અને તે આપણા કબજામાં છે.'

મુમુક્ષુ—'તે કૃપા કરીને જણાવો.'

---

*ધ્રાપતિસર રોવા તાણીને ર વા માટેનો આ સોરઠી શબ્દ છે. મનમાં [illegible] છે કે નહિ તેને મ્હોં વાળવા સાથે કાંઈ સબંધ નથી.

સંતઃ—'જીવન આખું જેમ બને તેમ સાદું, પ્રમાણિક અને આત્મસન્મુખ રાખવું એ પંડિત મરણનો ઉપાય છે. એ વાત "ઓઙ્કાર"ની જે હકીકત ઉપર કહી તેમાંથી જ નીતરી આવે છે.'

મુમુક્ષુઃ—'આત્મસન્મુખ જીવનના મુખ્ય માર્ગો કહો તો આનંદ થાય'

સંતઃ—'એના મુખ્ય માર્ગમાં "આત્મનિરીક્ષણ," ધ્યાનમાર્ગનો અભ્યાસ અને સક્રિયતા-આવે છે. હવે પછી કોઈ વખત આત્મનિરીક્ષણ શા માટે કરવું? કેમ કરવું? એનું પરિણામ શું થાય? એ કોણ કરી શકે? વિગેરે મહત્ત્વના અંગપ્રત્યંગો પર વિચાર કરશું અને ધ્યાનયોગની મહત્તા સર્વ દર્શનોમાં બતાવાઈ છે, અને તેના રસ્તા વિચારાયા છે તે પણ ચર્ચશું. આજે તો ઘણો વખત થયો તેથી જશું'

મુમુક્ષુઃ—'કૃપાળુ! કોઈવાર જરૂર પધારશો. આપના સમાગમથી બહુ આનંદ થયો. આત્મવિચારણા કરવાની બહુ જરૂર છે, તેવા સમયમાં તેનો પરિચય કરાવે એવું કોઇ નથી મળતું. મારે આપની સાથે 'અનુભવજ્ઞાન' અને 'સ્વાનુભવ' ઉપર કેટલીક વિચારણા કરવી છે.'

અહીં સંત સમાગમના પ્રથમ પરિચયનો છેડો આવ્યો. મુદ્દાસર વાત લખી શકાણી નથી યાદશક્તિ પર આધાર રાખી તે પ્રસંગે થએલ વાતચીતના મુદ્દા રોજનિશિમાં નોંધી રાખ્યા છે. સંતની આંખોનું તેજ, બેસવાની સ્થિરતા, વાત કરવાની સચોટતા અને મુખ પરની નમ્રતાએ મારા મન પર તે વખતે ઘણી અસર કરી, જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. એમના વિશેષ પરિચયની ઇચ્છા થયા કરે છે. પરમાત્મા આવા સંતસમાગમનો મંગળ પ્રસંગ વારંવાર મેળવી આપે

મસ્ત મુમુક્ષુના વિલક્ષણ અનુભવોદ્ગારો*

[૧૧]

(૧)

હજુ તુ ‘ આદીશ્વર ભગવાનની જે એ ’ ‘શાતિ નાથ મહારાજકી જે એ ” મહાવીરસ્વામી મહારાજકી જે એ ’ બોલ્યા કરે છે, **પણ તારા પોતાની** “ જે એ ” ક્યારે બોલીશ ? તુ કહે છે કે તુ પોતે સત્તાએ આદીશ્વર ભગવાન જેવો છે, ત્યારે તારી પોતાની “ જે એ ” કેમ બોલતો નથી ? શુ કહ્યુ ? એ હક્ક તો આનદઘનજીને જ હતો અરે વાહ ! એમ કેમ ? હા ખરુ ! એ બોલી ગયા કે ‘ **અહો અહો હુ મુજને** કહુ, **નમો મુજ નમો મુજ રે** ’ એ તો પોતાની જાતને કહેતા હતા કે “ મને નમો મને નમો ”[1] ત્યારે એ હક્ક તને ક્યારે પ્રાપ્ત થાય ? કેમ પ્રાપ્ત થાય ? શુ કહ્યુ ? તુ જ્યારે આન-

---

* એક વિચિત્ર **મુમુક્ષુની રોજનિશી**માથી તારવી કાઢેલ આ છૂટા છૂટા અવતરણો દરેક સ્વતત્ર છે એમા વિચારની સ્પષ્ટતા કેટલીક વાર નહિ હોય, પણ એમા કોઈ જગ્યાએ બહુ ઊડાણ જણાય છે કોઈ વાર ગાડપણ લાગે તો તેના હાસ્યમા ઊડે ઊડે બહુ ગૂઢાર્થ પણ જડી આવે તેમ છે આવા અનેક અવતરણો પ્રાપ્ય છે પણ આવા મુમુક્ષુઓની રોજનિશિઓની પ્રાપ્તિ દરરોજ થતી નથી કોઈ વાર મળી આવશે તો આવા વિલક્ષણ વિચારો તેવા પ્રકારના મનુષ્યોના લાભ માટે રજૂ કરવાની ભાવના રહે છે, પણ પ્રાપ્તિ સુલભ નથી લેખક

૧ કહે છે કે શ્રી શાતિનાથજીના સ્તવનમા શ્રીમદ્ આનદઘનજી આવુ બોલી ગયા છે તપાસ કરતા એ વાત સાચી જણાઈ છે યોગીના માર્ગો અગમ્ય છે

દધન જેવી દશા અનુભવે ત્યારે ! ! પરમ યોગીનો એ આદર્શ અનુભવ દ્વારા સફળ કરે ત્યારે ! ત્યારે એમ હોય તો તને તારો " જય " બોલાવવાની ઇચ્છા થતી નથી ? ભલે બીજા બોલે તેવી ઇચ્છા તને ન થાય. મહાપુરુષો કદી તેવી ઇચ્છા કરતા નથી પણ તું પોતે તારી જાતનો તારો પોતાનો જય બોલ–તેમાં તારે કાંઇ વાંધો છે ? કેમ ઉત્તર નથી આપતો ? હા, સમજાયું. તું હજુ **અમિત ફળદાન દેનારની ભેટ થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવા માગે છે** ? વારુ, ત્યારે અત્યારે તને ભેટ થઇ છે તે કેવી ? શું કહ્યું ? એ તો મેળાપ માત્ર થયો છે, ભેટ તો જૂદી હોય. ભેટ ક્યારે કરશે ? તૈયારી કરે છે ? વારુ. સોનાનો સમય જાય છે, તેમાં થાય તે કરી લે, પાળ તૂટયા પછી પાણી ચાલવા માંડશે ત્યારે પાળ બંધાશે નહિ તારો જય તું **જ બોલે એવી સ્થિતિ ઊભી કર.** એ સ્થિતિ અગમ્ય નથી પણ રમત જેવી પણ નથી. ક્યારે તું તારી જાતને કહીશ કે " નમો મુજ નમો મુજ રે. "

*   *   *   *

(૨)

આ તમે શું બોલ્યા ? તમે **ભગવાન સાથે** આજે તો ખરેખર **ચેડાં કાઢયાં** ! શું તમે ભગવાન સાથે અગાઉની બાળપણાની દોસ્તીનો દાવો કરે છો ?* અને પ્રભુ ઠકુરાઇ

---

* કહે છે કે જૈનમા એક મસ્ત કવિ **મોહનવિજય** થઇ ગયા છે. એમણે આદીશ્વર ભગવાનના સ્તવનમા આવી વાતો કરી છે તપાસ કરતાં એ વાત સાચી માલુમ પડી છે "બાળપણે આપણ સસનેહી" એમ કહી એમણે ભગવાનને ઘણા ઓલભા–ઠપકા આપ્યા છે. મસ્તને તેમાથી કાંઇ મસ્તી થઈ આવી જણાય છે.

પામી ગયા અને તમે રહી ગયા તે વાત ઉપર મજાક કરી, અને વળી પાછા સિદ્ધિએ જવાની તજવીજ કરો છો? આ તમારા ઢંગ શા છે? આ તે કઇ રીત છે? આ તે કઇ માગવાની પદ્ધતિ છે? કેમ બોલતા નથી?

અંદરથી જવાબ મળ્યો-કેમ? આજ સુધી "તુ-તા"થી વાત કરતા હતા તે આજે માન આપી "તમે" કેમ કહેવા માડ્યું? મારી નાનપણની ગોઠી યાદ ન આવી? અરે! હું તો ભગવાન સાથે હરેલો, ફરેલો, ભટકેલો અમે એક ભાણામા જમતા, સાથે નાસ્તાપાણી લેતા, અને એક વાર તો મોટા યુદ્ધમા પણ ઊતરેલા, અમને માનસન્માન સાથે મળતા, અમે ભારે તોફાન મચાવતા, પણ એ દરેક વખતે અમારા તોફાનમા પણ એનો નંબર પહેલો! પછી અમે જરા દૂર થઇ ગયા, છૂટા પડી ગયા એ તો અર્ધા-પોણા કાળચક્રની જ વાત છે હું હતો ત્યા રહી ગયો અને એ તો સાતમા આસમાનથી પણ ઉપર ચાલ્યા ગયા! અરે એને તો અમારી ધમાલો, મશ્કરીઓ અને આગમો યાદ પણ આવતા નથી ત્યારે પૂર્વ સ્નેહ વિસરી જનારને શુ આટલો ઠપકો પણ ન અપાય? એટલી વાતની યાદી ન આપીએ તો પછી એને શું? એ તો વિસરી જશે અરે! જોજે તો ખરો, એને ધમકાવી, ફોસલાવી, ઠપકો આપી, એની જેવો થઈ જઉ છુ કે નહિ? આપણા જૂના દોસ્તને જરા કાનચપટી આપીએ તો એમા વાંધો નહિ. સમજ્યો! હવે "તમે તમે"ની વાતો મૂકી દેજે હું જરા મારા જૂના દોસ્તને હોકારો કરી આવુ

* * * *

(૩)

એ શું બોલ્યા? પેલો ગાંડા જેવો માણસ જાય છે તે ખરો સમજુ છે, મુમુક્ષુ છે, ઊંડો છે. અરે! પણ એ તો કોઇની પરવા કરતો નથી અને દરકાર પણ કરતો નથી. કપડાંની એને દરકાર નથી, ખાવા પીવાની જરૂરીઆત નથી, આંખો આકાશ તરફ રાખી બેસે છે અને ચાલે ત્યારે નીચી નજરે ચાલે છે. અરે! એ વાત પણ ભાગ્યે જ કરે છે અને આખો વખત જાણે કાંઇ સૂરમાં ગાતો હોય અથવા કોઇ નાદ સાંભળતો હોય એવો દેખાય છે, કોઈ એની મશ્કરી કે પ્રશંસા કરે તેની એને દરકાર નથી, કોઇ એને વઢે કે નમે તે તરફ એ અરુચિ કે પ્રેમ બતાવતો નથી. આ તે કાંઈ માણસ છે કે ગમાર!! આ દશા ખરા યોગીની હોય છે.

"ચું જાણે જગ બાઉરો, ચું જાણે જગ અંધ."

આ વિચિત્ર વાક્યમાં* એની જીવનકળાનો સરવાળો થાય છે. દુનિયા એને બાવરો—ગાંડો જાણે અને એ દુનિયાને અંધ જાણે. એના બાહ્ય વર્તન કે દેખાવ પરથી દુન્યવી ખ્યાલ ધરાવનારા લોકો એને ગાંડો જાણે એને કોઈની તમા નહિ, એ તો પોતાના આત્મિક ખ્યાલોમાં મસ્ત રહે, એને બહારની જંજાળમાં મજા ન આવે, એને સંસારના વ્યવહારોમાં આનંદ ન થાય. એટલે દુનિયા

---

* કહે છે કે આ વિચિત્ર વાક્યરચના માટે જવાબદાર એક ભંગડભૂત જેવા લાગતા યોગી ચિદાનંદજી છે એનુ નામ **કપૂરવિજય** હતુ અને આવા અપૂર્વ અનુભવના વાકયો લખ્યા ત્યારે તેમનુ વય માત્ર ચોવીશ-પચીશ વર્ષનુ હતુ એ માત્ર એક પાત્ર (કચોળુ) રાખતા અને બહુ અલ્પ આહાર બે ચાર દિવસે વગર સ્વાદે કરતા એમની જીવનશ્રેણીની અનેક દંતકથાઓ ભાવનગરમાં ચાલે છે. વિક્રમની વીસમી સદીની શરૂઆતમા તેમનો જીવનકાળ હતો તેમની મસ્તીમા વિલક્ષણતા દેખાય છે તે તેમનો વિલાસ જ હતો.

એને ગાંડા જેવો ગણે એ વિચાર કરે કે સંસારીઓ બિચારા અસ્થિરને સ્થિર માની તેની પછવાડે દોડે છે, અનિત્યમાં નિત્યત્વનું આરોપણ કરે છે, નાશવંતને શાશ્વત માને છે અને પરવસ્તુ તરફ દોડે છે વિવેક નજરે એ સર્વ અંધ છે આ પ્રમાણે ગાંડા જેવો લાગતો યોગી, બાઘડમ્ ભૂત જેવો લાગતો વૈરાગી, ઠેકાણા વગર ફરતો આત્મશોધમાં નીકળેલો મુસાફર સંસારીને હાસ્યનું સ્થાન થઈ પડે છે, ત્યારે એના વિશાળ મનોરાજ્યમાં એ ચારે તરફ આકાશ માથે બાચકા ભરાતા જુએ છે, પડછાયા પર પ્રાણ પથરાતા જુએ છે, શૂન્ય ઉપર વગર પાયાના મકાનો ઊભા કરાતા જોઈ હસે છે એને કુશળતામાં અધોગમન દેખાય છે, વ્યવહારદક્ષતામાં ભાર જણાય છે, સ્મરણોમાં ઝાંઝવાના જળ દેખાય છે અને દોડાદોડીમાં પ્રમાદ દેખાય છે દુનિયાની દૃષ્ટિ અને યોગીની દૃષ્ટિની વચ્ચે રહેલા અંતરનું જ્યારે સમન્વય કરતા આવડે, સમજણપૂર્વક એનો ગ્રાહ્ય ભેદ સક્રિયરૂપે આદરાય ત્યારે બાવરાપણામાં લબ્ધલક્ષતા અને અંધપણામાં નીચગામિત્વ સાંપડે, પણ એ તો ખોજી હોય સો પાવે, બાકી તો વાતો છે!

* * * *

(૪)

જીવનમાં જ્યારે જ્યારે આવા પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનું સંઘર્ષણ થાય છે, ત્યારે મૂંઝવણ તો જરૂર થાય છે, પણ એમાં ગભરાઈ શું ગયા? એવી મૂંઝવણ વખતે મગજને સ્થિર રાખી વિશેષ ધર્મને આદર આપવો અને તેથી જે અલ્પ હોય તેને મૂકી દેવો કે મુલતવી રાખવો એનો નિર્ણય કેમ થાય? ત્યાં જ આપણી આન વિભૂતિઓની કિંમત છે સમાચાર આવ્યા કે આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન પ્રાપ્ત થયું

છે. સંપ્રદાય પ્રમાણે ભરતે તેની પૂજા કરવી જોઇએ એના હર્ષ-નો પાર નથી. ત્યાં બીજી જ ક્ષણે સમાચાર આવ્યા કે પિતાશ્રીને કેવળજ્ઞાન થયું છે અને અયોધ્યાની બહાર સમવસરણમાં બિરાજે છે. પિતાશ્રીની જ્ઞાન લક્ષ્મીનો મહોત્સવ કરવો જોઇએ ચક્ર પ્રથમ કે પિતાને વંદન પ્રથમ "**તાત ચક્ર ધૂર પૂજ્ય, ચિંતા એહ હુઇરી**"* પણ એવી ગૂંચવણના નિર્ણયમાં શ્રી ભરતે કલાકો લીધા નહિ ઐહિક પારલૌકિક સુખનો, સંસાર અને ત્યાગનો, વૈભવ અને વિભૂતિનો, બાહ્ય અને અંતરનો હિસાબ એક ક્ષણમાં એના મનમાં બેસી ગયો **લોકોત્તર સુખ પાસે એને છ ખંડનું રાજ્ય ઘણું અલ્પ** લાગ્યું અને ચક્રને આયુધશાળાની બહાર રહેવા દઇ વડીલ માતા દાદી મરુદેવાને હાથી પર બેસાડી પિતા તરફ ધર્મબુદ્ધિએ, માતાસહી તરફના વાત્સલ્યે અને આત્મસન્મુખતાએ એ પિતાને નમવા નીકળી પડયા. આવા અમોઘ નિર્ણયવાળા લોહીની નદીઓ વહેવડાવે, છતાં એજ ભાવમાં મોક્ષ સાધી શકે ! આવા અસાધારણ મનોબળવાળાને આવેલ ચક્રરત્ન પાછું ન ચાલ્યું જાય, સાંપડેલ ઋદ્ધિ દૂર ખસી ન જાય; ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અલોપ ન જ થાય અને થઇ જાય તો એની એને પરવા ન હોય; એમાં અટવાઇ જવાની ચિંતા પણ ન હોય, એમાં ભૂલભૂલામણીની આશંકા ન હોય, દૃઢ નિર્ણય અને અવિશ્રાન્ત શાંતિ સાથે અંતરની સ્વચ્છતા

---

* કહે છે કે આ વિચિત્ર વાક્યરચનાની જવાબદાર વ્યક્તિ તે સિદ્ધ લેખક શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય છે ધૂર એટલે પ્રથમ. એમને શ્રી મલ્લિનાથના સ્તવનમા લૌકિક રીઝ અને લોકોત્તર રીઝ વચ્ચે ભારે ઝુલામણું કર્યું છે અને એમનો નિર્ણય પણ બહુ વિચારવા જેવો છે આ વિચાર પર મુમુક્ષુએ કાંઈ નોંધ કરી હોય એમ જણાય છે

એના અતઃકરણની પ્રવૃત્તિને પ્રમાણભૂત કરાવવા જેટલુ અકલ્પ્ય ચેતન તેને આપે છે બાહ્ય નજરે એના નિર્ણયમા વિલક્ષણતા લાગે છે, પણ એ એના રગમા જ હોય છે અને એને સમજનાર એને બરાબર સમજે છે એ માનસિક યૌગિક દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર

* * * *

(૫)

કેમ આજે આળસ આવે છે? સૂર્યોદય થવા આવ્યો, વાદળા લાલ થયા, તો પણ પ્રમાદ કેમ થાય છે? શુ કહ્યુ? કાલે રાત્રે વધારે જાગ્યા હતા? શુ કહ્યુ? કેમ? અરે એ તો જગ નાટક જોવા ગયા હતા ભાઇ! તમારે હજુ **નાટક જોવા બાકી રહ્યા છે?** આ તમે સવારથી રાત સુધી જુઓ છો તેમા નાટક સિવાય બીજુ શુ જુઓ છો? આ મોહરાજાના વિલાસો અને જીવોના ગમનાગમનમા તમને નાટક સિવાય બીજુ શુ દેખાય છે? શુ કહ્યુ? એમા કલ્પના ઉઠાળા નથી, દિલ ઉશ્કેરનારા બનાવો નથી, કળા વિધાન કે અભિનય નથી ભૂલ્યા! નાટકમા કલ્પના કે ઉશ્કેરણી, અભિનય કે કળા તમારા દરરોજના બનાવોના જ આવે છે એમા ન બને તેવી વાત આવી શકતી નથી **ખરી મજા જોવી હોય તો દુનિયામા જ જુઓ** તમે આખો ઉઘાડી રાખી ચાલશો તો **દરેક પગલે તમે નાટક** જ જોશો અને એમા ઊડા ઊતરશો તો તો તમારી મજાનો પાર નહિ આવે એમા અતરગ ગજ્યોના નાટકો તો ભારે ભવ્ય છે, અજબ છે, કળાવિધાનથી પણ ઉન્નત છે અને એ ઉપરાત તમે જે દિવ્ય નાટક (Divina Comedia) ત્યા

જોશો એ કૃત્રિમ નાટ્યભૂમિ ઉપર ફરી નહિ જુઓ અને તમારા પ્રખર વિચારક દિવ્ય જ્ઞાનીઓ શું કહી ગયા છે? **એક સમય માત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવો** અને તમે તો કૃત્રિમ ચાળાચસકા જોવામાં કલાકો ગાળી નાખ્યા! તમને એ પાલવે? ઘણી નાની જિંદગી, તેમાં આકરો જીવનકલહ, તેમાં તમારી હજુ થતી જતી સન્મુખતા, તેવામાં કલાકોના કલાકો આમ ફેંકી દો એ પાલવે? એ તો જેને હિસાબ લંબાવવો હોય તેના ભાગ્યમાં હોય! તમારે તો શીઘ્ર દોડી જઈ આ ભૂલભૂલામણીમાંથી બહાર નીકળી જવું છે, તો સાવધાન! આવો સમયનો ગેરઉપયોગ હવે કરતા નહિ. શું કહ્યું? એનાથી પ્રવૃત્તિનો ફેરફાર (change) થાય છે? અરે! ચેઈન્જ તો ધારો તે કાર્યમાં મન પરોવો એટલે થાય જ છે. જરા અનુભવજો જોશો કે તમારી પ્રત્યેક ક્રિયા એ ચેઇન્જ (ફેરફાર —અન્યત્ર મનોગમન)જ છે. અનુભવથી તમારા કે આજુબાજુના કોઈ પણ પ્રસંગમાંથી તમે એ સ્થિતિ અનુભવી શકશો. ખ્યાલમાં રાખજો કે ' એક સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવો નહિ. **પ્રમાદ શું છે તે સમજજો** અને ન સમજાય તો સમજનાર પાસેથી સમજી લેજો આવો અવસર ફરીને મળનાર નથી અને ગયેલી તક ફરી સાંપડનાર નથી. સાવધાન!!!

* * * *

[૬]

આજે એક ભારે દશ્ય જોયું. વાત તદ્દન વિલક્ષણ છે, પણ એ ખાસ વિચારવા જેવી છે. આજે **મોક્ષ જવાનાં ગાડાં** બંધાતાં હતાં. એક મોટા શેઠ આવી ચડયા! એમને ખબર પડી કે આજ મોક્ષનાં ગાડાં બંધાય છે. બહુ રાજી થયા.

ગાડાવાળાને કહે–'ભાઈ શું લેશો?' ગાડાવાળો કહે–'રૂા ૨૫' શેઠ કહે–'અરે! એટલા બધા રૂપિયા તે હોય! જે લેવુ હોય તે કહોને!' કથ પદર મિનિટ રગઝગ ચાલી અને શે૦ ચીડાઈ ગયા અશક્ય લાગે તેવી વાત છે, પણ એમા શેઠનો ધનમોહ ખરેખર જોવા જેવો છે આ જીવને ધન પર મોહ એટલો છે કે મોક્ષમા જવાના ગાડા બધાતા હોય તો પણ એ ભાડુ પરઠે!!

તમે હસો છો! દરરોજ મોક્ષના ગાડા બધાય છે, પણ આ પ્રાણી કદી મોંમાગ્યા દામ આપી ગાડામા બેસતો નથી પરિણામે એનો મોક્ષ સુધરતો નથી અને કદાચ રગઝગમા સુધરે તો ચાલતે ગાડે ગાડાવાળા સાથે કજીઓ થાય છે, ગાડાવાળાને ઠરાવ પ્રમાણે એ ચારો કે જમણ રસ્તે આપતો નથી, અને અતે એનો ગાડ સિદ્ધવડ કદી પહોચતો નથી. કોઈને તમે મોક્ષના ગાડાના ભાવ પરઠતા નહિ જોયા હોય, પણ દરરોજ ને કહો લોકો, તમે પોતે પણ, એમ જ કરો છો! કેમ ચોંક્યા? બરાબર વિચારજો કોઈ પણ મોક્ષ માટે માની લીધેલી ક્રિયામા મનાવણનો માગે, ત્યા રપણ ગદીરો આપ્યા? મારી શક્તિ નથી! અરે! એ શુ બોલ્યા? વાવીને બુજી નાખવાના ધધા કર્યા અને પછી વળી મોક્ષ લેવુ છે? એ તે શુ બચ્ચાના ખેલ છે? જરા ઉપર નીચે અને આગળ પાછળ જુઓ. ક્યા સુધી આ આત્મવચના ચલાવશો? ત્યા તો નો મણ ઘીના દીવા બળે છે અદર અધારુ નથી આખ ખોલો નહિ હજુ ઘણુ વિચારવાનુ છે એકદા ક્યા સુધી ઘુટયા કરશો? ચાલો! આવો મારી સાથે અદર આવો. ત્યાથી તમને રસ્તો દેખાશે એ તો વીરના માર્ગો છે એમા બાપ પરાણાના હોય નહિ મોક્ષને ઓળખો,

નાણું એકઠાં કર્યાં. એકને વ્યાધિ થયો હતો, તેની દવા કોઇ નિષ્ણાત વૈદ્ય મારફત ચાલતી હતી, તે તેણે બંધ કરી દીધી, અને તે તો ચિંતા તેમજ ગમગીનીમાં પડી જઇ કોઇની સાથે વાત પણ કરે નહિ, બોલે પણ નહિ અને સુકાતો જાય એવી સ્થિતિમાં–મરણની ચિંતામાં રીબાઇ–રીબાઇને એણે પોતાનો છ આઠ માસનો સમય કાઢયો. એકંદરે આખા ગામમાં કોઈ પોતાની, કોઈ પોતાના નજીકના સગાની, કોઇ મિત્રની અને કોઇ સ્નેહીના મરણની ચિંતામાં પડી ગયા. આખા શહેરમાં મરણની જ વાતો ચાલવા લાગી અમારા ગામની એવી વિચિત્ર દશા થઈ પડી કે એની ગ્લાનિનો ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે. કોઇના મુખ પર આનંદ ઉલ્લાસનાં દર્શન જ ન થાય એવી દશા ચારે તરફ મેં નજરે જોઇ હતી. પછી એ **સાચા જોશી** અલોપ થઈ ગયા ત્યારે લોકોના જીવમાં કાંઇ હોશ આવ્યા.[1]

* * * *

(૨)

એક વર્ષનું રાજ્ય[2]

અમારા ગામના રાજાને વિચાર થયો કે–'ગામમાંથી

---

૧ આ સબધમા કવિ દલપતરામે "દૈવજ્ઞ દર્પણ" નામની બુક લખી છે તે ખાસ વાચવા લાયક છે તેમા જૂઠા જોશી ને સાચા જોશીના બે વિભાગ આપી સિદ્ધ કર્યું છે કે; '**આ દુનિયામાં સાચા જોશીની જરૂર નથી, એથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો સભવ છે.**' તંત્રી.

૨ સૂચિત–ઉપમિતિભવ પ્રપંચા કથા, પ્રસ્તાવ છઠ્ઠો, ષટ્ પુરુષ-ચરિત્ર વિભાગ.

કોઇ કોઇ વ્યક્તિને પસંદ કરી એક એક વર્ષ તેને રાજ્ય કરવા દેવુ અને પછી તેનુ પરિણામ વિચારવુ ' એ વખતે લોકનિયુક્ત સસ્થા હતી નહિ, તેથી એવો વિચાર વધો હશે એમ હુ ધારુ છુ પછી એક વ્યક્તિને રાજ્ય આપ્યુ, એટલે એણે એક વર્ષ મારુ મારુ **ખાધા કર્યુ** એ ખૂબ અન્નગતીઓ વડને ખાય અને વમન કરે બીજે વર્ષે બીજાને રાજ્ય આપ્યુ, એટલે એણે આખુ વર્ષ **દારૂ પીવામા** અને નિશામા ચકચૂર થવામા ગાળ્યું ત્રીજાએ ગામમાથી મારી મારી સ્રીઓને લલચાવી તેની સાથે **વિષયભોગ** કર્યો ચોથાએ પોતાના શત્રુઓને વીણી વીણી કેટલાકને **દેશપાર** કર્યા અને કેટલાકને ફાસીએ ચઢાવી દીધા, પણ તેમા તેનો ગુન્હો શો છે તેની તપાસ કરવાની દરકાર પણ કરી નહિ એકે ગાયકોની ટોળીઓ એકઠી કરી **ગાન** કરાવ્યા, **નાચો** નચાવ્યા, અને **મુજરા** કરાવ્યા એકે **શિકાર** કરવામા મોજ માણી, જગલમા જનાવરોની દોડાદોડી કરાવી, ત્રાસ આપ્યા અને કેટલાના પ્રાણ લીધા એકે **જનાવરોનો** સગ્રહ કરી તેના પાજરા કરાવ્યા અને તેમા તેમને પૂરવામા મોજ માણી. એકે નગર બહાર **ક્રીડા** કરાવવામા, રમ્ભા રમાવવામા અને સ્રીઓ સાથે વાતો કરવામા અને તેમની વાતો સાભળવામા રસ લીધો એકે પોતાની **બિરૂદાવળી** બોલાવવા માટ ચારણો રોક્યા અને તેમની પાસે પોતાની સાચી ખોટી સ્તુતિ ગવરાવવામા આનદ માન્યો એકે જાતજાતના અત્તરો અને ખુશબો એકઠી કરવામા અને તેનો ઘ્રાણાસ્વાદ કરવામા વખત ગાળ્યો આવી રીતે **દશ વ્યક્તિને દશ વર્ષ** રાજ્ય આપ્યુ અને પરિણામ જોયુ પ્રત્યેકને વર્ષ આખરે કહ્યુ

[૪]

મોહના ઉછાળા*

એક ડોસીને એકની એક દીકરી હતી. એ દીકરીને ક્ષયરોગનો વ્યાધિ લાગુ પડયો હતો. એનું શરીર દરરોજ ઘસાવા લાગ્યું, ધીમે ધીમે એનો ખોરાક ઘટતો ગયો અને શરીરનું વજન પણ ઘટતું ચાલ્યું. ડોસી સૂર્યદેવની ઉપાસના કરતી હતી. સવારે સૂર્યને અર્ઘ્ય આપી, તેની સામે ઊભી રહી, દરરોજ પ્રાર્થના કરે કે–'**દીકરીને** ભગવાન બચાવી લે, અને તેને **બદલે પોતાને** ઉપાડી લે.' પુત્રીપ્રેમને લઇને તેની આ પ્રાર્થના ખરી હતી કે મોહના ચાળા હતા તે સમજાતું નહિ એમ કરતાં બે માસ ચાલ્યા ગયા છોકરીનું શરીર વધારે દુર્બળ થતું ચાલ્યું. વૈદ્યોએ તેને માટે આશા મૂકી દીધી. શરીરમાં વ્યાધિ ચોતરફ પ્રસરી જાય અને કલેવર વ્યાધિથી ઘેરાઇ જાય ત્યારે **ગંગાજળ ઔષધ** અને **નારાયણ જ વૈદ્ય** થાય એ સૂત્ર ત્યાં માન્ય થયું પણ ડોશી તો દરરોજ સવારે નિયમસર સૂર્યની પ્રાર્થના ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કર્યા જ કરતી.

એક દિવસ પ્રભાતમાં તે ડોસીના પાડોસીના ઘરમાં ભેંસ પેસી ગઈ, એણે જઇને ઘઉંના લોટના ગોળામાં માથુ માર્યું, માથું પેસી ગયું પણ નીકળી શક્યું નહિ એટલે ગોળો હલાવતાં અથડાવતાં ફૂટી ગયો અને ગોળાની **હાંસડી** સમેત ભેંસ ભડકીને દોડી. ભેંસનો દેખાવ બીહામણો હતો ભેંસ ગળામાં ગોળાની ઉપરની ઠીબ સાથે દોડતી પેલી ડોશી તરફ આવી.

---

* સૂચિત–એક સાંભળેલ લોકકથા

તે વખતે રોગીની પ્રાર્થના પુરી થઈ હતી રોગીને લાગ્યું કે જમ આવ્યો બેનના જેવા જ દેખાવની "યમ"ની કલ્પના હોય છે, એટલે હાથ લાંબા કરી, આડા ધરી ઊંચેથી બોલી ગઈ "અરે! મારી દીકરી તો અંદર ખાટલામાં સૂતી છે, અંદર જાઓ, અંદર જાઓ" આમ હાથ દેવાથી બેન તો બીજી બાજુ ચાતરી ગઈ અને પ્રાર્થનાનો ભંગ ફરી ગયો

* * * *

(૫)

વીર પ્રભુ આવે તો

આજે સ્વપ્ન આવ્યું કે શ્રી વીર પરમાત્મા પૃથ્વી પર પધાર્યા છે તેમણે એક દેવદૃષ્ય-નાનું વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું તેઓની ઊંચાઈ આપણાથી લગભગ બમણી હતી, તેઓનું તેજ અજબ હતું શુદ્ધ-પ્રાણ-સમતા તેથી બાગમાં તેઓ વાસ કરતા હતા. એમને પ્રણામ કરવા શ્વેતાંબર બાંધવો ગયા તેમણે જોયું કે પ્રભુને માથે મુગટ નથી, આંખો પર કૃત્રિમ આંખો ચડાવી નથી, અંગે આંગી નથી, કેશ કરેલા નથી, એટલે એમણે તો ભગવાનને નમવાની પણ ના પાડી, મનાવાની પણ ના પાડી દિગંબરો પાસે ગયા તો તેમના શરીર પર દેવદૃષ્ય વસ્ત્ર જોઈ તેમણે નમવાની જોવાની પણ ના પાડી સ્થાનકવાસી બાવીસ પાસે ગયા તો જડની મૂર્તિની આશાતના વિચારી તેઓ પણ ખસી ગયા આખું નહિ ના પાડી અને જે શુદ્ધ મહાપ્રાતિહાર્ય સહિત અમારા પ્રભુ અંદર બેઠા દેખાતા હોય માની દેવો આવ્યા જુએ આવ્યા પણ કોઈ એક પણ

જૈન મળે નહિ એક સંપ્રદાયે વાંધો કાઢ્યો કે સમવસરણમાં ફૂલો પાથર્યાં છે તે પર પગ કેમ દેવાય? એક કહે કે ભગવાન ઇરિયાવહિ પડિક્કમતા નથી અને આ બધી ધમાલ શેની કરે છે? એક કહે કે શાસ્ત્રમાં ભગવાનને ચતુર્મુખ કહ્યા છે અને અહીં તો એક જ મુખ દેખાય છે, તેથી આમાં કાંઈ માયાવી-પણું હોવું જોઇએ ભગવાનને તો આ સર્વ ચર્ચા ઉપર ઉપેક્ષા હતી. તેમણે તો સ્યાદ્વાદનાં સૂત્રો અને વસ્તુસ્વભાવ પર તેમજ નય અને કર્મના સિદ્ધાંત પર ખૂબ વિવેચન કર્યું અને આત્મસન્મુખતામાં ધ્યાનયોગની વિશિષ્ટતા બતાવી એમને સાંભળનારા છક્ક થઈ ગયા, પણ એમાં એક પણ જૈન જોવામાં આવ્યો નહિ. ભગવાનને એનો ખુલાસો પૂછવા જતો હતો તેવામાં તો 'આંખ ઊઘડી ગઈ.

* * * *

(૬)

વિચાર શું કરું ? મારું કપાળ

એક હવેલીમાંથી મથુરાનો ચોબો મિષ્ટાન્ન ખાઈ દરરોજ અગિયાર વાગે સવારે બહાર નીકળે બહાર એક મસ્ત સફેદ ગોધો ફરતો હોય કે બેઠો હોય તેને એ દરરોજ મહાલતો જુએ. એનું સ્વચ્છ હૃષ્ટપુષ્ટ રૂની પુણી જેવું શરીર જોતાં ચોબાજીને દરરોજ એના પર સ્વારી કરવાનું મન થઈ આવે. એમ છ માસ સુધી એ દરરોજ અગિયાર વાગે ખાઈપીને બહાર નીકળે અને એને એકનો એક જ વિચાર આવ્યા કરે અને વળી પાછો નિર્ણય કર્યા વગર એ ચાલ્યો જાય છ માસ પછી ચોબાજી એક દિવસ ખૂબ ખાઈપીને હવેલીમાંથી

બહાર આવ્યા અને દિવનોના વિચારનો અમલ કર્યો એણે તો મસ્તાન મહાજનીઆ ગોધા પર સ્વારી કરી જેવી સ્વારી કરી તેવો જ પેલો મસ્તાન ગોધો ચમક્યો, ચોક્યો અને દોડ્યો બન્ને મસ્તાન હતા, પણ પચાનેક ડગલા ગોધો દોડ્યો, ત્યા ચોબાજીએ સમતોલપણું ખોઈ નાખ્યું અને પોતે જાતે જમીન પર ટટકાયા એની ધોતલી ગોધાના પગમા ભરાણી અને પોતે પચીસેક ફીટ એચાયા, ખૂબ લોહીલુહાણ થયા, શરીરે ઉઝરડા પણ ખૂબ પડ્યા અને પાડાના બે ત્રણ પાટુ પણ વાસા પર પડ્યા, પરંતુ નશીબજોગે છુટના ગયા લોકોએ હાથ આપી ઊઠાડ્યા અને કહ્યુ "અરે ભાઈ! જરા વિચાર તો કરવો હતો? આવા મસ્તાન પર ક્યા બેઠા? એ તો આંકેલ સાઢ છે, મફતનુ ખાય છે અને મ્હાલે છે! તમારે જરા વિચાર તો કરવો હતો!!!" પેલા ચોબાજી જવાબમા કહે છે "વિચાર શુ કરૂ? મારુ કપાળ!! છ છ માસ સુધી વિચાર કર્યા પછી એના પર બેઠો અને તમે વિચાર કરો, વિચાર કરો, એમ કહો છો? આથી તે વધારે વિચાર કેવોક થતો હશે?"

છ-છ માસ સુધી વિચાર કરી, એવી દીર્ઘ વિચારણાને પરિણામે ગોધા પર સ્વારી કરનાર ચોબાજીના જેવા વિશિષ્ટ વિચારકોને આ અનુભવ સપ્રેમ અર્પણ!!

* * * *

(૭)

સુખના ખ્યાલી ડોડ

સાચી બનેલી, નજરે જોયેલી અને પોતાને કાને સા-

ભણેલી વાર્તા છે. એક અતિ ધનાઢ્ય શેઠની પાસે શેરસટ્ટામાં એક કરોડ રૂપિયા થયા હતા. એ બજારમાં ખરીદવા નીકળે તો બજારમાં તે જેની ખરીદી કરે તે જાતના શેરના દરમાં સો સો રૂપિયા વધી જતા, એ વેચવા નીકળે તો તેનો બજાર સારી રીતે બેસી જતા એ શેર બજારના રાજા હતા. એમણે તદ્દન ગરીબાઈમાંથી સટ્ટો કરીને કરોડ ઉપરાંત રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા. એ રોલ્સરોઈસ મોટરમાં ફરતા હતા. એમના વપરાશના બંગલાની સાગામી વીશ લાખે થતી હતી. એમણે જાતે કહેલી આ વાર્તા છે અને તદ્દન સાચી છે:—

"ભાઈ! તમે મને સુખી કહો છો? મહિને સો રૂપિયા કમાતો હતો અને દશ રૂપિયાની ખોલીમાં રહી સાંજે મારી પત્ની અને બે પુત્રો સાથે ફરવા જતો હતો અને કોઈ વાર નાટકસિનેમા જોવા જતો હતો ત્યારે જે આનંદ અને સુખ હતાં તેમાંનું અત્યારે કંઈ નથી. તે વખતે દરરોજ આઠ કલાક શાંતિથી ઊંઘતો હતો. અત્યારે રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા સુધી મોટા છત્રીપલંગમાં પાસાં ઘસણાંડાળાં બદલું છું, સ્ત્રીને પ્રદરનો વ્યાધિ છે, છોકરાની સાથે વાત કરવાની ફુરસદ નથી, એટલે એક વઠી ગયો છે, અને બીજો મરવા વાંકે જીવે છે. ઘરે જઉં ત્યારે શેરની વાતો, રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી દલાલોનો અવરજવર અને ઉપરાઉપરી ટેલીફોનો અને રાત્રિમાં શેરની ઉથલપાથલ સાથેની તંદ્રા, લડાઈના ભણકારા અને હરીફ વેપારીની રમતો. કોઈ દિવસ સ્ત્રી સાથે જમ્યો નથી કે નિરાંતે વાત પણ કરી નથી રવિવાર જેવી ચીજ નથી અને સિનેમામાં જવા ફુરસદ નથી પૂજા કરવા પરાણે ચાર મિનિટ બેસું છું ત્યારે શેરની તેજી મંદીના પાસા મનમાં આવે છે અને માળાનો

વિલક્ષણ અનુભવો*

[૧૭]

સાચા જોશી

એક દિવસ અમારા ગામમા એક સાચા જોશી આવ્યા. એમણે ભૂતકાળની વાતો એટલી સાચી અને સ્પષ્ટ કરવા માડી કે કેટલાક લોકોની ગુપ્ત વાત જે તેઓ પોતે જ માત્ર જાણતા હતા તે પણ જોશી મહારાજે કહી દીધી, એટલે લોકોને તેના પર વિશ્વાસ બેઠો ભવિષ્યની વાતમા કેટલાકને કહ્યુ કે તેનુ છ માસમા જ મરણ થવાનુ છે, કોઈને આઠ માસ કહ્યા અને કોઈને એક વર્ષ કહ્યુ એવુ જેનું ભવિષ્ય ભાખ્યું તેની ભારે અપદશા થઈ એમાના એકે તો દેશ-પરદેશ મેલા (મરણસમાચારના પત્ર) લખ્યા અને લોકો મરણ પછી દિલગીરી બતાવવા (કાણે) આવે તેને બદલે પ્રથમથી જ આવી ખરખરો કરવા લાગ્યા અને એ રીતે કુલ છ માસ રડારોળમા જ ગયા બીજાને છોકરીના લગ્ન કરી નાખવા હતા તે કામ એણે ઊચે મને પતાવી દીધુ અને પોતે મરણની રાહ જોઈ બેઠો ત્રીજાને ઉઘરાણી ઘણી હતી તે વસુલ કરવાની તાલાવેલી લાગી અને ગામોગામ ભટકી એણે

* એક મુમુક્ષુની રોજનિશીમાથી લખી લીધેલ છે એમ જણાય છે કે આ પ્રત્યેક અનુભવની પાછળ કોઈ મહાન સત્ય છે, પણ તે મુમુક્ષુએ લખ્યુ જણાતુ નથી. વાચનારને લાભ થાય તેવુ જાણી જેવુ મળ્યુ તેવુ પ્રકટ કરી નાખ્યુ છે એની વિલક્ષણતા વિચારણીય છે, એમ ઉદ્ધૃત કરનારને લાગ્યુ છે

[૪]

મોહના ઉછાળા*

એક ડોસીને એકની એક દીકરી હતી. એ દીકરીને ક્ષયરોગનો વ્યાધિ લાગુ પડયો હતો એનુ શરીર દરરોજ ઘસાવા લાગ્યું, ધીમે ધીમે એનો ખોરાક ઘટતો ગયો અને શરીરનું વજન પણ ઘટતું ચાલ્યું. ડોસી સૂર્યદેવની ઉપાસના કરતી હતી. સવારે સૂર્યને અર્ઘ્ય આપી, તેની સામે ઊભી રહી, દરરોજ પ્રાર્થના કરે કે–' **દીકરીને** ભગવાન બચાવી લે, અને તેને **બદલે પોતાને** ઉપાડી લે.' પુત્રીપ્રેમને લઇને તેની આ પ્રાર્થના ખરી હતી કે મોહના ચાળા હતા તે સમજાતું નહિ. એમ કરતાં બે માસ ચાલ્યા ગયા છોકરીનું શરીર વધારે દુર્બળ થતું ચાલ્યું. વૈદ્યોએ તેને માટે આશા મૂકી દીધી શરીરમાં વ્યાધિ ચોતરફ પ્રસરી જાય અને કલેવર વ્યાધિથી ઘેરાઇ જાય ત્યારે **ગંગાજળ ઔષધ** અને **નારાયણ જ વૈદ્ય** થાય એ સૂત્ર ત્યા માન્ય થયું પણ ડોશી તો દરરોજ સવારે નિયમસર સૂર્યની પ્રાર્થના ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કર્યા જ કરતી.

એક દિવસ પ્રભાતમાં તે ડોસીના પાડોસીના ઘરમાં ભેંસ પેસી ગઈ, એણે જઇને ઘઉંના લોટના ગોળામાં માથુ માર્યું, માથું પેસી ગયું પણ નીકળી શક્યું નહિ એટલે ગોળો હલાવતાં અથડાવતાં ફૂટી ગયો અને ગોળાની **હાંસડી** સમેત ભેંસ ભડકીને દોડી. ભેંસનો દેખાવ બીહામણો હતો ભેંસ ગળામાં ગોળાની ઉપરની ઠીબ સાથે દોડતી પેલી ડોશી તરફ આવી.

---

* સૂચિત–એક સાભળેલ લોકકથા

તે વખતે ડોશીની પ્રાર્થના પૂરી થઈ હતી ડોશીને લાગ્યું કે જમ આવ્યો ભેંસના જેવા જ દેખાવની "યમ"ની કલ્પના હોય છે, એટલે હાથ લાંબા કરી, આડા ધરી ઊંચેથી બોલી ગઇ "અરે! મારી દીકરી તો અંદર ખાટલામાં સૂતી છે, અંદર જાઓ, અંદર જાઓ" આડા હાથ દેવાથી ભેંસ તો બીજી બાજુ ચાતરી ગઈ અને પ્રાર્થનાનો ભ્રમ ફૂટી ગયો

* * * *

(૫)

વીર પ્રભુ આવે તો

આજે સ્વપ્ન આવ્યું કે શ્રી વીર પરમાત્મા પૃથ્વી પર પધાર્યા છે તેમણે એક દેવદૂષ્ય-સાદુ વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું, તેઓની ઊંચાઇ આપણાથી લગભગ બમણી હતી, તેઓનું તેજ અજબ હતું શુદ્ધ-સ્પષ્ટ સમજાય તેવી ભાષામાં તેઓ વાત કરતા હતા એમને પ્રથમ કેટલાક શ્વેતાંબર ભાઇઓ મળ્યા તેમણે જોયું કે પ્રભુને માથે મુગટ નથી, આંખો પર કૃત્રિમ આંખો ચઢાવી નથી, અંગે ચાંદલા નથી, કેડમાં કંદોરો નથી, એટલે એમણે તો ભગવાનને નમવાની પણ ના પાડી, સાંભળવાની પણ ના પાડી દિગમ્બરો પાસે ગયા તો તેમના શરીર પર દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર જોઈ તેમણે તેમની સામું જોવાની પણ ના પાડી સ્થાનકવાસી ભાઇઓ પાસે ગયા તો જીવતી મૂર્તિની આવશ્યક્તા વિચારી તેમણે પણ કંઈ કોઠું આપ્યું નહિ ત્યારપછી ભગવાને અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય સહિત સમવસરણની અંદર બેસી દેશના દેવા માંડી દેવો આવ્યા, મનુષ્યો આવ્યા, પણ એમાં એક પણ

જૈન મળે નહિ એક સંપ્રદાયે વાંધો કાઢ્યો કે સમવસરણમાં ફૂલો પાથર્યાં છે તે પર પગ કેમ દેવાય? એક કહે કે ભગવાન ઇરિયાવહિ પડિક્કમતા નથી અને આ બધી ધમાલ શેની કરે છે? એક કહે કે શાસ્ત્રમાં ભગવાનને ચતુર્મુખ કહ્યા છે અને અહીં તો એક જ મુખ દેખાય છે, તેથી આમાં કાંઈ માયાવીપણું હોવું જોઈએ ભગવાનને તો આ સર્વ ચર્ચા ઉપર ઉપેક્ષા હતી તેમણે તો સ્યાદ્વાદનાં સૂત્રો અને વસ્તુસ્વભાવ પર તેમજ નય અને કર્મના સિદ્ધાંત પર ખૂબ વિવેચન કર્યું અને આત્મસન્મુખતામાં ધ્યાનયોગની વિશિષ્ટતા બતાવી એમને સાંભળનારા છક્ક થઈ ગયા, પણ એમાં એક પણ **જૈન** જોવામાં આવ્યો નહિ. ભગવાનને એનો ખુલાસો પૂછવા જતો હતો તેવામાં તો 'આંખ ઊઘડી ગઈ.

* * * *

(૬)

વિચાર શું કરું? મારું કપાળ

એક હવેલીમાંથી મથુરાનો ચોબો મિષ્ટાન્ન ખાઈ દરરોજ અગિયાર વાગે સવારે બહાર નીકળે બહાર એક મસ્ત સફેદ **ગોધો** ફરતો હોય કે બેઠો હોય તેને એ દરરોજ મહાલતો જુએ. એનું સ્વચ્છ હૃષ્ટપુષ્ટ રૂની પુણી જેવું શરીર જોતાં ચોબાજીને દરરોજ એના પર સ્વારી કરવાનું મન થઈ આવે. એમ છ માસ સુધી એ દરરોજ અગિયાર વાગે ખાઈપીને બહાર નીકળે અને એને એકનો એક જ વિચાર આવ્યા કરે અને વળી પાછો નિર્ણય કર્યા વગર એ ચાલ્યો જાય. છ માસ પછી ચોબાજી એક દિવસ ખૂબ ખાઈપીને હવેલીમાંથી

બહાર આવ્યા અને દિવનોના વિચારનો અમલ કર્યો એણે તો મસ્તાન મહાજનીઆ ગોધા પર સ્વારી કરી જેવી સ્વારી કરી તેવો જ પેલો મસ્તાન ગોધો ચમક્યો, ચોક્યો અને દોડ્યો બન્ને મસ્તાન હતા, પણ પચાનેક ડગલા ગોધો દોડ્યો, ત્યા ચોબાજીએ સમતોલપણું ખોઈ નાખ્યું અને પોતે જાતે જમીન પર ટટડાયા એની ધોતલી ગોધાના પગમા ભરાણી અને પોતે પચીસેક ફીટ ખેચાયા, ખૂબ લોહીલુહાણ થયા, શરીરે ઉઝરડા પણ ખૂબ પડ્યા અને પાડાના બે ત્રણ પાટુ પણ વાસા પર પડ્યા, પરંતુ નશીબજોગે જીવતા રહ્યા લોકોએ હાથ આપી ઊઠાડ્યા અને કહ્યુ "અરે ભાઈ! જરા વિચાર તો કરવો હતો? આના મસ્તાન પર કયા બેઠા? એ તો અકલ માઢ છે, મફતનું ખાય છે અને મ્હાલે છે! તમારે જરા વિચાર તો કરવો હતો!!!" પેલા ચોબાજી જવાબમા કહે છે "વિચાર શુ કરૂ? મારુ કપાળ!! છ છ માસ સુધી વિચાર કર્યા પછી એના પર બેઠા અને તમે વિચાર કરો, વિચાર કરો, એમ કહો છો? આથી તે વધારે વિચાર કેનાક થતો હશે?"

છ-છ માસ સુધી વિચાર કરી, એવી દીર્ઘ વિચારણાને પરિણામે ગોધા પર સ્વારી કરનાર ચોબાજીના જેવા વિશિષ્ટ વિચારકોને આ અનુભવ સપ્રેમ અર્પણ!!

* * *

(૭)

સુખના ખ્યાલી કોડ

સાંભળી બનેલી, નજરે જોયેલી અને પોતાને કાને સા-

ભળેલી વાર્તા છે. એક અતિ ધનાઢ્ય શેઠની પાસે શેરસટ્ટામાં એક કરોડ રૂપિયા થયા હતા. એ બજારમાં ખરીદવા નીકળે તો બજારમાં તે જેની ખરીદી કરે તે જાતના શેરના દરમાં સો સો રૂપિયા વધી જતા, એ વેચવા નીકળે તો તેનો બજાર સારી રીતે બેસી જતો એ શેર બજારનો રાજા હતો. એણે તદ્દન ગરીબાઇમાંથી સટ્ટો કરીને કરોડ ઉપરાંત રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા એ રોલ્સરોઇસ મોટરમાં ફરતા હતા. એમના વપરાશના બંગલાની માગણી વીશ લાખે થતી હતી. એમણે જાતે કહેલી આ વાર્તા છે અને તદ્દન સાચી છે:—

“ભાઇ ! તમે મને **સુખી** કહો છો ? મહિને સો રૂપિયા કમાતો હતો અને દશ રૂપિયાની ખોલીમાં રહી સાંજે મારી પત્ની અને બે પુત્રો સાથે ફરવા જતો હતો અને કોઈ વાર નાટકસિનેમા જોવા જતો હતો ત્યારે જે આનંદ અને સુખ હતાં તેમાંનું અત્યારે કંઈ નથી તે વખતે દરરોજ આઠ કલાક શાંતિથી ઊંઘતો હતો, અત્યારે રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા સુધી મોટા છત્રીપલંગમાં પાસા જમણાંડાબાં બદલુ છું, સ્ત્રીને પ્રદરનો વ્યાધિ છે, છોકરાની સાથે વાત કરવાની ફુરસદ નથી, એટલે એક વંઠી ગયો છે, અને બીજો મરવા વાંકે જીવે છે. ઘરે જઉં ત્યારે શેરની વાતો, રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી દલાલોની અવરજવર અને ઉપરાઉપરી ટેલીફોનો અને રાત્રિમાં શેરની ઉથલપાથલ સાથેની તંદ્રા, લડાઇના ભણકારા અને હરીફ વેપારીની રમતો કોઈ દિવસ સ્ત્રી સાથે જમ્યો નથી કે નિરાંતે વાત પણ કરી નથી. રવિવાર જેવી ચીજ નથી અને સિનેમામાં જવા ફુરસદ નથી પૂજા કરવા પરાણે ચાર મિનિટ બેસું છું ત્યારે શેરની તેજી મંદીના પાસા મનમાં આવે છે અને માળાનો

પારો પટપટ પડી જાય છે કળાની કે પ્રેમની દૃષ્ટિએ જીવન શુષ્ક થઇ ગયુ છે અને આ ઉપાધિમાથી નીકળવાના માર્ગ શોધતા તેમા વધારે વધારે અટવાતો અને ગુચવાતો જઉ છુ બગલાના સુદર બગીચામા ફરવાનો વખત નથી અને આરામખુરસી પર પડવાની ફુરસદ નથી જ્ઞાન વધારવા માટે ઘરમા સારો પુસ્તકસગ્રહ કર્યો છે તેની ચાવી બે વર્ષથી ખોવાઈ ગઇ છે **ડેઈલી** પેપર (દૈનિકપત્ર) થી પ્રાત સ્મરણ થાય છે અને સૂતા સુધી ઘટડીઓ (ફોનની) વાગ્યા કરે છે આનુ નામ જીવનસુખ કહેવાતુ હોય તો તમે જાણો! મારા હૃદયમા શાતિ, વિચાર કે સ્થિરતાનુ નામ નથી!"

આ કબૂલતો મુગ્ધચિત્તે ધ્યાનપૂર્વક સાભળ્યા કરી સુખ ક્યા છે? કોને મળે? ક્યાથી મળે? તે ઉપર ત્યારપછી અનેક વિચારો આવ્યા

* * * *

ભલો મારો ઠઠણપાલ

સને ૧૯૧૮ની વાર્તા છે આજે દશ વર્ષ થયા એક વખત ઓફિસમા બેઠો હતો ત્યા બે મિત્રો આવ્યા બે વચ્ચે નીચેની વાત થઇ, હૃદયમા એ નોધાઇ ગઇ છે એક મિત્ર પાચસોનો માસિક પગારદાર હતો, બીજો કાપડ બજારનો મોટો વેપારી હતો

વેપારી—'ભાઇ હમણા અમારી બજારમા તો ભારે મજા છે દરરોજ બે હજાર કમાઈ સાજે ઘેર આવીએ છીએ'

અમલદાર—'તે કેવી રીતે?'

વેપારી—'દલાલ દુકાને આવી પાચસો ગાસડી વેચી

જાય અને સાથે બે આને નફે વેચવાના સોદામાં સહી લેતો જાય માલ લેવો નહિ, દેવો નહિ અને ખાલી સહી કરવાના હજાર પંદરસો દરરોજ મળે છે. આના લીધા અને આને દીધા !'

અમલદાર.—'ત્યારે તમને એવો વેપાર કોણ કરાવે છે ?'

વેપારી:—'દલાલો ! અરે અત્યારે બજારમાં બે હજાર દલાલો છે વેપારીઓ કરતાં પણ એની સંખ્યા વધારે મોટી છે આ તમારો પગાર તો હું બે મિનિટમા રળાવી શકું. આવો અમારી બજારમાં'

અમલદાર:—'આ મારો ઠંઠણુપાળ સારો છે. અમને લાખ મળવાના નથી અને લખેસરી થવાના નથી તું પણ વિચારીને કરજે !'

વેપારી.—'અરે તમારાથી વેપાર બને જ નહિ ! અને (મને બતાવીને) આ ભાઈ બેઠા બેઠા બે રૂપિયાનો કાગળ લખે છે અને બે રૂપિયાનો વાચે છે–એમાં તે શું વળે ? બાપદાદાનો વેપાર મૂકીને આ કયા રવાડે ચડી ગયા ?'

અમલદાર:—'અમને **અમારી સ્થિતિમાં સુખ** છે, રાત્રે નિરાંતે આઠ કલાક ઊંઘે આવે છે અને ખૂબ કકડીને ભૂખ લાગે છે એટલે આનંદ છે. તું સંભાળજે.'

આનો જવાબ અમલદારને મળ્યો તે લખવા જેવો નથી, એમાં વ્યાપારીનું સાહસ અને અભિમાન, નોકરીઆત વર્ગ પર તુચ્છતા અને વકીલો તરફ ધિક્કાર હતા. પછી તો સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૮માં સરકારે એકસેસ પ્રોફીટ ટેક્ષ નાખ્યો, સુપરટેક્ષ નાખ્યો, દીવાળીએ કાચી સુલેહ (આર્મીસ્ટીસ) જાહેર થઇ અને ચક્કર એવું ફર્યું કે નફાનાં સ્વપ્નાં અલોપ થઇ

ગયા, નુકશાનીનો ક્ષય લાગ્યો, વ્યાપારીનું મગજ નરમ પડી ગયું, અભિમાન ઓસરી ગયા અને અમલની પૂજી હતી તે પણ ખલાસ થઈ ગઈ, તે પેઢી ફનાફાતીઆ થઈ ગઇ, આખરૂ ધૂળધાણી થઈ ગઈ અને આખરે ગાડો થઈ તે વ્યાપારી પૈસાની હાયમા ખલાસ થઇ ગયો પેલા અમલદારનો પગાર હાલ સાતશે ઉપર છે અને બે રૂપિયાનો કાગળ વાચનાર-લખનાર હજુ એમ ને એમ કાગળો લખી વાચી આનદ કરે છે

આવા પ્રકારના જરા ફેરફાર સાથે છેલ્લા દશ વર્ષમા એટલા અનુભવો થયા છે કે એને માટે તો કોઈ પણ વિચારકે પોતાની જાતને કે આજુબાજુના વાતાવરણને જરા જોવા જેવુ છે કે યાદ કરવા જેવુ જ છે આખી જિંદગીમા ન જોવાય તેટલો આવા પ્રકારનો અનુભવ ૧૯૧૪ થી થઈ ગયો છે જરા સ્મૃતિને તેજ કરવાથી અનેક દાખલાઓ પ્રત્યેક વિચારક યાદ કરી શકે એવુ હોવાથી તેવી સખ્યામા વધારો કરવાની આવશ્યક્તા જણાતી નથી

જૈ ધ પ્ર પુ ૪-
પૃ ૩૭૬ } સ ૧૯૮૪

સંત સમાગમની બીજી ઘડી *

(૧૩)

આજે સંત મારે મંદિરે આવી ચઢયા અમે હવેલીના ચોથા માળ ઉપર બેઠા સ્વાગતના પ્રાસ્તાવિક ઉપચારના ચાલુ એક બે પ્રશ્નોત્તરો પછી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાર્તાલાપ થયો.

સંતઃ—'આજે કાંઈ આનંદમાં દેખાઓ છો ?'

મુમુક્ષુઃ—'કાંઇ ખાસ નહિ. સામાન્ય રીતે મજા છે.'

સંતઃ—'આજે સવારે શું વિચાર કર્યો ?'

મુમુક્ષુઃ—'કાંઈ ખાસ વિચાર કર્યો નથી. સામાન્ય નિત્ય કર્મ કર્યું.'

સંતઃ—'ત્યારે કાલે રાત્રે સૂતી વખત કાંઇ નવો અનુભવ કર્યો ?'

મુમુક્ષુઃ—'સૂતી વખત સહજ પરમાત્માના નામનું સ્મરણ કર્યું અને ઊંઘ આવી ગઈ.'

સંતઃ—'કાંઇ ભાસ થયો ? કાંઇ ચિંતા થઇ ? કાંઈ કાંઇ વિચારણાઓ ચાલી ?'

મુમુક્ષુઃ—'કાંઈ ખાસ થયું નથી. સામાન્ય રીતે વિચાર થયા કરે છે તે થયા. કોઇ નવો અનુભવ થયો હોય એવું સ્મરણમાં નથી'

સંતઃ—'ગઈ કાલે લક્ષ્મી કેટલી પ્રાપ્ત કરી ?'

મુમુક્ષુઃ—'કાલે વ્યાપારમાં ઠીક પેદા કર્યું. આપને

* એક મુમુક્ષુની રોજનિશિમાથી તારવેલ.

એવો પ્રશ્ન પૂછતા જોઇ નવાઈ લાગે છે'

સત —'નવાઇ તુરતમા દૂર થશે સૂતી વખત એ બાબત યાદ આવી હતી?'

મુમુક્ષુ —'હા, અને તેથી આનંદ પણ પળમાત્ર થએલો'

સત —'બીજી કાંઈ વિચારણા થઈ હતી?'

મુમુક્ષુ.—'ખાસ કોઇ યાદ નથી આજે આવા સવાલો કેમ પૂછો છો? કાઇ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતોને બદલે અંગત વાત કેમ?'

સત — આજે એમા જ રસ પડતો દેખાય છે મારા પ્રશ્નનો તે જવાબ આપ્યો નથી મારો પ્રશ્ન હતો કે ગઇ કાલે લક્ષ્મી કેટલી પ્રાપ્ત કરી? એનો જવાબ નથી મળ્યો'

મુમુક્ષુ —'જવાબ તો સાહેબ! અપાઇ ગયો આપ કેમ આજે અસ્તવ્યસ્ત બોલો છો?'

સત —'જવાબ નથી મળ્યો તારા જેવા જિજ્ઞાસુ લક્ષ્મીને ઓળખી શક્યા નથી-એમા જ ચમત્કાર લાગે છે જરા વિચાર કરીને જવાબ આપ.'

મુમુક્ષુ —'આપ શુ કહો છો? લક્ષ્મીને હુ ઓળખી શકયો નથી? અરે! સાહેબ! ત્યારે આપનો પ્રશ્ન આત્મિક લક્ષ્મીને અંગે હતો એમ કહોને!'

સત —'પરભાવને ભજનાર એવા આખરે અહીં મૂકી જનારી ચીજોના ઢગલાને, તારા જેવો લક્ષ્મી માને અને મનાવે તો તો નવાઈનો પાર રહે નહિ'

મુમુક્ષુ —'પણ સાહેબ અત્યારે તો એના મંડાણ મંડાયા છે, ચારે તરફ એની વાતો થાય છે, એના પર સાહિત્યો રચાયા-

છે, એને મેળવવાના વલખામાં જગત દોડી રહ્યુ છે. એના તરફ આંખમીંચામણું કેમ થઇ શકે ?'

સંતઃ—સર્વ પ્રપંચોને સમજવાનો યત્ન કરનાર તારા જેવો આ દેહાધ્યાસમાં રાચી રહે અને ચાલુ પ્રવાહમાં અટવાઈ જાય તો પછી આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થાય તેમાં નવાઈ શી ?'

મુમુક્ષુઃ—'મને એ નવાઇમાં પણ એક નવાઇ લાગે છે ?'

સંતઃ—'એટલે તું શું કહેવા માગે છે ?'

મુમુક્ષુઃ—'એટલે એ કે તે વસ્તુને પર, પારકી, અસ્થિર, અલ્પસ્થાયી અને નાશવંત જાણવા છતાં એના પર પ્રેમ થાય છે, એની પ્રાપ્તિમાં આનંદ થાય છે, એના વિચારમાં મોજ આવે છે—એ નવાઈ નહિ ?'

સંતઃ—'એમાં નવાઈ જેવું કશું નથી. દીર્ઘકાળના સંબંધથી એવી વાસના બંધાઈ જાય છે કે **પરભાવ એ સ્વભાવ બની જાય છે.** અને પછી તો કોઈ વાર વ્યક્ત રૂપે અને ઘણી વાર ન સમજાય તેવી રીતે એ અસર જમાવે છે. એ સ્થિતિથી ઉપર અવાય ત્યારે જ ખરો માર્ગ સાંપડે.'

મુમુક્ષુઃ—'અને તેમ ન થાય ત્યાં સુધી ?'

સંતઃ—'બધાં ય ફાંફાં, અંધારામાં ગોથાં ખાવાનાં અને સુકાન વગરના વહાણની દશાએ જીવનકાળ પૂરો કરવાનો.'

મુમુક્ષુઃ—'ત્યારે એ દશા પ્રાપ્ત કરવાનો કાંઇ **માર્ગ બતાવશો ?'**

સંતઃ—'**માર્ગ** બતાવ્યો સાંપડે નહિ, એ તો **અંદરથી સૂઝી આવે** ત્યારે કારગત નીવડે.'

મુમુક્ષુઃ—'પણ ગોથાં ખાનારને અંધારામાં કોઈ હાથ પકડી રસ્તે લઇ આવે તો માર્ગની સૂઝ પડે ને ?'

સત —'અંધારામાથી પ્રકાશમા આવવાના અને પ્રકાશમાથી દૂર દેખાતા માધ્યદ્વીપ નજીક પહોચવાના અનેક માર્ગો છે '

સુમુક્ષુ —'પણ તે બતાવ્યા સિવાય કેમ જડે ? એમા કાઈ ગુપ્ત રાખવા જેવી દુન્યવી વાત છે કે માર્ગદર્શન કરાવતા પણ આટલો સકોચ થાય છે ?'

સત —'એ તો ઊઘાડી વાત છે એમા ગુપ્ત રાખવાની વાત હોઇ શકે જ નહિ માત્ર એ બતાવ્યા આવડે તેવા માર્ગો નથી અદરથી વૃત્તિ જાગશે એટલે **સ્વયોગ્ય માર્ગ** જડી આવશે '

સુમુક્ષુ —'**ઇચ્છા થતા માર્ગ જડશે** જ એવી આપને ખાત્રી છે ?'

સત —'એ ઇચ્છા કરવા પડેલા તૈયાર થયેલી ભૂમિકાશુદ્ધિ ઉપર તેનો આધાર છે '

સુમુક્ષુ —'તો આપ થોડા **રાજમાર્ગોની** તો વાત કરો એ ગીન જિજ્ઞાસા જાગૃત થશે તો પછી માર્ગની શોધ કરી લેવામા આવશે દરમ્યાન એ તરફ પ્રયાણ કેમ કરવુ ? એ તો કહો '

સત —'એનો જવાબ તો મારા શરૂઆતના એક પ્રશ્નમા જ આવી ગયો તને જવાબ મળી ચૂક્યો છે '

સુમુક્ષુ —'મારુ લક્ષ્ય ગયુ નથી આપના ક્યા પ્રશ્નમા એ વાત આવી ગઈ ?'

સત —'લક્ષ્મીપ્રાપ્તિવાળા પ્રશ્નમા '

સુમુક્ષુ —'એમા માર્ગની શોધની વાત કયા આવી ?'

એ તો એક માામુલી પ્રશ્ન હતો. આપ કાંઈક સ્પષ્ટતા કરો.'

સંત:—'જરા વિચાર કરજે, વાર્તામાં જવાબ આવી જશે, તે તું પકડી લેજે. કાલે ક્રોધ કેટલી વાર કર્યો?'

મુમુક્ષુ:—'બરાબર ધ્યાનમાં નથી, પણ અંદરથી ક્રોધ બે-એક વખત થઈ ગયો એમ યાદ આવે છે: એકવખત મારા સિપાઈએ ટેબલ પર કાગળ નહોતા મૂક્યા ત્યારે, અને બીજી વાર સાંજે મોટર વખતસર આવી નહોતી ત્યારે.'

સંત:—'ઠીક યાદ રાખ્યું! માન કેટલા વાર થયું?'

મુમુક્ષુ:—'ગઈ કાલે અભિમાન કર્યું હોય એમ યાદ આવતું નથી.'

સંત:—'બરાબર યાદ કર કાલે કોઈને પત્રો લખ્યા હતા?'

મુમુક્ષુ:—'હાજી, પત્રો તો કાલે ઘણા લખ્યા હતા, પણ તેમાં માન કર્યું નથી. ઊલટું એક મદદ કરનારે વખાણ લખ્યા તેને જણાવ્યું કે હું એવી પ્રશંસાને પાત્ર નથી.'

સંત:—'એમ લખવાનું કારણ શું?'

મુમુક્ષુ:—'કારણ કાંઈ નહિ. હું એમ માનું છું કે મદદ કરવી એ આપણી ફરજ છે. એમાં પ્રશંસા શેની ઘટે?'

સંત:—'તારા પત્રનો જવાબ આવશે એવી તેમાં અપેક્ષા હતી?'

મુમુક્ષુ:—'હાજી! મેં વળતી ટપાલે કેટલાક સવાલનો જવાબ મંગાવ્યો છે.'

સંત:—'તું પ્રશંસાને યોગ્ય નથી એમ તેં લખ્યું તેનો જવાબ મળશે એમ તેં ધાર્યું હતું?'

મુમુક્ષુ:—'ખાસ નહિ, પણ જવાબ તો આવશે.'

સત —'શું આવશે એમ ધારી શકાય?'

સુમુક્ષુ —'એ વધારે પ્રશંસા લખશે.'

ગત —'કદાચ એ તને કુબેર ભંડારી કે કર્ણ દાનેશ્વરી સાથે પણ સરખાવે'

સુમુક્ષુ —'બનવાજોગ છે તેવી ઓછું વધતું પણ લખે.

સત —'કાંઈ પણ જવાબ આવશે એમ તે તે મુદ્દાને અંગે પત્ર લખતી વખતે ધારેલું?'

સુમુક્ષુ —'વ્યવહારમાં આવા જવાબ આવે છે એવો મારો અનુભવ છે'

સત —'ત્યારે સમજ કે તેં લખ્યું કે તું **પ્રશંસાને પાત્ર નથી એજ માન છે'**

સુમુક્ષુ —'અજબ વાત કરો છો! **પ્રશંસાની ના પાડવી** એ તે માન હોય?'

સત —'એમાં ઊંડાણમાં માન છે, માનની લાગણી છે, માનની ઓળખ છે માન નથી કરવું એમ કહેવું એના ગર્ભમાં માન છે, લખાણની શૈલી અથવા બોલવાની રીત ઉપરથી માનની હાજરી તુરત જણાઈ આવે છે'

સુમુક્ષુ —'આપે તો વકીલની માફક ઉલટ તપાસ કરવા માંડી મને ઘણી નવાઈ લાગે છે'

સત —'આવી ઊલટ તપાસ તું તારી જાતની કર'

સુમુક્ષુ —'એટલે આપ શું કહેવા માગો છો?'

સત —'એટલે વાત એટલી જ કે તું તારો ગુરુ અને તારો ચેલો-બન્ને બની જા'

સુમુક્ષુ —'વળી વિલાયતથી યુનિવર્સિટીના ક્યાં ચાલ્યા ગયા? એ તો ન્યાયમંદિરમાંથી ઉપાશ્રયે પહોંચી ગયા!'

સંત:—'તું ભૂલે છે. તારે તારી જાતને ગુરુ ચેલારૂપ માની ઊલટપાલટ તપાસ કરવી પડશે અને તેમ કરીશ ત્યારે પ્રત્યેક મનોવિકાર તારા પર કેટલું સામ્રાજ્ય ભોગવે છે તેની તને ખબર પડશે. એમાં તો અંતરનાં દ્વાર ખોલવાં પડશે.'

મુમુક્ષુ:—'આપ કયા મનોવિકારની વાત કરી રહ્યા છો?'

સંત:—'પ્રત્યેક વિકારની એમાં ક્રોધ, મદ, માયા, અસૂયા, રાગ, દ્વેષ, ક્લેશ, ભય, રતિ, શોક ગમે તે પ્રકારની મનની છાયાને અંગે તારે આંકડા ભરવા પડશે.'

મુમુક્ષુ:—'આંકડા શેમાં ભરવાના?'

સંત:—'આજે ક્રોધ કેટલી વાર થયો? અભિમાન કેટલીવાર થયું? રાગદ્વેષ કેટલી વાર થયા? પરદ્રોહમાં કેટલા તણાયા? પરોપકાર કેટલો કર્યો? ખ્યાતિ માટે કેટલો અને સ્વાત્મસંતોષ માટે કેટલો? નિષ્કામવૃત્તિએ કેટલો અને સકામવૃત્તિએ કેટલો? છાપામાં નામ ન વાંચી નારાજ કેમ થયા? ટીકા વાંચી ભડકી કેમ ઊઠયા? અંતરાત્મા સાથે કેટલી વાર વાતો કરી? એમ જ માયા અને લોભ, પરિગ્રહ અને મોહ, અસૂયા ઇર્ષ્યા ઇત્યાદિ સેંકડો બાબતમાં આંકડા માંડવા પડશે.'

મુમુક્ષુ:—'એમાં લાભ શો?'

સંત:—'ત્યારે સમજાશે કે ધાર્યું હતું કે ક્રોધ એ જ વાર કર્યો તે માન્યતા ખોટી હતી, અભિમાન કર્યું જ નથી એ માન્યતા ખોટી હતી. એવી બીજી અનેક માન્યતાઓ દૂર થઇ જશે, અને અંદર દોડાદોડી ચાલે છે ત્યાં કોઈ અનિર્વચનીય એકતા આવશે.'

મુમુક્ષુ—'અત્યારે એકતા નથી? આપ શું કહેવા માગો છો તે બરાબર સમજાયું નહિ'

સત—'અત્યારે તો કોઈ વાતમાં એકતા નથી મનમાં વિચાર જૂદા ચાલે, વચનવ્યાપાર સ્વાર્થની નજરે થાય અને પ્રવૃત્તિ જૂદા લક્ષ્યને ઉદ્દેશીને થાય, ત્યાં એકતાનો સવાલ જ ક્યાં રહે છે? બાહ્ય દેખાવ, ડોળ, ધમાલ, પ્રશંસાની વૃત્તિ અને દુનિયામાં ડહાપણવાળામાં ખપવાની વૃત્તિની જ્યાં તીવ્રતા હોય, ત્યાં મન, વચન અને કાયાના યોગોની એકતાની વાત પણ કરવી ઘટે નહિ'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે એ એકતા શી રીતે આવે? એનો કોઇ માર્ગ બતાવો'

સત—'એકતા આવવાના માર્ગનું નામ આત્મનિરીક્ષણ છે અંતર આત્મવૃત્તિએ મનને જરા પણ છેતર્યા વગર એકાંત સ્થાનમાં શાંતિપૂર્વક આત્મા સાથે વાતો થાય અને પ્રગતિના શુદ્ધ આશયથી જવાબ લેવાય દેવાય તો ચિર અભ્યાસે એકતાના માર્ગે ચઢાય ખરું'

મુમુક્ષુ—'આ તો ઘણી લાંબી વાત કરી અને તે પણ માર્ગે ચઢવાના સંભવ પૂરતી જ ત્યાર પછી માર્ગ આવે, પછી રસ્તો દેખાય, પછી એ રસ્તે ચલાય અને પછી સાધ્યની દૂરથી કંઈક ઝાંખી થાય એમ જ ને?'

સત—'અરે! સાધ્યની ઝાંખીની વાત ઘણી દૂર રહી એકતાને માર્ગે ચઢાય તો પછી રસ્તા સૂઝી આવશે પણ તું ધારે છે તેમ લાંબી વાત નથી તને હજુ દુનિયાનો મોહ ઘણો છે અને તારે માર્ગ શોધવો છે તારે પ્રથમ તો તારી જાતને પૂછવું જોઇએ કે તારે શું શ્રેય છે અને શું

શ્રેય છે ? એ એમાં તારી એકતા છે ?'

મુમુક્ષુ:—'હાજી, મારું શ્રેય મને ઘણું પ્રિય છે.'

સંત:—'છતાં તું બરાબર વિચારીશ તો તને જણાશે કે તારું શ્રેય ક્યાં છે ? તે તું હજુ યથાસ્થિતપણે સમજ્યો નથી. એટલે ઓછી સમજણે ફાંફાં મારે છે. બોલ, તારું શ્રેય ક્યાં છે ? શેમાં છે ? કેમ છે ? તે વિચારી તેને પ્રેય કર્યું છે કે ચાલુ દુન્યવી ખ્યાલે લેવાઇ જઈ પરભાવમાં શ્રેય માન્યું છે ?'

મુમુક્ષુ:—'સમજ્યો શ્રેય અને પ્રેયનો તફાવત આ રીતે કહો છો. શ્રેય પ્રિય છે એ વાત ખરી, પણ **શ્રેયને જ ઓળખીએ નહિ, તો પછી એકતા ન જ રહી શકે.**'

સંત:—'અને એ જ ધોરણે ત્રણ યોગમાં પણ એકતા આવી નથી.'

મુમુક્ષુ:—'એ પણ બેસે છે, સમજાય છે, પણ છતાં જ્યારે દુનિયામાં જઇએ છીએ એટલે પાછા વાયરે ચઢી જઇએ છીએ અને પછી તો ભાષણો અને સ્તુતિઓ, છાપાંઓ અને વાતોમાં ચાલુ કાંટા ઉપર આવી જવાય છે.'

સંત:—'ત્યારે એ સ્થિતિમાંથી જરા પણ ઊંચા આવવું નહિ અને પ્રગતિની વાતો કરવી એમાં **આત્મવંચના** થાય છે. એ સર્વ પરિસ્થિતિમાંથી બચવાનો રાજમાર્ગ '**આત્મનિરીક્ષણ**' છે.'

મુમુક્ષુ:—'એમ જોઇએ તો તો અમારું લગભગ સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ છે. ત્યારે એમ તો અમારો **આરો કેમ અને ક્યારે** આવે ?'

સત —'સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ તો ન કહેવાય, પણ તારો આદ ઉચ્ચ હોય તો એને લગભગ નિષ્ફળ કહે તો પણ તદ્દન અયોગ્ય નથી બાકી આરો આવવાના રસ્તા તો હજુ દૂર છે આરો તો દૂરબીન માડયે પણ દેખાતો નથી '

મુમુક્ષુ —'આ તો આપત્તિમા આવી પડયા! એમ થાય તો તો અથડાયા જ કરીએ ને?'

સત —'તે એમજ થાય છે અને વધારે ખરાબ તો એ છે કે અથડાવાની વાતને હજુ ઓળખતા પણ નથી સાધારણ નાની બાબતને મોટી માની લઈ, એના ટેકામા આગળ વધી ગયેલ છીએ એમ પ્રાણી પોતાની જાતને મનાવી લે છે, પણ એમ આરો આવે નહિ '

મુમુક્ષુ —' ત્યારે આમા તો કાઇ મુઝવણ દૂર ન થઈ આ તો દૂરના દૂર ચાલ્યા ગયા, પણ કાઈ પત્તો લાગતો નથી '

સત —' એ વિચારણાથી જ પત્તો લાગશે, પણ એમા મથન ઘણુ કરવુ પડશે, ચિતવન ખૂબ કરવુ પડશે, પ્રતીક્ષા ઘણીએ કરવી પડશે, અને કાર્યને છેડે "આરો" આવી જશે. આવશે ત્યારે તો આ ગહો એમ હાથમા આવી જશે અને કૂદકો મારી અદર ચાલ્યા જવાશે પણ પ્રથમ મથન કરવુ પડશે, ખૂબ કરવુ પડશે, ફરી ફરીને કરવુ પડશે '

મુમુક્ષુ —'તો એ મથન કયા? કોનુ? અને કેમ કરવુ?'

સત —'એ મથન તારે, તારામા, તારૂ પોતાનુ અને તને રુચે તેવી રીતે પણ ચાલુ કર્યા કરવાનુ એમાથી તને માર્ગ જડી આવશે.'

મુમુક્ષુ:—'કાંઇક વધારે સ્પષ્ટતા કરો. આ વાત હજી બરાબર જચી નથી, જામી નથી, સમજાણી નથી.'

સંત:—'સાંભળ, પ્રથમ તો શરૂઆતમાં આખા દિવસનાં કાર્યો જોઇ જવાં એટલે સિનેમાની ફીમ (ફીલ્મ) ની પેઠે સવારથી સાંજ સુધી શું શું કર્યું તે વિચારી જવું–દૃષ્ટિપથની આગળ જોઈ જવું.'

મુમુક્ષુ:—'એ ચાવેલું ચાવવામાં માલ શો ? એને બદલે કાંઇ નવું વાંચીએ, લખીએ તો લાભ નહિ ?'

સંત:—'ના, કેટલીક બાબતમાં ચાવેલું ચાવવાથી જ પાચન થાય છે, નહિ તો આફરો ચઢે છે. આખો વખત નવું નવું ખાવામાં પાચન કરવાનો વખત રહેતો નથી અને આધ્યાત્મિક બાબતમાં તો અપચો બહુ નુકસાન કરે છે. એ હેતુએ જ પ્રતિક્રમણને બે વખતનું આવશ્યક કાર્ય ગણવામાં આવ્યું છે.'

મુમુક્ષુ:—'પણ એવી સિનેમાની ફીમ ફરી વાર ચલાવવી એને બદલે નવા અનુભવો કરવા એ સારું નહિ ? એટલો વખત એના એ વિચારો કરીએ તેને બદલે કાંઇ નવું વંચાય લખાય તો પ્રગતિ થાય કે નહિ ?'

સંત:—'વાત એમ છે કે આખા દિવસનો કાર્યક્રમ વિચારતાં ક્યાં ભૂલ થઇ ? ક્યાં ઠોકર ખાધી ? કેમ પાછા પડ્યા ? એવા વિચારો પ્રથમ આવે પછી સ્થૂળ ઉપરથી માનસિક સ્ખલનાઓ તરફ લક્ષ્ય જાય. દંભ, દેખાવ, માયા, આત્મવિગોપન કેટલાં થયાં ? કેમ થયાં ? શા માટે થયાં ? પોતે કોણ ? પોતાનું સ્થાન શું ? અને આ બધું શા માટે ? કોને માટે ? ક્યાં સુધી ? એ વિચારો જરૂર

આનવાના અને એમ થતા થતા અતર મથન થશે, એથી એક અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થશે'

મુમુક્ષુ—'કાઈક વાતની ઝાખી થાય છે ખરી આપે 'અપૂર્વ બળ'ની વાત કરી ત્યારે હવે કાઈક નૂતનતા ભાસે છે આપશ્રી વિગતથી કહેશો ત્યારે સમજાશે'

સત—એ વાત કહેવા સાભળવામા બહુ રસ નથી એનો અનુભવ થશે ત્યારે જ તને ખરો રસ આવશે અત્યારે તને હજુ ઝાખી થાય છે તે માત્ર નવીન વિચાર છે અને તેમા "અપૂર્વ બળ" શબ્દના ઉપયોગથી તને મજા પડી છે, પણ એની ખરી મજા તો અનુભવે જ થશે હુ તને "આત્મનિરીક્ષણ" કરવાનુ કહી રહ્યો છુ એમા મજા જૂદા પ્રકારની છે, તદ્દન અનેરી છે, અત્યારની સ્થિતિએ અકલ્પ્ય છે તારે સ્થૂળથી શરૂઆત કરવી વસ્તુઓ કેટલી ખાધી? કેટલી વાપરી? કયા ગયો? કોની સાથે બોલ્યો? વિગેરે વિચારતા તારા અતરના આશય ઉપર જઈશ, પછી મનોવિકારને ઓળખતો થઈશ, રાગદ્વેષથી કેટલો કેટલો લેવાયો? અભિમાનમા કેટલો તણાયો? ઉપર ઉપરના દેખાવ કરવામા કેટલો લલચાયો? બાહ્ય સ્તુતિ સાભળી કેટલો ગજી થયો? માનભગ થતા કેટલો કહવાયો? સગવડ મળતા કેટલો ફસાયો? અગવડ થતા કેટલો હતાશ થયો? આશાએ કેટલો દોરવાયો? કોને પર માન્યા? કોને પોતાના માન્યા? પોતાના કેવા ફેરવાઈ ગયા? શોકને પ્રસગે કેટલો મુઝાયો? હાસ્ય પ્રસગે કેટલો પરાધીન બન્યો? વિગેરે વિગેરે તને સૂઝતુ જશે અને આવી રીતે તું સ્થૂળમાથી અતરમા જઈશ'

મુમુક્ષુ—'મજાની વાત કરી પડી?'

દરમ્યાન સ્થૂળ ભોગઉપભોગનાં સાધનો વિષે ગણુતરી કર્યા કરજે. એ રીતે ધીમે પગલે પ્રગતિ થતાં વખત તો લાગશે, પણ કષ્ટસાધ્ય દશાના આત્માઓને એ જ માર્ગ સુવિહિત છે પછી તને માર્ગોનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આગળ કરાવીશ.'

સુમુક્ષુ:—'મારી જેવા પ્રાથમિક સ્થિતિમાં રહેલાને હાલ આટલું પણ બસ છે આજે આપે મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી આપ જરૂર અવારનવાર આવી કૃપા કરતા રહેશો.'

સંત:—'કૃપાનો સવાલ છે જ નહિ ઉપચાર તરીકે એ વાત હોય તો તેમાં મને મોજ નથી, અને તું લાભ લે તો એવી વાત કરવી એ તો મારા **જીવનસંદેશ**નો વિભાગ છે. બાકી તેં કહ્યું કે "આટલું બસ છે" એ વાત મને ન ગમી, મહત્ત્વાકાંક્ષીને એટલામાં સંતોષ ન હોય'

સુમુક્ષુ:—'એ તો અત્યાર પૂરતી જ વાત છે. બાકી તો જ્યાં શરૂઆતના વાંધા લાગે ત્યાં અમ જેવા પામરની સાધનતાના ખ્યાલો પણ પામર જ હોય.'

પછી કેટલીક પ્રાસંગિક વાતો થઈ. સંતની આંખોનું તેજ અને અંતરવૃત્તિની ધગશ, એમની મુખમુદ્રાની ભવ્યતા અને ચહેરા પર છવાઈ રહેલી નિર્વિકારતા, એમની વાણીમાં આકર્ષક શક્તિ અને ભાષાનું લાલિત્ય—એ સર્વ એવાં સુંદર હતાં કે એની છાયા એમના પ્રસંગમાં એકાદ વખત આવનારને પણ ભાગ્યે જ પડ્યા વગર રહે: સુમુક્ષુને આજે તો અંતરથી ભાવ થયો કે જ્યારે જ્યારે બની શકે ત્યારે ત્યારે આવા સંત પુરુષોનો સમાગમ થાય તો સારું અને એ વાત તેણે છેલ્લે સંતને કહી પણ દીધી. જવાબમાં મૌનભાવે સંત માર્મિક રીતે ગાલમાં હસ્યા

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૪. અં. ૧ પૃ. ૧૩ } સં. ૧૯૮૪

તપ્ત વાતાવરણમાં અપૂર્વ શાંતિ*

[૧૪]

ગિરનારના મધ્ય શિખર પર આજે હૃદયતાન જાગ્યું હતુ જેઠ માસનો પ્રભાતનો સૂર્ય વાદળામાથી બહાર નીકળવાના પ્રયાસમા નિષ્ફળ થયો અને આખુ શિખર **સખ્ત ધુમસથી વ્યાપી ગયુ** ધુમસ વધારે વધારે ગાઢ થતી ગઈ, લગભગ નિર્ભેદ્ય બની ગઈ અને છેવટે તે એવી આકરી બની ગઈ કે ચારપાચ વાર છેટે મનુષ્ય હોય તેને પણ દેખી શકાય નહિ

ગઈ કાલનો ગ્રીષ્મ ઋતુનો પ્રચડ સૂર્ય અને આજની મીઠી ઠડી વચ્ચે સહજ સરખામણી થઈ જાય બાજુના પર્વતના ઢોળાવમા ધુમસના પડ બાઝયા હતા અને લીલોતરી કે પથ્થર, ચઢાન કે ઉતાર, ખેતર કે નદી સર્વનું દર્શન અત્યારે અસરાઈ ગયુ હતુ, આખા જગતમા સફેદ અધકાર વ્યાપી ગયો લાગતો હતો અને અખડ શાતિના સામ્રાજ્યમા નજીકના મદિરમા વાગતા ઘટના નાદથી જ જગતમા અન્યત્ર પણ જીવન છે એમ જણાતુ હતુ ઉપર નજર જાય તો સખ્ત સફેદ અધકાર જ દેખાય, કોઈ મદિર કે શિખર કે ગિરિનો કોઈ પણ ભાગ નજરે પડે નહિ

પણ આને તો એ કોઈ બાબતનું લક્ષ્ય નહોતુ એ તો માત્ર **અતરની ધૂનમા મસ્તી** ચલાવી રહ્યો હતો જગતનો એ કીડો ગ્રીષ્મકાળની લાબી રજા ભોગવવા ગિરનારને ચરણે આવ્યો હતો, અને ગિરિરાજે એને પોતાના

* એક મુમુક્ષુએ મનોમદિરમા નોધી રાખેલો એક અપૂર્વ અનુભવ.

હૃદય પર સ્થાપ્યો હતો. સૌરાષ્ટ્રની સખ્ત ગરમીને અંતે ગિરનારના મીઠા સુસવાતા વાયરાએ એને મુગ્ધ બનાવી દીધો હતો, અને અત્યારે ચારે તરફની ધુમસની વચ્ચે ઊભો રહીને અગાશીમાં એ વિશાળ પૃથ્વી તરફ આંખો ઉઘાડી જોઈ રહ્યો હતો; પણ એની આંખમાં શૂન્યતા દેખાતી હતી, એની નજરમાં કાંઈ હતું જ નહિ અને એ ધારે તો ધુમસને ભેદીને કાંઈ જોઈ શકાય તેમ પણ નહોતું.

ધીમે પગલે ધુમસને ચીરતો, વગર અવાજે એ આગળ વધ્યો. ઉપર નીચે અને બન્ને બાજુએ ધુમસ હતી એટલે આવા આવરિત વાતાવરણમાં એણે ફરવા જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો અને મંદિર તરફ ચાલ્યો. રૈવતાચળના મધ્ય શિખર પરના મુખ્ય મંદિરમાં **શ્રી નેમિનાથજી** મહારાજની મૂર્તિનું દર્શન કરતાં એને એ રાજયોગીનો બાલ્યકાળ, કૌમાર અને કામદેવવિજયની અત્યંત આકર્ષક કથા યાદ આવી. આખા મંદિરમાં પોતે એકલો હતો, પૂજારી પણ જરૂરી જળ આદિ સામગ્રી લેવા બહાર ગયો હતો અને મંદિરના શાંત દીપકોથી ચારે તરફ જરૂરી પ્રકાશ પડતો હતો અત્યારે કોઈ જાતનાં આભરણ કે માલ્યાદિ પ્રભુશરીર પર નહોતાં અને પ્રભુની **ભવ્ય મૂર્તિ** ઓજસ્વિતાને પૂરી રહી હતી.

લગભગ પચીશ ફીટ દૂર બરાબર મૂર્તિની સામે એ બેઠો. બે મિનિટમાં એના મન પર **સિનેમાની ફિલ્મની** પેઠે દ્વારિકા નગરીનો શસ્ત્રાગાર, નેમિકુમારે વગાડેલ શંખ, કૃષ્ણરાજનો અજંપો, જળક્રીડાની યોજના, વસંતોત્સવ, રૂક્મિણી, જાંબૂવતી, સત્યભામા આદિનાં મૃદુ કટાક્ષો, નેમિનાથનું નિરુત્તર રહેવું, ન નિષેધ

કરાયેલુ હોય તે મમત જણાય એવા અર્ધમત્યનુ લાગુ પાડવુ, રાજીમતી માથે વેવિશાળ, મહાગણ તત્કાળ લગ્નનિર્ણય, નેમિનાથની નીકળેલી જાન, ગોખમા ઊભેલી રાજીમતી, બે સહચરી સખીઓની કટાક્ષમય વાર્તા, રાજીમતીના મલક્ષ્ય ઉત્તર, મૃગના રૂદન, મહોત્સવમા વિઘ્ન, રથનુ પાછુ ફરવુ, નેમિનાથની હૃદયવત્સલતા—આવા અનેક ચિત્રો માત્ર બે મિનિટમા તેના હૃદયચક્ષુ સન્મુખ આવી ગયા "મહસાવનમા એણે રાજુલને દીક્ષા લેતી જોઇ, રહનેમિની અધમ કામદશા પર એ મનમા હસ્યો, રાજીમતીની દઢ મક્કમતાએ એને સ્ત્રીજીવનનુ ઉચ્ચ સ્થાન દાખવ્યુ અને આખરે સર્વનો સતોષ અને મોક્ષ એ જોઇ રહ્યો એમા એને રાજીમતાનો આગ્રહ ઘણો સુદર ભાસ્યો " **મનસ્વી નેમિકુમારે લગ્ન અવસરે આ હાથ ઉપર હાથ ન મૂકયો, તો દીક્ષા અવસરે માથા પર હાથ મૂકાવુ તો જ હુ ખરી** " આ નિર્ણયમા મક્કમતા અને નિર્દોષ મોહ હતા, એનુ એ રહસ્ય વિચારી ગયો " **પોતાની ખાતર આટલા બધા જીવોનો વિનાશ થાય એને બદલે પોતે ખસી જાય** " એ નિર્ણયમા નેમિનાથના આત્મસમર્પણ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગપૂર્વકની વિવેકમય દયા એને બહુ ઊચી કક્ષાના લાગ્યા રહનેમિની નબળાઈમા એને તદ્દન વ્યવહારની સાધારણ વાત લાગી, એવા તુચ્છ વૃત્તિવાળા પ્રાણીઓ એ જ ભવમા મોક્ષે જઇ શકે છે એથી એને મોક્ષપ્રાપ્તિ કાઇક સુસાધ્ય લાગી, રાજુલની મક્કમતાએ એના શિરને ડોલાવ્યુ-

* 'સહેસાવન કહેવાય છે તે હજાર આબા—સહસ્ર આમ્રનુ વન હતુ તેનો અપભ્રંશ શબ્દ છે

ઝુકાવ્યું અને એ બાળબ્રહ્મચારિણી સતીને નમી ગયો. આ વિચારણા લગભગ પાંચેક મિનિટ ચાલી હશે ત્યાં એનાં **મનમાં ગાન** ચાલ્યુ અને તેણે નીચે પ્રમાણે સ્તવના શરૂ કરીઃ—

પરમાતમ પૂરણ કળા,
પૂરણ ગુણ હો રે પૂરણ જન આશ;
પૂરણ દૃષ્ટિ નીહાળીએ,
ચિત્ત ધરીએ હો હમચી અરદાસ.

ધુરંધર યોગી (કપૂરચંદજી [ચિદાનંદજી)એ એજ સ્થાનમાં ગાયેલા આ મસ્ત હૃદયનાં કવનો એ બોલતો જ ગયો, અને બોલતો ગયો તેમ તેમ ઊંડો ઊતરતો ગયો. "**પરમાતમ પૂરણ કળા**" એ શબ્દોમાં કાંઇ અજબ ચમત્કાર લાગ્યો, એટલે વારંવાર એ શબ્દો બોલતો જાય તેમ અંદર વધારે ને વધારે ઊતરતો જાય પરમાત્મા કોણ? ક્યારે થયા? કેમ થયા? એ તેને વિચારવું પડે તેમ નહોતું. **બહિરાત્મ દશા, અંતરાત્મ દશા** અને છેવટ પ્રાપ્ત થતી **પરમાત્મદશા** સંબંધી શાસ્ત્રમાં એ ઘણું વાંચી ગયો હતો. બાહ્યભાવ પરભાવમાં રમણતા એ બહિરાત્મભાવ હતો, એમ પણ એણે વાંચ્યું હતું એ બન્ને દશાથી અતીત પરમાત્મદશાનો અંદરથી અનુભવ થયેલો નહિ, માત્ર પુસ્તક-જ્ઞાન હતું, છતાં એને એ વાત ગમતી હતી અત્યારે તો એને **પરમાતમ** અને **પૂરણકળા** એ શબ્દો પર જ રઢ લાગી હતી અને એ દશામાં થતી સ્થિતિનો વિચાર કરવાને બદલે એ એ શબ્દ પર જ મોહી ગયો, તેના પર વારી ગયો, તેમાં લીન થઈ ગયો.

ગાનની લયમા એ **પરમાતમ પૂરણકળા** એ શબ્દો પચીશ પચાસ વાર બોલ્યો હશે, ત્યા એને અ તરમા રઢ લાગી, અ તરમાથી કાઇ ધ્વનિ થતો હોય એવી એને કલ્પના થઇ અને સસારના સર્વ ભાવો તરફ જાણે પોતાને કાઈક ઉદાસવૃત્તિ હોય અને પોતે જાણે તેનો નિરપેક્ષ કે સાપેક્ષ જોનારો હોય અને **પોતે ઊંચે રહીને એને માત્ર જોઇ રહેતો જ હોય એમ તે થોડો વખત અનુભવવા લાગ્યો.** એ ભ્રમ હતો કે સત્ય અનુભવ હતો તે વિચારવાનો તેને અવકાશ પણ નહોતો અને તે વખતે એવો પ્રસગ પણ નહોતો એને તો દુનિયાની જ જાળ, એની ધમાલ, એનુ આકર્ષકપણુ, એનુ પરિણામે નિ રસપણુ, એની શુષ્કતા અને તેની સાથે જ એના દુ ખો, દર્દો, હાનીઓ, ધમાલો અને અર્થ વગરની દોડાદોડી, આનદ વગરની રસગૃદ્ધિ, દમ વગરના ઓડકારો, પરિણામ વગરના રસસ્રાવો અને અ તર વગરની ઊર્મિઓમા કાઈક વિચિત્રતા, કાઇક નવીનતા, કાઇક ધૃષ્ટતા, કઇક મદતા અને કાઇક દરિદ્રતા દેખાવા લાગ્યા, પણ એને હજુ એકે વાતની સ્પષ્ટતા થતી નહોતી, એકે બાબતનો સ્પષ્ટ વિચાર આવતો નહોતો, માત્ર એને અ દરથી કાઇ પ્રેરણા થતી હતી, પણ તે શુ હતુ તે કાઇ તે સમજી શકતો નહોતો

બહાર સફેદ અ ધકાર વધતો જતો હતો, ઠડક વધતી જતી હતી અને મ દિરની નિરવ શાતિ અભગ ચાલી જતી હતી, એટલે એનો અ તરનાદ વધ્યો, એને કાઇક આત્મ સાક્ષાત્કાર થતો હોય એમ તેને લાગ્યુ, એને અ તરાત્મદશામા અવ્યાબાધ સુખ, અને પરમાત્મદશામા કદી નહી અનુભવેલી

અકથ્ય શાંતિ અને સ્થિરતા જણાયાં; પરંતુ એનો અંતર જાપ ચાલુ જ રહ્યો. એને **પરમાતમ પૂરણકળા** શબ્દમાં જ સવિશેષ ચમત્કાર લાગ્યો, એમાં પદલાલિત્ય ભાસ્યું અને એ શબ્દો બોલતાં જ જાણે કાંઇ અજબ સ્થિતિ અને શાંતિ અંદરથી થતી હોય તેમ તેને જણાયું. એણે તો **પરમાતમ પૂરણ કળા**નો જાપ જ આદર્યો ફરી બે વાર, દશ વાર, પચીસ વાર અનેક વાર એ શબ્દો અંતરના આદેશથી કે પ્રેરણાથી એ બોલી ગયો અને બોલતાં બોલતાં એ જાણે શબ્દમાં જ લયલીન થઇ જતો હોય, એને મન આખી દુનિયા એ શબ્દમાં જ આવી જતી હોય એમ એ ક્ષણભર અનુભવવા લાગ્યો. પણ એ યોગની કંઈ સ્થિતિ હતી, એના મનના ભ્રમ હતા કે વ્યાધિગ્રસ્ત સંસારીજીવનના વમનદશા વખતના સામા ઘસારા હતા એની કાંઇ પણ ચોખવટ એના માનસમાં થઇ નહિ.

એ સમજ્યો કે **પૂરણ કળા** એ શબ્દો અહીં કળાવિધાન—આર્ટ (Art) શબ્દના પર્યાયવાચી નહોતા, પણ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાના અર્થમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે તે દર્શાવનાર હતા. જ્યારે ચંદ્ર પૂર્ણિમાને દિવસે આખો ઊગે છે ત્યારે એ **સોળ કળા પૂર્ણ ચંદ્ર** કહેવાય છે. ચંદ્રના સોળમા ભાગને એક કળા કહેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ કળા સાથે શરદપૂનમનો ચંદ્ર ઊગ્યો હોય ત્યારે તે જે શાન્તિ આપે છે, જે આનંદ ફેલાવે છે, તેનો એણે ગત શરદપૂનમે અનુભવ કર્યો હતો. એવા પૂર્ણ કળાવાળા ચંદ્રની શાન્તિ વખતે જગતમાં જે આનંદ અનુભવાય છે તેની સરખામણી એણે સૌરાષ્ટ્રના ઉનાળાના સૂર્યના તાપ સાથે બે દિવસ પહેલાં જ કરી હતી. અત્યારે ચોતરફ ઘેરાયલી ઠંડી શાન્તિ અને સફેદ અંધકાર

વચ્ચે એના મનમાં પરમાત્મા રૂપી ચંદ્ર સોળ કળા યુક્ત ઊગી એના આંતર જગતને શાન્તિ આપી રહ્યો હતો. પરમાત્મ દશાના ઉચ્ચ આશયોની એની ભવ્ય કલ્પના અત્યારે એને શાંતિ આપી રહી હતી અને એના હૃદયમંદિરમાં **પરમાત્મ પૂરણ કળાનો એક જાતનો અજપાજાપ** ચાલ્યો હતો.

સંસારના અનેક રંગોનો એણે આસ્વાદ કર્યો હતો. એનો ધંધો એવા પ્રકારનો હતો કે એ નિર્લેપ રહી અનેક પ્રકારના સંયોગોમાં માનસિક પરિવર્તનો કેવા થાય છે એનો એ અનુભવ કરી રહ્યો હતો. દુનિયાના અનેક દગા, ફટકા, અસત્ય, અપ્રમાણિકતા, દંભ, આત્મશ્લાઘા, આત્મવંચના અને ધમાધમો કેવા હોય છે, બહારથી ગૃહસ્થ દેખાતા મનુષ્યોના હૃદયો કેવા હોય છે, ઉચ્ચ પ્રમાણિકપણાના આદર્શ નમૂના કેવા હોય છે-વિગેરે બાહ્ય અને અંતરંગના વર્તનોનો અભ્યાસ કરવાના એને ઠીકઠીક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા હતા અને દુનિયામાં એ પાઠો ભજવ્યા વગર સર્વ ભાવો વિભાવો અને ફેરફારો એ જોઇ શક્યો હતો, પણ આજે જે અનુભવ થયો તે કોઇ તદ્દન નવા પ્રકારનો હતો, નવી જાતિનો હતો અને અનેક ઉચ્ચ આશયોથી ભરપૂર હતો.

એને પરમાત્મદશા દૂર લાગી, એ દશા અત્યારે તો એને સેંકડો માઇલ છેટી જણાઇ, પણ ત્યાં જવાના માર્ગો હોઇ શકે છે એમ તેને લાગ્યું. એ પોતે એ માર્ગ તરફ નહોતો એમ એને પાછા ફરતા જણાયું, પણ એ માર્ગનો મીઠો ખ્યાલ એના અંતર પર જરૂર રહી જશે એમ તેને રસાસ્વાદનીનજરે કાંઇક લાગ્યું. ખરૂ, પરંતુ **પરમાત્મદશાએ**

એ પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ યાદ આવ્યો. અપૂર્ણ હોય તો પૂર્ણ-પણાને પામે છે, અને પૂરવા માંડવામાં આવે તો ઘટતું જાય છે, આ વાતથી એને બહુ જોસ આવી ગયું પોતાની અપૂર્ણતાનો એને સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો, પણ એ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ હતો, એ અંતઃમુમુક્ષુ હતો, એને અપૂર્ણ પ્રયત્ન કરે તો પૂર્ણતાને પામે છે એ પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ યાદ આવતાં એને ઘણી શાંતિ થઇ ગઈ, ઘણી ધીરજ આવી ગઈ અને રસ્તાની મુશ્કેલી અને અંદર ઊતરવાની અનેક અગવડો એ વિસરી ગયો એની આંખો નેમિનાથની મૂર્તિ ઉપર સ્થિર થઈ ગઈ અને–

“ ચિત્ત ધરીએ હો હમચી અરદાસ ”

એ પદ માત્ર એ એક જ વાર બોલ્યો અને બોલતાંની સાથે જ એની આંખો પાછી બંધ થઈ ગઈ. એ રૂપસ્થમાંથી રૂપાતીતની ભાવનામાં પડી ગયો, એ મૂર્તમાંથી અમૂર્તમાં લીન થઇ ગયો અને થોડીક ક્ષણ એ અતઃપર્યંત અનનુભૂત સ્થિતિ અનુભવી રહ્યો.

પછી તો બંધ આંખો સાથે એ નેમિનાથમાં લીન થઇ ગયો અને અંદરથી **પરમાતમ પૂરણ** કળાનો જાપ ફરી વાર શરૂ થયો. કેટલોક વખત એ એ સ્થિતિમાં રહ્યો તેનું એને ભાન ન રહ્યું. અંદરથી એ તો પરમાત્મદશાના સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ ખ્યાલ કરવા લાગ્યો એટલો વખત એના મનમંદિરમાંથી એના વ્યવહારની ધમાલો તથા એની માનસિક પ્રવૃત્તિઓ વિગેરે સર્વ ખસી ગયું, એને નવો અનુભવ થયો. પવિત્ર સ્થાન, દુનિયાના ચાલુ પ્રવાહથી ઊંચાઈવાળી જગ્યા, ત્યાંનું પવિત્ર વાતાવરણ, ત્યાં સાધારણ રીતે ન મળતી અજબ

શાતિ અને એવા સચોગોમા એણે જે દશા અનુભવી તે કોઈ અસાધારણ હતી, અપૂર્વ હતી એ પરમાત્મદશાના માર્ગોનો અનુભવ તો એને થયો નહિ, પણ માર્ગો છે અને અતરવાટિકામાથી મળે તેમ છે એટલુ તે જોઇ રહ્યો

પરમાત્મા આવો સુદર માર્ગ પામી ગયા અને પોતે તો હજુ સસારદશામા રઝળતો હતો એ વાતનુ એને ભાન હતુ, પણ અત્યારે તો જાણે પોતે પણ **અતરવાટિકામા** ઊતરી ગયો હોય એમ એણે ધાર્યું ત્યા એને અનેક યોગીઓ અને સત્પુરુષોની હાજરીનો ભાસ થયો ઘણા દુનિયાદારીના માણસો હતા, પણ જેને એ સત્પુરુષ માનતો હતો તેમાના એક બે સિવાય કોઇ તેના જેવામા ત્યા આવ્યા નહિ એને વળી વધારે નવાઈ જેવી વાત તો એ લાગી કે ત્યા એણે બે ચાર **તદ્દન સાદા માણસોને** જોયા એ કોઈ ભણેલા નહિ, સાદુ જીવન જીવનારા, બહુ ઓછુ બોલનારા એવા હતા તે ત્યા અતરવાટિકામા દેખાયા એ કોઇની સાથે વાત કરવા ઇચ્છતો હતો, પણ સર્વ પોતપોતાના કાર્યમા લાગેલા હતા એટલે કોઈની સાથે એને વાત થઈ નહિ એને અતરવાટિકામા સ્વય પ્રકાશ ઘણો ઝગઝળતો છતા આખોને મૂઝવી નાખે તેવો પ્રચડ નહિ પણ શાત દેખાયો દૂરના ભવ્ય દીપકની સ્થિરતા, જ્યોતિ અને શાત તેજ તો એને અજબ લાગ્યા

અદરના પ્રાણીઓના રૂપ તો એની દેવના રૂપની કલ્પનાને વિસરાવે તેવા હતા અને દરેક વધારે રૂપવાન થતા જતા હોય એમ એને લાગતુ હતુ **અતરવાટિકામા** પણ પાણીના સરોવરો, નદીઓ, ફુવારાનો પાર ન હતો ફુવારાનુ જળ અત્યત સુગધયુક્ત હતુ નદીના જળ ધીમી પણ મક્કમ શાતિથી વહી રહ્યા હતા વચ્ચે નાના ને મોટા પર્વતો આવતા

હતા, તેમાં વળી કેટલીક કેડીઓ દેખાતી હતી. એકાદ પર્વતની ઊંચાઇ જોઇ એને ગભરામણ છૂટી, પણ એના શિખરને ઓળંગી જનાર તેજસ્વી પુરુષો પણ તે જ રસ્તાઓ ઉપર દેખાયા. અનેક માર્ગો શેરીઓ અને વળણો પર સંખ્યાબંધ કાંતિમાન પ્રાણીઓની હારની હાર જોઇ એને બહુ આનંદ થયો ત્યાં એણે કોઈ બગાસાં ખાનાર કે ઊંઘનારને જોયો જ નહિ, કોઇ પ્રમાદી કે પરાધીન દેખાયો નહિ, કોઇ લાલચુ કે દંભી જણાયો નહિ એને મનુષ્યસ્વભાવનો એવો સારો અભ્યાસ થઇ ગયો હતો કે એ મુખ પરથી દંભી કે દગાવાળાને લાલચુ કે લોભીને પારખી શકતો હતો. એ તો જેમ જેમ જોતો જાય તેમ તેમ એને વધારે શાંતિ થતી જાય.

આંખ ઊઘાડી સામે શિવાદેવીના પુત્રને જોયા, એની કાયામાં રહેલ આત્માને એણે અનુભવ્યો, એને મહા પ્રયાસથી થયેલ એનો આત્મવિકાસ દેખાયો અને એને એ માર્ગે આગળ વધવાની હોંશ થઇ આવી આ કોઇ **અપૂર્વ અનુભવ** છે એમ એને લાગ્યું, પણ ખરેખરી રીતે એ શું છે એ તેના લક્ષ્યમાં આવ્યું નહિ

આવી શાન્તિમાં એણે લગભગ અરધો કલાક પસાર કર્યો હશે એટલામાં એની શાન્તિ પૂરી થઈ ગઇ. મંદિરમાં કેટલાક યાત્રાળુ આવી પહોંચ્યા અને પૂજારી પણ આવી ચાલુ ધોરણે ઘીની ઊછામણી બોલવા લાગ્યો. એ ત્યાંથી ઊઠીને બાજુની ભમતીમાં અમીઝરા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ સામે બેઠો, ત્યાં વળી વિશિષ્ટ અનુભવ થયો, તે તેણે નોંધી રાખ્યો હશે તો કોઇ વાર તેની નોંધપોથીમાંથી તારવી રજૂ કરવાની તક લેવામાં આવશે.

જૈ. ધ. પ્ર. પુ ૪૪ અંક. ૨ પૃ. ૪૪ } સં. ૧૯૮૪

ઘાંચીના બળદ

[૧૫]

ગમે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તે સર્વ પ્રગતિસાધક જ છે એમ માની લેવાની ભૂલ કરવા જેવુ નથી ઘણી વાર એવુ ધારી લેવામા આવે છે કે બાહ્ય દૃષ્ટિએ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે એટલે સાધ્યપ્રાપ્તિ તરફ જરૂર વધારો થયો આ ભૂલ શા કારણોથી થાય છે તેના તત્ત્વજ્ઞાનમા ઊતરવા જેવુ છે એક સૂત્ર એવુ છે કે –

या या क्रिया सा सा फलवती ।

જે જે ક્રિયા કરવામા આવે તે તે ફળવાળી હોય છે કોઈ પણ ક્રિયા વધ્ય નથી ક્રિયાનું ફળ જરૂર મળે છે આ વાત તદ્દન સાચી છે ક્રિયાનું ફળ જરૂર મળે છે, **પણ ફળ મળે છે એટલે પ્રગતિ થાય છે એમ ધારી લેવામા આવે છે ત્યા ભૂલ થઈ જાય છે**

સર્વ પ્રકારની હીલચાલ પ્રગતિસાધક નથી હોતી **કેટલીક ક્રિયામા** ઉપર ઉપરની નજરે ગતિ દેખાય છે, છતા તેમા સાધ્ય (ધ્રુવ) તરફ લક્ષ્ય ન હોય તો આગળ ગતિ થવાને બદલે **પાછળ ગતિ પણ થાય** છે આપણે મુબઈથી અમદાવાદ જવા નીકળ્યા અને જી આઈ પી. રેલ્વેમા ભુસાવળને રસ્તે આગળ વધીએ તો આપણી પ્રત્યેક ગતિમા આપણને પ્રગતિ લાગે, આપણે એમ માની લઈએ કે આપણે અમદાવાદની નજીક નજીક પહોચતા જઈએ છીએ, છતા પ્રત્યેક ગતિના વધારામા વસ્તુત આપણે અમદાવાદથી દૂર ને દૂર જતા હોઈએ આ પ્રકારની

ગફલતી થાય તેમાં આપણું સાધ્યપ્રાપ્તિના માર્ગનું અજ્ઞાન અને એ અજ્ઞાનને સુધારી લેવાની આપણી બેદરકારી કારણભૂત છે.

એ ઉપરાંત **કેટલીક વાર આપણે વર્તુળમાં ફરતાં હોઇએ છીએ** અને માનીએ છીએ કે આપણે આગળ વધીએ છીએ આંખે પાટા ચઢાવેલ "**ઘાંચીનો બળદ**" આખો દિવસ–સવારથી સાંજ સુધી ચાલ્યા કરે છે, છતાં સાંજે એ ઘેરનો ઘેર જ હોય છે. દશબાર માઇલની સફર કરવા છતાં એ એક ડગલું પણ આગળ વધતો નથી આ ગોળ ચક્કર ગતિ વર્તુળાકારે થયા કરે છે, તેના **કારણમાં માર્ગદર્શનનો અભાવ** અને **આંખ ઉપર ચઢાવેલ અંધી** છે.

ત્યારે સર્વ ક્રિયાને ફળવાળી કહેવામાં આવી, છતાં સર્વ ગતિ કાંઈ પ્રગતિનું માપ કરાવનારી હોઈ શકતી નથી અને કેટલીક વાર તો પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્‌ગતિ કરાવનાર હોય છે, અને કેટલીક વાર હોય ત્યાં ને ત્યાં રાખનાર હોય છે, એ બે વાતો વચ્ચે તો દેખાતો વિરોધ લાગે છે. એ પર બહુ વિચારણા કરતાં નીચે પ્રમાણે ઘાટ બેસે છે

સર્વ ક્રિયાનું ફળ બેસે છે એનો અર્થ એમ સમજવો યુક્ત જણાય છે એ **કાંઈક ફળ** તો જરૂર બેસે છે, પણ ધારેલ ફળ મળે છે એમ ધારવાનું નથી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટથી એક મણનો બોજો ઉપાડી જનાર મજૂરને ગ્રાંટરોડ પહોંચતાં કદાચ એક પાઈ મજૂરીની આપવામાં આવે તો તેને ફળ તો મળ્યું કહેવાય પણ મજૂરીના પ્રમાણમાં કાંઇ મળ્યું નહિ, એટલે સર્વ ક્રિયા ફળવતી છે એ સૂત્ર વાંધા-

પડતુ લાગતુ નથી, પણ જો એ ઉપરથી એમ ધારનામા આવે કે સર્વ ક્રિયા ઇષ્ટ ફળ જરૂર જ આપે છે તો તે નિદાન સર્વથા પ્રાસભ્ય નથી ક્રિયાનુ ફળ જરૂર **મળે છે. પણ તે સર્વદા ધારેલ ફળ આપે છે એમ ધારવાનુ નથી**

એ જ નિયમ ગતિને પણ લાગુ પડે છે **ગતિ સર્વ પ્રકારની સાધ્ય તરફ લઈ જનાર જ હોય છે એમ ધારવાનુ નથી** કેટલીક વાર ગતિ પાછી હઠાડનારી પણ હોય છે અને કોઇ વાર તે વર્તુળાકારે હોઇ, ચક્રભ્રમણમા નાખનારી હોઈ, જરાપણ આગળ વધારનારી હોતી નથી

આ પ્રમાણે હોય તો આપણે પણ ગૂચવણ ભરેલી સ્થિતિમા આવી જઇએ એમ કેટલીક વાર લાગી આવે છે કેટલાક જીવો **ક્રિયા અનુષ્ઠાનમા સર્વસ્વ** માની લઈ આખો વખત પોતાને રુચે તેવી ક્રિયા કરે છે, કોઇ દ્રવ્ય પૂજામા તો કોઇ પડિલેહણમા, કોઇ પૌષધમા તો કોઈ મહોત્સવમા, કોઇ યાત્રાપ્રસગોમા તો કોઈ સ્વામીવાત્સલ્યમા ઇતિકર્તવ્યતા માની બેસે છે આ **સર્વ ક્રિયાઓ યોગ્ય છે,** યોગ્ય માર્ગે લઇ જનારી છે અને પુષ્ટ સાધનથી ભરેલી છે, પણ તે સાધ્યપ્રાપ્તિરૂપ ફળ જરૂર જ આપનારી છે એમ જો સર્વ ક્રિયા કરનાર ધારી લે તો કેટલીક વાર એ છેતરાઇ જાય છે, આવુ સાધારણ રીતે ન ધારેલુ પરિણામ શા માટે આવે છે તેના ઊડા રહસ્યમા ઊતરવાની ખાસ જરૂર છે

આપણે કેટલાએ ક્રિયારુચિ પ્રાણીઓ જોઇએ છીએ, જેઓ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી એકસરખી ક્રિયા આજન્મભર કરતા

દેખાય છે. તમે એવા પ્રાણીઓને પંદર વર્ષની વયના જોયા હોય, તે વખતે જે પ્રેમથી તેઓ દેરાસરમાં જઇ ધૂપ કરતા હતા અને જે દુહા કે પૂજા બોલતા હતા, તેજ દુહા કે તે જ પૂજા તે જ ધાટીમાં પીસ્તાલીશ વર્ષની વયે પણ બોલતા અને તે જ પ્રકારે–આકારે ધૂપ કરતા જોશો આ તેમની શ્રદ્ધા ખરેખર પશંસાપાત્ર છે અને તેઓ તેમ કરે તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. ઘણાએ જીવોનો **વિકાસક્રમ** એટલો **ધીમો** હોય છે કે એવા પ્રાણીઓ પાંચ પચીશ ભવ સુધી વિકાસક્રમના **એક જ પગથિયા પર** ટકી રહે છે; એમને એક પગલું આગળ ભરવા પહેલાં ઘણા મંથનમાંથી પસાર થવું પડે છે અને તેઓ વધે છે પણ ઘણે ધીમે પગલે, ધીમી ગતિએ અહીં જે સ્ખલના થાય છે તે **સાધનધર્મમાં સાધ્યના આરોપણથી** થાય છે. એવા પ્રાણીના વિકાસ માટે, એના વિકાસમાં બની શકતી શીઘ્રતા લાવવા માટે, એને સમજાવવું ઘટે કે, "ભાઇ, તમે જે કરી રહ્યા છો તે તો માત્ર સાધનરૂપ જ છે, એ સાધનને સાધ્ય માની, એના આચરણમાં તમે ઇતિકર્તવ્યતા ન માનો એ દ્રવ્યક્રિયા તો નિમિત્ત માત્ર જ છે, એના ઉપર પ્રેમ રાખવો એમાં વાંધો નથી, પણ એમ **એકડા કયાં સુધી ઘુંટયા કરશો ?** જ્યારે તમને લાગે કે એકડા આવડયા, એટલે તમે આંક શીખવા લાગો છો, કક્કો બારાક્ષરી શીખી પુસ્તકો વાંચવા લાગો છો, તે તમારી વ્યવહારપદ્ધતિ અહીં પણ લગાવો અને આખી જિંદગી એકડા ઘુંટવામાં કાઢો નહિ.

ઉપરની હકીકત સ્પષ્ટ કરતાં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે જે મધ્યમ પ્રવાહના કષ્ટસાધ્ય વર્ગના પ્રાણીને

ઉદ્દેશીને ઉપરની વાત કરવામા આવે તેને સદર હકીકત એવા સાગ આકારમા સુરૂચિ ઉત્પન્ન કરે તેવી રીતે કરવી જોઇએ કે એને પરિણામે એ જે કાઇ સહજ પ્રગતિ કરી રહ્યા હોય, કેટલોક વખત બાહ્ય ક્રિયામા કાઢી કાઈ નહિ તો તેટલો વખત વચન કાયાના યોગોને યોગ્ય રીતે પ્રવર્તાવી રહ્યા હોય અથવા છેવટે પાપક્રિયાથી દૂર રહેવા જેટલો અભાવવાચી લાભ (Negative advantage) મેળવી રહ્યા હોય, તેનાથી પણ એ વચિત થઈ ન જાય, કારણ એક વાત લક્ષ્યમા રાખવા જેવી છે કે **એટલી માર્ગપ્રાપ્તિ પણ ઘણા પ્રાણીને મુશ્કેલ છે** એ સબધમા વિશિષ્ટ શાસ્ત્રદષ્ટાઓ શુ કહે છે? તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ વિચારીએ અને પછી આ મુદ્દાને તત્ત્વદષ્ટિએ સમજીએ

પ્રથમ તો પ્રાણીને **ધર્મનો યોગ** થવો જ મુશ્કેલ છે એ યોગ થાય એટલે એનામા **ધર્મસન્મુખ વૃત્તિ** થાય છે એને **યોગાવચકપણુ** કહેવામા આવે છે અને એ પણ પ્રાણી ઓઘદશામાથી યોગદશામા આવે ત્યારે મળે છે યોગ થયા પછી **એની પ્રક્રિયા** થવી મુશ્કેલ છે, યોગ થયો એટલે કાઈ ગરી જવાનુ નથી આ પ્રક્રિયા થાય તેને **ક્રિયાઅવચકપણુ** કહેવામા આવે છે અનુષ્ઠાનોને અગે આ બન્ને પ્રકારના અવચક યોગ પ્રાપ્ત થાય તે તેટલા પૂરતી પ્રગતિ બતાવે છે, તેટલે અશે પ્રાણીની પ્રગતિ થઈ ગણાય. પણ એ બન્ને અવચક યોગો એકલા માત્ર છ એ એમના ઘુટાયા કરે એમા કાઈ ફળપ્રાપ્તિ-કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી એને માટે વિશેષ અભ્યાસ, અવલોકન અને સમજણની જરૂર પડે છે એ **ફલાવચક યોગની** જ્યારે બરા

દીધા પરિણામે મુંબઈ તથા ગુજરાતના કાર્યકર્તાઓને સસ્તા ભાવે અનાજની દુકાનો ઠામ ઠામ ખોલવી પડી સસ્તા ભાવે એટલે માત્ર પડતર ભાવે આવા વ્યાપારીઓ કોઇ ફંડ થાય તો તેમાં બશે ત્રણશે રૂપિયા ભરી સસ્તા ભાવે અનાજની દુકાન ઊઘાડવાનાં કાર્યને મદદ કરે છે અને તે જ દુકાનની પડખે પોતાની દુકાન રાખી ત્યાં પંચોતેર ટકા વ્યાજે ગરીબ વર્ગને નાણું ધીરી તે જ પૈસાથી અનાજ ખરીદવામાં મદદ કરે છે. 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા'ના ખબરપત્રી એવા અનેક પ્રકારનાં બનાવો પર ટકોર કરતાં કહે છે કે "આવા શ્રીકીન માણસો ફંડમાં બશેં ત્રણશેં રૂપિયા ભરી પોતાના પ્રભુ પ્રત્યેની ફરજ પૂરી થયેલી માને છે. એ એમ ગણે છે કે જ્યારે **જવાબ** દેવાનો વખત આવશે ત્યારે આ બશેં ત્રણશેં-ની રકમ પોતાનો બચાવ કરી લેશે, બાકી જળપીડિત લોકો તરફ એનું વર્તન જુઓ તો એ પ્રચલિત ભયંકર પરિસ્થિતિનો જેટલો લાભ લેવાય તેટલો લેશે, એને દશગણા દામ લેવામાં સંકોચ થશે નહિ, એને એકના ચાર લખાવતાં જરા પણ ખોટું લાગશે નહિ, એને રીબાતા લોકોનાં ઢોરઢાંખર બસોના હોય તેને પચીશ રૂપિયામાં પડાવી લેવામાં કાંઇ અન્યાય જણાશે નહિ."

આ વાત તો એના શબ્દોમાં એણે લખી છે અને તે **જૈન** ધર્મ પાળનાર માટે લખી છે; પણ આપણે એને આપણા ભાઇઓના સંબંધમાં બરાબર સમજી શકીએ. આપણી મનોદશા એવી થઇ ગઇ છે કે આપણે આખો દિવસ ગમે તે પ્રકારના વ્યવસાય કરીએ, સાચાં ખોટાં કરીએ અને **પછી** સાંજે **આલોચના** કરીએ તો **બસ** થઇ જશે એમ

કેટલાક માની લે છે આ વ્યાપાર વાચાના બળદનો છે, આ ધધો પ્રગતિરોધક છે, આ માર્ગ આગળ વધવાના અડચણ કરનાર છે આ મનોદશા જેને વિવેક હોય તેની ન હોય, જેને શ્રુતની લહેર આવતી હોય તેને અકલ્પ્ય હોય અને જે પોતાને માટે સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકતો હોય તેને અશક્ય હોય. હાલ તો આપણે માટે આપણે વિચાર જ કરતા નથી, કરતા શીખ્યા નથી, એટલે ઉપરઉપરની થોડી શિષ્ટ ક્રિયાઓના મવ્યવહારમા કૃતકૃત્યતા માની બેઠા છીએ અને એને અને આપણા બીજા વ્યવહારોને જાણે સબધ જ ન હોય, તેમ તેમને સ્પર્શ પણ થવા દેતા નથી એ ધધો શ્રુતને ન પાલવે

એમ માનવાનુ કારણ એ છે કે અત્યારના ક્રિયારુચિ જીવો એટલી ક્રિયામા જ મપૂર્ણતા માની બેઠા છે, એ અન્યના ધર્મિષ્ઠપણાની તુલના પણ એ જ દૃષ્ટિએ અને એ જ તુલાએ કરે છે અમુક પ્રકારની ક્રિયા કે જેમા તેઓ રસ લેતા હોય તેવી થોડી બાહ્ય ક્રિયા કરનાર અને સહજ ત્યાગ કરનાર કે રાત્રે ન ખાનારને જ તેઓ ધર્મસન્મુખ માને છે જેઓ જેટલે અંગે ત્યાગ કરે છે તેટલે અંગે તેઓ ધન્ય છે, પણ એમા ભૂલ મપૂર્ણતા માનવામા થાય છે એમને પ્રિય હોય તેવી ક્રિયા કે એવા પ્રકારનો ત્યાગ ન દેખાય ત્યા ધર્મનો અભાવ માનવો એ જેટલુ ભૂલભરેલુ છે તેટલુ જ બાહ્ય વર્તન કે ક્રિયા ઉપર પૂર્ણ ધર્મના આરોપ માનવો તે પણ ભૂલભરેલુ છે કે દયા જૈન ધર્મની નહોતી અને ન

હોવી જોઇએ. બને તેટલા ત્યાગની સૂચના કરવી, પણ **યોગના અસંખ્ય માર્ગો** હોઇ, કોઇ અન્ય રીતે પોતાની પ્રગતિ સાધતો હોય તો તેને માટે તે માર્ગ પણ ઇષ્ટ હોઈ શકે, એટલી વિચારની વિશાળતા રાખવાની જરૂર છે.

સર્વથી વધારે અગત્યની વાત **આંખો બંધ** રાખવાની છે. જ્યાં સુધી પ્રાણીના વિવેકચક્ષુ ખૂલે નહિ, એ સ્વ અને પરનું વિવેચન કરી શકે નહિ, એ બાહ્ય આડંબર અને ધમાલમાં ધર્મ માનતો અટકે નહિ, એની અંતરદશા જાગૃત થાય નહિ, એની પરિણતિમાં વિવેકપૂર્વક નિર્મળતા થાય નહિ, ત્યાં સુધી એ આખો દિવસ દોડે, હરે ફરે કે ક્રિયાની ધમાલ કરે, એ સર્વમાં એણે ખ્યાલમાં રાખવાની જરૂર છે કે દિવસને અંતે એ માઇલો સુધી ચાલે તો પણ ઘેરનો ઘેર છે.

આ ચક્રભ્રમણ ગતિ માટે અનેક જગ્યાએ શાસ્ત્રકારે બહુ વાતો કરી છે. એ બધી વાતનો સાર "વિવેકજ્ઞાન" શબ્દમાં આવી જાય છે. જ્યારે પ્રત્યેક કાર્યની પોતાની ઉપર ખરી અસર શી થાય છે ? પોતાની પ્રગતિને અંગે એ કાર્ય શો ભાગ ભજવે છે ? અને એ કાર્ય સમાન કક્ષાએ અંગત કેટલો લાભ કરે છે ? એ પ્રાણી પોતે સમજે, ત્યારે તેની ચક્રભ્રમણ ગતિ અટકે. ખોટી ધમાલ કરતાં આ વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની વધારે આવશ્યકતા છે, વિવેક વગરની દોડાદોડ નકામી છે અને ઘણી વાર પાછી હઠાવનારી પણ થઇ જાય છે, તે વાત તે બરાબર સમજે.

એનો એક દાખલો વિચારવા જેવો છે એક શેઠ હતા. એમણે શ્રી સિદ્ધાચળનો સંઘ કાઢયો હતો. ખર્ચ પણ સારો

ક્યોં હતો એમની સાથે વાત કરતા એ સઘની વાત કરે ત્યારે એવા શબ્દોમા વાત કરતા કે-'ભરત ચક્રવર્તી પછી જો કોઇએ બગ સઘ કાઢયો હોય તો તે તેમણે જ' બીજા આવા શબ્દોમા પ્રશસા કરે તો વાધો નહિ, તેમને અનુમોદનાનો લાભ પણ થાય, પણ એ શેઠશ્રીને તો મિથ્યાભિમાન સિવાય કાઈ પ્રાપ્ત થાય તેમ નહોતુ આવી રીતે વિવેક વગર મોટો ખર્ચ થાય તેમા "વેગના ઘેર" ની દશા થાય છે અને પોતાના આત્માને પૂછવામા આવે તો આવી દશા કોની નહિ થઇ જતી હોય તે વિચારવા યોગ્ય છે

વાત એ છે કે બરાબર વિવેકપૂર્વક વિચારણા કરવાની શક્તિ આવે તો આ તેલી બળદની દશા થતી અટકે, પછી એને અપૂર્વ લાભ મળ્યાનો આહ્લાદ જરૂર થાય અને એની વાતમા વિવેક અને અતરમા નમ્રતા જરૂર આવી જાય, એ ખોટી સભ્યતા બતાવી પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરે, એ સમજે કે એવી રીતે રીતે નામ રહેતા નથી અને નામ કોઈના રહ્યા નથી ચક્રવર્તી છખડ સાધી ઋષભકૂટ ઉપર કાકિણી રત્નથી નામ લખે છે ત્યારે તેને પણ એક નામ ભુસાડી પોતાનુ લખવુ પડે છે આ વિચારણા કોને આવે ? ક્યારે આવે ?

આપણે ચારે તરફ શુ જોઇએ છીએ ? પાચસો રૂપિયા આપના હોય તો આરસની તખ્તી અને બોર્ડ પર નામ જોઇએ અને પચાસ રૂપિયા પુસ્તકપ્રકાશન માટે આપ્યા હોય તો મુખપૃષ્ઠ પર મોટા અક્ષરે નામ જોઇએ. આ સર્વ તેલી બળદનો જ વ્યાપાર છે, અધૂરા શિક્ષણનું

અને વસ્તુસ્થિતિના અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. એક ઉપવાસ કર્યો હોય તો દશ જણાને કહેવાય કે આજે તો મારે ઉપવાસ છે, ત્યારે અંદર શાન્તિ થાય અને એક મેળાવડામાં સહજ ભાષણ કર્યું હોય, કે હાજરી આપી હોય, તો બીજે દિવસે પ્રભાતમાં દૈનિક પત્રમાં પોતાનું નામ આવ્યું છે કે નહિ એ જોવા જીવ તલપાપડ થઇ રહે તો ત્યાં આત્મિક પ્રગતિ કેવી રીતે થાય ? એ દશા જૈન હૃદયની હોય નહિ ! એ દશા પ્રગતિમાન આત્માની સંભવે નહિ ! એ દશા ખરા મુમુક્ષુને ઘટે નહિ !

વિશિષ્ટ પદ આરોહણની ભાવના થઈ હોય, એને માટે અંદરથી તાલાવેલી લાગેલી હોય, તો આ બાહ્ય ભાવ તજવો ઘટે છે, એને દૂર કરવો ઘટે છે, એની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે છે. આટઆટલા પ્રયત્નો થાય, ત્યાગ થાય, ધમાલ થાય, દોડાદોડી થાય, વખતનો વ્યય થાય અને પૈસાનો ઉપયોગ થાય છતાં **"ક્યાં ગયા'તા કે ક્યાંઈ નહિ, (ત્યાંના ત્યાં)"** એવી દશા થાય એ તે ડહાપણનો માર્ગ હોય ? એ તે શ્રેયસ્‌ની ઇચ્છાવાળાની વર્તના હોય, એ તે ચક્રભ્રમણનો છેડો લાવવાના સાચા પ્રયત્નશીલની અંતરદશા હોય ? એનાં તો મનોરાજ્યો જ જુદાં હોય, એની અંતરની અભિલાષા જ અનેરી હોય, એની ચારુતા અને ધન્યમન્યતા જ અલગ હોય, એને સંતોષ પરપ્રશંસામાં ન હોય, સ્વાત્મસંતોષમાં જ એનો નિર્મળ આનંદ હોય, એની રટના લોકૈષણામાં ન હોય, એને અંદરથી બહુ સારુ કર્યું એવો ધ્વનિ ઊઠે એના શ્રવણમાં જ દૃઢ પ્રેમ પ્રીતિ હોય એ દશા માત્ર વિવેકજ્ઞાનથી પ્રાપ્તવ્ય છે, અંતરસન્મુખવૃત્તિને આધીન

છે અને બાહ્ય ભાવના વિમ્મગ્ણ અથવા અનાપેક્ષપણુમા છે એ ન થાય ત્યા સુવી સર્વ ગતિ એ પ્રગતિસૂચક ન સમજવી કેટલીક વાર એમા પશ્ચાત્ ગતિ હોય છે, કેટલીક વાર ગતિનો ભ્રમ માત્ર જ હોય છે વિનેદનાનની પ્રાપ્તિમાં ક્રિયાયોગનુ સાફલ્ય છે અને એ સમજવાના પ્રયત્નમા સાધનધર્મનુ સ્થાન સમજવાનુ બનવા યોગ્ય છે

આ હકીકત જ્યારે સમજાય ત્યારે **ફેલાવ ચક્રપણુ** પ્રાપ્ત થાય છે ત્યા સુધી સર્વ પ્રયત્ન માત્ર છે અને કેટલીક વાર ખાલી અડવડીઆ અથવા ફાફા છે એ જેમ જલ્દી સમજાય તેમ આનદ છે, રસ્તામગ્ની પ્રગતિ અને જીવનયાત્રાની સફળતા છે ગમે તેમ કરીને સમજી, વિચારી આ ઘાચીના બેલની સ્થિતિમાથી દૂર નીકળી જવા જેવુ છે અને તેમ થતા અર્ધદગ્ધ વર્તમાન સમાજની ટીકા શ્રવણ કરવાની અગવડ થાય તો તે સહન કરવાની શક્તિ પણ સાથે જ કેળવવાની જરૂર છે નિરતર એકડા ઘુટવાની દશામા રહેવા જેવુ નથી, પણ વર્ગમૂળ અને ઘનમૂળના ઊચા અકગણિત કે બીજગણિતના દાખલા આવડે નહિ અને ત્યા સુધીનો ફૂદકો મારતા એકડા ઘુટતા પણ અટકી જવાય નહિ–આ બન્ને સ્થિતિ વિચારી સમજણ પ્રાપ્ત કરી **રસ્તો કરવા** યોગ્ય છે, પણ ઘાચીના બળદની સ્થિતિમા ગરી જવા જેવુ તો જરા પણ નથી આ ભાવમા કાઈ ન સમજાય તેવુ લાગે તો આતર આત્મદશા સમજનાર પાસે આ સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવા માટે જવા જેવુ છે અહી સર્વ મળી શકે તેમ છે, માત્ર "ખોજી હોય સો પાવે" આ વિચારણા પ્રાપ્ત થવી એ પણ દુષ્કર છે અને ચક્રભ્રમણમાથી નીકળી સાધ્ય તરફ અ-

બાધિત પ્રયાણ કરવું એ પણ મુશ્કેલ છે, છતાં એ જે છે તે છે, અને છે તે સમજવા જેવું છે. આવો અવસર વારંવાર મળવાનો નથી, એ નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવું અને રાખીને આગળ વધવું. ઘાંચીનાં બળદને લક્ષ્યમાં રાખવો અને નિરંતર જે અશ્વની સીધી ગતિ સાધ્ય તરફ થતી હોય તેને પણ લક્ષ્યમાં રાખવો; તેમજ આવડત, અનુકૂળતા અને મુમુક્ષુતાને અનુસારે બેમાંથી એક ગતિ પકડી લેવી.

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૪ પૃ ૭૯ } સં. ૧૯૮૪

પાણી વલોવ્યુ

[૧૬]

આવુ શિર્ષક (મથાળુ) વાચી આશ્ચર્ય થશે દુનિયામા છાશ વલોવાતી જાણી છે, છાશ વલોવનારને જોયા છે અને છાશમાથી માખણુ તરી આવતુ એને પરિણામે જોયુ છે, પરન્તુ કદી પાણી તે વલોવાતુ હશે ? કોઇ પાણી વલોવતુ હશે ? અને કલાકો સુધી પાણી વલોવે તો તેથી વળે પણ શુ ?

અહીં જરા ચોખવટ કરીએ. વલોવવુ એ ગુજરાતી ભાષાનો શુદ્ધ પ્રયોગ છે એનો અર્થ તેમા કોઇ ચીજ નાખી હલાવવુ એમ થાય છે દહીની છાસ કરી, એક મોટી દેગડી કે ગોળીમા ભરી, ઉપરથી તેનુ મોઢુ બધ કરી, અદર લાકડાનો દડ નાખી, તેને દોરડાથી ખૂબ હલાવવો અને એ રીતે છાશમાથી માખણુ કાઢવુ એ ક્રિયાને છાશનુ વલોવણુ કહે છે વલોણાની છાશ પ્રસિદ્ધ શબ્દ છે લોકો હવે ઘેર ગાય, ભેસ રાખતા ઓછા થઇ ગયા છે, તેને આ શબ્દપ્રયોગ કદાચ અપરિચિત લાગે એ વાત બનવા જોગ છે એ ગ્રામ્ય પ્રયોગ નથી અત્ર ભાષા શાસ્ત્રની ચર્ચા નથી, પણ વલોવવુ શબ્દ કોઇને જાણવામા ન હોય તો ગેરસમજુતી ટાળવા માટે જરા બાજુની અને સહજ અપ્રસ્તુત વાત અત્ર કરી છે

ત્યારે આવુ મથાળુ શુ કર્યું ? અને ક્યાથી સૂઝયુ ? આ વાત પણ કહી દેવા જેવી છે આજે એમતો મહિનો હોવાથી ચાલુ નિયમ પ્રમાણે સ્નાત્રપૂજા કરતા ચોસઠ પ્રકારી પૂજામાથી છઠ્ઠી પૂજા ભણાવી તેમા સમર્થ કવિ એક જગ્યાએ ગાઇ ગયા છે —

આવી રૂડી ભગતિ મેં પહેલાં ન જાણી;
સંસારની માયામાં મેં તો, વલોવ્યું પાણી.
આવી રૂડી૦ વિગેરે

આ વાંચીને કાંઇ વિચાર થયો અને તેના પરિણામે ઉપરનું મથાળું બંધાયું. આટલો ઉપોદ્‌ઘાત કરી આપણે મૂળ મુદ્દા પર આવી જઇએ

મુદ્દા પર આવતાં એકદમ ગંભીર વાત કરી દઇએ. **જૈન ધર્મમાં ભક્તિયોગ** જેવુ કાંઇ છે ખરું? હોય તો તેનું સ્થાન શું? આ અતિ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે અને ખાસ પૃથક્કરણ કરી ચર્ચવા યોગ્ય છે. એ પ્રશ્નને બીજે છેડે **આનંદઘનજી** મહારાજ બેઠા છે, તેઓ કવન કરી ગયા છેઃ—

ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે,
પૂજા અખંડિત એહ;
કપટ રહિત થઇ આતમ અરપણા રે,
આનંદઘન પદ રેહ.
ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે.

આ તો ઉત્કૃષ્ટ વાત કરી નાખી હવે વચ્ચેના માર્ગો જોઈ લઇએ, એટલે પછી બધા રસ્તા, તેનાં મૂળો અને તેનાં સાધ્યો સ્વત. જણાઇ આવશે.

આર્યાવર્તના સર્વ ધર્મો **ધ્યાનયોગને** પ્રાધાન્ય આપે છે. ધ્યાનના ભેદો અને ધ્યેયના વિભાગો જુદાં જુદાં પ્રત્યેક દર્શન બતાવશે. ધ્યાનયોગ વગર કોઇને ચાલ્યું નથી. **મનની એકાગ્રતા કરી સ્થિર ચિત્તે એક વસ્તુમાં મનને પરોવવું અને તે દ્વારા ચિત્તસ્વાસ્થ્યથી સત્ ચિત્ અને આનંદની લહરી અનુભવવી** અને તેની જુદી

જુદી પરિસ્થિતિમાથી પસાર થઈ છેવટે મન પર વિજય મેળવવો અને તેને પણ સાધનધર્મોમાના ઘણાખરાની માફક પાછળ મૂકી તેનાથી પર થવુ, તેના પર સામ્રાજ્ય મેળવવાના વિજય મુહૂર્તે તેનાથી પણ પર થવુ એ સર્વ પરભવ માનનાર દર્શનનો સામાન્ય વિષય છે અને અપવાદ વગરનો છે એ ધ્યાનયોગની સિદ્ધિ કે પ્રાપ્તિ માટે અનેક ઘટનાઓ સભવિત છે અને સ્વીકારાયલી છે તેમા ભક્તિયોગ મુખ્ય સ્થાને છે

આ ભક્તિયોગ એ ધ્યાન યોગનો હેતુ હોઈ અને મુખ્ય સ્થાને હોઈ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તે સાધ્યનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર હોવાથી તેના કારણરૂપ છે જે આદર્શે પહોચવુ હોય તેનું ધ્યાન કરતા એ સ્થાને પહોચાય છે અને તેટલા માટે એ ધ્યેયને નિત્ય લક્ષ્યમા રાખવાની વ્યવસ્થા કર્તવ્યસ્થાન લે છે સાધારણ વ્યવહારુ માણસોને ચાલુ ધ્યાન કરતા આવડે નહિ અને કરવા જાય તો કદાચ ગભડી પણ પડે, તેટલા માટે ભક્તિ દ્વારા ધ્યાનયોગ સાધવાનો રસ્તો બહુ આનદમય, સિદ્ધ અને અવિચલ માર્ગ તરીકે સ્વીકારાયલો છે આ આદર્શની અવિચલ ભક્તિ કરતા આદર્શ ધ્યેયસ્થાને આવી જાય અને પછી તેમા એકતા થાય તો ભક્તિ ધ્યાનયોગમા ફેરવાઈ પણ જાય, તેવી ભક્તિને ધ્યાન યોગમા બહુ અગત્યનુ સ્થાન મળે છે

ભક્તિમા એક ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે ધ્યાનયોગ તો વિકાસ પામેલા આત્માઓ જ આદરી શકે છે અને તેમા પણ આ મનના કોઈ વાર ઇરાદાપૂર્વક અને ઘણી વાર અજાણપણે પણ થઈ જાય છે, ત્યારે ભક્તિયોગ વિકાસક્રમના ગમે

તે પગથિઆ પર રહેલ પ્રાણી આદરી શકે છે અને તેમાં ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરે છે એટલે ભક્તિયોગ સર્વસામાન્ય છે અને આવડત અને અનુકૂળતા પ્રમાણે શ્રેય:સાધક નીવડી શકે તેવો છે આથી ભક્તિયોગની સર્વગ્રાહીતાની નજરે આદરણીયતા વધારે છે, તેથી આપણે ભક્તિયોગના પ્રકારો તપાસીએ.

દ્રવ્યપૂજન અને ભાવપૂજન: ભક્તિયોગના એ બે પ્રકાર ખાસ નજર પર આવે છે. પૂજન કરવાની વસ્તુઓથી પ્રભુપૂજન કરવું એ દ્રવ્યપૂજન પ્રભુબિંબ (પ્રતિમા)ને સ્નાન કરાવવું, તે પર ચંદન પુષ્પથી પૂજા કરવી એ **અંગપૂજા** અને તેમની સન્મુખ સુગંધી ધૂપ કરવો, દીપક કરવો, સામે અક્ષત ચઢાવવા, ફળનૈવેદ્ય ધરવાં એ **અગ્રપૂજા.** પોતાની શક્તિ, સ્થિતિ અને વસ્તુની ઉપલબ્ધતા પ્રમાણે અનેક વસ્તુઓથી પ્રભુનું દ્રવ્યપૂજન થાય છે અને કર્તવ્ય ગણાય છે. એમાં પાંચ કોડિ—એક પાઈથી પણ ઓછી કિંમતની વસ્તુથી ફૂલ ચઢાવનારને અઢાર દેશનું રાજ્ય મળે છે અને બીજી રીતે જોઈએ તો દરરોજ પૂજન કરવા છતાં મનોવૃત્તિનું ઐક્ય ન કરનારને માત્ર જવા આવવાની ક્રિયા થાય છે કે નામનું જ ફળ મળે છે. પાંચ કોડિવાળાને તો એ આખી પુંજી હતી અને તેનો ઉલ્લાસ અને તેના ભાવ અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના હતા એ વિચારણીય વાત છે. એ માર્ગે અનેક ગયા છે અને માર્ગ આદરણીય છે, પ્રવેશક તરીકે અગત્યનો ભાગ ભજવનાર છે અને પર્યન્તે પ્રગતિ કરાવી ઈષ્ટ સ્થાનકે પહોંચાડનાર છે

પણ એક વાત વિચારી જવા જેવી છે. આ **દ્રવ્યપૂજન**

ભાવનુ **નિમિત્ત** છે દ્રવ્યપૂજનમા ઇતિકર્તવ્યતા આવી જતી નથી, પણ એ જેટલા પૂરતુ ભાવપૂજનનું નિમિત્ત બને તેટલા પૂરતી એની ઉપયોગિતા છે ભગવાન પાસે ફૂલ ફળાદિના ઢગલા કરવામા આવે, પણ ચિત્તમા વીર્યોલ્લાસ ન થાય તો તેમા એનુ જેવુ જોઇએ તેવુ ફળ બેસતુ નથી ભાવપૂજનમા અદરનો વીર્યોલ્લાસ, પ્રભુમા એકતાન, આત્મનિમજ્જન અને સ્વભાવમા રમણતા આવે છે જે વખતે અદર જાગૃતિ થઇ જાય તે વખતે દ્રવ્યપૂજાના સાધનો સુદર ફળ આપે છે, કોઈ અનિર્વચનીય આનદ અનુભવાવે છે અને અપરિચિત અને અનનુભૂત નૂતન પરિસ્થિતિનો પરિપાક જમાવે છે

ભક્તિયોગની આ વિશિષ્ટતા છે અત્યારના સમયમા આપણે નાની મોટી એટલી ઉપાધિમા રહીએ છીએ કે આપણને પરમાત્માના નામનુ સ્મરણ થવુ પણ કેટલીક વાર દુર્લભ થઈ પડે છે આ **પ્રાણી નિમિત્તવાસી** છે એને સારા નિમિત્તો મળ્યા હોય તો તે યોગ્ય માર્ગે આવી જાય અને કુસગત તથા અનિષ્ટ પ્રસગો મળ્યા હોય તો તે નીચે ઉતરી જાય સયોગ ઉપર અસાધારણ કાબૂ ધરાવનાર અને તુચ્છ પ્રસગોમાથી પણ ઊચા આવનાર તથા સયોગથી પર રહેનાર વિશિષ્ટ આત્માઓની આ વાત નથી આ તો અમારા તમારા જેવા સામાન્ય જનપ્રવાહ પર રહેનાર સાદા જીવનોની વાર્તા છે એવા પ્રાણીને નિમિત્ત મળે તો તે સારે માર્ગે આવી જાય છે અને ત્યા સ્થિત થાય છે એને રખડવાની ટેવ પડે તો એ પોતાના શક્તિ દ્રવ્ય અને મનનો દુરુપયોગ કરી બેસે છે એને નાટક જોવા મળે તો એ તમા સ્મ લે

છે અને સારું ખાવાનું મળે તો તેમાં રસપૂર્વક ઊતરી જાય છે. એવા ચાલુ સંયોગોને તાબે થનારે શુભ સંયોગો પ્રાપ્ત કરવા–સારાં નિમિત્તો ઊભાં કરાવવાં અને જમાવવા એ એની પ્રગતિ માટે અનિવાર્ય છે અને તે દૃષ્ટિએ બહોળતાએ વિના સંકોચે એમ કહી શકાય કે **દ્રવ્યપૂજન સામાન્ય અધિકારી માટે બહુ લાભ કરનાર** અને શુભ પર્યવસાનમાં લઇ આવનાર ભક્તિમાર્ગનો પ્રાથમિક પ્રસંગ છે અને તેટલા પૂરતું તે અવશ્ય સાર્વત્રિક આદરને યોગ્ય છે.

એવાં નિમિત્તો મેળવીને પછી એ કાંઈ ત્યાં બેસી રહે નહિ એ તો પછી ભાવપૂજનમાં ઊતરે અને ત્યાં તો એની દૃષ્ટિમર્યાદા એટલી વિશાળ થઇ જાય છે કે એનો પાર નથી: સ્વપરનું વિવેચન કરે, પોતાને ઓળખે, પ્રભુની સાથે પોતાની સરખામણી કરે, પ્રભુતા કેમ પ્રાપ્ત થાય એ સમજે, જુએ અને છેવટે પ્રભુમય જીવન કરવાને માર્ગે આવે

એ ધીમી ધીમી પ્રગતિ પણ કરે અને શીઘ્રતાથી પણ આગળ વધે, પરન્તુ એ પ્રાપ્ત થયેલા નિમિત્તોનો સાચો અને સારો ઉપયોગ જરૂર કરે એને પછી વિચાર થવા માંડે કે પોતે કોણ ? અને આ પ્રભુ કેમ થયા ? એ મારે પૂજ્ય છે તો હું એના જેવો કેમ અને ક્યારે થઉં ? એટલી વિચારણા એનામાં ધીમે ધીમે આવે એ **ભક્તિમાંથી ધ્યાનમાં** ઊતરી જાય અને ધ્યાનમાં તો પછી એ એવી વસ્તુઓના ભાવોનો અનુભવ કરે કે એનું વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ પડે. આ દ્રવ્યપૂજનનો દીર્ઘ વિચાર કરનાર મહાત્મા પુરુષોએ કહ્યું છે કે ગીત, વાજિત્ર કે નૃત્યનાં સાધનોથી **અનંતગણું** પુણ્ય પ્રાણી ઉપાર્જન કરે છે. એનો હેતુ પણ એ જ છે કે

ગીતગાન વખતે પ્રાણીને **એકતાન** થાય છે એ વખતે જીવનમા સુખદુખાદિ દ્વંદ્વો પ્રાણી ભૂલી જાય છે, એ પ્રભુ ગુણરસમા લીન થઈ જાય છે અને જ્યા એકતાન થયુ ત્યા કર્મબધ બધ થઇ જાય છે અથવા થાય તો શુભ અને તે પણ ઘણો પાતળો હોય છે આથી ધ્યાનને અભ્યતર તપ ગણવામા આવે છે અને જેની સરખામણી બીજા સાથે કરી શકાય તેમ નથી તેવા પ્રકારની તેમા રસલીનતા પ્રાપ્ય છે આ હેતુથી દ્રવ્યપૂજનનુ કારણત્વ અને ભાવપૂજનનુ કાર્યત્વ ખાસ લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે **ભાવપૂજનની વિશિષ્ટતા ધ્યાન યોગને અગે જ છે** અને ધ્યાન યોગને દર્શનકારો સ્વીકારતા હોવાથી એની વિશિષ્ટતાના સબધમા વિવેચન કરવુ પડે તેમ નથી

આપણે હવે **ભક્તિયોગની** વાત કરીએ ભક્તિ એ એવી સુદર વસ્તુ છે કે એને જેમ વધારે વિચારીએ તેમ વધારે રસ આપે તેવી તેમા લહેજત છે વળી સામાન્ય વિકાસવાળા આત્માઓ પણ તેનો યથારુચિ લાભ લઈ શકે છે તેથી તેનુ સામાન્ય સાર્વત્રિક છે

ભક્તિમા **મસ્તતા** રહેલી છે એક ખરો ભક્ત હોય તે જે વખતે ભક્તિમા ઊતરે છે તે વખતે તે તેના રસમા રગાઇ જાય છે પછી એ સાધારણ હોય તો તે પ્રભુની નાની મોટી સેવા કરવામા રસ લેશે એને ન્હવરાવવામા, એની વિવિધ પ્રકારની આગી તૈયાર કરવામા, એના પુષ્પધર કરવામા અને એવી બાહ્ય સેવાના મ્હાલશે, વધારે રસ હશે તો એ ગાનતાનમા રસ લેશે, માગા રેલવશે, એકતાન થવા પ્રયત્ન કરશે વિગેરે, પણ એની રસની ગોર પ્રકારની હશે,

એનો રસ અપૂર્વ હશે, એની લીનતા ચોક્કસ હશે. ભક્તિ-પ્રધાન મતોના બારિક અવલોકને આ વાત ચોક્કસ જણાય છે કે ભક્તિનો રસ જબ્બર છે અને અનુભવવા યોગ્ય છે. ભગવાનની-ભાવના મૂર્તિની નાની મોટી સેવા કરવામાં એના ભક્તને ભારે રસ છે અને તેમાં તે એકતાન થઇ અંતરનો રસ રેડે છે.

એમાં એક વાત યાદ રાખવાની છેઃ એ રસમાં દંભને સ્થાન નથી, એ રસમાં ઢોળ નથી, એ રસમાં દેખાવ નથી. એ ત્રણમાંનું એક પણ હોય તો તે રસ જ નથી, ધાંધલ છે અને આત્મિક વિકાસમાં ધાંધલ કે દેખાવને સ્થાન નથી.

ભક્ત પૂજન કરતો હોય, પછી તેનું પૂજન દ્રવ્યથી હોય કે ભાવથી હોય, પણ તેની રસવૃત્તિની પોષણા અજબ પ્રકારની હોય છે અને જ્યાં રસક્ષેપ હોય ત્યાં પછી બાહ્યાચાર કે ઉપર ઉપરના ઉપચારને સ્થાન નથી ત્યાં તો હૃદયનાં મિલનસ્થાન હોય છે, ત્યાં તો અંતરના ઉમળકા હોય છે, ત્યાં તો શાન્ત રસના ઝરમર ઝરમર વરસાદ હોય છે. એ ભક્તિ જ્યારે પરાભક્તિનું રૂપ લે છે ત્યારે તો એ લગભગ ધ્યાનની કોટિમાં આવી જાય છે, પણ એની પ્રાથમિક સ્થિતિમાં પણ એનો રસ અનુપમ હોય છે, જાજરમાન હોય છે, અંદર જતો હોય છે અને સામા આદર્શને અપેક્ષિત હોય છે.

ભક્તની નજરે વિચાર કરીએ ત્યારે એકનિષ્ઠાના સંબંધમાં ખરું ભાન થાય તેમ છે. એને મન મૂર્તિ એ પથ્થર નથી, એ ધાતુ નથી, એ સજીવન છે અને એની

સચેતનતા ભક્ત જોઈ શકે છે તમે એને ઘેનો કહો કે મૂર્ખ કહો, એની એને દરકાર નથી એને ભક્તિ કર્યા વગર ભોજન ભાવે નહિ, એને જરા ઊઠતા મોડુ થયુ હોય તો મોટો ક્ષોભ લાગે અને જગ અન્ય ચીજ કે જીવનો સ્પર્શ થઈ ગયો હોય તો અભડામણ લાગે એ હૃદયના ગજને મૂર્ત સ્વરૂપે જીવતા જોઈ શકે છે, એ એની સાથે વાત કરી શકે છે, એ એની સાથે એકતા સાધી શકે છે અને એના સહુયોગનુ સુખ અને વિયોગનુ દુ ખ અનુભવી શકે છે

એ પ્રકારની ભક્તિનો આદર્શ સ્થાને સ્થાને ગવાયો છે એમા આત્મનિમજ્જન જે વિશિષ્ટતા અનુભવે છે તે ખરેખર વાચાને અગોચર છે **આવો ભાન આખા જીવનમા એક પણ વખત આવે તો અનેક વખતના કરેલા દ્રવ્યપૂજનનુ સાર્થક્ય છે**

ત્યારે **અત્યાર સુધી સસારમા શુ કર્યું ?** ઘણ કર્યું, ખાધુ, પીધુ, ધન પાછળ દોડયા, ઉજાગરા કર્યા, ખુશામતો કરી, આટા ખાધા, ધક્કેલા ખાધા, મહેલાતો બાંધી, નામા માંડ્યા, સરવૈયા કાઢયા, વરઘોડામા મહાલ્યા, પોક મૂકીને રડયા, મજૂરી કરી, ભુખ્યા રહ્યા, અનેક વાતો કરી, પણ પાછા આગળ પાછળ ગણત્રી કરી સરવાળા કરીએ ત્યા વાતમા કઈ સાર નહિ ખાદબાકી કરીએ ત્યા મુઝાઈ જઈએ અને લાગે કે **કા તો હતા ત્યા ને ત્યા, અને કા તો પાછળ હઠયા.** પોતાનુ જીવન આખુ જોઈ જઈએ ત્યા ખરેખર લાગી આવે કે આ તો **વર્ષો ગુમાવ્યા,** અવસર જવા દીધો, સમય એળે ગુમાવ્યો અને કાઇ વળ્યું નહિ મોટે ભાગે જીવનપથ પર પાછી નજર કરતા લાગે કે **"આ તો ન મળ્યા**

શાસ કે ન મળી માયા." ભર્તૃહરિ એક સુભાષિતમાં મજાની વાત કરે છે, તેની મતલબ એ છે કે આગળ છડીઓ પોકારાતી હોય, પડખે બિરુદાવલિઓ બોલાતી હોય, પછવાડે ચામર વીંઝાતા હોય, અને ખડેજાઓ થઈ રહ્યા હોય, એવું એવું હોય તો તો સંસારમાં કાંઈ રસ લો-તો પણ જાણે સમજ્યા, પરન્તુ આ તો ભીખનુ અન્ન ઠીકરીમાં રાખેલું છે! એમાં તે માલ શો છે? શેના ઉપર રાચી રહ્યા છો? અને કોને માટે? કેટલા ભવ માટે? કેટલા સમય માટે? જરા વિચારી જુઓ, જુઓ, સંભારો, યાદ કરો, સ્મરણ કરો, તમારું આખું જીવન જોઈ જાઓ, તમે કેટલા વધ્યા, તેના આંકડા મૂકો અને જોશો તો જણાશે કે ખરેખર

"વલોવ્યું પાણી!"

આ દશા તમારી હોય? આ દશા તમારા જેવા સમજુની હોય? આ દશા તમારા જેવા અનુકૂળતાવાળાઓની હોય? આ સંસારના ક્ષણિક વિલાસોમાં મ્હાલીને, આ થોડા ધાતુના ઢગલા એકઠા કરીને, આ મેળાવડામાં પ્રથમ પંક્તિએ ખુરશીઓ પ્રાપ્ત કરીને, આ નાત કે સંઘની પટેલાઈઓ કરીને, પાણી-વલોવ્યું છે. એમાં કાંઇ સાર જોશો નહિ, એમાં કાંઇ-માલ જોશો નહિ, એમાં કોઇ પરિણામ જોશો નહિ

સૂંઝાણા! ખરેખર સૂંઝાણા!! ત્યારે હવે કરવું શું? ન્હાઈ ધોઇને આરિસો જોવો. આરિસામાં-કાચમાં-ચાટલામાં શું દેખાશે? તમારું પોતાનું પ્રતિબિંબ તમે જેવા હશો તેવા તેમાં લાગશો. જરા શાંતિથી જોશો એટલે સર્વ દેખાઈ આવશે અને બરાબર જોશો તો અદ્ભુત તાંડવ, ભયંકર

નૃત્ય, તુચ્છ અટ્ટહાસ્ય, અને બીજા અનેક અગનવા બનાવો જોશો, પરન્તુ મૂઝાવાની જરૂર નથી, ગભગવાની જરૂર નથી એ ગૂચવણમાથી નીકળવાનો માર્ગ છે, શોધી શકાય તો શોધજો, તમને જડી ગકે તો ભલે, ન જડે તો એક ધોરી માર્ગ છે અને તે ભક્તિનો

ભક્તિની એકાગ્રતા આ સર્વ મૂઝવણ દૂર કરશે, અત્યારસુધી ભૂલ્યા હશો તેને ખરો માર્ગ બતાવશે, ઠેકાણે લઇ આવશે, આશ્રવના દ્વારનુ મજબૂત રુધન કરશે અને તાડવ નૃત્ય અને હાસ્ય દૂર કરી મનોવિકારો પર વિજય મેળવી તમને તમારી વસ્તુ બતાવી આપશે, અત્યાર સુધી પછાચાના પછવાડે દોડયા છો તેને બરાબર ઓળખાવશે અને તમારી વસ્તુને જોઈ, જાણી, પીછાણી નથી તેને ઓળખાવી તમારી કરી આપશે પછી કયા જશો અને કોને વ્હોરશો તે કહેવાની જરૂર નથી, તમને સ્વયપ્રકાશ થઈ જશે એ માટે થોડા નિયમો ધ્યાનમા રાખશો –

(૧) ભક્તિ એકાગ્રતાનુ કારણ છે, તેથી તેને નિત્ય સ્વીકારવી

(૨) એની નિયમિતતામા ભગ થવા દેવો નહિ

(૩) એનો અભ્યાસ અવિશ્રાન્ત ચાલુ રાખવો

(૪) એમા કદી પણ કટાળો આવવા દેવો નહિ.

(૫) એનુ ખરુ જોડાણ મન સાથે કરવાનુ છે તે લક્ષ્યમા રાખવુ

(૬) ચિત્તપ્રસન્નતામા એનુ ખરુ ફળ છે એ વિચારવુ

14

(૭) એ **મનડાંને મનાવવું** મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી.

(૮) **ધ્યાનવગર મુક્તિ નથી અને ભક્તિ વગર ધ્યાન નથી, એ ક્રમ ભૂલશો નહિ.**

આ તો સાદી પણ માર્મિક વાતો છે. પાણી વલોવવું ન હોય અને માખણ કાઢવું હોય તો આ રાજમાર્ગ છે. એમાં કેટલાક નકામા આંટા પણ મારવા પડશે, પણ એમ તો આપણે સંસારમાં ક્યાં ઓછા ધકેલા ખાઇએ છીએ! પણ એમ આંટા મારતાં એક વખત એવો આવી જશે કે તે દિવસે તે વખતે **સર્વ આંટા સફળ** થઇ જશે અને અંદરનો રાજા કયે દિવસે પ્રસન્ન થશે અને રસનાં ઝરણાં વરસાવશે તેની કાંઈ ગેરંટી હોય છે? પણ એ રસરાજ છે અને અનંત બળનો ધણી છે, માટે એને રીઝવી એક વાર તો એને ગુંજવી દો અને પછી એની મજા તો જોજો. પછી તો સાત માળની હવેલીઓ કે અઢારશેં પાદરનાં રાજ્ય તમને વિસાત વગરનાં લાગશે. અરે! થશે કે આ તો આપણે પોતેજ રાજા હતા, પણ જાણતા નહોતા. અંદર તો એવાં એવાં અમૂલ્ય રત્નો ભરેલાં છે કે એનો મહિમા સંપૂર્ણ રીતે તો ભગવાન પોતે પણ કહી શક્યા નથી. આવા માલના ધણી પારકી ખુશામત કરે નહીં અને ધકેલા ખાય નહીં!! અરે! એને તો કોડ પણ ઊંચા પ્રકારના થાય અને એના માર્ગો પણ અનેરા જ થઇ જાય! એનાં ઉકુચન ઉચ્ચ અને એના માર્ગો પણ ઉચ્ચ જ હોય.

માત્ર એક જ વાત કહેવાની છે; **"ન્હાઇ ધોઈ નિર્મળ થઇને, આરિસો જોજો"** એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો.

ન્હાઇ ધોઇ આગળ પાછળ ઊચે નીચે કે આજુએ બાજુએ ન જોતા કાચમા જોજો, કાચની અદર જોજો અને ત્યા કોને જુઓ છો? કેવો જુઓ છો? તેનો નિર્ણય કરજો તેમા મજા ન આવે તો વળી તેની અદર જોજો ત્યાના વિશાળ સિહાસન ઉપર એક અપ્રતિમ તેજવાળી સુદર પ્રતિબબ યુક્ત છબી દેખાશે એ કોણુ છે એ વિચારશો એટલે ચક્ષુ બધ થઇ જશે, કાચ નિરપેક્ષ થઈ જશે, છતા ત્યા અખડ અવિભાજ્ય શાત તેજ પુજના રશ્મિઓ તમને શાન્ત આવકાર આપશે

આ સર્વ ભકિતયોગના પ્રતાપ છે, આ સર્વ ચિત્ત પ્રસન્નતાના ફળ છે, આ આજીવન કર્તવ્યના રસલ્હાવ છે, આ આ ભાવના દેરાનુ સાફલ્ય છે જરા પણ શરમાયા વગર–ગભરાયા વગર આ ભકિતમાર્ગનો આશ્રય લેવાથી "પાણી વલોવના"ની સ્થિતિ જરૂર દૂર થવાની છે એમા કોઈ પણ પ્રકારનો વાધો નથી હૃદયના પ્રેમથી, અતરના ઉમળકાથી, **ભકિત કરનારને આત્મસાક્ષાત્કાર** થાય છે, એના નેકડો દાખલા છે ત્યારે પછી આવો ચોખ્ખો ધધો કોણ ન કરે?

વચ્ચેના માર્ગોમા મૂઝવણ રાખવા જેવુ નથી **સાધ્ય સ્પષ્ટ હોય તો સાધનમાર્ગોમા જે રીતે ચિત્તની પ્રસન્નતા વધે તેવો માર્ગ લેવો**, તેવા સાધનો આદરવા અને તેનો વિકાસ કરવો પ્રત્યેક વ્યક્તિના માર્ગ જૂદા હોય તો તેમા કોઈ ને વિરોધ કે તકરાર હોઇ શકે નહિ, પણ **સાધ્યની સ્પષ્ટતા** જોઇએ અને તે **પ્રાપ્ત કરવા ચીવટ પ્રેમ અને પ્રયત્ન** જોઇએ. પણ રખડી રખડીને

જ્યારે હાથ લાંબા પડે ત્યારે " વલોવ્યું પાણી " એમ કહેવાનો અવસર ન આવે એ ધ્યાનમાં રાખજો ગમે તે કરો પણ **ઓળા પાછળ પડી પાણી વલોવવાનો ધંધો ન કરતા** અને છેવટે છાશ વલોવીને કુલ માખણ કાઢવાની તાકાત ન આવે તો, **બને તેટલું માખણ લેવાય તેમ પ્રયત્ન કરજો અને લેજો.** એ માર્મિક વાતમાં ઘણું રહસ્ય છે અને એને સમજી અમલમાં મૂકવામાં "સહજાનંદ ઘરે રમણુ" છે.

બાકી ભક્તિમાં મર્યાદાને સ્થાન નથી, માત્ર છે તે બાહ્ય છે અને તે એટલું જ કે ભક્તિના વિષયની "આશાતના" ન કરવી, એનો યોગ્ય વિવેક જાળવવો અને તે સંબંધમાં વિચાર કરી જે નિયમ ઘડ્યા છે તે જાળવવા. ભક્તિના વિષયવાળી ચીજ કે મૂર્તિ જીવત છે એવો વિચાર કરીએ એટલે એ નિયમો તો ઘણાખરા સમીચિન જણાય છે. એને જાળવીને પછી ભક્ત એના પ્રભુ સાથે વાતો કરે, એને ઓલંભા આપે, એની આગળ બાળક બની જાય, એની પાસે લાડ કરે, એની સાથે રૂસણાં કરે, ધમકી આપે, જેમ મનમાં આવે તેમ એને ઉદ્દેશે, પણ એનું સાન્નિધ્ય વિસ્મરે નહિ, એનો ઐક્યભાવ વિસ્મરે નહિ, એના તરફના પૂજ્યભાવમાં ઊણપ આણે નહિ

એવા જુદા જુદા ભાવના દાખલાઓ બહુ છે અને સર્વ સાર્થક છે.

દાખલા તરીકેઃ—

(૧) બાળપણે આપણ સસનેહી,
રમતાં નવ નવ વેશે,

આજ તમે પામ્યા પ્રભુતાઈ,
અમે,સસાર નીવેશે હો પ્રભુજી
(ઠપકો)

(૨) ગોળમા શ્રી જિનરાજ ઓળગ
સુણો અમતણી લલના,
ભગતથી આવડા કેમ કરે છો
ભોળામણી લલના
(યાચના)

(૩) ઋષભજિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો
(દાપત્યભાવ)

(૪) નહી માનુ રે અવરની આણ
(આજ્ઞાકિત સેવક ભાવે)

(૫) શાતિજિન એક મુજ વિનતિ
(વિજ્ઞપ્તિ—આતર)

(૬) પ્રથમ જિનેશ્વર પ્રણમીએ
(ગુણગાન)

(૭) અતરજામી સુણ અલવેસર
મહિમા ત્રિજગ તુમારો
(યાચના—બાહ્ય)

(૮) જગજીવન જગવાલહો
(ગુણસ્તુતિ—આતર)

(૯) તારહો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી
(આક્ષેપક યાચના)

(૧૦) સુણો ચદાજી! સીમ વર પરમાતમ પાસે જાઓ
(કલ્પના—યાચના)

(૧૧) અવધુ ક્યું માગું ગુણહીના
(અવગણુના—સ્વીય)

(૧૨) નિશદિન જોઉ તોરી વાટડી,
ઘરે આવો ઢોલા
(વિરહી સ્ત્રીભાવ)

(૧૩) પરમાતમ પૂરણુ કળા
(અનુભવ)

એના તો અનેક દાખલા અપાય કોઇ પણુ સ્તવન લેતાં કોઈ પણુ ભાવ આવશે જ. **ભક્તિમાં** આવી **બહુ છૂટ** છે. ધ્યાનમાં તો આંખો મીચી પડયા રહેવાનું અને અહીં તો દોડાદોડી થાય, ખખણખિયા વગાડાય, નોબતના ગડગડાટ થાય, કાંસીઓની ઝુક લાગે, નરઘાંના ભણકાર થાય, અને ભક્ત નાચે, કૂદે, લાડ કરે અને ગમે તે રીતે વિનવણી કરે. **ભક્તિમાં** આ મજા છે. એમાં **સ્વતંત્ર રીતે વર્તવાની** ઘણી **છૂટ** છે અને એ છૂટનો પૂરતો ઉપયોગ થાય છે. છેવટે એ ભક્તિનું પર્યવસાન ધ્યાનમાં પણુ આવે, પરતુ એ તો વિકાસની વાત છે. આટલી છૂટ અને આવા વિવિધ ભાવોના લ્હાવા લેવાનું વીસારી ખાલી સમજ્યા વગર સંસારમાં અથડાયા, કુટાણા, મરાયા અને હેરાન થયા. એમ કર્યું એટલે “ **પાણી વલોવ્યું.** ” હવે ? હવે તો ભક્તિ શું ચીજ છે તે ઓળખાણી, એના લ્હાવા સમજાયા. પછી શું કરવું ? અને કોને આદરવું ? એ કાંઈ કહેવાનું હોય ? હવે તો એમાં પડી લ્હાણુ લેવાની અને અન્તે ભક્તિના વિષયમય (તન્મય) થઇ તેની સાથે સ્વરૂપાનુસંધાન કરવું એજ કર્તવ્ય રહે. જેને પાણી વલોવવું હોય તે ભલે વલોવે, આપણે તો

છાશ વલોવવાનો વ્યાપાર કરીએ એમા ચિત્તપ્રસન્નતા થશે, લ્હેર આવશે, અખડ પૂજા થશે, આત્મસમર્પણ થશે અને છેવટે એ આનદઘનપદે લઈ જશે એની શોધ કરવામા મજા છે, એના કોડમા લ્હાવા છે, એના વિચારમા મસ્તી છે, એની સક્રિયતામા સફળતા છે

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૪ પૃ ૧૯૫ } સ ૧૯૮૪

જીતની બાજી હાર મા !

[૧૭]

આજે **સાકેતપુરના** રાજમહેલમાં મોટો જલસો થઈ રહ્યો હતો રંભા કે ઉર્વશીને રૂપ અને રાગમાં મહાત કરે તેવી **મેનકા** નાયીકા આજે એના પૂર બહારમાં આવી ગઈ હતી. પરિપૂર્ણ યૌવનના વસંતમાં ડોલતી એની આંખમાં મસ્તી હતી, એના રાગમાં મૃદુતા હતી, એના અંગમરોડમાં ભાવવાહિતા હતી, એના કંઠમાં મધુરતા હતી, એના સ્વાંગમાં શોભા હતી, એના નાચમાં રસીકતા હતી, એના પ્રત્યેક તાલના ધણકારામાં હૃદયના ધણકારાની ઘોષણા હતી. એ આજે અતિ ઝીણો પોષાક પહેરીને આવી હતી. એના હાથમાં વીણા હતી, બાજુમાં બે સુંદરીઓ સારંગી અને નરઘાં વગાડી રહી હતી અને પછવાડે થોડે દૂર એની વૃદ્ધ માતા એને સૂચના આપ્યા કરતી હતી વૃદ્ધ રાજવી પાસેથી આજે સારું ઇનામ મળશે એવી આશા વડે **ગાન અને નૃત્ય** બન્ને કાર્ય મેનકા પૂર્ણ રસની જમાવટ સાથે કરી રહી હતી. એ કોઇ વાર વીણા હાથમાં લઇ ગાન એકલું ચલાવતી તો કોઈ વાર અદ્‌ભુત નૃત્ય કરી રસરંગ રેલતી હતી.

શ્રોતાવર્ગ પણ આજે રસને હીલોળે ચઢયો હતો. રાતના બાર વાગ્યા, એક વાગ્યો, બે વાગ્યા, રાત વધતી ગઇ અને મંડળી વધારે વધારે જામતી ગઈ. નગરના આગેવાનો, અમલદારો, રાજગૃહનો સ્ત્રીવર્ગ, નગરવાસીઓનો સ્ત્રીવર્ગ અને સામાન્ય આમંત્રિત વર્ગથી હજારો લોકોની મેદની રસમાં પડી ગઇ હતી વૃદ્ધ **રાજા પુંડરીક** પણ ઘરડે ઘડપણે આજ

રસમા પડી ગયો હતો અને ઇનામ આપી જલને પૂરો કરવાને બદલે "ચલાવો" વિગેરે ઉદ્ગારો કાઢી એકીટસે મેનકા સામુ જોઈ રહ્યો હતો રાજાની પટ્ટરાણી, રાજપુત્ર, મત્રી, નગરનાગી સ્ત્રીઓ અને નગરજનો સર્વ આજે આનદકલ્લોલે ચઢયા હતા અને ગાન તથા નૃત્યના રસમા તરબોળ થઇ ગયા હતા **સારી રીતે ગવાતા ગીત ગાન અને યુવતીની લીલાથી જેનુ મન આકર્ષાય નહી તે કા તો યોગી હોવો જોઇએ અથવા પશુ (જાનાવર) હોવો જોઈએ**-એ મતલબના સુભાષિતનો અત્ર સાક્ષાત્કાર થતો હતો

એ માણનારા વર્ગમા એક બહુ રૂપાળો યુવક તાજેતર બહારગામથી આવેલો દેખાતો હતો તેની દાઢી ઘણી વધી ગયેલી હતી, બાલ સફેદ થઈ ગયા હતા, છતા એની આખમા તેજ અનેરુ હતુ, એના શરીરની ઘાટી આકર્ષક હતી, એના મુખ પર અતિવિશિષ્ટ આર્દ્રતા હતી, એની આખમા ગભીરતા હતી, એના ચહેરા પર ખેદરાશી છતા સામ્રાજ્યના ભાવ સ્પષ્ટ આવિર્ભાવ પામતા હતા સક્તિપુરમા એને કોઇએ અગાઉ જોયેલો નહોતો, અને અત્યારે આબાલવૃદ્ધ સર્વ ગીતનૃત્યના શ્રવણ અને મેનકાના દર્શનમા એટલા લીન થઇ ગયા હતા કે એના તરફ જોવાની અવના એ કોણ છે એ પૂછવાની કે વિચારવાની કોઈને ફુરસદ નહોતી, દરકાર નહોતી રગ વધતો ચાલ્યો, નવા નવા સગમરોહથી નૃત્ય પણ જામતું ચાલ્યુ, પણ રાજાએ ઇનામનો હુકમ ન કર્યો ઘરડે ઘડપણે એની શગળી ચગદી પુડરીક રાજા અત્યારે ખરો નવજ્વાન બની ગયો, એનો એક કણ બાલ

કાળો નહોતો, છતાં એણે નિદ્રાનું વલણ બતાવ્યું નહિ, આંખનું મટકું પણ માર્યું નહિ. બે વાગ્યા, ત્રણ વાગ્યા, ચાર વાગ્યા; પણ રાજાએ ગીત અને નૃત્ય આગળ ચલાવવાની સંજ્ઞા ચાલુ રાખી. આખી મંડળીને પણ જોવાનો અને સાંભળવાનો રસ હતો. કોઈને એ વાતમાં શંકા કે ગૂંચવણ જણાયાં નહિ. સર્વેએ મેનકાના હાવભાવનાં વખાણ કર્યાં, એના કંઠની—ગળાની મીઠાશની પ્રશંસા કરી અને કેટલાક તો એના તાલ સાથે તાલ દેવા લાગ્યા, ડોકાં હલાવવા લાગ્યા અને પોતાના પગના ધબકારા દેવા લાગ્યા.

સાડાચાર થયા, પાંચ થયા, પણ રાજાએ ઇનામ માટે હાથ લંબાવ્યો નહિ આખરે મેનકા થાકી મનુષ્યને ઉત્સાહ ગમે તેટલો હોય, તો પણ એનો શારીરિક જવાબ તો મર્યાદિત જ હોય છે. અંતે એને બગાસાં આવવા માંડયાં, એના શરીરમાં શિથિલતા આવવા લાગી, એના પગની ઠોકરોમાં મંદતા આવતી જણાઈ, એના ગળાનો સુર જરા ઘટ્ટ થતો લાગ્યો, અને વધારે ખેંચવાનું કામ કાંઈક કઠિન થતું હોય એમ જરા જરા અસર થતી જણાઇ.

એ મંદતા અન્યને સ્પષ્ટ વ્યકત થાય તે પહેલાં મેનકાની વૃદ્ધ માતા ચમકી ગઇ અને ચમકીને તરત જ ચેતી ગઈ. એ અનુભવી ડોશી પામી ગઈ કે હવે વધારે ખેંચતાં બાજી બગડી જશે અને ઈનામને બદલે અપમાન થશે. એ ડોશીએ આજના જલસા ઉપર ઘણી આશા બાંધી હતી. એની પુત્રીને જે ઈનામ મળે તે પર એના ભવિષ્યનો મોટો આધાર હતો. ડોશીએ જોયું કે જરા પ્રેરણા કરવાથી દીકરી મેનકા થોડું વધારે ખેંચી કાઢે તો રંગ રહી જાય અને

ઊજળે મુખે ઘેર જવાય ડોશી દુનિયાની ખાધેલી હતી, અનેકના પરિચયમા આવેલ હતી, ઘડાઇને પાકી થએલ હતી એણે દૂરથી બધા સાભળે તેમ દીકરીને હાક મારી, સાન કરી અને મુખથી કહી દીધુ કે "**મજાનુ ગાયુ, મજાનુ વગાડયુ, મજાનુ નાચી, અહો શ્યામ સુદરિ આખી રાત બરાબર કામ બજાવ્યુ, હવે છેક છેલ્લી ઘડીએ પ્રમાદ ન કર! આળસ ન કર!!***" આ પદ્ય આખી મડળીએ સાભળ્યુ પ્રત્યેક સાભળનાર ચમકી ગયો તે પદ્ય સાભળતા જ પેલા અપરિચિત વૃદ્ધ યુવકે પોતાની પાસેથી **મૂલ્યવાન નવકબળ** કાઢી મેનકાને ભેટમા આપી દીધી યુવકના તેજથી બધા અજાઇ ગયા! પુડરીક રાજાના પાટવી યશોભદ્રે **મૂલ્યવાન કુડળ** મેનકાને સાદર કર્યા સર્વ છક્ક થઈ ગયા!! સાર્થવાહ નગરશેઠની પુત્રવધૂ શ્રીકાન્તા ભરયૌવનમા માતી બનેલી તમાસો જોઈ રહી હતી તેણે તેજસ્વી હાર કાઢીને મેનકાને આપ્યો સર્વ ચકિત થઇ ગયા!!! જયસધિ સેનાપતિએ સુવર્ણનુ કડુ મેનકાને આપ્યુ સર્વને એ વાત અર્થસૂચક લાગી હાથીના મહાવતે સુદર રત્નજડિત **અકુશ** મેનકાને આપ્યુ સર્વ તેની સામુ જોઈ રહ્યા!!!

---

* सुट्ठु गाइय सुट्ठु वाइय, सुट्ठु नच्चिय सामसुदरि ॥
अणुपालिय दीह राइओ, सुमिणंते मा पमायए ॥

સારુ ગાયુ મજાનુ વગાડ્યુ દીકરી તુ ખૂબ નાચી રે
લાબી રાત્રિ દીર્ઘ હતી તે મસ્તાનદે પ્રસારી રે
અવસર હવે ખરો આવ્યો છે ટાણે ન ઘટે પ્રમાદ રે
નહી તો જીતી બાજી હારી, ખાલી હાથે જશો રે

અજબ વાત બની ગઈ! અગાસમાં આવતી મેનકા જાગૃત થઈ ગઈ, સભામાં ખળભળાટ થઈ ગયો. ચોતરફ જાગૃતિ આવી ગઈ અને પ્રથમ તો સર્વ એકીટસે પેલા નવયુવક સામું જોઈ રહ્યા. અત્યાર સુધી 'એ કોણ છે?' એમ પૂછવાની પણ કોઈએ દરકાર કરી નહોતી, તે અત્યારે મોટા દાનને પરિણામે સર્વના આશ્ચર્યનું ધામ થઈ પડયો. સર્વ એના સામું જુએ. પણ એને "કોણ છે?" એમ પૂછવાની કોઈની હિંમત ચાલે નહિ એની આંખમાં અપૂર્વ તેજ હતું, ચાલમાં ગૌરવ હતું; આપવામાં બેદરકારી હતી, અને પદ્ધતિમાં નુતનતા હતી; છતાં એના સ્વાંગમાં કૃત્રિમતા દેખાઈ આવતી હતી.

આવા પ્રસંગે રાજા પ્રથમ દાન આપે એ નિયમનો સર્વેએ ભંગ કર્યો અને દાન પણ આખા જીવનમાં નૃત્ય કરનારીને ન મળે એટલાં લાખો રૂપિયાનાં મૂલ્યનાં એકી સાથે થઈ ગયાં, એટલે સર્વના આશ્ચર્ય વચ્ચે રાજાએ નવા આવનાર મનુષ્ય તરફ જોયું. એના સફેદ બાલ, વિશાળ કપાળ અને સુંદર ચહેરો જોઈ રાજાને આનંદ થયો, પણ એની ધૃષ્ટતા માટે ખેદ થયો એની ઉદારતા વખાણવી કે વખોડવી તે રાજા સમજ્યો નહિ, પણ એકદમ એણે વૃદ્ધ યુવકને પૂછી નાખ્યું કે—"તું કોણ છે?"

પ્રશ્નના જવાબમાં પોતાની આંગળી પરથી રાજમુદ્રિકા કાઢી વૃદ્ધ યુવકે રાજા તરફ નાખી અને એની અસર શી થાય છે તે તપાસતો તદ્દન શાંતિપૂર્વક એ પોતાના સ્થાને મેદનીની પછવાડે ઊભો રહ્યો પોતાની રાજમુદ્રિકા અને રાજદંડનું ચિહ્ન જોઈ પુંડરિક રાજા વધારે મૂઝાયો, ધારી

ધાનીને તીક્ષ્ણ આખે જોવા લાગ્યો અને આખો સમાજ કાઇ અચિંત્ય હકીકત જાહેર થવાની આશામા ચિત્રવત્ બની નિ શબ્દ થઇ ગયો રાજાએ ખુલાસો પુછયો એના પ્રશ્નની સાથે વૃદ્ધ યુવકે જણાવ્યુ કે—"ત અર્વ રાજ્યનો હક્કદાર હતો, તે તે લેવા આવ્યો હતો, પણ વૃદ્ધાના વચને રાજ્ય લીધા વગર પાછો જનાર છે'

"આ શુ કૌતુક! રાજ્ય શુ અને હક્ક શા! આ રાજમુદ્રા ક્યાથી અને આ ડોસલા જેવા તેજસ્વી પાસે ક્યાથી આવી? મેનકાને આટલી બધી ભેટ શી અને એનો ભેદ શો? રાજ્ય લેવા આવનાર લશ્કર વગર કેમ આવે અને આવીને ચાલ્યો જવાની વાત પણ કેમ કરે? આની અદર કા તો ગાડપણ કે કા તો ગોટાળો જણાય છે" રાજાના હૃદયમા આવા વિચારો ચાલતા હતા ત્યારે લોકો તો અનેક તર્કવિતર્કો કરી રહ્યા હતા, તેમની ગૂ ચવણનો તો પાર જ નહોતો

વૃદ્ધ રાજા મુદ્રિકા ઊચી નીચી કરી જોયા કરે છે, પણ તેનો ભેદ કોઇ ન સમજ્યુ લોકોની આખો કિમતી રત્નકબલ પરથી ખસી નહિ મેનકાની અહોભાગ્ય માનતી આખો જ્યારે તે વૃદ્ધ યુવક પર ઠરી, ત્યારે યુવક ચાલી જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હોય એમ લાગ્યુ તેના મુખ પર દીનતા નહોતી, પરન્તુ સ્વય ત્યાગનુ દેદીપ્યમાન તેજ અને ગૌરવ હતા રાજાએ ખુલાસો પૂછતા તેણે નીચેની વાર્તા શરૂ કરી –

"આજથી બહોતેર વર્ષ પર મારી માતાને આ નગર છોડવુ પડ્યુ ના માટે છોડવુ પડ્યુ એ હુ નહિ કહુ હુ આપના નાના ભાઈ [1] કડરીકનો પુત્ર થાઉ મારી માતા

---

[1] આ પુડરીક અને કડરીક તે ગૌતમ સ્વામીએ અગાર પર બોધેલ પુ ડરીક કડરીક નાયક

નાસી છૂટી તે વખતે તેને ગર્ભ હતો. મારી માતા **શ્રાવસ્તી** નગરીએ એક સાર્થવાહની સહાયથી પહોંચી. અજિતસેન મુનિની **કીર્તિમતી** નામની મહત્તરિકા પાસે એણે દીક્ષા લીધો દીક્ષા લેતી વખતે અંદરના ભયથી ગર્ભની વાતો એણે ન કરી. અનુક્રમે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામતાં મહત્તરાએ શય્યાતર શ્રાવિકાને ત્યાં તેને ગુપ્તપણે રાખી ત્યાં મારો જન્મ થયો. સુજ્ઞ મહત્તરિકાએ શાસનને લાંછન ન આવે અને મારો વધ ન થાય તે રીતે પ્રચ્છન્નપણે પ્રસૂતિકાર્ય આટોપી દીધું. મારું "ક્ષુલ્લક" એવું નામ પાડયું. હું ખૂબ ભણ્યો. મહાત્મા અજિતસેનસૂરિની કૃપા અને અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત થયાં અને બાળપણથી એજ અભ્યાસ હતો, સાથે બુદ્ધિનો યોગ થતાં શાસ્ત્ર પારંગત થયો. **બારમે વર્ષે** મને **દીક્ષા** આપી મેં **બાર વર્ષ પાળી** એક વખત યૌવનનો ઉદ્રેક જાગ્યો રૂપવાન શરીર અને માદક ખોરાકને જીરવી ન શક્યો સંસારમાં જવા ઈચ્છા થઈ. મારી **સાધ્વી માતાને** પૂછ્યું. 'માએ કહ્યું કે મારી **ખાતર બાર વર્ષ** વધારે રહે, પછી જજે.' પરમ ઉપકારી માતાને ના ન પાડી શક્યો. પૂર્ણ પ્રેમથી ચારિત્ર પાળ્યું. બાર વર્ષ વધારે કાઢ્યા, પણ અંદરથી સંસારની લાલસા ગઈ નહિ. ફરી માતાને મળ્યો. એમણે ખરો ઉપકાર મહત્તરિકાનો બતાવ્યો અને તેમની આજ્ઞા લેવા કહ્યું. **મહત્તરિકાના આગ્રહથી બાર વર્ષ** વળી વધારે સંયમમાં રહ્યો. ત્યાર પછી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુ **અજિતસેનના આગ્રહથી** બીજા **બાર વર્ષ** રહ્યો. **ઉપાધ્યાયના** સીધા આભારમાં હતો તેથી તેમનાં વચનાનુસારે વળી બીજાં **બાર**

વર્ષ રહ્યો આ ઉપકારી વડીલના વચનને ઓળગવાનુ મન થાય નહિ, સસાર ભોગવવાની લાલસા જાય નહિ, અને એવા દ્વદ્વમા રહેવુ ગમે નહિ, જવુ ભાવે નહિ ચારિત્ર પાળ્યુ પણ અદરથી વાસના ઊડી નહિ અખડ બ્રહ્મચર્યે શરીરને ટકાવ્યુ, પણ મનમાથી સસારનો રસ જોવા વિચાર તો આવ્યા જ કર્યો

"આમ બહોતેર વર્ષની વય થઈ, બાલ સફેદ થઇ ગયા, પણ અદરની ઇચ્છા શમાવી શકયો નહિ માને મળ્યો એણે જોયુ કે હવે બીજો ઉપાય નથી એણે પોતાની પાસે રાજમુદ્રિકા અને રત્નકબળ જાળવી રાખ્યા હતા તેમણે કહ્યુ 'સાકેતપુર જા, રાજ્ય પર રિવાજ પ્રમાણે તારો અર્ધો હક્ક છે રાજાના નાના ભાઇનો તુ પુત્ર છે નિશાની માટે આ રાજમુદ્રિકા બતાવજે' માતાના કથનાનુસાર આજે રાત્રે હુ અહી આવ્યો રાજદરબારમા નૃત્ય થાય છે તે જોવા લલચાયો જોયુ, સાભળ્યુ, પણ છેવટે ડોશીએ કહ્યુ ખૂબ નાચ્યા, સારુ વગાડયુ અને હવે ખરો લાભ લેવાનો અવસર છે તે છેવટને વખતે પ્રમાદ ન કરવો આ સાભળી મને થયુ કે આ બહોતેર વર્ષ સયમ છોડી એના ફળ બેસવાને અવસરે આ શુ સૂઝે છે? એ વિચારથી રત્નકબળ એને આપી દીધુ" આટલુ બોલીને તો એ ચાલતો થયો રાજાનો જવાબ સાભળવા કે ખુલાસો કરવા ઊભો ન રહ્યો લોકો તો આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઈ ગયા હતા તે દિડમૂઢ જેવા થઇ ગયા

બુઢ્ઢા રાજાએ પુત્રને પૂછયુ કે–તેણે અમૂલ્ય કુડળ કેમ કાઢી આપ્યા?" તેણે પણ વૃદ્ધાની જાગૃતિનો શ્લોક

જ કારણ તરીકે જણાવતાં શરમાતાં કહી દીધુ “ મને મનમાં થતું હતું કે આ ડોસાને ૧૦૦ વર્ષ ઉપર ચાલ્યું, પણ એ મરતો નથી અને મને ગાદી મળતી નથી. હું આપને રસ્તા-માંથી દૂર કરવાની વાત મનમાં વિચારી રહ્યો હતો અને તેની તદબીર રચ્યા કરતો હતો, ત્યાં જાગૃતિનું આ વૃદ્ધાનું કથન સાંભળી મને થયું કે—‘ અરે આટલા વર્ષ નભાવ્યું અને હવે બાપા કેટલું જીવશે ? કાંઈ નહિ, આટલાં વર્ષ તેમની આમ્નાય પાળી છે તો હવે થોડો વખત નભાવી લેવું, નહિ તો આટલા વખતની સેવા ધૂળ મળશે ” આ સાંભળી આખી સભા આશ્ચર્યમૂઢ થઇ ગઈ.

રાજસભામાં નગરશેઠના પુત્રની યુવાન સ્ત્રી નવશેરો મૂલ્યવાન હાર આપે એ તો ભારે અજબ વાત કહેવાય. રાજાએ પૂછ્યુ ” દીકરી ! વગર શરમાયે ખુલાસો કર ! આ શું ?” શ્રીકાન્તા શરમાઈ ગઈ, બોલી ન શકી. અંતે વૃદ્ધ રાજાના અતિ આગ્રહથી બોલી “ મારા પતિ બાર વર્ષથી પરદેશ ગયા છે અનેક વિરહની રાત્રિઓ ગાળી હું કંટાળી ગઈ હતી આજે આવશે, કાલે આવશે, એમ વિચારતાં મૂ-ઝાતાં મનમાં કેટલાક સારા ખોટા વિચારો કરી રહી હતી. બાર વર્ષ સુધી પતિના પલંગની પવિત્રતા જાળવ્યા પછી ખેદ કરનારા મારા મનને ડોશીના કાવ્યે સ્થિર કર્યું. મેં તેનો એવો અર્થ જાણ્યો કે ખૂબ જાળવ્યું, હવે તો ફૂળ બેસવાનો વખત આવ્યો છે, વિરહકાળ તૂટવાનો સમય આવ્યો છે. ત્યાં કોઇ પ્રમાદસ્ખલના થઇ ન જાય ” જાગૃતિના આ શ્લોકશ્રવણના ઉદ્રેકમાં મને કર્તવ્યભાન થયું અને મે હાર આપ્યો ” તત્રસ્થ મેદનીએ શ્રીકાન્તાને અં-તરથી નમન કર્યું.

એક જ સામાન્ય લાગતો બનાવ જૂદી જૂદી વ્યક્તિ પર કેવી અસર કરે છે અને બોલનારે કે કરનારે કલ્પના પણ ન કરેલ હોય એવા પરિણામ નીપજાવે છે, એ વિચારથી લોકો મુગ્ધ થઈ ગયા નૃત્ય કરનારની ઘડીભર ડોકરીએ ઉચ્ચારેલા પ્રેરણાત્મક શબ્દો તો કોઈ ભારે ગૂઢ રહસ્યથી ભરેલા નીકળી પડ્યા અને વાતો સાભળતા લોકો પણ પોત-પોતાના વિચારમા પડી ગયા ક્ષુલ્લક તો ત્યાથી ક્યારનો વિહાર થઈ અજિતસેન ગચ્છાધિપતિ જ્યા હતા તે માર્ગે પડી ગયો હતો, રાજપુત્ર શરમથી નીચુ જોઈ રહ્યો હતો અને શ્રીકાન્તા હર્ષના આસુ ખેરવી રહી હતી

સર્વની નજર હવે સૈન્યાધિપતિ જયસધિ પર પડી એ તેજસ્વી હાર આપનાર લશ્કરના ઉપરીને રાજાએ પૂછ્યુ કે–"તુ શુ સમજ્યો?" જયસધિએ જવાબમા જણાવ્યુ કે–"પડોશના રાજા મને ફૂટવીને લશ્કરને તેમની તરફ કરવા માગતા હતા, શરૂઆતમા હુ મક્કમ હતો પણ ધન અને સત્તાની લાલચથી કાઇક ડગુમગુ થતો હતો ત્યા અક્કાનો શ્લોક સાભળ્યો, મનમા વિચાર થયો કે "અરે! રાજાનુ લૂણ ખાધુ, બાલ સફેત થઈ ગયા અને ઘરડે ઘડપણ જ્યારે એથી પણ વધારે ઉચ્ચ પદ લઈ રાજાની સેવા કરવાનો વખત આવ્યો છે, તે ખરે વખતે ફળ જેમવાને અવસરે નીમકહરામ ન થવુ" આવી સાચી શિખામણ સલાહ મને ગમી અને મારા જીવનવૃત્તને બચાવી લેનાર કાર્યપ્રણાલિકા પ્રાપ્ત થઇ, તેની કારણભૂત આ ગનિકા હોઈ તેને મે હાર આપી દીધો!!"

લોકો આ વાત સાંભળી વિચારમાં પડી ગયા. કોઇક તો પોતાનાં જીવનનાં વીતકોનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, કોઇક તત્કાળ બનતા પ્રસંગો યાદ કરવા લાગ્યા અને કોઇકને પોતાના મિત્રો સ્નેહીઓ અને ઉપરીઓ સાથેની ઘટનાએ જાગૃત કરી દીધા

અંતે રત્નજડિત અંકુશ આપનાર **મહાવતે** પણ એવી જ કથા કહી. રાજા પાસે પટ્ટહસ્તી હતો, તે અજબ શક્તિ-વાળો અને રાજતેજથી ભરપૂર હતો. બાજુનો રાજા એમ સમજતો હતો કે પુંડરીક રાજાનું સાર્વભૌમત્વ એ પટ્ટહસ્તીને જ અવલંબી રહ્યું છે. નસીબદાર હાથી, ગાય કે અશ્વ સંબંધી આવા પ્રકારની માન્યતા હજુ પણ ક્વચિત્ પ્રચલિત છે. એ પાડોશી રાજાની દાનત તેથી હાથી પર બગડી હતી અને મહાવતની મારફત કાં તો તે હાથીને હાથ કરવા ઇચ્છતો હતો અથવા હાથીને ઝેર આપીને કે બીજી કોઈ પણ રીતે તેનું કાસળ કઢાવવા ઈચ્છતો હતો. મહાવત પાસે એ માટે લાલચો આવી હતી, પણ એ હજુ સુધી મક્કમ રહ્યો હતો. એ કાંઈક નરમ પડતો હતો ત્યાં શ્લોક સાંભળ્યો એટલે એને થયું કે “ આપણે ખૂબ હાણ્યા માણ્યા, હાથી ઉપર બેસી ગામમાં મોજ કરી અને હવે તો રાજા પાસેથી ઈનામ લઈ ઘેર બેસવાનો વખત આવ્યો છે ત્યારે રાજાને દગો દેવો ઘટે નહિ. ”

આ ઘટના સાંભળી લોકો વધારે વિચારમાં પડી ગયા. સર્વને ઘણો આનંદ થયો. **રાણીએ** વાત ચાલતી વખત પોતાનો મૂલ્યવાન હાર મેનકાને આપ્યો હતો, પણ રાજાએ ઈનામ આપતાં કરેલી વારને લઇને રાણીએ શા માટે હાર

આપ્યો હતો તે લોકો મનમા સમજી ગયા, પણ કોઈએ રાણીને એ સબધી સવાલ પૂછવાની હિમત ન કરી

સુદર નૃત્ય અને ગાન થઈ રહ્યા પછી આ બનાવ બન્યો તે પર ટીકા કરતા લોકો ધીમે ધીમે વીખરાઇ ગયા તેઓએ સાભળ્યુ કે—"ક્ષુલ્લક ગજપુર ગુરુ પાસે જઇ ફરીથી ચારિત્રસપન્ન થયો અને સફ્ળપણે બાહ્ય તેમજ અતરથી વિશિષ્ટ સદ્દર્શનના રસના ઘુટડા પીવા લાગ્યો"

ઘણા મનુષ્યના સબધમા આ માનસદશા પ્રાપ્ત થાય છે ઘણુ ઘણુ જાળવ્યા પછી છેક છેવટને વખતે જ્યારે સર્વ વાતનુ ફળ બેસવાનો વખત આવે છે ત્યારે કોઇપણ પ્રકારની તાત્કાલિક લાલચને વશ થઇ પ્રાણી જીતેલ બાજી હારી બેસે છે, કરેલ ઉપકાર વિસારે પાડી દે છે, કર્તવ્યભાનથી વિમુખ થાય છે, કરેલ નિશ્ચયો પર પાણી ફેરવે છે, આદર્શોને રઝળતા નાખે છે અને સર્વ આતર તેજ અને હૃદયબળને દાબી દઈ ઊડા કૂવામા પોતાની જાતને ફેકી દે છે પછી તો એને જણાય છે કે એ તો લાકડાના લાડવા હતા અને એમા કશો માલ નહોતો, પણ ઉલટો કચવાટ હતો, પરતુ એ જ્ઞાન એટલુ મોડુ થાય છે કે તે વખતે પાછા પગના ભરવાનો સમય રહેતો નથી, અને માર્ગ દેખાય તો પણ તેમ કરવા જેટલી માનસિક તાકાત રહેતી નથી

આવા ક્ષુલ્લક કારણે વર્ષો સુધી કરેલ સેવા, ઉપજાવેલ કાર્ય કે સયમ અથવા ત્યાગ પર પાણી ફેરવી આખર અવસ્થાએ છૂટી જાય છે અને એ વખતે એના મનમા જે સામસામા પ્રચડ વાયરા આવે છે તેનુ તોફાન જોયુ હોય તો એનુ વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ પડે અને જ્યારે એ ઊધે પાટીએ બેસી

જાય છે ત્યારે બધા વિચારોને નેવે મૂકી આંખો મીચી એ આંધળુકિયા જ કરે છે

ક્ષુલ્લકની વિશિષ્ટતા એની આજ્ઞાપાલન વૃત્તિ અને સમજણના અમલમાં હતી લોકોને તપાસ કરતાં સમજાયું હતુ કે પુંડરીક રાજાના ત્રાસથી જ ક્ષુલ્લકની માતાને નગર છોડી નાસી જવું પડ્યું હતું. એ કથા જુગજૂની થઈ ગઈ હતી અને એવા સંયોગોમાં રાજપુત્ર કંડરીકનું ખૂન થયું હતું અને એક રાત્રે કેવી રીતે યુવરાજપત્ની (ક્ષુલ્લકની માતા) અલોપ થઇ ગઈ હતી એ યાદ કરનારા થોડા જ ઘરડાઓ જીવતા હતા, પરન્તુ જેઓ જાણતા હતા તેમની વાત પરથી દાંત વગરનો રાજા સો વરસે પણ મેનકા સામું જોઈ રહે, એમાં તેમને કાંઈ નવાઇ જેવું જણાયું નહિ

આવી આવી ચર્ચા કરતાં કરતાં લોકો ઘેર ગયા. સાકેતપુરમાં બીજી સવારે અસલની માફક જ વ્યવહાર ચાલુ થયો. માત્ર એ બનાવની એક જ અસર થઈ: ચારેક દિવસ પછી રાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપ્યું અને સેનાપતિ તથા મહાવત તો તે જ દિવસે ક્ષુલ્લક રાજપુત્ર પછવાડે ચાલ્યા ગયા અને અજીતસેનસૂરિએ એમને ક્ષુલ્લકના શિષ્ય બનાવ્યા. શ્રીકાંતાનો પતિ તે જ દિવસે પરદેશથી આવ્યો. પુંડરીક રાજાએ પોતે આત્મસાધન કર્યું.

જૈ ધ. પ્ર પુ ૪૪ પૃ. ૨૨૮ } સં. ૧૯૮૪

કુદરતના ન્યાયની વિચિત્રતા[1]

[૧૮]

છ વષ પર બનેલી વાત છે તે વખતે અસહકારનો જુવાળ સાગ ભારતવર્ષ પર બરાબર ફરી વળ્યો હતો મહાત્મા ગાધીને સાભળવા અને તેમને જોવા દેશમા એક પ્રકારની તાલાવેલી લાગી ગઈ હતી તે વખતે શ્રી તીલકસ્વરાજ્ય-ફડમા એક કરોડ રૂપીઆ જુન માસની આખર પહેલા પૂરા કરવાની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા મહાત્માજીએ કરી હતી પૈસાનો વરસાદ વરસતો હતો એક એક મેળાવડામા હજાર અને દશ દશ હજારની રકમો ભરાતી હતી. એક દિવસમા ચાર છ મેળાવડામા મહાત્માજીની હાજરી અને તેમના ભાષણો સાભળવા હજારોની મેદની મળતી હતી તે વખતે સ્ત્રીઓએ ઘરેણા ઉતારી આપ્યા, યુવાનોએ સેવા આપી, ધનવાનોએ રકમો ભરી આપી, ગરીબોએ રૂપીઓ રૂપીઓ આપ્યો અને એવી રીતે હજારો લાખો ભરાયા, પણ કરોડની રકમ હજુ પૂરી થતી નહોતી અને થવાની વાત દૂર લાગતી હતી તે વખતે નીચેનો વાર્તાલાપ એક મુત્સદ્દી મુમુક્ષુ અને અસહકારમાં રસ લેતા પણ કોર્ટનો ત્યાગ ન કરનાર વકીલ વચ્ચે થયો હતો ઘટના શહેર ભાવનગરમા બની હતી અને ખરેખર સાચી બની હતી તેમાથી ઘણા વિચારો થઇ શકે તેમ છે તેથી યાદ કરીને તે અહી નોધી રાખેલ છે જેને રસ પડે તેણે એનો હાર્દ વિચારવા યોગ્ય છે

મુમુક્ષુ —'કેમ તમારે મુબઈમા હાલ કેમ ચાલે છે?'

---

[1] એક મુમુક્ષુએ લખી રાખેલી નોધ પરથી સહજ ફેરફાર સાથે

વકીલ:—'હાલ તો મુંબઇમાં મહાત્માજીનાં ઠામ ઠામ પગલાં થાય છે અને હજારો રૂપીઆ દેશસેવા નિમિત્તે લોકો હોંસથી કાઢી આપે છે.'

મુમુક્ષુ:—'પણ એમાં મોટો ફાળો કોણ આપે છે?"

વકીલ:—' મુંબઈમાં મોટી રકમ તો વ્યાપારી વર્ગ ભરી આપે છે, બાકી ફાળો સામાન્ય રીતે સર્વ આપે છે, પણ હજુ કરોડ પૂરા થાય તેમ લાગતું નથી.'

મુમુક્ષુ:—' મહાત્માજીએ ધાર્યું છે તો કરોડ જરૂર પૂરા કરશે એમાં મને જરા પણ શંકા નથી એની પવિત્ર દિવ્યતા અને અસાધારણ હૃદયની વાતો પથ્થરને પણ પીગળાવી શકે તેમ છે. દાસબાબુ જેવા નાગપુરમાં એને જીતવા આવ્યા અને જીતાઈ ગયા, તો પછી જયકર જેવા ચોવીશ કલાકમાં ઝડપાઇ જાય એમાં નવાઈ જેવું શું છે ?'

વકીલ:—' પણ મીલવાળાઓનો ફાળો બહુ ઓછો છે. અત્યારે હજારના શેરના પંચાવનસોનો ભાવ થયો છે અને દરરોજ સો સો વધે છે, છતાં મીલવાળા આ ફંડમાં સારો ફાળો આપતા નથી '

મુમુક્ષુ:—' પણ તમારા એક મુખ્ય મીલમાલેકે કરોડમાં જેટલા બાકી રહે તેટલા આપવા વચન આપ્યુ છે ને ?'

વકીલ:—' એ તદ્દન બનાવટી વાતો છે. અસહકારનો ખરો લાભ તો મીલવાળાઓને મળ્યો છે, એમની અત્યારની ગૌરવવાળી સ્થિતિ મહાત્માજીને આભારી છે, છતાં તેઓ આ કરોડમાં ફાળો તો આપતા નથી, પણ વ્યંગમાં ઊલટી ગાંધીજીની મશ્કરી કરે છે. આ વાત કુદરત કેમ સહન કરતી હશે ?'

મુમુક્ષુ — 'અત્યારે તો દરેક મીલવાળા પોતાની મુડીથી પણ વર્ષમા એવડુ રળે છે અને વહેચણી પણ મોટી આપે છે, એમ તો અમે પણ દૂર બેઠા બેઠા જાણીએ છીએ'

વકીલ — 'એ તદ્દન ખરી વાત છે અત્યારે દરેક મીલવાળા રીઝર્વ ફડ એવુ કરશે કે સો વર્ષ સુધી કોઈ મીલને આચ આવે નહિ એવી વાતો થાય છે ખરેખર, મને તો કુદરતમા ન્યાય જેવુ લાગતુ નથી જે અસહકારનો લાભ લઇ ફાલે ફૂલે છે તેની જ તેઓ મશ્કરી કરે છે અને છતા વધતા જાય છે–એ વાતનો ઘાટ કેમ બેસે?'

મુમુક્ષુ — 'એમા મુઝાવા જેવુ નથી કુદરત એ રીતે જ માર મારે છે કુદરતને માર મારવાના રસ્તા તદ્દન જૂદા જ પ્રકારના હોય છે એના માર્ગ ગહન છે, લાબા છે, પણ ચોક્કસ છે 'અલ્લાની લાકડીનો અવાજ નથી,' પણ એ વાગ્યા વગર રહેતી નથી માત્ર વાગે ત્યારે આ ક્યા ગુન્હાની સજા થાય છે એ તે બોલી બતાવતી નથી, પણ શાણા હોય તે સમજી જાય છે

'કુદરત કેવી રીતે કામ કરે છે અને તેનો ન્યાય કેવે પ્રકારે અને કેટલે વખતે થાય છે અને તેની પદ્ધતિ કેવી હોય છે તે સબધમા મહાભારતમા મે એક કથા વાચી હતી તેનો સાર કહી સભળાવુ એટલે તમને ગૂચ થઈ છે તે હુ ધારૂ છુ કે નીકળી જશે'

વકીલ — 'એ વાત જરૂર કહો પછી કાઈ ચર્ચા કરવા જેવુ રહેશે તો હુ આપને કહીશ. મીલવાળાનો મુદ્દો ધ્યાનમા રાખી વાર્તા કરજો'

મુમુક્ષુ — 'સાભળો —

ગુરુચેલા ઉદાહરણ.

'એક અનુભવી યોગી અને તેમનો એક જિજ્ઞાસુ શિષ્ય નગરની બહાર રસ્તા પરથી પસાર થતા હતા. બપોરના બે વાગ્યા લગભગનો વખત હશે. રસ્તાની જરા બાજુ પર પણ રસ્તા ઉપર એક ઝાડનું ઠુંઠું હતું. ગુરુ અને ચેલો ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં દૂરથી એક ગાય દોડી આવી અને એની ડોક પેલા ઝાડના ઠુંઠા સાથે જોરથી અફળાઇ, એને પરિણામે ગાયને સખ્ત ઈજા થઈ, અને ખૂબ લોહી નીકળી પડયું. કેટલુંક લોહી એ ઠુંઠા પર જ પડયું.

'ચેલો ઘણો સહૃદય હતો. એને ગાયને થયેલી પીડાથી બહુ દુઃખ થયું. એને ઝાડના ઠુંઠા પર ઘણો રોષ થયો અને ગાયનું લોહી પીનાર ઠુંઠાને રસ્તામાં એવી રીતે ઊભા રહેવાનો અધિકાર જ શો છે? એવી પ્રશ્નપરંપરા એના મગજમાં ચાલી. તે વખતે તો એ કાંઈ બોલ્યો નહિ, પણ પોતાના ગુરુની સાથે આગળ ચાલ્યો બે કલાક પછી પાછા એ રસ્તાપર ગુરુ સાથે પાછા ફરતાં પેલા ઠુંઠાને અને તેના પર પડેલા લોહીને જોતાં ચેલાજીની ઉદ્દામવૃત્તિ જાગૃત થઇ આવી અને ગુરુજીને પૂછ્યું–"મહારાજ! આ ગાયનું લોહી પીનાર ઠુંઠું હજી ઊભું રહ્યું છે, એ તે કેમ બને! એવા લોહી પીનારની હયાતી સંભવતી નથી." ગુરુ મહારાજે ઠંડો જવાબ આપ્યો– "જોયું જશે" શિષ્યને આ જવાબથી સંતોષ થયો નહિ, પણ જાતે વિનયી હતો એટલે કાંઇ બોલ્યો નહિ, પણ એણે ગુરુમહારાજનો જવાબ મનમાં ધારી રાખ્યો.

'પંદરેક દિવસ પછી વળી ગુરુમહારાજ અને ચેલો એજ રસ્તે નીકળ્યા, પણ ઠુંઠું તો ઊભું જ હતું. શિષ્ય

ગાયની ઇજા અને લોહી ભૂલી શકયો નહોતો ગુરુને કહે—
" મહારાજ ! હજુ ગાયનુ લોહી પીનાર ઠુઠુ ઊભુ છે !
આ તે કેવો ન્યાય ! ! એદાનમેદાન થઈ જવુ જોઇએ, તેને
બદલે હજુ ઊભુ છે ! " ગુરુએ ઉત્તરમા કહ્યુ—" આગળ
ઉપર જોયુ જશે, તુ ધીરજ રાખ. " શિષ્યને વાત ગળે
ઊતરી નહિ, તેથી તે વાતને એણે વધારે ચીવટાઇથી મનમા
રાખી મૂકી

' ચાર માસ પછી એ બન્ને પાછા ત્યા આવ્યા
વચ્ચે ચોમાસુ ગયુ હતુ હવે તો એ ઠુઠાને કુપળીઓ
ખીલ્યા અને એ કાઇ પુષ્ટ થતુ લાગ્યુ શિષ્યે ગુરુને યાદ
આપી કહ્યુ " મહારાજ ! આ તો હજુ ઊભુ છે અને વધતુ
જાય છે ! કુદરતમા આવો ન્યાય હશે ? અરે ! આ ગાયના
લોહીના પીનારને હજુ મોટા રસ્તા પર જાહેરાત મળે છે !
આ તો ભારે દુ ખની વાર્તા છે ! " ગુરુ મહારાજ જવાબમા
કહે છે—" ભાઈ ! ધીરજ રાખ ! સહુ સારા વાના થઈ
રહેશે " શિષ્યને ગળે વાત ઊતરી નહિ, એની ગૂ ચવણ વધી

' એક વર્ષ પછી બન્ને ફરી વાર તે તરફ આવ્યા, ત્યા તો
તે ઠુઠાને નાની નાની ડાળીઓ અને થોડા પાદડા થયા હતા
અને ઠુઠુ તો હવે નાનુ ઝાડ થવા લાગ્યું હતું
શિષ્યને આ અન્યાય અસહ્ય થઈ પડયો એણે તો ગુરુને
ફરી એ જ પ્રકારનો સવાલ કર્યો અને ગુરુ મહારાજે લગ-
ભગ અગાઉ આપ્યો હતો તેવો જ ધીરજ રાખી, જે બને
તે બારિકીથી જોયા કરવાનો ઠડો જવાબ આપ્યો શિષ્યનો
કુદરતના ન્યાય પર અવિશ્વાસ વધતો ચાલ્યો, પણ
એ વાત એ મનમા જ રાખતો હતો

'ગુરુચેલા બન્ને ત્યાર પછી કાશીની યાત્રાએ ગયા. અનેક તીર્થે જઇ બે વર્ષે પાછા તે જ ગામમાં આવ્યા. પેલા રસ્તા પર ઠુંઠાની જગ્યાએ જુએ છે તો મોટું લીલું કુંજાર ઝાડ થઇ ગએલું દેખાયું. તેની શાખા પ્રશાખા અને લીલાં પાંદડાં જોઇ શિષ્યના દુ:ખનો પાર રહ્યો નહિ. એણે તો ફરી શંકા બતાવી કે **ગાયનું લોહી પીનાર** ટકવું ન જોઇએ, તેને બદલે આ તો ફાલીફૂલીને **મોટું ઝાડ થઈ ગયું** અને વળી સૂકું હતું તેને બદલે લીલુંછમ થઇ ગયું, એ તો મોટામાં મોટો અન્યાય કહેવાય આ તો ઓછું થવાને બદલે વધતું જાય છે, મોટું થતું જાય છે અને અનેક રીતે સમૃદ્ધ થતું જાય છે. એણે લંબાણ પ્રસ્તાવના સાથે કુદરતના અન્યાય પર મોટો આક્ષેપ કર્યો અને ફરી વાર ગુરુ મહારાજને શંકા બતાવી ગુરુ મહારાજે અગાઉના જેવી જ શાંતિ રાખી જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે "ભાઇ! આગળ ઉપર જોયું જશે." ચેલાજીને આ ભયંકર પક્ષપાત અને ગુરુની મીઠી ઠંડી વાત પર બહુ ઉછાળો આવ્યો, કાંઇક ઉદ્વેગ પણ થયો; પરંતુ એણે મુખેથી કાંઇ ગુસ્સો બતાવ્યો નહિ એને મનમાં શંકા પાકી થતી ગઈ કે આ દુનિયામાં **પાપ કરનારને ઘટતી સજા** થતી નથી. ઉપરના ચારે પ્રસંગે ગુરુચેલો પેલા રસ્તા પર ચાલતા હોય ત્યારે આ વાત થઇ હતી અને ગુરુચેલો જરા આગળ જાય એટલે એ વાત બંધ પડી વિસારે પડી જતી હતી

'ગુરુ એ જ ગામમાં ચાતુર્માસ રહ્યા. ઝાડ ખૂબ વધ્યું, ખૂબ ફાલ્યું.

'એક રાત્રે સખત પવન અને વીજળીના કડાકા થયા,

વાવાઝોડાના તોફાનમા ઝાડ મૂળમાથી ઉખડી ગયુ, ખલાસ થઈ ગયુ

'થોડા દિવસ પછી ગુરુચેલો એ રસ્તે નીકળ્યા, તો ન દેખાય ઝાડ, કે ન દેખાય ઠુઠુ લોકો ઝાડને કાપી સરપણુના ઉપયોગ સારુ લઈ ગયા હતા અને તે સ્થાન પર માટી નાખી દીધી હતી, એટલે ઠુઠાનુ નામનિશાન પણ કાઈ દેખાતુ નહોતુ ચેલાએ અડખે પડખે જનાર આવનારને પૂછ્યુ તો જણાયુ કે તે વખતના સખ્ત તોફાનમા પેલુ ઝાડ મૂળમાથી ઊખડી ગયુ હતુ અને ખલાસ થઇ ગયુ હતુ ગુરુએ શિષ્યને કહ્યુ "હવે સમજ્યો! **કુદરત આ રીતે મજા કરે છે** ઝાડને કે ઠુઠાને જોતા તને જે જે શકા થઈ હતી તે તે સર્વ વિચારી જા કુદરત **ગુન્હો કરનારને ઘણી જૂદી જ રીતે સજા** કરે છે કુદરતના ન્યાયનો વિચાર કરવા માટે **એક બે** બનાવ **કે એક બે વર્ષ પૂરતા નથી** એમા લાબી નજરે અને દીર્ઘ કાળે કામ લેવુ પડે છે ઠુઠાને કાઢવા માટે કુદરત કોદાળો કે હથોડા લઈ ત્યા આવતી નથી, પણ **લોહી પીવાની સજા** આમ થાય છે! જડમૂળથી કેવી રીતે ઉખડી ગયુ તે તે જોયુ? અત્યારે એનુ નામનિશાન પણ નથી રહ્યુ એ રીતે કુદરત સજા કરે છે **થોડીવાર ફાલેફૂલે ત્યારે તે વાત જોઈને મુઝાઇ જવા જેવુ નથી.** કુદરતમા બહુ ઊડાણુ હોય છે અને એના રસ્તા અનેરા હોય છે" શિષ્યનુ સહૃદય મન ગુરુને અતરથી નમી પડ્યુ, એની શકા દૂર થઇ ગઇ અને કુદરતના કાર્યો માટે દીર્ઘકાળની વિચારણાના મત્રમા બહુ વિશાળતા અને રહસ્ય ભાસ્યા

મુમુક્ષુ:—' તમારા ધ્યાનમાં આ વાર્તા આવી ? અત્યારના ભાવો કે આવકથી રાજી થવાનું નથી. એના ખેલો ખેલાશે ત્યારે તમે જોશો કે આ લોહીનો પૈસો ટકવાનો નથી અને મહાત્માજીને **હસનારા લાંબો કાળ હસી શકવાના નથી**. એ પાંચ વર્ષમાં જે ખેલો ખેલાય તે બારિકીથી જોયા કરજો '

અહીં અમારી વાર્તાનો અંત આવ્યો. બીજી પ્રાસંગિક વાતો કરી અમે છૂટા પડ્યા પાંચ છ વર્ષનાં ખેલો જોતાં રીઝર્વ ફંડો પણ સૂકાઇ ગયા અને વહેંચણી પણ ખલાસ થઇ ગઈ. મહાત્માજીની મશ્કરી કરનાર નાદારીમાં ગયા અથવા લગભગ તે સ્થિતિએ આવ્યા અને હજુ પણ એના ખેલો ખેલાયા-જ કરે છે. **કુદરતના માર્ગોની** ન સમજાય તેવી આ કુંચી છે, પણ એ **અચૂક** છે. એ ચાવીથી ઘણી બાબતોનો ખુલાસો થઈ જાય તેમ છે. માત્ર કુદરતના ન્યાયમાં વિશ્વાસ અને લંબાણ નજરે જોવાની આવડત ઉપર એ કિસ્સાના ઊકેલનો આધાર રહે છે.

{ જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૪. પૃ. ૧૪૭ } સં. ૧૯૮૪

સાવધાન

[૧૯]

ચાળીશેક વર્ષ પહેલાની વાત છે ભાવનગરના **મારવાડીના** વડાના નામથી ઓળખાતા ઉપાશ્રયમા અત્યારે તદ્દન શાન્તિ વ્યાપી છે એના ભવ્ય ચોકમા પૂર્ણિમાનો ચદ્ર પૂર બહારમા પ્રકાશી રહ્યો છે રાત્રિના નવનો સમય થયો છે પૂર્વ દિશાએ અર્ધ આકાશમાથી ચદ્ર એની જ્યોત્સ્ના શાન્ત પૃથ્વી પર વિસ્તારી રહ્યો છે શ્રાવકો પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા છે અને કોઈ બે ચાર વિશિષ્ટ જનો સથારાપોરસી ભણી રહ્યા છે સાધુઓ કોઇ મનમા ધ્યાન કરે છે અને કોઈ પાઠ કરે છે લગભગ સત્તર મહાત્માઓ (સાધુઓ) જૂદી જૂદી શાળામા આત્મમથન કરી રહ્યા છે.

દાખલ થવાના જમણી બાજુના દાદરની પ્રથમ માળની પ્રથમ શાળામા એક વૃદ્ધ આત્માર્થી અત્યારે આત્મનિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે ધર્મના ધામ રૂપ એ ઉપાશ્રયમા તદ્દન અધકાર છે, છતા બહારની ચદ્રજ્યોત્સ્નાની અસરથી સહજ પ્રકાશ પડી રહ્યો છે શાન્તમૂર્તિ મહાત્માની ગભીર મુખમુદ્રા પર યોગ ધ્યાન અને આત્મચિતવનની શાન્ત પ્રતિકૃતિ તરી આવે છે એમણે વિસ્તૃત આત્મમથન હમણા જ પૂરુ કર્યું હોય એમ એમની મુખમુદ્રા પરથી દેખાય છે તુરતમા જ એ આસનપરથી ઊઠી પૂર્વ તરફ ગોઠવાયલી પાટ પર બિરાજમાન થયા હતા

તે વખતે બે મુમુક્ષુઓ વૃદ્ધ મહાત્મા સન્મુખ બહારથી આવી મહાત્માની પાટ સન્મુખ ખડા થયા.

ઊભા ઊભા " ત્રિકાલ વંદન " કરી અને " ધર્મલાભ "માં પ્રત્યુત્તર મળ્યો તે સાંભળી તેઓ સામે બેસી ગયા. એ બન્ને મુમુક્ષુઓ દિવસે એ જ શાન્તમૂર્તિ મહાત્મા પાસે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જ્ઞાનસારનો અભ્યાસ કરતા હતા. એક એક શ્લોકની વિચારણામાં કોઈ વખત ઘણો સમય ગાળતા અને સ્થિરતા, શાન્તિ અને પ્રશમ શું છે ? આ જીવનમાં ઉત્કૃષ્ટ જીવનની વાનકી કેમ ચખાય ? એનો સાક્ષાત્કાર કરતા હતા, મહાત્માઓ એવું જીવન જીવી શકે છે તેનો દાખલો અનુભવી શકતા હતા અને રાત્રે ધર્મચર્ચા યથાવસર કરતા હતા.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનો " જ્ઞાનસાર " ગ્રંથ એ મહાત્માના આખા જીવનનું રહસ્ય છે ઉપાધ્યાયજીએ અનેક ન્યાયના ગ્રંથો રચ્યા, ખંડખાદ્ય જેવા ગ્રંથો પર ટીકા લખી, તત્ત્વના ગ્રંથો અપનાવ્યા, વીર પરમાત્મા પછીના બે હજાર વર્ષમાં ઊભી થયેલી ગૂંચવણો અને ચર્ચાઓનો પુરસ્કાર કર્યો, દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ બનાવ્યો, મંદિરસ્વામીને વિજ્ઞપ્તિઓ કરી, અનેક સ્તવનો સ્વાધ્યાયો રચ્યાં અને છેવટે આખા જીવનના દોહનને પરિણામે નવનીત જેવા એ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ લખ્યો. એનો પ્રત્યેક શ્લોક ગંભીર અર્થથી ભરપૂર છે, એના પ્રત્યેક વચનમાં યોગ અને શાન્તિ ભરેલા છે. એમાં પાતંજળયોગદર્શનનો મીઠો પ્રવાહ સુમધુર કરાયો છે, એમાં આત્માની અદ્ભુત શક્તિના માપકયંત્રો (થરમોમિટર) ગોઠવાયાં છે, એમાં આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનાં મંત્રો છે, એમાં આત્માર્થી જીવને જોઈએ તે સર્વ છે. ન્યાયની કઠણ ચર્ચાઓ તો આત્માને ઠેકાણે લાવે છે, પણ એને ઉન્નત કરનાર અને એને સ્વસ્થાનકે લઈ જનાર જે

થોડા ગ્રંથો મોજુદ છે એમાનો એ એક ગ્રંથ છે

એવા અદ્‌ભુત ગ્રંથને વ્યાખ્યારૂપે બતાવનાર મહાત્મા જ્યારે એ ગ્રંથમા ઉપદેશેલી શાન્તિ, સ્થિરતા, સમાધિ અને વિવેકને જીવી જાણતા હોય, જેનુ જીવન સમજણ પૂર્વકના ત્યાગને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ અપૂર્વ શાન્તિમય હોય અને જેમણે એ દશાનો સાક્ષાત્કાર કરી જીવનને સ્વાભાવિક રીતે જ ઘણુ ઉન્નત બનાવી મૂક્યુ હોય, તે પોતે જ જ્યારે એના પ્રત્યેક શ્લોકને સમજાવે, વિસ્તારે અને પ્રકાશિત કરે ત્યારે અભ્યાસ સાથે પદાર્થવિજ્ઞાન ચમત્કારક નીવડે છે અને ઉપદેશ સાથે જીવનની એકતાનતા દેખાય છે એવુ જીવન જીવનાર જે અસર કરે છે તે સૂકી વાત કરનાર કદી કરી શકતા નથી, તે હકીકત પણ ખુલ્લી રીતે જણાઇ આવે છે

દિવસે વાચેલા શ્લોકની રાત્રે દરરોજ ચર્ચા ચાલતી **જ્ઞાનસાર** જ્ઞાનનો સાર, જાણપણાનુ અતિમ લક્ષ્ય, જીવનનો ઉત્તમોત્તમ આદર્શ, સમાગપરિચર્યાનુ અન્તિમ ધ્યેય, તત્પ્રાપ્તિને માટે આવશ્યકીય આત્મચિતવન અને મથન એ સર્વનો સહયોગ ત્યા થતો હતો અને જ્યારે સાભળનાર પાત્ર હોય અને સભળાવનારને શ્રોતાના આત્માર્થીપણાની તેમ જ ગ્રાહકશક્તિની પ્રતીતિ હોય, ત્યારે આવી ધર્મ-ચર્ચામા ભારે મજા જામે છે એના એક એક દિવસના પ્રસગો અત્યારે યાદ આવે તો ઊડા વિચારમા નાખી દે છે એની રાત્રિની ધર્મચર્ચા અત્યારે પણ એ મુમુક્ષુઓને વિપથગામી થઈ જવાના પ્રલોભન પ્રસગોએ ત્યાથી ખેચી સાચે માર્ગે લઈ આવે છે બન્ને મુમુક્ષુઓના જીવન ઉપર એણે જે અસર કરી હતી તે લેખમા લગભગ અનભિલેખ્ય જ છે

આ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ કાંઇ નવીન જ વિચારણા ચાલી: મુમુક્ષુ અભ્યાસીઓ સંસારી હતા, આત્માર્થી હતા, તે વખતે થોડા વર્ષ પહેલા કાઢેલી એક નવીન સંસ્થાના અધિકારી હતા અને ધર્મભાવનાથી ભરેલા હતા. યુવાન વય, ધર્મને આગળ કરવાની પ્રબળ વૃત્તિ, લેખન વાંચન અને ભાષણ દ્વારા અનેક કાર્ય કરવાની ઇચ્છા અને તે વખતની પરિસ્થિતિમાં એમનાં જીવનો ઘડાયેલાં હતાં. એમણે બહુ રસપૂર્વક ધર્મ-ચર્ચા આદરી

સહજ વાતચીત થતાં એક પ્રશ્ન થયો. તે અરસામાં કોઇ મોટી "પંન્યાસ" પદવી સંબંધીની ખટપટ ચાલતી હતી: અમુક પ્રકારની દોડાદોડી અને ધમાલની કાંઈ વાર્તા તેજ રાત્રે ટપાલમાં આવી હતી તે વાતને એક મુમુક્ષુએ જરા છેડી અને ટપાલમાં જે હકીકત આવી હતી તેનું સહજ ઉચ્ચારણ કર્યું. તે વખત મહાત્મા બોલ્યા:—

"આવી જાતની વાતો કરવામાં શો લાભ? એમાં આત્મચિંતવન શું થાય? એમા આત્મા કેમ અંદર ઉતરે? **આપણે બહારની કે પારકી પંચાત શા માટે કરવી?** આપણું પોતાનું સંભાળીએ તો બસ છે. આપણે આપણી ચિંતા હજુ પૂરી કરી શકતા નથી ત્યાં અન્યની ચિંતા કરવી અને અધૂરી હકીકતે ફેંસલો આપવા નીકળી પડવું એ કાર્ય **સુજ્ઞનું** ન હોય આવા પ્રકારની ખટપટને અંગે તમારે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જેમણે આ ભવમાં કાંઈ સાધવું હોય તેમણે એ વાત વારંવાર ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને જેમણે ખરી પ્રગતિ કરવાની હોય તેમણે એ હકીકત કદી ન વીસરવા માટે ચીવટ રાખવાની છે. હવે હું તે હકીકત

કહું છું તે ઉપર તમે બરાબર લક્ષ્ય રાખજો

"હકીકત એમ છે કે **અવસર્પિણી** કાળ એકંદરે ઊતરતો જ હોય છે, એમાં રસકસની હાનિ થયા કરે અને એમાં સુખ કરતાં દુઃખના પ્રસંગો વધારે આવે

"તેમાં પણ આ અત્યારે જે અવસર્પિણી કાળ વર્તે છે તેને જૈન શાસ્ત્રકાર **હુંડા અવસર્પિણી** કાળ કહે છે એટલે એ અતિ અધમ—ઊતરતો કાળ છે અવસર્પિણી કાળમાં આપણે ઊતરતા ચક્ર પર હોઈએ છીએ, તેમાં ઉત્તરોત્તર હાનિ જ દેખાયા કરે એટલે એકંદરે એ કાળ વધારે વધારે ઊતરતો તો હોય જ છે, તેમાં વળી આ "હુંડા અવસર્પિણી" કાળ છે

"અનંતી ચોવીસી જાય ત્યારે એક હુંડા અવસર્પિણી કાળ આવે છે એ અતિ અધમ કાળ છે એમાં **પ્રાયે ઉત્તમ જીવનો જન્મ જ ન થાય** એમ નથી સમજવાનું કે એમાં જન્મનાર સર્વ જીવો અધમ જ હોય, તો તો પછી એમાં તીર્થંકરાદિનો જન્મ સંભવે જ નહિ, પરંતુ બહોળતાએ એમાં ઉત્તમ જીવનો જન્મ ન થાય સંસારચક્રમાં ઉત્તમ જીવ હોય તે એવા સમયમાં અન્ય ક્ષેત્રમાં કે અન્ય ગતિમાં જઈ આવે છે

"અનંતી ચોવીશી—અનન્તા કાળચક્રો ગયા પછી આવો હુંડા અવસર્પિણી કાળ આવે છે આપણે અત્યારે એવા હુંડા અવસર્પિણીમાં વર્તીએ છીએ, માટે આપણે ખૂબ **ચેતીને ચાલવાની** જરૂર છે"

આટલી વાત કરી મહાત્મા કંઈક વિચારમાં પડયા એટલે બન્ને મુમુક્ષુઓ તેડી એક પ્રશ્નપર પગ ચલાવી તે વખતે વાત નીચે પ્રમાણે થઈ—

મુમુક્ષુ:—"આપશ્રીએ આ વાર્તા કરી તેનું કાંઈ લક્ષણ બતાવશો ?"

મહાત્મા:—"શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એવા અધમ અવસર્પિણી કાળનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે એમાં **શુભનાં નિમિત્તો અશુભ તરીકે પરિણમે**"

મુમુક્ષુ:—"સાહેબ, એ વાત બરાબર સમજાણી નહિ, જરા વિગતથી સ્પષ્ટ કરો."

મહાત્મા:—"શુભ કાર્યો પ્રાણી કોઈ પણ પ્રકારના આત્મિક લાભની ઇચ્છાએ કરે છે. એવાં **શુભ કાર્યો શુભને બદલે અશુભનાં કારણો બને એ આવા અધમ કાળનું મુખ્ય લક્ષણ છે.**"

મુમુક્ષુ:—"શુભ કાર્યો અશુભ તરીકે કેમ પરિણમે ? વાત કાંઈ હજુ જચતી નથી. કૃપાનાથ ! જરા વધારે સ્ફુટ કરો."

મહાત્મા:—"આત્માની સાથે કર્મબંધ થાય છે, તેનો મુખ્ય સંબંધ આંતરવૃત્તિ સાથે રહે છે. અંદર જેટલે અંશે શાંતિ અને લક્ષ્યસન્મુખતા હોય તેટલે અંશે કાં તો શુભ કર્મબંધ થાય છે અથવા કર્મની નિર્જરા થાય છે એટલી વાત તો બરાબર બેસે છે ને ? કર્મબંધ વખતે રસ પડે છે તે કષાય ઉપર કેટલો આધાર રાખે છે તે વાત ધ્યાનમાં છે ?"

મુમુક્ષુ:—"હાજી, કર્મબંધ કરતી વખતે એના ચાર અનુબંધ પૈકી રસબંધનો આધાર કષાયપરિણતિ પર રહે છે."

મહાત્મા:—"તો હવે ધ્યાનમાં લઈ લો શુભ કાર્ય કરતી વખતે અથવા કર્યા પછી કોઈ પણ પ્રકારના કષાયનો ઉદય થાય તો શુભ નિમિત્તો ઊલટાં થઈ જાય છે અને **લાભને બદલે હાનિ કરાવે છે.**"

મુમુક્ષુ — "એમ કેમ બને? કાંઈક વિગત સાથે એ વાત સ્પષ્ટ કરો હજુ તે વાત અદર ઊતરતી નથી "

મહાત્મા — "આપણે એક દાખલો લઈએ એક ધર્મશ્રદ્ધાળુ માણસે સઘ કાઢ્યો એ હકીકત શુભની નિમિત્ત છે હવે એ સઘ કાઢવાને વખતે કોઈ સાથે સ્પર્ધા કરે, કોઈએ સઘ કાઢ્યો તે કરતા પોતાની વધારે વાહવાહ કેમ કહેવાય તેના પ્રયત્ન કરે, અથવા એવો સઘ કોઈએ કાઢ્યો નથી તેવી પોતે વાતો કરે તો શુભનું નિમિત્ત અશુભમા પરિણમે "

મુમુક્ષુ — "તે સાહેબ! એમ જોઈએ તો તો પ્રત્યેક શુભ કાર્યમા કપાય તો થઈ જાય છે કોઈ સારુ પુસ્તક લખે અને કોઈ પ્રશસા કરે એટલે લખનાર રાજી થઈ જાય છે, કોઈ પાચ દશ ઉપવાસ કરે ને અન્ય કોઈ પ્રશસા કરે ત્યારે કરનાર રાજી થઈ જાય છે, કોઈ સ્વામીવાત્સલ્ય કરે અને લાડવામા ઘી વધારે નાખ્યું એમ અસત્ય બોલે અથવા અન્ય બોલે તેને વારે નહિ—આવું આવું તો સાહેબ! ઘણી વાર થાય છે કેટલાએ ધર્મના કામમા જૂઠ, ગોટાળા કે છલ થાય તેમા પાપ માનતા નથી "

મહાત્મા — "એજ વાત વિચારવાની છે સઘ કાઢનારની લોકો પ્રશસા કરે તેમા કાંઈ ખોટુ નથી પૈસાનો ત્યાગ કરવો એ કાંઈ નાનીસૂની વાત નથી, પણ એ વાતનો મદ સઘ કાઢનારને ન ઘટે પુસ્તક લખનારની પ્રશસા લોકો ભલે કરે, પણ લખનારના મનમા પ્રશસા સાભળી ગૌરવ આવે તો તેને માટે શુભનું નિમિત્ત અશુભમા પરિણામ પામી જાય તપ કરનાર જરૂર પ્રશસાને પાત્ર છે, પણ એ પ્રશસા

સાંભળવા માટે તપ કરે અથવા સાંભળીને રાજી થાય તો શુભને બદલે અશુભનું કારણ બની જાય છે."

મુમુક્ષુ:—"એટલે? તો તો શુભ કાર્ય કરવું જ નહિ એમ જ થાય"

મહાત્મા:—"નહિ, વાત એમ છે કે શુભ કાર્ય બરાબર કરવાં, શુભ કાર્ય કરવાના પ્રસંગો વારંવાર ઊભા કરવાં, એના નિમિત્તો વારંવાર જમાવવાં અને જ્યારે એ કાર્ય થાય અથવા પ્રસંગ કે નિમિત્ત આવે ત્યારે ધ્યાન રાખવું કે આડીઅવળી બાબતમાં ગૂચવણમાં પડી જઇ કોઈ પણ કષાયમાં પડી ન જવાય. શુભ કાર્ય જરૂર કરવું, પણ આ કાળમાં એટલી ચેતવણી-સાવધાની રાખવાની છે કે શુભ પ્રસંગો અશુભ તરીકે પરિણમે નહિ એમ કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે, પણ આત્મદૃષ્ટિએ એ વિચારધારાના અમલ પર ઘણો આધાર છે."

મુમુક્ષુ:—"આ તો મોટી ગૂંચવણ થઈ. તો સાહેબ! કોઈ વાર શુભ કાર્ય કરતાં લાભ કરતાં નુકશાન વધારે પણ થાય ખરું?"

મહાત્મા:—"સામાન્ય સંયોગોમાં કોઈ વાર એમ બને પણ ખરું અને આ હુંડા અવસર્પિણી કાળમાં તો **સાપેક્ષ દૃષ્ટિ ન રાખનારને ઘણીખરી વાર તેમ જ બને** છે, અને તેટલા માટે જ આ કાળને હુંડા એવું તુચ્છ અધમ ઉપનામ-વિશેષણ આપવામાં આવ્યું છે તમે કષાયની સ્થિતિ વિચારો, તે પ્રસંગે આંતરવૃત્તિમાં થતો ક્ષોભ વિચારો, એટલે આ વાત સ્પષ્ટ થશે તેમાં પણ ક્રોધ તો જણાઈ આવે તેવો દુર્ગુણ છે, પણ માયા તો એવી ભયંકર છે કે

એ મોટા મોટા સાધુઓને પણ છોડતી નથી તેમની વાતો સાભળો તો જાણે એક પુણ્ય-પવિત્રાત્મા જણાય, પણ અદર માન અને માયા એના રમતા હોય છે કે એનુ વર્ણન ન થાય, એ બન્ને દુર્ગુણો અદરની જડ ઉખેડી નાખે છે તેનાથી બહુ જ ચેતવાની જરૂર છે જો શુભ કાર્ય ઉપર ઉપરનુ હોય અને અદર માન કે માયા આકરા હોય તો **લાભ કરતા હાનિ કોઈ વાર વધી પણ જાય** આ સણધમા બહુ ઊડા' ઊતરવાની જરૂર છે '

મુમુક્ષુ—"પણ સાહેબ! આ તો કડી લેતા પાટણ પરવારવાનો વેપાર થાય તેનુ કેમ?"

મહાત્મા—"એમ ન બને તે માટે સાપેક્ષવૃત્તિ રાખવાની જરૂર છે એમ ન જ બને એમ કહેવાય નહિ. ગાઢ કષાયો કઈ કઇ કાન કરે છે અને નહિ ધારેલા પરિણામો નીપજાવી મૂકે છે એ વખતે જાગૃત રહે તે જ જીતી જાય છે અને નહિ તો શુભ કાર્યમાથી પણ કષ એટલે સસારનો આય એટલે લાભ મેળવે છે દરેક બાબતનો **આધાર આતરવૃત્તિ ઉપર** જ છે"

મુમુક્ષુ—"ત્યારે સાહેબ! શાસ્ત્રમા પ્રશસ્ત કષાયોની વાત કહી છે તે શી રીતે?"

મહાત્મા—"બરાબર છે અમુક સયોગો એવા હોય છે કે તે વખતે કષાયનો દેખાવ જરૂર કરવો પડે દાખલા તરીકે કોઇ શાસન ઉપર આક્રમણ કરે ત્યારે તેની સામે લડાઇ સુદ્ધા કરવાનો પ્રસગ પણ આવી પડે છે, કોઇ વાર રાજ્ય સાથે અટપટા પ્રસગો આવે છે હમણા પાલીતાણાની યાત્રા કેટલા વર્ષ બધ રહી ત્યારે આપણે સુરસિંહજી સાથે

વિરોધ કરવો પડયો હતો. તમે જ મુનીમ ઉપર સોનગઢ મુકામે ફોજદારી ચલાવી હતી. એવા અસાધારણ પ્રસંગો આવે ત્યારે મોટા હિતની ખાતર **કપાયનો દેખાવ** કરવો પડે છે; પરંતુ તે **વખતે પણ ખરા આત્માર્થીની અંતરદશા** તો શુદ્ધ જ રહે છે.”

મુમુક્ષુ:—“એ કેમ બને?”

મહાત્મા:—“એવા પ્રસંગે ક્રોધ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ એના પેટનું પાણી ચાલતું નથી. એ બહારથી ધમાધમ કરે, પણ એનો અંતરાત્મા જાગૃત રહે છે. એ કદાચ લાલ આંખવાળો દેખાય, તો પણ એના અંતરની ભીનાશ–કુણાશ અસ્ખલિત વહેતી હોય છે. એ લડાઇમાં ઊતરે તો પણ એની સાપેક્ષવૃત્તિ દૂર જતી નથી. એ કષાયો સાથે કદી પોતાના આત્માને ઓતપ્રોત કરતો નથી અને એ સ્થિતિને ધન્ય માનતો નથી.”

મુમુક્ષુ:—“ત્યારે સાહેબ! આ કાળમાં શુભ પ્રસંગોનો લાભ કેમ લેવાય?”

મહાત્મા:—“વ્યવસ્થાપૂર્વક સમજીને કાર્ય કરનારને કોઇ પણ પ્રકારનો વાંધો આવતો નથી. શુભનાં નિમિત્તો અશુભ તરીકે પરિણમે તે **અસાવધ અવસ્થામાં** બને છે. એ શુભ કામના ઓઠાની ધૂનમાં ચાલ્યો જાય છે અને જીતની બાજી હારી બેસે છે. એ જરા વધારે સાવધાન રહે તો એને તુરત જણાય કે એ પોતે કષાયના ઘરમાં જઇ બેઠો છે અને સારા નિમિત્તે પાછો પડતો જાય છે આ અધમ કાળમાં આવી સાવધાની રાખવી બહુ મુશ્કેલ છે.”

મુમુક્ષુ:—“આટલું જાણનારા કેમ કષાયનો ભોગ

થઇ પડે ? એ બાબતમા સાવધાની પ્રથમથી જણાઇ હોય છતા એને તાબે કેમ થઈ જાય ? અજાણ્યા તો ફસાય, પણ સમજુ કેમ અટવાઇ જાય ? ”

મહાત્મા —“ એના ઘણા કારણો છે પ્રથમ તો જીવ હમેશા પોતાનો બચાવ કરવા ખૂબ આતુર રહે છે પોતાની **સ્ખલના કબૂલ કરવામા જે આત્મબળ અને સરળતા** જોઈએ તે બહુ અ પ જીવમા હોય છે આ કાળના જીવોને ચોક્કસ સયોગોમા વક્ર અને **જડ** કહ્યા છે તે વક્રતા ખાસ કરીને શુભ નિમિત્તો વખતે બહાર તરી આવે છે પ્રાણી જાણતો હોય છતા એવા સયોગોમા માન અથવા માયાનો ભોગ થઈ પડે છે એને સાવધાન રહેવા ચેતવેલો હોય, એ કષાયના રસ્તાનો અભ્યાસી હોય, છતા એ જરૂર કષાયમા અટવાઈ જાય છે ”

મુમુક્ષુ —“ પણ સાહેબ ! જડ માટે મારો પ્રશ્ન નથી. હુ તો ભણેલા, શાસ્ત્રજ્ઞ અને સમજુ માણસ માટે પૂછુ છુ ”

મહાત્મા —“ ઉપરની સર્વ વાત એને બરાબર લાગુ પડે છે જડ એટલે અભણ ન સમજવા જડ **એટલે** દુરાગ્રહી, મત્સરી, અભિમાની અને ગમે તે રીતે પોતાનો કક્કો ખરો કરનાર સમજવા. એવા મનુષ્યો વધારે સખ્યામા હોય છે અજ્ઞાનવાદની પોષણા ન જ કરાય, પણ એવા મત્સરી કે કદાગ્રહી કરતા ઘણી વાર **ભોળા ભદ્રક** જીવો પોતાનુ કામ વધારે સાધી જાય છે ભણતર કે શાસ્ત્રજ્ઞાન મગજનો વિષય છે, કષાયપરિણતિનો ત્યાગ એ હૃદયનો વિષય છે ”

મુમુક્ષુ —“ત્યારે સાહેબ ! એમ હોય તો ભારે અગવડ થાય તેમ જણાય છે આપણે ન જાણીએ તેમ કષાયો

અંદર ઘૂસી જાય અને ભણેલાને પણ ભૂલાવે—ત્યારે કરવું શું ?”

મહાત્મા:—“**સાવધાન રહેવું.** ભણેલાએ સમજવાનું છે કે એના જ્ઞાનનો એણે આત્મવિકાસ માટે ઉપયોગ કરવાનો છે. એને બદલે એ જો પોતાના ખોટા બચાવ કરવામાં એનો ઉપયોગ કરે તો તેને પણ શુભ પ્રસંગો અશુભ તરીકે પરિણમે છે. એ નજરે જોતાં જેમનામાં જ્ઞાન હોય તેમણે વધારે સાવધાન રહેવાની આવશ્યકતા છે. જેમ જ્ઞાન વધારે તેમ આવી આવી બાબતમાં લપસી જવાનો સંભવ વધારે, અને જો સાવધાની હોય તો એમાંથી ઉગરવાના માર્ગો પણ વધારે આ કાળમાં ખાસ કરીને કષાયમાં પડી જવાના પ્રસંગો ઘણા વધારે થતા જાય છે, તેવા વખતમાં વક્રપણાને લઇને ધર્મનિમિત્તે પ્રાણી અનેક કષાયપરિણતિઓ કરે છે. તમારા સંઘના મેળાવડામાં જુઓ કે અમારા સાધુઓના સંવ્યવહારમાં જુઓ, તો ત્યાં બહુ મૂંઝવણ કરાવે તેવી ગૂંચવણોમાં અટવાઈ ન જવાય તે માટે સાવધાન રહેવાની ખાસ જરૂર છે.”

મુમુક્ષુ:—“સંઘ મળે ત્યારે અમે બૂબ ઊંચે સાદે (અવાજે) વાતો કરીએ છીએ અને નાતના મેળાવડામાં તો જથ્થાવાળો કે બોલનારો જ ફાવે છે. ત્યારે ત્યાં પણ કષાયો ખરા ? અને સાધુઓ પણ એના ભોગ થાય ખરા ?”

મહાત્મા:—“આ પ્રશ્ન અસ્થાને છે સંઘના કાર્યમાં તો બહુ વિચારની જરૂર છે. એમાં જે ક્રોધ કે અભિમાન કરે તેનો અનેક ભવે પણ રસ્તો ન થાય એમાં વળી જે માયા, દંભ કે કપટ કરે એની તો વાત જ શી કરવી ? અને સાધુઓ ? એમને તો કદાગ્રહ કે અભિમાનની વાત જ ન હોય. ત્યાં તો સરળતા, શાંતિ

અને ધૈર્યના ઢગલા હોય, ત્યા પોતાના મતનો કદાગ્રહ, નિર્ગર્થક વાણીપ્રહાર, અભિમાન કે અન્યને પાડી દેવાની તુચ્છ ઘટના હોય જ નહિ કષાય જરા પણ અદર પેસે છે એવુ દેખાય કે એ દૂર નાસે આ પન્યાસપદવીના ઝઘડામા સઘે કેટલુ ચૈતન્ય ગુમાવ્યુ ? અને એ રીતે લીધેલ, પદવી શો લાભ કરે ? અને શ્રાવકો પર પણ એવી ખટપટની શી અસર થાય ? અને એ સર્વ કોના માટે ? અહી કેટલુ બેસી રહેવાનુ છે ? ધર્મના નિમિત્તે કષાય નેવાય જ નહિ અને સેવવાનો પ્રસગ આવે તો જગલમા ચાલ્યા જવુ, પરન્તુ કોઇ પણ પ્રકારે **આત્માને મલિન કરવો** નહિ આ માર્ગી પુરુષ **પ્રશસ્ત કષાય પણ** ઇચ્છે નહિ ભગવાનના મતની આ ચાવી સમજવાની છે, આ કાળને બરાબર ઓળખવાનો છે અને એમાથી સાર કાઢવાનો છે સાવધાન રહેવાની તેમા ખાસ જરૂર છે કષાયો ચારે તરફ ફર્યા કરે છે, જરા અસાવધ રહેતા એ અદર પેસી જવા માટે તૈયાર હોય છે ઉપર ઉપરના કાર્યનો સરવાળો અ પ થાય છે કષાયો ઉધાર પાને મોટો સરવાળો કરી નાખે છે આ પાચમા આરામા વક્તા અને જનતાની વચ્ચે રહેના એનો બહુ ઓછો ઉપયોગ રહે છે અને તેટલે અશે આપણે આત્મધનપ્રાપ્તિથી વચિત રહીએ છીએ દરેક પળે—દરેક ક્ષણે સાવધાન રહે, ઊડો ઊતરે, પૃથક્કરણ કરે તેવો વિરલો જ કામ કાઢે બાકી તો સાવધાન !

સમય ઘણો વહી ગયો, આજે અષ્ટકની ચર્ચા ન થઈ અને મુમુક્ષુઓ ત્રિકાલવ દણા કરી વિચાર કરતા ચાલ્યા ગયા, નીચેના ઓટલા પર જરા વાતો કરી સાર એ હતો કે આ કાળમા જાહેર લખવા બોલવામા બહુ અાતરવિચારણા

કરવાની જરૂર છે. કષાયમાં ન ફસાઇ જવા માટે સાવધાની રાખવાની અને અરસપરસ ચેતવણી આપી જાગૃતિ રખાવવાની સલાહ કરી બંને મિત્રો જુદા પડયા.*

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૫ પૃ. ૨૪૩ } સં. ૧૯૮૬

* આ પ્રસંગ મે તો સાંભળ્યા પ્રમાણે લખ્યો છે, કોઇ વાત મારા શબ્દોમાં પણ આવી હશે. બંને મુમુક્ષુઓ હૈયાત છે. તેઓ અસલ પ્રસંગને ઓળખશે તો અત્યારના વાતાવરણમાં ઘણું જાણવા જેવું મળી આવશે.

શાંતિની શોધમાં*

[૨૦]

ચારે તરફ જોઇ જોઇને થાકી ગયા, પારકા સબંધી વિચાર કરી કરીને પસ્તાવી ગયા, દુનિયાનું ઢોંગીપણું જોઇને મૂંઝાઇ ગયા, પ્રશમાને નિંદામાં ફરી ગયેલ જોઇને વિમાસણમાં પડી ગયા.

બહારની દુનિયા તરફ નજર કરી લોકો થાકતા જ નથી, સવારથી સાંજ સુધી લગભગ એકસરખી ક્રિયા કરે છે અને બીજે દિવસે પાછું તે ને તે જ શરૂ કરે છે. એ દુકાને જાય છે તો દરરોજ તેટલી જ ટોસથી ગયા કરે છે, ઉપર ઉપરની ક્રિયાઓ કરે તેમાં જરા પણ ઊંડા ઉતર્યા વગર વર્ષો સુધી એક સરખી રીતે એનું એ કરે છે, ઓફિસે જાય તો સોમવારનો વિચાર આખો દિવસ કર્યા કરે છે, આ સર્વ એમ ને એમ થયા કરે છે—પણ ત્યારે એનો છેડો ક્યાં?

પૈસા કમાનાર પૈસાથી ધરાતો નથી, કામ કરનાર પોતાના કામનો છેડો જોતો નથી, સીપાઇ સીપાઇગીરીમાંથી ઊંચો આવતો નથી, વાચનાર વાચવામાં ને વાચવામાં વાચનનો છેડો દેખતો નથી, દલાલ દલાલીથી પરવારતો નથી અને સવાર પડે કે પાછી એ ને એ અરઘટ્ટ ઘટી ચાલ્યા જ કરે છે. આમ તે ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરશે? કેટલે પહોંચ્યા?

આ દોડાદોડમાં ક્યાંઈ શાન્તિ દેખાણી નહિ, વસ્તુતઃ કોઇ સુખ લાગ્યું નહિ, અંતરમાંથી ઉમળકા ઊઠ્યા નહિ, અંદરનો ખરો નાદ અનુભવ્યો નહિ, શાન્ત વાટિકાના મધુર

* એક મુમુક્ષુની ડાયરીમાંથી ઉદ્ધૃત.

પુષ્પની પરાગ પામ્યા નહિ, સુંદર સ્થાયી સોરમ અનુભવી નહિ, અંતરને અડે તેવાં સ્નાન જણાયાં નહિ, કોઈ પણ રીતે **ખરું ચેન પડ્યું નહિ.**

પછી શાન્તિની શોધમાં આ મુસાફર નીકળી પડ્યો. એણે અનેક વ્યાપારનાં ધામો જોયાં, અનેક ન્યાયની અદાલતો તપાસી, અનેક બજારોનું અવલોકન કર્યું, અનેક ઘરોની ગુપ્ત વાતો સાંભળી, અનેક જંગલ નદી નાળાં ફરી વળ્યો; પણ નાના ઝુંપડામાં કે મોટા રાજમહેલમાં **કોઈપણ સ્થાને ખરી શાન્તિ દેખાણી નહિ.**

એણે પછી બહારથી સુખી દેખાતાં દુન્યની માણસોનો બારીક અભ્યાસ કર્યો, એણે એમનાં અંતરના અનુભવો તપાસ્યા, શાન્ત દેખાતાં હ્રદયોમાં એ વધારે ઊંડો ઊતર્યો, ખૂબ તપાસતાં એને ત્યાં પણ શાન્તિ દેખાણી નહિ

બહારથી સુખ મેળવવા માટે–શાન્તિ મેળવવા માટે એણે ઘણાં વલખાં માર્યાં, એ અનેકના પરિચયમાં આવ્યો અને અનેકના હ્રદયમાં ઊંડો ઊતર્યો; પરન્તુ એને **જે જોઈતું હતું તે કોઈ સ્થાનકે ન મળ્યું.**

શાન્તિની શોધમાં નીકળી પડેલા એને એક રાત્રિએ એક મુસાફરખાનામાં વાસ કરવાનું બની આવ્યું. એ તો બહારથી શાન્તિ શોધવા નીકળ્યો હતો, એ સાચી સ્થાયી શાંતિનો ગવેષક અને ઉપાસક હતો, એને અનેક ધમાલોમાં નિર્માલ્યતા લાગતી હતી, અને સાચી 'શાન્તિ ક્યાં અને કેમ શોધવી? તેની એને ગમ પડી નહોતી.

મુસાફરખાનામાં પોતાનો બિસ્તર બીછાવી એ જરા લેટી ગયો એને ખાવાપીવાની દરકાર હોય એમ જણાયું

નહિ અને એકલવાયા તેને કોઇએ કાંઈ પૂછયું પણ નહિ આખા દિવસના થાકથી તેને નિદ્રા આવી ગઇ અંતરમાં એને શાન્તિ શોધવાની ભાવના તીવ્રતર બનતી જતી હતી, તેથી કંઈક સ્વપ્ના અનુભવી એ સવારમાં ઊઠયો

નિત્યકર્મ કરી એ પાછો શાંતિની શોધમાં પડી ગયો. શહેર ઘણું મોટું હતું બજારની ધમાલમાં એને રસ પડયો નહિ ખૂબ ફર્યો અનેક મંદિરો, આશ્રમો, મઠો, સભાસ્થાનોમાં ગયો એને કયાય પણ શાન્તિનો પત્તો લાગ્યો નહિ આજે ખોરાકમાં એણે એક વખત માત્ર બે શેર જેટલું દૂધ જ લીધું હતું શાન્તિની શોધમાં નીકળેલ એને ચારે તરફ અશાંતિ દેખાણી કોઇ શાંતિનો ડોળ કરનાર વેશધારીઓ તેને મળ્યા પણ ખરા, પણ વિશેષ પરિચયે એમાં સ્થાયી શાન્તિ દેખાઇ નહિ એ આખા શહેરમાં અનેક સ્થાનોમાં ફર્યો, અનેકને મળ્યો, ગાઢ પરિચય કર્યો અને પરિણામે ઊંડા ઊતરતા એને નિરાશા જ મળ્યા કરી

એને કીર્તિ પાછળ દોડનારા ઘણા મળ્યા, દંભમય શાન્તિ ધરનારા ઘણા મળ્યા, બગભક્તોથી દુનિયાને ભરેલી જોઈ, માનના પૂતળાઓ પાર વગરના મળ્યા, ઉપર ઉપરથી "પોલીશ" દેખાતા ઘણા મળ્યા, પણ સાચી સ્થાયી શાન્તિના દેખાવની અંદર એણે ખૂબ ધમધમાટ અને મોટા મોટા મનોવિકારો જોયા અનેકના પરિચયમાં આવવાથી એને જનસ્વભાવનો સારો અભ્યાસ થઈ ગયો હતો અને તેથી મનુષ્યપરીક્ષા કરતા એને બહુ સમય લાગતો નહોતો.

ખૂબ ફર્યો, ઘણાને મળ્યો, પણ કોઇ જગ્યાએ એનુ મનડું માન્યુ નહિ દરરોજ રાત પડયે મુસાફરખાનામાં

આવે અને દિવસ આખો શાન્તિની શોધમાં શહેરમાં ફર્યા કરે. ઘણો સમય ગયા પછી એક રાત્રે નવ વાગે એ મુસાફરખાનામાં બિસ્તર પર સૂતો હતો ત્યાં બાજુમાંથી અવાજ આવ્યો:–

આપ સ્વભાવમેં રે,
અબધુ સદા મગનમેં રહેના.

સાંભળીને શાન્તિનો શોધક ચમક્યો, બિસ્તર પર બેઠો થઇ ગયો. ત્યાં તો સાંભળ્યું કે :

જગતજીવ હે કરમાધીના,
અચરજ કછુ ન લીના;
આપ સ્વભાવમેં રે,
અબધુ સદા મગનમેં રહેના.

શાન્તિનો શોધક ચમક્યો. એને સદા " મગનમેં રહેના " વાળી વાત બહુ ગમી. એ પોતે ફરી ફરીને કંટાળ્યો હતો, ત્યાં " મગનમેં રહેના "ની વાત આવી એટલે એ ખૂબ ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો. ગાન આગળ વધ્યું:

તું નહિ કેરા કો નહિ તેરા,
ક્યા કરે મેરા મેરા ?
તેરા હે સો તેરી પાસે,
અવર સબે અનેરા.
આપ સ્વભાવ મેં રે,
અબધુ સદા મગનમેં રહેના.

એ ઉછળ્યો, એને કાંઈ અંદરથી ભાન થઈ આવ્યું હોય, અંતરમાં પ્રેરણા થઈ આવી હોય, કોઈ મહાન્ સત્ય સાંપડ્યું હોય એવું લાગ્યું. " તેરા હૈ સો તેરી પાસે " એના

લયમાં એ ઊંડો ઊતરી ગયો અને “ સદા મગનમેં રહેના ” એ વાક્ય ચાર પાંચ વાર ફરી ફરી બોલાતું સાંભળી બહુ વિસ્મય થયો સ્વભાવ અને મગનતાની વાત સાથે “ તેરા હૈ સો તેરી પાસે ” એ વાત એને એટલી બંધ બેસતી લાગી કે તેથી એને અદ્ભુત પ્રસન્નતા થઈ એને એમ થયું કે આ મહાન સત્યની શોધ કરનાર પાસેથી શાન્તિ ક્યાં છે? તેની શોધ કરવાની કોઈ ચાવી હોય તો મેળવું એ ઊઠવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં તો મધુર ગાન આગળ ચાલ્યું બોલનારનો મીઠો સ્વર, ગળાની મધુર છટા અને બોલનારની શાંતિ આકાશમાં ખીલેલા પૂર્ણચંદ્રની જ્યોત્સ્નાને અનુરૂપ હતા આજે મુસાફરખાનામાં બહુ પથિક ન હોવાથી શાન્તિનું વાતાવરણ પણ ઠીક જામ્યું હતું સુંદર હલકમાં મલકાતો મીઠો ધ્વનિ મનમોહક આરોહ અવરોહ સાથે પણ પરિપૂર્ણ માધુર્ય જાળવીને કુદરતી મીઠા ગળામાંથી આગળ વધ્યો.

પરકી આશા સદા નિરાશા,
એ હે જગ જન ફાંસા,
વો કાટનકું કરો અભ્યાસા,
લહો સદા સુખવાસા
આપ સ્વભાવમેં રે
અબધુ સદા મગનમેં રહેના

આ પંક્તિઓ બે ચાર પાંચ વખત બોલાઈ, શાન્તિ શોધનારને એના શ્રવણમાં ખૂબ મજા આવી એને જાણે કોઈ મહાન શોધ થતી હોય તેમ લાગ્યું તે ઊઠયો, આગળ ગયો, આખું પદ સાંભળ્યું અને પદ બોલનાર પાસે જઈ બેસી ગયો

શાંતિલાલ:—" એ વસ્તુ નથી કે કોઇની પાસેથી મેળવી શકાય. એની શોધ તે ક્યાં થાય ? જુઓ, હું તમને હમણાં જ બતાવી આપું: તમે ક્યાં ક્યાં ગયા ? કયે કયે સ્થાનકે એને શોધી ? "

શાંતિલાલ:—" અરે સાહેબ ! મેં તો ફરવામાં બાકી રાખી નથી: ઘરોમાં, દુકાનોમાં, બજારોમાં, નાટ્યગૃહોમાં, મઠોમાં, મંદીરોમાં, વિગેરે વિગેરે અનેક સ્થાનકોમાં ગયો, અનેકને મળ્યો, અનેકની ગુપ્ત વાતો મેળવી, ઉપરથી શાંતિ દેખાય ત્યાં ઊંડો ઊતર્યો, પણ કોઇ ઠેકાણે ફાવ્યો નહિ. "

મહાત્મા:—" તમારા પ્રયાસ માટે તમને ધન્યવાદ છે, પણ તમે ખોટો પ્રયાસ કર્યો, જે **શોધમાં જડે તેવી વસ્તુ નથી** તેને તમે અનેક ઠેકાણે શોધી ! "

શાન્તિલાલ:—" પણ ત્યારે તે કદી મળશે જ નહિ. શોધ કરવાથી ન મળે એ વાત તો કાંઈ બંધબેસતી નથી. આપ જે કહેવા માંગતા હો તે વધારે સ્પષ્ટ કરો. "

મહાત્મા:—" એ ન મળે તેવી ચીજ નથી, પરન્તુ તમે તેને શોધવા ગયા તેમ કરવાથી તે મળે તેમ નથી, એમ મેં કહ્યું. **એ વસ્તુ નથી, દશા છે.** "

શાન્તિલાલ:—" દશા હોય તો પણ શોધવી પડે ને ? અને શોધ્યા વગર કે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર કોઇ પણ ચીજ કે દશા કેમ સાંપડે ? "

મહાત્મા:—" પ્રયત્ન કરવાથી ચીજ કે દશા સુસાધ્ય કક્ષામાં આવે છે, પણ પ્રયત્ન યોગ્ય અને યોગ્ય રીતે યોગ્ય સ્થાનકે થવો જોઇએ. શોધ એ પ્રયત્ન જરૂર છે, પણ સર્વ પ્રયત્નો ફતેહમાં પરિણમે તે માટે તે યોગ્ય પ્રકારના હોવા જોઇએ."

શાન્તિલાલ —" તમે હમણા કહ્યુ કે શોધના જડે તેવી વસ્તુ એ નથી અને હવે કહો છો કે શોધ એ પ્રયત્ન છે ત્યારે આ તો નકામી ગૂચવણ વધતી જાય છે જરા સ્પષ્ટતાથી સમજાય તેમ આપ વાત કરો તો કાંઇ ગમ પડે "

મહાત્મા —" મારા વિચાર પ્રમાણે મદિરે કે બજારે અથવા ઘરે શોધવાથી મળે તેવી ચીજ **શાન્તિ** નથી એ **અતરની દશા છે**, તમારી પોતાની મનસ્થિતિ છે, **એને શોધવા બહાર જવુ પડે તેમ નથી, એ તમારામા છે, તમારી પાસે છે, તમારી અદર છે, અને તમારા કબજામા છે.** "

શાન્તિલાલ —" એટલે તો વાત એવી થઈ કે જે મારી પાસે છે એને શોધવા હુ ઘેર ઘેર અને ગામે ગામ રખડયો ! પરન્તુ હુ આપને પૂછુ છુ કે મારામા એ છે એ આપ કેવી રીતે મને બતાવો છો? જરા વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો "

મહાત્મા —" **શાન્તિ એટલે** અતરની શાન્તિ, આત્મિક શાંતિ અથવા **મનની અવ્યવસ્થિત ચચળતાનો ત્યાગ** એ દીર્ઘ કાળ રહે તો શાન્તિ સ્થાયી બની જાય છે અને થોડીવાર રહે તો અશાન્તિ થાય છે, એટલે શાન્તિનો નેમ અને તેની મજા દૂર થાય છે આવી દીર્ઘ કાળની શાન્તિ મેળવવા માટે મનને કબજામા લાવવુ જોઇએ. સામાન્ય રીતે અત્યારની તમારી દશામા એટલુ કહી શકાય કે મન ઉપર જેમ જેમ કાબૂ આવતો જશે તેમ તેમ શાન્તિ આવતી જશે ત્યાથી શાન્તિ મેળવવાનો એ રસ્તો છે એ બહાર શોધવા જવી પડે તેવી વસ્તુ નથી "

શાન્તિલાલ:—" હું તો શાન્તિ કેવી હોય ? તે અજમાવવા અને તેના દાખલા મેળવવા નીકળ્યો હતો, એને જોઈને એને અનુરૂપ મારું જીવન ઘડવાની મારી ઇચ્છા હતી, પણ મને તો શાંતિ કાંઈ જણાઈ નહિ, શોધી પણ મળી નહિ."

મહાત્મા:—" એને માટે તું ખોટે સ્થાનકે ફર્યો. એ બજારમાં કે ઘરમાં મળે નહિ, એ મઠમાં કે મંદિરમાં મળે નહિ, **એને માટે અંતર પ્રદેશમાં ફરવું પડે.** તારો સર્વ પ્રયત્ન બાહ્ય દેશમાં હતો. ત્યાં તો એવી શાન્તિ તને મળે જ નહિ એ બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેનારા ક્વચિત્ શાન્તિ અનુભવે છે, પરન્તુ તેવા જવલ્લે જ હોય છે, તેને માટે પણ આંતર પ્રદેશમાં શોધ કરવી જોઈએ જ્યાં ખરી શાન્તિ હોય ત્યાં કોઇ જાહેરાત હોતી નથી, એટલે તારો પ્રયાસ મિથ્યા હતો. તારે કાંઈ એને શોધવા જવાની જરૂર નથી. એ પ્રયત્ન કરવાથી તને તારામાંથી જ મળશે. "

(અહીં પરિચય વધતાં " તમે " નું " તું " થાય છે.)

શાન્તિલાલ:—" પણ ત્યારે મઠો, મંદિરો અને આશ્રમ જેવામાં પણ એ નહિ મળે ? "

મહાત્મા:—" બાહ્ય પ્રદેશમાં કોઇ ઠેકાણે એ નહિ મળે. કદાચ દેખાશે તો બહુ અલ્પસ્થાયી, ઘણી વાર દેખાવ પૂરતી અને કેટલીક વાર દંભથી ભરેલી હશે તું અંતર પ્રદેશમાં ઊતર અને તારા પોતાના જ અંતર પ્રદેશમાં ફરી વળ યોગ્ય પ્રયાસે તે તને દેખાશે. "

શાન્તિલાલ:—" પણ એમાં તો મને હજુ રસ્તો સૂઝતો નથી કે કઇ રીતે શાન્તિ મળે "

મહાત્મા:—" રસ્તો સાદો અને સીધો છે, પણ

ખાડાખડીઆ અને ડુંગરા ટેકરાવાળો છે મનોવિકારોને વશ કરવાથી, રાગદ્વેષ પાતળા-નહિવત્ કરવાથી અને જીવનમાધ્ય સન્મુખ કરવાથી શાન્તિ મળશે મનોવિકારોમા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરનો સમાવેશ થાય છે રાગ દ્વેષ એના સ્પષ્ટ આવિર્ભાવો છે પાંચે ઈંદ્રિયના વિષયો એના બાહ્ય આવિર્ભાવો છે રાગ દ્વેષ ઘટતા જશે તેમ વિષયકષાયની મદતા થતી જશે ખરી શાન્તિ આ અદરના શત્રુઓના વિજય પર આધાર રાખે છે બાહ્ય નિમિત્તો એને મદદ જરૂર કરે છે, પણ ખરો શાન્તિનો આધાર તો અદરના શત્રુના વિજય પર જ અવલબે છે ”

શાન્તિલાલ—“ પણ એના દાખલા તો શોધ કરવાથી મળે કે નહિ ?”

મહાત્મા—“ તારે **બીજાના દાખલાનુ શુ કામ** છે ? અન્ય શાન્તિવાળા છે કે નહિ તેની ભાજગડમા તારે શા માટે પડવુ પડે છે ? તે હમણા જ સાભળ્યુ કે—“**તેરા હૈ સો તેરી પાસે, અવર સબે અનેરા** ” એ વાત સમજાણી ? ”

શાન્તિલાલ—“ આપ બોલ્યા ત્યારે તો મનને જ સારી લાગતી હતી, હવે કાઇક ઝાખે છે ખરૂ, પણ આપ વધારે સ્પષ્ટ કરો ”

મહાત્મા—“ આ સમસ્ત વિશ્વમા તારુ છે તે તારી જ પાસે છે અને તારાથી જગ પણ દૂર હોય તે સર્વ અનેરુ છે, પારકુ છે, પર છે એમ સમજવુ એટલે જે વસ્તુઓને પ્રાણી પોતાની માને છે, જે ઘરબાર, મેડી, હવેલી, કપડાં, સ્ત્રી કે બાળકને પોતાના માને છે, તે સર્વ પારકા

છે આપણા ઘર છે. તેટલું જ નહિ પણ શરીર પણ ઘર છે, કારણ કે શરીરના સાથે જોડાયેલું નથી ત્યાં પોતાનું હોય તેને શોધી કાઢ અને તેને વિકસાવ. તેને વિકસાવવાના જે પ્રયત્ન કરીશ તેમાં તને શાન્તિ મળશે. તે શાન્તિ ધીમે ધીમે ત્યારે જ મળે છે. ખરી શાન્તિ [illegible] હોય છે. અને છેવટે સર્વ ત્યાગી થઈ જઈશ. ધીમે [illegible] લેવા દેવા નહિ, તેમ કરવાની જરૂર નથી, તેમાં લાભ નથી, અર્થ નથી, સ્વાદ નથી. જ્યાં છે તે તારી પાસે છે અને તારામાં જ છે આજુબાજુ [illegible] અને [illegible] જોવાને બદલે અંદર જો. ત્યાં તને સાચું દર્શન થશે. તેમ તે જડની જશે તેમ શાન્તિ વધતી જશે."

શાન્તિલાલ:—"પણ, સાહેબ! શાન્તિ જ્યાં હોવી જોઈએ ત્યાં પણ દેખાતી નથી તેનું કેમ?"

મહાત્મા—"તારે તેની પંચાત કે ચિન્તા કરવાની નથી દુનિયા કંટકથી ભરેલી છે અનેક રસ્તો પણ તેમાં જ છે. તારે તેની સાથે શું કામ છે? "તેરા હૈ સો તેરી પાસ." તું બીજાની ચિન્તા કરી નકામો દુબળો શા માટે થાય છે? તેં હમણાં જ સાંભળ્યું કે "જગત જીવ હૈ કરમાધીના, અચરજ કછુ ન લીના" એવી એવી વિચિત્ર પ્રકૃતિના, દંભી, ઢોળઘાલુ, ઢંગધડા વગરના, ધર્મી હોવાનો દેખાવ કરનારા હશે તેની સાથે તારે શું લેવા દેવા? કોઈ પણ વાતે આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી, પ્રાણી કર્માધીન છે."

શાન્તિલાલ:—"પણ ત્યારે એમને ઠેકાણે લાવવાની આપણી ફરજ છે કે નહિ?"

મહાત્મા:—"આપણે સન્માર્ગે જતા હોઈએ તો

આપણે બીજાને પણ તે માર્ગ બતાવીએ, તે માર્ગની વિશિષ્ટતા તેના ધ્યાન પર લાવીએ, આપણે યોગ્ય સ્થાનકે હોઇએ તો તેને લાભ કરે તેવો ઉપદેશ આપીએ, પણ મનમા સમજીયે કે **જગત જીવ હે કરમાધીના** એ ન સમજે તો આપણે " આપણુ " શોધ્યા જ કરીએ આપણા વિકાસના ભોગે પરની ચિન્તા કરવાની નથી, પરન્તુ પરોપકાર એ આત્મમથનમા સહજ પ્રાપ્ય છે એ તો તુ માર્ગે ચડીશ એટલે કેટલી હદ સુધી પર માટે પ્રયાસ કરવો અને કયા વાત છોડી દેવી તે તને સ્વત સમજાઈ જશે **સ્વને ભોગે પરમા પડવા જેવુ નથી** "

શાન્તિલાલ—" એ તો સ્વાર્થની વાત થઇ આપણે પર પાસેથી જ્ઞાનાદિ મેળવીએ તો પછી પરની સેવા કરવી તેમા વાધો શો હોઈ શકે ? "

મહાત્મા—" તારા સમજવામા વાત ન આવી પરની સેવા બને તેટલી કરવી, પરને ઠેકાણે લાવવા બનતો પ્રયત્ન કરવો, પરના હિતને યોગ્ય આવકાર આપવો, પરન્તુ પરનુ કરવા જતા પોતે જ અદર સપડાઇ જાય તો કડી લેવા જતા પાટણ પરવારવાનો વેપાર કરવા જેવુ થાય. સ્વને અનુલક્ષી જેમ બનવામા **આત્મવિકાસ** સાધી શકાય તે લક્ષ્યમા રાખી તેને અવિરાધપણે પરની સેવા બનબર કરવી, કારણ કે **પરની સેવા આત્મ ધર્મને જ વિભાગ છે** અને **સક્રીયરૂપે જરૂર કર્તવ્ય છે** "

શાન્તિલાલ—"આપની વાર્તાથી મને ખૂબ આનદ થયો, પણ આપે જે ગાન ગાયુ તે આખુ મારે આપની પાસે સમજવુ છે મારી અનેક ગૂચવણોનો નિકાલ તો થઇ ગયો છે, પણ

એ ગાનમાંથી મને ઘણું જાણવાનું મળશે. આજે તો મોડી રાત થઇ છે. આપની અનુકૂળતાએ વાત જરૂર કરશું....... જય પરમાત્મા ! ! !"

આટલું કહી ઉત્તરમાં મહાત્માનો ધર્મપ્રાપ્તિનો આશીવાદ સાંભળી શાન્તિલાલ ઊઠયો, પાસેના બિસ્તર પાસે ગયો, થયેલી વાર્તા સભારતો–ચિંતવતો ધીમે ધીમે નિદ્રાવશ થઇ ગયો. મહાત્માની ધ્યાનધારા તો ચાલ્યા જ કરતી હતી. તેઓ કેટલા વખત સુધી શાન્ત બેસી રહ્યા મોડી રાત્રે તેઓએ પણ ભુમિશયન કર્યું. કુક્કુડીપાદ પ્રસારણ કરી તુરત નિદ્રાવશ થઈ ગયા.

"મહાપુરુષોનાં મનોરાજય અનેરાં જ હોય છે."

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૭ પૃ ૧૩૧ } સ. ૧૯૮૭

કેટલાક પ્રશ્નો

[૨૧]

સમજવા છતા આમ કેમ ?

આવો પ્રશ્ન અન્યને ઘણી વાર પૂછવાનુ મન થઇ આવે છે એવા પ્રશ્નો અનેક વાર પૂછાતા સાભળ્યા પણ છે વાસ્તવિક રીતે એ પ્રશ્ન પોતાની જાતને પૂછવા જેવો છે એકાન્ત સ્થાન શોધી, મન સ્થિર કરી, સ્થિર આસને બેસી, ચેતન રાજને પૂછવુ કે–આ તે તારા ઢગ શા ? તુ કોણ ? તારો અભ્યાસ કેટલો ? તારા આદર્શો કેવા ? અને છતા તુ શું કરી રહ્યો છે ? શેમા ગૂથાઇ ગયો છે ? તારે અહી કેટલુ બેસી રહેવુ છે ? અને આ સર્વ શેને માટે ? કોને માટે ? કયા ભવ માટે ? અને તુ સમજુમા લેખાય છે તારી ઊડી ઊડી માન્યતા પણ એવી જ છે કે તુ ચતુર છે સભ્યતા ખાતર તુ જાહેરમા ન બોલે, પણ તારા ઊડાણમા તને તારે માટે મોટપ તો જરૂર છે એવા સમજુને અનુરૂપ તારુ વર્તન છે ? તુ સામાન્ય જનતાથી જરા પણ ઊચો આવી શક્યો છે ? તારે ખાલી હાથે જ ચાલ્યા જવુ છે ને ? તે અત્યાર સુધી ઘણુ મેળવ્યું એમ દુનિયા કહેતી હોય તો સમજ કે તે અત્યાર સુધી ઘણુ ખોયુ છે તારી જાતનો તે વિચાર જ નથી કર્યો તુ પ્રવાહમા તણાઇ ગયો છે હજુ તણાતો જાય છે અને છતા પણ **સમજુ** હોવાનો તારો નિર્ણય ફરતો નથી તારામા લાબી નજરે–તારા આત્મહિતની નજરે જોવાની "સમજણ" આવી છે ? આવી હોય તો તે સમજણના નિર્ણય અનુસાર તારુ વર્તન થયુ છે ? હવે

આ સમજુપણાના ફાંકાની વાયડાઈ છોડી દઇ, અંતર્મુખ થા, અને અંતરદૃષ્ટિએ સમાલોચના કર. સમજણના ફાંકામાં ખાલી તણાઇ જા નહિ.

* * *

તમે જાગ્યા ?

પ્રભાતે આવો સવાલ ઘણી વાર સાંભળ્યો હશે જાગ્યા છીએ ? કદી ખ્યાલ પણ આવ્યો છે કે ઊંઘીએ જ છીએ. જાગનારની આ દશા હોય ? એના કામમાં કાંઇ વ્યવસ્થા હોય, દીર્ઘ નજર હોય, ભાવી પરિણામ તરફ ધ્યાન હોય, હૃદયના વહેણ હોય. તારામાં એમાંનું કાંઈ પણ છે ? ધોળે દિવસે ઊંઘીએ છીએ, આખો દિવસ ઊંઘીએ છીએ, માથું મૂકીને ઊંઘીએ છીએ હજુ પંથ લાંબો છે, રસ્તામાં ખાડા-ખડીઆ પુષ્કળ છે અને ચોરલૂંટારાનો ભય છે. અનેક પ્રકારે કહેવામાં આવે છે કે જાગો, ભાઇ જાગો; પણ આ ચેતનરાજ તો મીઠી નિદ્રામાં હજી ઘોર્યા જ કરે છે. એને ઊઠવાનું મન થતું નથી, એને નિદ્રા મીઠી લાગે છે, એને આળસમાં પડી રહેવામાં મોજ આવે છે. પણ **સૂતાં સૂતાં રસ્તો કેમ કપાશે** ? વાટ વસમી છે અને રસ્તો શોધવાનો છે જાગ્યા છીએ એમ માનવાનો જરા પણ ભ્રમ કરવા જેવુ નથી. જ્યાં સુધી વ્યવહારનાં અનેક કાર્યો કરવાં છે ત્યાં સુધી જાગૃત સ્થિતિની ભ્રમણામાં પડવા જેવું નથી. **જાગેલાનાં લક્ષણ જ અનેરાં હોયઃ** જાગેલા તો રસ્તો શોધે અને સાધ્યને ગોતે આપણને તો રસ્તાની પણ દરકાર નથી, તો સાધ્યની ઝાંખી પણ ક્યાંથી થાય ? જાગેલા હોય તે તો આડું અવળું જોયા વગર પંથે

પડી જાય, અને રસ્તો પૂછી આગળ વધે આપણે તો વર્ષોના વર્ષો ગાળી નાખ્યા, કાઢી નાખ્યા, પરતુ હજુ જ્યાના ત્યા ઊભા છીએ ચેતનને ઢઢોળો, કેડ બાધીને ઊભા થાઓ અને **સાચા જાગો.** જાગ્યા પછી આ ચેતનરાજ નિરાતે ઊંઘે નહિ, એ તો અદ્દ્ર અને બહાર પ્રગતિ કરવા માડે આળસમા પડી રહેવા જેવુ નથી જાગ્યા છીએ એવી ભ્રમણામા પડ્યા રહેવા જેવુ નથી ઊઘમા વખત પૂરો થઇ જશે તો પસ્તાવાનો પાર રહે તેમ નથી અને આવો અવસર વારવાર આવે તેમ નથી

*　　*　　*

આ તમારુ ઘરનુ ઘર કે ભાડાનુ ?

બહુ સામાન્ય પ્રશ્ન છે તમે અનેકવાર તમારા નવપરિચિતની પાસેથી આ પ્રશ્ન સાભળ્યો હશે ઘરનું ઘર ? કોના ઘરનુ ? કોનુ ? ઘર શુ ? કેટલા વર્ષ માટેનુ ? અત્રેનો વાસ કેટલા વખતનો ? આવા ટૂક સમયના રહેઠાણને ઘરનુ ઘર કહી શકાય ? વધારેમા વધારે સો વર્ષની જિદગી ગણો સો વર્ષ માટે કે તેના એક નાના ભાગ માટે મળે, તે ઘરનુ ઘર હોઇ શકે ? ધર્મશાળામા અને એમા ફેર શો ? આ તો મેળા જેવુ છે એક દિવસ ધમાલ, ગાજતવાજત, આવ જા દોડધામ અને બીજે દિવસે તાબૂજ ટાઢા ! પક્ષીએ ઝાડ પર રહેવા માટે માળો બાધ્યો છે કદી એ માળાને પોતાના ઘરનુ ઘર માનવાની ધૃષ્ટતા કરશે ? પામર મનુષ્યની ધૃષ્ટતા તો જુઓ એ વેચાણખત કરાવશે, તો આકાશથી પાતાળ સુધીના અને यावच्चन्द्र दिवाकरौ ના હક્કો તેમા લખાવી લેશે, પરન્તુ આકાશ સાથે મારે સબધ શો ? અને પાતાળમાથી સોનાના ચરુ કાઢવા છે ? આ કેવા વાયડા-

વેડા છે? તું કોણ? તારું વિશ્વમાં સ્થાન શું? તેં આકાશ-પાતાળનો અભ્યાસ પણ કર્યો છે? ત્યાં શું છે તે જાણે છે? તું જેને ઘરનુ ઘર માનતો હો તેની નીચે પાંચસો વાર ઊંડું ખોદ્યું હોય તો ત્યાં જઈ પહોંચવા તું સમર્થ છે? ત્યાં રહી શકે તેમ છે? ખાલી ધૃષ્ટતા છે! ખોટાં ખાચટાં છે! અને ઘરનાં ઘર માનનારા પણ અનેક ચાલ્યા ગયા એમ તેં નજરે જોયું છે. તારી સાથે ઘરનું ઘર કે ભાડાનું ઘર આવવાનું નથી આ તો એક વિસામો છે દુનિયા અનેક વર્ષોથી ચાલ્યા કરે છે. તું નહોતો ત્યારે ચાલતી હતી, તું અહીંથી અન્યત્ર ગયો હોઇશ ત્યારે પણ ચાલવાની છે. તારી નજરે મોટા લાગે તેવા ગયા, પરંતુ દુનિયા એક દિવસ પણ અટકી નથી. ઘરનાં ઘર કરવાની કે માનવાની ભ્રમણા છોડી દે અથવા ઘરનાં ઘર કોને થાય? અને તે પણ ક્યારે થાય? તેની વિદ્યા શીખી લે અને તે પ્રમાણે આચરણ કર

* * *

દોડાદોડ શેની?

ગમે તે સ્થિતિમાં પ્રાણી હશે, પણ એને ફુરસદ ભાગ્યે જ હશે એ આખો વખત દોડાદોડ કરતો હશે. સંસારની દોટો તો તમે જાણો છો, પરન્તુ ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં પણ એની દોડાદોડ ચાલુ જ છે. માત્ર ધર્મનો ઉપરઉપરનો ખ્યાલ કરનાર હોઈ આ રીતે સ્વર્ગ મેળવું, એ કામ કરી દેવલોક મેળવું, કે કે અમુક જાપ જપી આપત્તિઓને દૂર રાખુ, કે મંત્રો બોલીને કલ્પનાથી ઊભા કરેલા ભૂતરાક્ષસને દૂર કરું—આવા આવા અસ્પષ્ટ ખ્યાલમાં એ હોય છે. અથવા તીર્થે જવાથી હૃદયનો નાથ મળશે કે ખૂબ સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થવાશે કે ખૂબ

પોકાર કરવાથી એનો પ્રભુ રીઝી જઈ એને તેડી જવા વિમાન લઈ આવશે કે ઘણા મંદિરે દોડાદોડ કરતા દર્શન કરવાથી ભગવાનનો ભેટો થઇ જશે—આવી આવી અનેક ભ્રમણામા એ દોડે છે, અન્યને ભોજનો આપે છે અને જ્યા ત્યાથી ટુકે રસ્તે અમરત્વ બહારથી આવી પડશે એમ ધારી ફાંફા મારે છે, પરન્તુ ભાઈ! તારે જોઇએ છે તે તારી પાસે જ છે, એને બહારથી લેવા જવાનું નથી, એ માગ્યુ મળે તેમ નથી, આપ્યુ અપાય તેમ નથી અને એને આપનાર અન્ય કોઈ નથી ત્યારે આ સર્વ દોડાદોડ શેની છે? એ તદ્દન સમજ્યા વગરની સ્થિતિનુ પરિણામ છે મન્દિરે મન્દિર દોડનાર પોતે કોને શોધે છે? તે વિચારતો નથી અન્દર રત્ન તો બેઠેલ જ છે, માત્ર ઊંઘે છે, પોતાના પ્રકાશ અને વીર્યની એને ખબર નથી, એ પોતાને ઓળખતો નથી, એણે એવો આકરો કેફ કરેલ છે કે એની પરીક્ષકશક્તિ કુંઠિત થઈ ગઈ છે, પોતાની પાસે છે તેને એ બહાર શોધવા દોડે છે અને નકામા આંટા માર્યા કરે છે એનાથી સ્વર્ગાદિ મળે તો અંતે પાછુ અરઘટ્ટઘટિકામા જ પડવાનુ થાય છે જરા પોતાની જાતને ઓળખો, એની ગુપ્ત શક્તિઓને ઓળખો અને અજ્ઞાનને દૂર કરો પ્રકાશ વગર ફાંફા છે અવ્યવસ્થિત પ્રયત્નો કરવામા મોટો સમય કાઢી નાખ્યો છે હવે ટાઢા પડો, ધીરજ રાખો, અને સ્થિરતા સમજી અંદર બેઠેલાને જગાડો ખોટા આંટા મારવા બંધ કરો

* * *

તમે આ શુ બોલ્યા?

દરેક બાબતમા બોલવુ જ જોઇએ એવો કાંઈ નિયમ

નથી અને બોલવું તો કેવું બોલવું? ક્યારે બોલવું? શા માટે બોલવું? એનો તમે વિચાર કર્યો છે? નીચેના નિયમો વિચારશો તો ઘડ બેસી જશે

(૧) મુખ છે માટે બોલવું જ જોઇએ એ વિચાર મૂર્ખતાથી ભરેલો છે.

(૨) બોલવાથી શકિત વેડફાય છે તેથી ખાસ કારણ વગર બોલવું નહિ એ નિયમ અનુકરણીય છે.

(૩) શકિતનો ઘણો ઉપયોગ છે માટે વિના કારણ તે વાપરી નાખવી નહિ.

(૪) સત્ય બોલવું, સંપૂર્ણ સત્ય બોલવું અને સત્ય વગરનું કાંઈ પણ ન બોલવું.

(૫) સત્ય હોય છતાં સાંભળનારને પ્રિય ન લાગે એવું ન બોલવું. વાણીની મીઠાશ કદાપિ મૂકવી નહિ.

(૬) પ્રિય હોય તે પણ કેટલીક વાર હિતકારક હોતું નથી. સ્વપરને હિતકારક હોય તેવું જ બોલવું.

(૭) આપણે કોઇને તાર કરતાં હોઇએ ત્યારે તારમાં જેમ ઓછામાં ઓછા શબ્દો વાપરીએ છીએ તેમ જરૂર પૂરતું જ બોલવું. ચાર શબ્દોથી ચાલે તો પાંચ ન બોલવા.

(૮) આઘુંપાછું કરી, અતિશયોકિત કરી, સત્યને ગોપવી બોલવું નહિ એ અસત્યની કક્ષામાં જાય છે.

(૯) વ્યાજોકિત, અન્યોકિત કે કટાક્ષમય બોલવાની કદી પણ ટેવ પાડવી નહિ

(૧૦) "ન બોલ્યામાં નવ ગુણ" એ કહેવત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે

(૧૧) "કયાં બોલ્યો?" ની જાણીતી કથા ખાસ

ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે વિના કાગળુ ન બોલવુ તેમા જ સાર છે

(૧૨) "બહુ બોલે તે બાંઠ" એ સૂત્ર ઘણા અનુભવને અતે ભાષામા સ્થિત થયેલુ છે

(૧૩) બોલતી વખત અદરના ભાવથી બોલાયું છે તેવો ચહેરો રાખવો

(૧૪) શરીરના હાવભાવ ભાષાને અનુરૂપ હોવા જોઇએ

(૧૫) સ્થૂળ, માનસિક અને નૈતિક, એ ત્રણે ભાષામા એકી સાથે બોલવાની ટેવ પાડવી ઘટે

(૧૬) મુખ્ય સૂત્ર ન બોલવાનુ, પ્રસગ હોય ત્યારે અથવા ચિરસ્થાયી લાભને કારણે જરૂરી હોય તેટલુ જ બોલવાનુ અને નિયમ તરીકે "મૌન સર્વાર્થસાધન!" એ ત્રણેની વચ્ચે વિવેક રાખવાનો છે

તમે ક્યા ચાલ્યા ?

સાદો પણ ચાલુ સવાલ છે પણ ભલા ! તે ક્યા જાય છે એનું તારે શુ કામ ? તે પોતાના ગમે તે કામસર જતો હોય તે તને જણાવવા જેવુ હોય કે ન પણ હોય. દરેકને ચાલવામા કોઇ પણ હેતુ હોય છે આપણે સમજુ અને વિચારવાનને માટે ધારીએ કે તે પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ નહી જ કરતો હોય, પરન્તુ તે ગમે તે હેતુસર જતો હોય, તેની સાથે તારે શો સબધ ? આવી જિજ્ઞાસા ગણની એ મનની તુચ્છતા અને જ્ઞાનની અલ્પતા ગણાને છે પાશ્ચાત્ય સસ્કૃતિ પ્રમાણે એનો પ્રશ્ન પૂછવો એ અસભ્યતા ગણાય

છે. વળી ચાલનાર સર્વ આગળ ગતિ જ કરે છે એમ માન-
વાનું કાંઇ પણ કારણ નથી અનેક પ્રાણીઓ ચાલવા છતાં
પાછળ હઠતા હોય છે, કેટલાક ધોરણ વગર ચાલે છે અને
કેટલાક વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ ખાતર ચાલે છે. આપણો પ્રશ્ન
અનુકરણ માટે નથી હોતો, ઘણી ખરી વાર પ્રશ્ન પૂછવા
ખાતર જ હોય છે અને અનેક વાર તુચ્છ જિજ્ઞાસાવૃત્તિમાંથી
ઉદ્દ્ભવે છે પ્રશ્નનો જવાબ આપનારને સવાલ ઉડાડવો પડે
અથવા 'સહજ ચાલી નીકળ્યો છું' એવો મોઘમ ઉત્તર
આપવો પડે, અથવા અસત્ય ઉત્તર આપવો પડે—એ ત્રણે
પ્રકારમાંથી એકે સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાના નિમિત્ત થવાનો તારો
અધિકાર નથી ખલકના કાજી થવાની અને અન્યના કાર્ય ઉપર
અભિપ્રાય આપવાની વૃત્તિ દબાવવા યોગ્ય છે તારે તારી પોતાની
અનેક ચિંતા હશે, તારા વ્યવસાયો વિવિધ હશે તેની તું ચિંતા
કર તો બસ છે. પારકાની ચિન્તા કરવામાં સ્વ કે પરનું હિત
નથી અને અનેક જંજાળ યુક્ત જીવનમાં એક ત્રાસ વધાર-
વાની તુચ્છ રીતિ છે. એ વૃત્તિ ઉપર સામ્રાજ્ય અભ્યાસથી
આવી શકે તેમ છે. આવા નિરર્થક પ્રશ્નો કરવા નહિ "ક્યાં
બેઠા ?" "કેમ, જમ્યા ?" એ તો પ્રશ્ન ખાતર જ પૂછાયલા
પ્રશ્નો છે, પણ સ્વતઃ નિર્દોષ છે. વચનવિલાસમાં ખૂબ સંભાળ
રાખવા યોગ્ય છે. સામાની પરિસ્થિતિમાં જાતને મૂકવાનું
શીખવા જેવું છે.

* * *

તમે કયે રસ્તે આવ્યા ?

અરે ! અમે ગમે તે રસ્તે આવ્યા તેની તમારે શી
પંચાત છે ? ડાબો રસ્તો લીધો કે જમણો, વાંકો રસ્તો લીધો
કે સીધો, આડાઅવળો રસ્તો લીધો કે રાજમાર્ગ લીધો

તેનો પ્રશ્ન પૂછવાનુ તમારે શુ કામ છે? મુદ્દો એક જ હોવો જોઇએ કે ગમે તે રસ્તે પણ અહીં આવી પહોચ્યા છીએ. કોઇનો રસ્તો ટૂકો હોય, કોઇનો લાબો હોય, કોઇનો વાકઘોકવાળો હોય, પરન્તુ સર્વને અતે અહીં આવી પહોચવુ છે તો કયે રસ્તે આવ્યા? એવો સવાલ પૂછી શાટે ગૂચવણ ઊભી કરવામા આવ છે? કોઈ પણ ઠેકાણે પહોચવાના અનેક રસ્તા હોય છે કોટની ઓરીને પહોચવુ હોય તો કોઇ ટ્રામમા આવે, કોઇ બી બી ની ગાડીમા આવે, કોઇ જી આઇ પી. ની ગાડીમા આવે, કોઈ મોટરમા આવે, કોઇ ભાડાની વિક્ટોરીઆમા આવે, કોઇ પગે ચાલીને આવે, કોઇ કાફર્ડ માર્કેટથી આવે, કોઈ કોલાબેથી તદ્દન ઊલટી દીશાએથી આવે, કોઈ માડવીમાથી ક્લ્ટન રોડને રસ્તે પણ આવે આવવાના સાધનો અને રસ્તાઓનો પ્રશ્ન નિરર્થક છે જેને જે સાધન પ્રાપ્ત થાય તેને તે ગ્રહણ કરવા લાયક છે અને તે સાધન જ બીજાને માફક આવે તે જેમ નિર્ણીત ન કહી શકાય તેમ તે ખોટુ છે એવો આક્ષેપ પણ ન કરી શકાય સાધ્યની એકતા હોય તો સાધન માટે ચર્ચા કે વિવાદ કરવા એ તો ખાલીશતા ગણાય એ પ્રશ્ન પણ અસ્થાને છે અને એની ચર્ચા શૂન્ય છે સમજુ હોય તો એક જ મુદ્દો જુએ ઓરીને આવ્યા એટલે એને સતોષ થાય અમુક માર્ગે અને અમુક સાધને જ ઓરીને પહોચવુ એવો આગ્રહ સમજુનો ન હોય એમ છતા માર્ગ અને સાધનના પ્રશ્નોમા સાધ્યને દબાઇ જતુ આપણે નિરન્તર જોઇએ છીએ, પ્રશ્નની નિરર્થકતા અને સાધ્યની સાપેક્ષતાવાળાનુ કર્તવ્ય આમા સ્પષ્ટ જણાય છે

* *

કેમ ભાગ્યા ?

અરુચિકર વાત સાંભળતાં, અનિષ્ટ બનાવ બનતાં, ન ગમે તેવો દેખાવ જોતાં માણસ ત્યાંથી નાસવા માડે છે. પરન્તુ ભાઇ ! નાસીને ક્યાં જશો ? કાર્ય કરીને પછી પરિણામો ભોગવતી વખત ભાગનાશ શા માટે કરવી ? 'વાવીએ તેવું જ લણીએ' – એ ઉક્તિ બરાબર છે જાર વાવીને ઘંઉ પામવાની આશા રાખવી ખોટી છે. એ સર્વ વિચાર વાવતી વખતે કરવો હતો. કાર્તક મહિને કણબી ડાહ્યો થાય એમાં કાંઇ વળે નહિ. અક્કલ તો અશાડ મહિનાના ડહાપણમાં છે. હિસાબ, ગણતરી અને લાંબી નજરના દૃષ્ટિપાત વગર આપણે આજુબાજુ શું જોઇએ છીએ ? એનાં પરિણામો સહન કર્યે જ છૂટકો. અને નાસીને પણ ક્યાં જશો ? નાસીને સાતમે પાતાળ પેસશો તો પણ તમારી સાથે લાગેલાં કર્મો તમને છોડશે નહિ. તમે રેલ્વેમાં બેસી નાસશો, તો એ એન્જીનમાં બેસી તમે જ્યાં જશો ત્યાં એ તમારી પહેલાં પહોંચી જશે સાથેસાથે એક બીજી વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. સંયોગો અનુકૂળ હોય, વય યુવાન હોય, શરીરશક્તિ સારી હોય, ત્યારે – અત્યારે, સહી લેવામાં મજા છે, નહિ તો પરાધીનપણે ખમવું પડશે ત્યારે પાર વગરના નિઃશ્વાસ નાખવા પડશે અને ત્યારે ધીરજ દેનાર પડખે કોઈ પણ ઊભું રહેશે નહિ. તમે એક બળદ કે ઘોડાનાં પરાધીન જીવનનો ખ્યાલ કરો. એને ઊંઘવું હોય ને ધણી એને ગાડી સાથે જોડે, એને તરસ લાગી હોય, ભૂખ લાગી હોય, તો પણ વેઠ કર્યા સિવાય છૂટકો થતો નથી. એવો મ્હોં બાંધીને માર ખાવા કરતાં અત્યારે ખમી ખાવું–સહન કરી લેવું સારું

છે દેવુ દીધા વગર તો છૂટકો નથી ફગતા પાછુ જોયુ નથી, તો પછી સહન કરતી વખતે આ નાસભાગ શી ? એ નાસભાગ તમને હીનસત્ત્વ બનાવે છે, નબળાપોચા કરી મૂકે છે, માટે આવે તે દુ ખો સમભાવે સહન કરો, સહન કરવુ એ પણ એક જાતની લ્હાણુ છે એમ માનો અને ભાગવાની નાસવાની વાત તો કાયર દરિદ્રીની હોય, નપુસક ડરપોકની હોય, એ સમજો તમને એ શોભે નહી

*

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૯
પૃ ૨૫૪-૨૬૩-૦૧૭ } સ ૧૯૮૯

સમુદ્રતીરે મિત્રગોષ્ટિ

[૨૨]

જ્યારે ચારે તરફ અનેક પ્રકારની ધમાલો થતી હોય, વાતાવરણમાં યુદ્ધની વાતો ચાલતી હોય, ચોતરફનો રંગરાગ ગૂંચવણ ભરેલો હોય, તેવે વખતે શાંત વિચારો આવવા મુશ્કેલ છે

છતાં બે મિત્રો એક દિવસ સાંજે વરલીની ચોપાટી ઉપર એકઠા થઇ ગયા. બન્ને ખૂબ વિચારક હતા, અનેક ગૂંચવણવાળા પ્રસંગોમાં મનને શાંત રાખી શકે તેવા હતા, પશ્ચિમના નવયુગના વાતાવરણને સમજનાર હતા, પૂર્વકાળના ચાલ્યા આવતા રિવાજો નિયમનો અને રીતભાતોને યોગ્ય સન્માન આપનાર હતા, વિવેકી હોઈ વસ્તુતત્ત્વ શોધવામાં મહા પ્રયાસ કરનાર હતા, કોઇ પણ પ્રકારના આગ્રહને સ્થાન આપનાર ન હોઈ દલીલને સમજનારા હતા, પોતાની ભૂલ સમજવા માટે તૈયાર હતા અને તે સ્વીકારવામાં મોટું મન રાખનારા હતા.

તેઓએ ચોપાટી ઉપર ભ્રમણ કરવા માંડ્યું. સૂર્ય અસ્તાચળ ઉપર આવી ગયો હતો બન્ને મિત્રો ફરતા ફરતા સામેના નાના બગિચાના પગથિયા ચઢી ગયા. બગિચામાં ચાર પાયરીઓ હતી બીજી પાયરીના એક બાજુના બાંક પર બન્ને બેસી ગયા. વાતાવરણ શાંત હતું અને કોઈની આવજા ન હોવાથી વાતમાં ભંગ થવાના પ્રસંગો વિરલ હતા.

બન્ને મિત્રો વચ્ચે શાંતિપૂર્વક ખૂબ વાતો થઈ એ વાતોમાંની કેટલીક ખાસ અગત્યની હોઈ અત્રે ઉતારી છે ખૂબ ઊંડાણમાંથી એ વિચારધ્વનિ નીકળ્યો હોય એમ લાગે છે. એને એકદમ વાંચી જવા જેવો નથી, તે પર સ્વતંત્ર વિચાર કરવા જેવો છે એમાં પ્રસંગી અનેક પ્રશ્નો આવે છે, તેથી જરા પણ વિચારમાં ન પડી જતા એ પ્રશ્નો પચાવવા પ્રયત્ન કરજો અને તે પર વધારે વિચારો કરવા વિચારજાગૃતિના આ કાળમાં એવા પ્રશ્નો ઘણાના માનસમાં થતા હશે તેમને આ વિચારસરણીમાં કાંઈ જાણવાનું મળશે એમ ધારી આ વિચારઘટનાનું અવતરણ કર્યું છે એમાં અંગત ટીકા કરવાનો હેતુ નથી, પણ સમાજના પ્રશ્નોનું બારીક અવલોકન છે એ લક્ષમાં રાખવું અહીં વિચારસ્પષ્ટતા માટે એટલું જણાવવું પ્રાસંગિક ગણાશે કે બન્ને વાત કરનાર મિત્રો શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં જન્મેલા હતા, એ ધર્મના અનુયાયી હતા અને બન્ને ગ્રેજ્યુએટ થયેલા હોવા ઉપરાંત એક વ્યાપારમાં અને બીજો અન્ય ધંધામાં એમ બન્ને સારી રીતે ગોઠવાઈ ગયેલા હતા. બન્નેની સ્થિતિ સારી હતી અને વય આધેડ લાગતી હતી. તેમની વાતોનો સાર ઉતારી લઈએ.

* * * * *

પ્રથમ વાર્તા સંવત એક હજાર પહેલા જૈનધર્મની કેવી વ્યવસ્થા હશે? તે પર ચાલી તે વખતે જૈન ટોમ હશે કે **પંથ** હશે કે **તત્ત્વજ્ઞાન** હશે? તે પર ખૂબ ચર્ચા ચાલી ગચ્છો બંધાયાના સમયની પહેલા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અને ક્રિયામાર્ગની કેવી વ્યવસ્થા હશે તે પર વાતો ચાલી.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ મુક્તકંઠે કહ્યું છે કે "મારે મહાવીર ભાઇ નથી અને મારે કપિલ વિગેરે તરફ દ્વેષ નથી, જેનું વચન યુક્તિસંગત હોય, જે દલીલથી બેસે તેવું હોય, તેનો સ્વીકાર કરવો." આ કેટલી વિશાળતા! એમાં દંભ નથી, ગોટો નથી, આડે રસ્તે ઉતારવાનો પ્રયત્ન નથી. એ સત્યના શોધક હતા, સત્યની પ્રાપ્તિ માટે મહા પ્રયાસ કરનાર હતા, સત્યને કોઇ પણ પ્રકારે ગોપવનારા ન હતા અને ગમે ત્યાંથી સત્ય મળે તો તેનો સ્વીકાર કરનારા હતા. એને મારાતારાની ભાવના જ ન હતી, એને સત્ય શોધવું હતું અને સત્ય ખાતર એ સર્વસ્વનો ભોગ આપવા તૈયાર હતા.

એ હરિભદ્રસૂરિએ ષડ્દર્શન સમુચ્ચય ગ્રંથનું મૂળ લખ્યું. તેના માત્ર ૮૭ શ્લોક છે. એ આખો ગ્રંથ લખતાં એમના પેટમાંથી પાણી ચાલ્યું નથી, એમની વાણીમાં રોષ કે પ્રસન્નતા આવ્યા નથી, એ વિશાળ ગ્રંથમાં જરા પણ આગ્રહ નથી, કે દમ દઇને પરાણે જૈન બનાવવાની સૂચના પણ નથી. છ દર્શનનું સ્વરૂપ લખવું, લખનાર જૈન હોય, છતાં બાકીનાં પાંચે દર્શનને બરાબર ઇનસાફ આપવો, અને જૈનની વાત જે ભાષામાં લખી હોય તેવી જ સૌમ્ય ભાષામાં પાંચે દર્શનની વાતો કહી જવી અને એટલી ટૂંક સંખ્યાના ભાવગર્ભિત શ્લોકોમાં સર્વ રહસ્ય બતાવવું અને છતાં અંગુલીનિર્દેશ કરી ચાલ્યા જવું, એ સનાતન જૈનની સમુચ્ચય દૃષ્ટિની **આદર્શ વિશાળતા** છે.

પણ ખરી મજા તો એમના **શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય** ગ્રંથમાં આવે છે. ત્યાં એમણે દરેક દર્શનની તપાસ કરી છે, છતાં પોતાનું તટસ્થપણું બરાબર જાળવ્યું છે. જ્યાંસુધી

અમુક તત્ત્વજ્ઞાન એક મત કે પથમા ઊતરી જતુ નથી અને જ્યા સુધી એ પોતાનું શુદ્ધ દર્શનત્વ જાળવી શકે છે, ત્યા સુધી એનામા કેટલી વિશાળતા હોય છે એ સમજવા માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો બહુ ઊંડો અભ્યાસ જરૂરી છે તેઓશ્રીના પચાશક ષોડશક વિગેરે ગ્રંથો જોતા ક્રિયામાર્ગની અગત્ય તેઓ પૂરતી સ્વીકારે છે, પણ ક્રિયામા સર્વસ્વ હોય એમ તેઓ કદી બતાવતા નથી જ્ઞાનક્રિયાના સહચર્યને તેઓ બરાબર સમજાવે છે અને તે પ્રમાણે તે સમયનુ વર્તન હોય એના એમના ગ્રંથોમા અનેક સ્થાનકે પૂરાવા દેખાઈ આવે છે

આવી મહાન **વિશાળતા અને સાથે** લક્ષ્યલક્ષ્યપણુ એક હજાર વર્ષ પહેલાના આચાર્યોમા બરાબર દેખાઇ આવે છે તેઓ એમ માનતા કે શ્વેતાંબર હોય કે ગમે તે હોય, **જેનો આત્મા સમભાવથી ભાવિત હોય તે જરૂર મોક્ષ મેળવે છે** અને તે વાતમા સદેહ નથી એમને બાહ્ય વેશ ઉપર મોહ નહોતો, એમને તો અતર રાજ્ય કેવુ વર્તે છે, ત્યા ચારિત સમતા છે કે ઉકળામણ છે એ જોવાનું હતું એમનું લક્ષ્ય દેખાવ કરતા અતર તરફ વધારે હતુ

પરમતસહિષ્ણુતા ત વખતે એટલી સુંદર હતી કે દરેક ઊડા ઊતરી વસ્તુસ્વરૂપ તપાસતા અને સત્યના જે અશો મળે તે હોસથી સ્વીકારતા અને પ્રત્યેક મત કે સપ્રદાયને તેટલા પૂરતુ માન આપતા.

શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણીએ પોતાની ઉપમિતિભવપ્રપચા કથામા આખા ગ્રથને જોડે એક વૈદ્યની કથા લખી છે,

(પ્રસ્તાવ ૮ પ્રકરણ ૨૦) એ કથામાં એમણે ખૂબ વિશાળતા બતાવી છે એમણે અનેક પ્રકારના વૈદ્યોની શાળાની તપાસ કરીને છેવટે તેનું રહસ્ય સમજાવ્યું છે, સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે ભાવવિશુદ્ધિ ઉપર જ ખૂબ ભાર મૂક્યો છે અને બાહ્ય વેશ માટે ચિંતા ન કરવાનું કહ્યું છે વ્યાપકભાવ અને વિશાળતાના દર્શન કરવા હોય તો ત્યાં જોઈ લેવા જેવું છે

એ વિશાળતા કોઇ કાઈ પ્રસંગે શ્રીમાન **હેમચંદ્રાચાર્ય**માં પણ જોવામાં આવે છે ખાસ કરીને એમના સમયમાં તેમણે શ્રી સિદ્ધરાજની રાજસભામાં '**ચારિસંજિચની ચાર ન્યાય**'ને અંગે જે વિશાળતા બતાવી છે તે અનુપમ છે. એમને રાજસભામાં નિરંતર બ્રાહ્મણો સાથે લડવાનું હતું સિદ્ધરાજનું વલણ બ્રાહ્મણો તરફ હતું. હેમચંદ્રે રાજાને કહ્યું કે ધર્મ સંબંધી સત્ય તો જેવી રીતે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ઝાડની નીચેની સર્વ વનસ્પતિમાંથી જરૂરની વનસ્પતિ મળી ગઇ એમ મળે છે. સત્ય વનસ્પતિ ક્યાં હતી તેનો સવાલ જ નહોતો, પણ પતિને વૃષભને બદલે પુરુષ બનાવવાનું સાધ્ય હતું. સાધ્ય સ્પષ્ટ હોય તો તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરો. કઈ વનસ્પતિથી પતિ મનુષ્ય થયો એના ઝગડામાં પડવાનું જ ન હોય. તેનો પતિ મનુષ્ય થયો એ સાચી વાત છે અને તેવો પ્રયત્ન કરવાયોગ્ય છે. સત્યશોધન માટે, સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે સર્વ વનસ્પતિ ભેગી કરવાની જરૂર છે. આ વાતમાં મહાન સત્ય છે અને તે પ્રાપ્ત કરવું, તેને પચાવવું એ આકરું પણ જરૂરી કર્તવ્ય છે. વિશાળ હૃદય વગર અને વિશ્વદર્શનની આવડત વગર એ અશક્ય છે.

સવતા એક હજાર પહેલાના આચાર્યો સર્વ દર્શનોમાથી સાર લેતા હતા, દરેક ઓવારેથી પાણી ભરતા હતા અને લગભગ દરેક દર્શનમા અશ સત્ય જરૂર છે એમ સ્વીકારતા અને મનાવતા હતા, મોટે ભાગે કોઈ દર્શનને મિથ્યામતિ કે દુર્મતિ કહેવાની ઉતાવળ કરવાને બદલે ત્યાથી સત્ય એચી લાવતા હતા અને વિશાળતાપૂર્વક તેનો તેટલા પૂરતો સ્વીકાર કરતા હતા

એ યોગાચાર્ય પતજલી ઋષિ માટે વાતો કરે તો તેને માટે પણ મહામતિ વિગેરે વિશેષણો મૂકે આ સર્વ વાત એકદરે એમ હતી એમ સમુચ્ચયે કહેવાય એ સર્વ વિશાળતા ક્યા ગઈ ? સત્યશોધન જમે ત્યાથી કરવાની બુદ્ધિ કેમ ચાલી ગઈ ? જૈનમા જ સર્વ સત્ય છે અને અન્યત્ર સત્ય કે સત્યાશ હોઇ શકે નહિ એવી બુદ્ધિ ક્યાથી આવી ? અન્યનો ગ્રથ વાચવાથી પણ મિથ્યાત્વ લાગે એવો ઉપદેશ કેમ શરૂ થયો ? અન્ય દષ્ટિબિંદુઓ સમજવાની વાત ઉપર હડતાલ કેમ દેવાણી ? મડનાત્મક શૈલીને બદલે ખડનાત્મક શૈલી કેમ ચાલી ? અન્યના તત્ત્વજ્ઞાન કે અનુષ્ઠાન માટે વિચાર કરતા મનની શાતિનો ભગ કેમ થવા માડયો ? અને 'સાચુ તે મારૂ ' હતુ તેને બદલે ' મારૂ તે સાચુ ' એવી માન્યતા કેમ થતી ચાલી ?

પછી બન્ને મિત્રો નય અને પ્રમાણના વિચાર તરફ ઉતરી ગયા તેમને જણાયુ કે નયની રીતે વિચાર કરતા દરેક દર્શનમા અશ સત્ય જરૂર છે, એટલે તેટલે અશે તેનો સ્વીકાર કરવો ઉચિત ગણાય આ અશ સત્યનો સ્વીકાર કરવાની ઉદારતા બતાવાઈ હોત તો

ધર્મના ઝગડા જેવું રહેત નહિ એમ પણ તેમને લાગ્યું. નય અને પ્રમાણુની વાતો જનતા પાસે વિશિષ્ટ પ્રકારે સારી સાદી ભાષામાં મૂકવા યોગ્ય છે અને તે જ્યારે મૂકાશે ત્યારે જૈનધર્મનું વિશિષ્ટ સત્ય જગત સન્મુખ મૂકવા માટે જૈનોએ પદ્ધતિસર કાંઇ પ્રયાસ કર્યો નથી એમ તેમને લાગ્યું. શાસ્ત્રમાં સર્વ વાતો જરૂર છે, પણ લોકોના લક્ષ્ય-પર આણવા માટે તેને જે સાદા અને સુગમ્ય આકારમાં મૂકવી જોઇએ તેવો બહુવિધ પ્રયાસ થયો નથી એ વિશાળતાના વિરોધક તત્ત્વની તેમને ભાળ લાગી.

તેમને એમ થયું કે નય અને સપ્તભંગિની હકીકત બરાબર રજુ કરવામાં આવે, અનેક પ્રકારે રજુ કરવામાં આવે અને સાદામાં સાદી રીતે રજુ કરવામાં આવે-તો જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની વિશાળતા અને સહિષ્ણુતા બરાબર પ્રકટ થાય. અત્યારે વાદવિવાદનો સમય નથી, અત્યારે જ્ઞાનપિપાસા લોકોમાં જરૂર જાગી છે; એમને યોગ્ય પરિભાષામાં જૂદી જૂદી રીતે વાનકી પીરસવામાં આવે તો **જૈનધર્મ** એના **અસલ દર્શન સ્વરૂપે** અતિ વિશાળ આકારમા રજૂ થાય અને એનું સર્વસગ્રાહી સ્વરૂપ જગત નીરખી શકે.

એમ કરવા માટે અન્યને મિથ્યાત્વી કે દુર્મતિ કહેવામાં લાભ નથી. એમને તો એમ કહેવું જોઇએ કે '**તમે કહો છો તેટલી વાત ઠીક છે, પણ તેમાં સંપૂર્ણ સત્ય નથી.**' એના અંશસત્યનો ખ્યાલ આપી, પછી વાત આગળ ચલાવવામાં આવે, તો જૈનધર્મ સર્વનો સંગ્રહ કરી પોતાનું સાર્વભૌમત્વ સાધી શકે.

* * *

એ વાત ચાલતા બન્ને મિત્રો વચ્ચે એક બીજી વાત નીકળી પડી વસ્તુસ્વરૂપના દર્શન કરાવનાના **પ્રતિપાદક શૈલી** યોગ્ય ગણાય કે **ખંડનાત્મક પદ્ધતિ** વધારે કારગત નિવડે ? એ પણ વાતો ચાલી ખંડનાત્મક શૈલીમા ખૂબ આવેશ હોય છે, કેટલીક વાર ધર્મના ઝનુનના આકરી ભાષા આવી જાય છે અને પછી રાના સાભળનારને નરમ પાડવા હેત્વાભાસવાળી ભાષાશૈલી વપરાઈ જાય છે બોલ નારનો ઈરાદો કેટલીકવાર શુભ હોય તો પણ ખંડનાત્મક શૈલીથી ધારેલ પરિણામ નીપજાવી શકાતુ નથી, અનેક વખત તેથી કચવાટ વધે છે અને સમજાવટ ને બદલે દુશ્મનાવટ થાય છે જૈન લેખકોમા કેટલાક ખંડનાત્મક પદ્ધતિ સ્વીકારનારા પણ થયા છે, પણ તેમનો લાભ સામાને મળ્યો હોય એવો પ્રસગ ભાગ્યેજ બન્યો છે અને પરિણામે તેથી પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયા છે નિષ્ફળ પ્રયાસની વિપરીત અસર વક્તા ઉપર પણ થાય છે અને તે ઘણીવાર એટલો ઉશ્કેરાઈ જાય છે કે એને પછી વિવેક રહેતો નથી

હાલમા કોઈ બીનઅનુભવી માણુ જાહેર રીતે પ્રતિપાદન કરે છે કે 'પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી મનુષ્યની ફરજ છે કે એણે ખંડનાત્મક પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવો' પોતામા ધર્મનો જુસ્સો છે એમ બતાવનાની લાલસામા એમણે મનુષ્યસ્વભાવ અને વર્તમાન જ્ઞાનકાળની વિશિષ્ઠ પદ્ધતિનો ખ્યાલ કર્યો નથી ખંડનાત્મક પદ્ધતિમા જ્યારે વિધિવાદની વાતો હોય છે ત્યારે તેમા આક્ષેપ, વચનપ્રહાર અને ક્વચિત્ ગાળાગાળીની હદ સુધી ઊતરી જવાય છે વચ્ચેના વખતમા જ્યારથી બાહ્યક્રિયા ઉપર ભાર વિશેષ મૂકવામા આવ્યો અને મૂળ સ્વરૂપ તરફ

દુર્લક્ષ થતું ગયું ત્યારથી આ પદ્ધતિનો સ્વીકાર થઇ ગયો છે. પોતાનાથી જરાપણ જૂદા પ્રકારની ક્રિયા કરનારને એ નરકાધિકારી ગણે, એને મિથ્યાત્વી કહેવામાં આનંદ માને, એને નિન્હવ કહી દે, એને નાસ્તિક કહેવા લલચાઈ જાય, અને એને માટે ગમે તેવા શબ્દો કહેવામાં એને સંકોચ ન થાય. એ ખંડનાત્મક પદ્ધતિ છે.

આ **ખંડનાત્મક શૈલીથી** જૈન કોમને બહુ **નુકસાન** થયું છે. એમાં વાણીનો સંયમ રહેતો નથી અને ભાષાસમિતિ નામની પ્રવચનમાતાનું ખૂન થાય છે તે ઉપરાંત સામા ઉપર એની જરાપણ અસર થતી નથી. આ સંબંધમાં પ્રથમ તો મનુષ્યના **માનસબંધારણનો અભ્યાસ** કરવાની જરૂર છે. એ વિદ્યાને અંગ્રેજીમાં Psychology કહે છે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં 'હું સમજણવાળો છું.' એવો અવ્યક્ત અને વ્યક્ત ખ્યાલ રહે છે. જેમ અજ્ઞાન વધારે તેમ ડોળ વધારે. ઘણાખરા મનુષ્ય આખી દુનિયાની સમજણ અક્કલમાંથી અર્ધથી વધારે પોતામાં છે એમ ધારીને જ ચાલે છે. આમ થવું ન જોઇએ એ ખરી વાત છે, પણ છતાં તેમજ થાય છે એ પણ એટલી જ ખરી વાત છે મારામાં કાંઇ જ્ઞાન નથી એવી વાત કરનારને પણ ઊંડાણમાં પોતાની સમજણ, આવડત, હુંશિયારી અને લાંબી નજર માટે વખતે ઓછે અંશે જરૂર સારો અભિપ્રાય હોય છે. પાંચ માણસ મળશે તો ત્યાં સર્વ પોતાની સમજણની જ વાત કરશે અને વ્યવહારૂ નિયમ પ્રમાણે અક્કલ અંધારામાં વહેંચાયલી હોવાથી કોના કબજા ભોગવટામાં કેટલી ગઈ એ અન્ય કોઈ જાણતું નથી. પ્રાકૃત સમાજ તો પોતાની અક્કલની મોટી કિંમત કરે એવો હોય છે અને આપણે આ

વર્ગ જે નેકડે ૯૯ ટકા હોય છે, તેની સાથે કામ લેવાનું હોય છે આવા લોકોપર ખંડનાત્મક શૈલી કેવુ કામ કરે તે ખરેખર ખ્યાલમા લેવા યોગ્ય છે

જ્યારે દુનિયાનો મોટો ભાગ પોતાની સમજણ માટે ફાંકો રાખનાર હોય ત્યારે તેના ઉપર ખંડનાત્મક શૈલી કેવી અસર કરે ? એક અણુમમજુ ગામડાના માણસને કહીએ કે તુ મૂર્ખ છો ! અક્કલ વગરનો છો ! તો તે કેવો સામે થઈ જશે તે સમજવા યોગ્ય છે

માનસવિદ્યાનો બરાબર અભ્યાસ કરતા માલૂમ પડે છે કે મંડનાત્મક–રચનાત્મક શૈલીથી જ કોઈને સમજાવી શકાય ઓછી સમજણવાળાને અભિમાન વધારે હોય છે, વધારે સમજણવાળામા આવડત હોય છે આ બીજા પ્રકારવાળા જાણે છે કે **ખંડનાત્મક શૈલી તેઓ જ આદરે છે કે જેની પાસે કોઈ પણ સાચી દલીલ હોતી નથી** સાચી દલીલવાળા પદ્ધતિસર વાત કરે છે, શાંત હોય છે અને તેમના મુખમાથી એક એક વચન નીકળે તે અમૃત જેવા મીઠા અને દલીલસરના હોય છે, તેઓ નરકમા જવાની, ધડાધડી કરવાની કે ગાળો આપવાની વાત કરે જ નહિ જ્યા ખંડનાત્મક શૈલી હોય ત્યા દલીલને નામે દીવાળુ હોય છે અથવા સમજણવાળો તેમ વ્યાજબી રીતે ધારી શકે છે

નિદાન સર્વમાન્ય સત્ય તરીકે હું મેરા રચનાત્મક–મંડનાત્મક શૈલીમા જ વાત કરવાની જરૂર છે એવી શૈલીથી આપેલ ઉપદેશ ખરો ઊંડો ઊતરે છે અને દીર્ઘ અસર ઉપજાવે છે ધમાધમીઆ દલીલ અસર પણ કરતી નથી અને જાથૂકની અસર એના અવકાશની બહારની વાત છે

કોઈ સારા વક્તાને જાહેરમાં ભાષણ કરતા સાંભળવાથી અને તે વખતે શ્રોતા ઉપર થતી અસરનો અભ્યાસ કરવાથી આ વાત બરાબર સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. આપણે શહેરના કોઈપણ જાહેર વક્તાની ફ્તેહનો બરાબર અભ્યાસ કરીએ તો આ વાત દીવા જેવી જણાય તેમ છે.

આટલું છતાં મનુષ્યસ્વભાવના અભ્યાસ વગરના અને બહુ થોડી પુંજીએ મોટો વ્યવસાય લઇ બેઠેલા કેટલાક ઉપદેશકો કે જેમને ઉપદેશ કોને અપાય? કેમ અપાય? કેવા આકારમાં અપાય? ક્યારે ફ્તેહમંદ રીતે અપાય? એ વાતનું ભાન ન હોય અને પોતાનામાં આવડત કરતાં ઝનુન વધારે હોય, ત્યારે તે ખંડનાત્મક શૈલી તરફ વળી જાય છે અને થોડા પાસે બેસનાર પ્રશંસા કરે એટલે પોતાને ગોતમાવતાર માનવા સુધીની ધૃષ્ટતા કરી બેસે છે.

કોઇપણ વક્તાને વ્યાખ્યાનપીઠ પર બેસવાની કે પ્લેટ ફોર્મ પર ઊભા થઈ ભાષણ કરવાની રજા મળે તે પહેલાં તેણે ઉપદેશને અંગે માનસવિદ્યાનો અને સારા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ, વકતૃત્વના નિયમો તેના લક્ષ્યમાં હોવા જોઇએ અને સારા વક્તાઓની ફતેહનાં કારણોનો તેણે અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ. એક બે સુંઠના ગાંઠીઆના ગાંધીને વ્યાખ્યાનપીઠ પર બેસવાની તક મળવાથી તેમને પોતાને અને સમાજને મહાન હાનિ થાય છે. ઉપદેશ આપવો એમાં કાચાપોચાનાં ગજાં નથી, એ ગજવેલનો પ્રયોગ છે, ખાતાં ન આવડે તો તે આખે શરીરે ફૂટી નીકળે એવી એ ભારે વાત છે.

અને સમાજ સાથે ચેડાં કાઢવાં એ કાંઈ નાનીસૂની વાત નથી. એવા ટુંકા ભંડોળવાળા તો સમાજને ખોરંભે

ચઢાવી દે અત્યારે એવા ઘણા નીકળી પડયા છે બે ચાર ચોપડી ભણેલાના હાથમા શાસન ન હોય

એક ઉત્સૂત્ર વચન બોલનારને અનતો સસાર વધવાનુ કારણ બહુ વિચારવા જેવુ છે જાહેરમા બોલાયેલુ એક વચન આખા સમાજને હાનિ કરે છે માણસ પોતે ખરાબ હોય તો તેની જાતને જ નુકસાન થાય છે, પણ સમાજને દોરનાર તો આખા સમાજશરીર પર કુઠારાઘાત કરે છે એવાઓ અસ્પષ્ટ અથવા ખડનામક શૈલીએ બોલવાની તજવીજ કરી થોડી પ્રશસા મેળવી જાય તેથી સમાજે બહુ ચેતવા જેવુ છે તેઓ સમાજશરીર પર આક્રમણ કરનારા છે, તથા વગર અનુભવના અને વગર અભ્યાસના હોઇ સમાજને હાનિ કરનાર છે અને એવાઓથી સમાજને બચાવવાની બહુ જરૂર છે

ઝનુન બતાવવાના બીજા અનેક સ્થાના છે વ્યાખ્યાન પીઠનો એ પ્રકારે ઉપયોગ ન કરાય

* *

રાત્રીનો લાબો સમય થઇ જતા અહીં વાત અટકી પડી બન્ને મિત્રો છૂટા પડયા, આવી વાર્તા કરવાની તક લેવા સકેત કર્યો અને અરસ્પરસ સભ્યતા દર્શાવી પોતાની મોટર તરફ ચાલતા થયા બન્ને અતિ વ્યવસાયી પણ પ્રખર અભ્યાસી હતા અને તેમની વાતો ઘણી નોધી લેવા લાયકની જણાતી હતી. બન્ને વાતો કરતા ત્યારે તેમા ઓતપ્રોત થઈ જતા હતા આવા પ્રસગો વધારે મળે તો નવીન વાતો આગળ આવે અને અનેક પ્રશ્નો ચર્ચાય. એવી એમની ભાવના ફળીભૂત થશે તો અને ત્યારે આપણે એમના રસાસ્વાદનનો લાભ લેશું

ઝીણી વાતોનું આંતર

[૨૩]

[આ એક મુમુક્ષુની નોંધપોથીમાંથી ઉદ્ધૃત છે. આવી અનેક બાબતો મુમુક્ષુએ નોંધી છે અને નોંધતો જાય છે. એમાં રસ માલૂમ પડશે અને મુમુક્ષુની પોથી ઉપલબ્ધ થશે તો અવારનવાર તે પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન થશે આમાં નિરીક્ષણ કરનાર અને અંદરથી જવાબ આપનાર બે છે કે એક તે શોધવા જેવું છે]

* ૧ *

તને નામનો મોહ કોઈ રીતે જતો નથી! તું કોઈ રીતે તારૂં નામ કાયમ અથવા ઘણો વખત રહે તે માટે વલખાં મારે છે! તારૂં નાનું કામ ઘણા કેમ જાણે એ માટે અનેક પ્રયત્ન કરે છે! ઉપવાસ કર્યો હોય તો પાંચ કે પચીસ માણસોને કહે કે આજ તો ઉપવાસ કર્યો છે ત્યારે તને નિરાંત થાય છે. એક સાધારણ રકમ ખરચી હોય તો દશને કહી દેખાડે છે અને ખરચેલી રકમ કરતાં બેવડી ખરચી છે એમ લોકો કહે ત્યારે રાજી થાય છે! તારૂં આખું જીવન બહારની પ્રશંસા મેળવવા ઉપર જ જાણે રચાયું હોય તેમ ઘડાય છે અને જાણે બહારની દુનિયામાં જ તું જીવતો હો એવી સર્વ રચના જાણતાં-અજાણતાં ઘડાય છે. **વિચાર કર:-**

તારૂં નામ કેટલો વખત રહેશે? પ્રશંસા કરનાર કેટલો વખત બેસી રહેશે? આરસની તખ્તી ક્યાં સુધી

ટકશે ? ચક્રવર્તી છ ખડ સાધી ઋષભકૂટ નજીક આવે છે ત્યારે તેની ઉપર લખે છે કે 'અમુક ચક્રવર્તી અમુક વખતે થયા' તે ઋષભકૂટ ઉપર નેકડો-લાખો કે કરોડો નામો લખાયલા હોય છે, લખવા માટે જગ્યા ખાલી હોતી નથી, એકનુ નામ ભુસાડી પોતાનુ લખવુ પડે છે, અને છતા તુ યાદ કર આ ચોવીશીના બાર ચક્રવર્તીઓમાથી કેટલાના નામ તને આવડે છે ? ધારીએ કે શાતિનાથ-કુથુનાથ-અરનાથના નામ ચક્રી તરીકે યાદ હશે પછી ભરત યાદ હશે સુભૂમ બીજા છ ખડ સાધવા ગયો અને લોભની હદે પહોંચ્યો તેથી કદાચ તેનુ નામ યાદ હશે કદાચ અધ થયેલ ચક્રી બ્રહ્મદત્તનુ નામ યાદ આવશે પણ બાકીના છનુ શુ ? આવી હકીકત છે તો પછી તુ કોણ હિસાબમા ? તારા મરણ પછી કદાચ પાચ દશ વર્ષ સુધી તને કોઇ યાદ કરશે, તો તેમા તને લાભ શો ? અને એવી યાદી પણ કેટલા વખત સુધી ? પરન્તુ તેટલા ખાતર સર્વ લાભને તુ ગુમાવી બેસે છે એ ધ્યાનમા રાખ નામ ખાતર તુ કેવી રમતો રમે છે, કેટલી આત્મ વચના કરે છે અને કેટલા ગોટા વાળે છે ! ! આ સર્વ કોને માટે ? શા માટે ? મનોવિકારનુ પૃથક્કરણ કર. જરા ઊડો ઉતર અને અદર જો બહાર જોવાને બદલે અદર જોઇશ એટલે તેવી ટેવ પડતા તને નવો જ પ્રકાશ પડશે અને તારી અત્યારની પાગલ બી મનોદશા પલટાઈ જશે

તારી પ્રશસા કરનાર બીજે જ દિવસે તારી ટીકા કરશે-કરે છે, એ તુ જોઈ શકે છે ? આવી ટુકી, ટુકા –

વખતની અને ક્ષણજીવી પ્રતિષ્ઠા ઉપર તારા જેવા બહાદુર આત્માનો આશ્રય હોય ? તને એ ન શોભે અંતરની આંખો ઉઘાડ અને નામ અવિચળ કેમ રહે અને ક્યાં રહે તે શોધ. પ્રયાસે તે મળશે અને મળશે એટલે અત્યારની તારી ટેવ છૂટી જશે

* ૨ *

આ શું તારી મોટરના [૧] શોફરને તેં આજે '**સાળા ગધેડા**' કહ્યું ? તારા મુખમાં એ શબ્દ શોભે ? ગૃહસ્થના મુખમાં આવી હલકી ભાષા હોય ? તું **વિચાર** કર :—

એ **શ્રમજીવી** છે એટલે તારો એના ઉપર હુકમ ચાલે. તું એને પગાર આપે છે, એના બદલામાં એ તારૂં કામ કરે છે. જીંદગીને ભોગે—જોખમે એ તારી મોટર ચલાવે છે. તારા હુકમો રાતદિવસની ગણના વગર કે પોતાની સગવડની દરકાર કર્યા વગર ઊઠાવે છે. એ કાંઈ તારો **ગુલામ નથી.** તું એની પાસેથી કામ લે અને કોઈ વખત તને ફેરફાર જણાય તો તું તેને સૂચના કર એણે પોતાની જીંદગી તને વેચી નથી.

તને **ગાળ દેવાનો અધિકાર** શો ? એ પણ મનુષ્ય છે, એને લાગણી છે, એ તને તેવી જ ગાળ દઈ શકે છે અને છતાં એ દબાયલો રહે છે તેની સ્થિતિનો તું ગેરલાભ લે છે ! એને 'ગધેડો' સાંભળીને શું થયું હશે તેનો કાંઈ ખ્યાલ કર્યો ? જે મનુષ્ય હલકી પંક્તિના હોય છે તે ખાસ કરીને માનભંગ સહન કરી શકતા નથી તે તું જાણે છે ? જો તે જ

૧ મોટરગાડી ચલાવનાર—ડ્રાઈવરને અંગ્રેજીમા શોફર કહેવામા આવે છે.

વખતે તને એણે ગાળ દીધી હોત તો તને કેવુ લાગત? એણે એકાદ માસના પગારની દરકાર ન કરી હોત અને કોરટમા તારા પર કેસ માડત તો તને કેવુ લાગત? તારે માટે તારા આપ્તજનો અથવા જનતા શુ ધારત? અને તે સર્વ કરતા તારો અતર આત્મા શુ કહેત?

મનુષ્યને ગધેડા કહેવાની વૃત્તિ કોને ઉત્પન્ન થાય છે તેનો તે કદી વિચાર કર્યો છે? રાત દિવસ મજુરી કરનાર, ઓછુ ખાઇ વધારે સેવા કરનાર ગધેડો તો ઘણો સારો છે, પણ તે અર્થમા તે એ શબ્દ વાપર્યો નથી તારે તો હજુ ગુલામી-સેવા કરાવવી એ તે તારો હક્ક માન્યો છે! પણ એમ કરવા તારા સ્થાનને લઈને કદાચ તુ યોગ્યતા માનતો હો, તો પણ તુ ગૃહસ્થ તો છેજ તારાથી સભ્યતા કેમ છોડાય?

તે શુ કહ્યુ? 'મોટર વખતસર લા યો નહિ અને બ્રેક બગડી હતી એવુ બ્હાનુ કાઢયું?' અરે વાહ! એટલા માટે તુ એને 'સાળો' કહે! આ તારો ક્રોધ છે! તુચ્છ મનોવિકાર છે! તારા વિકાસ સામે આવરણ છે! તારી પ્રગતિમા વિઘ્ન કરનાર છે! એવા શબ્દ બોલે છે ત્યારે તુ લગભગ મનુષ્ય મટી જાય છે! તુ પોતે જનાવરોથી પણ ઊતરતી પાયરીએ ઊતરી જાય છે એમા વિકાસનો સવાલ જ નથી જરા શાતિથી અદર પૂછી જોજે આ દશા માર્ગ પર ચઢનાર કે ચઢવાના સાચા પ્રયત્ન કરનારની ન હોય.

૩ ✶

તારો આજે વખત જતો નથી આજે ઘરમાથી સર્વ બહાર ગયા છે અને શારીરિક કારણે તુ ઘર એકલો રહ્યો

છે એટલે તને ઘર 'ઉડ ઉડ' લાગે છે. આજે છોકરાંઓની ધમાલ નથી એટલે તને નિરસ વાતાવરણ લાગે છે. હવે વિચાર કરઃ—

તારી આ મનોદશા હોય? વખત કોનો ન જાય? હજુ તારે બાહ્યમાં જ રાચવું છે? તારે હજુ છોકરાંઓ ઘરમાં નથી એ વાતની ફરિયાદ કરવી છે? ધન્ય છે તારી વિચારણાશક્તિને! **નમિરાજાને** બલોયાના અવાજે પીડા કરી. એના દાહજ્વરને શાંત કરવા પાંચસો સ્ત્રીઓ ચંદન ઘસવા લાગી ગઇ, ત્યારે એ ચીડાઇ ગયા. અવાજ બંધ પાડવાની આજ્ઞા થઈ. સ્ત્રીઓએ બધાં બલોયાં કાઢીને ફક્ત એક એક સૌભાગ્યકંકણ રાખ્યું અને ચંદન ઘસવાનું ચાલુ રાખ્યું. અવાજ બંધ થયો દાહજ્વરવાળા નમિરાજાને આ શાંતિ ગમી ગઇ. તેણે તેનું કારણ પૂછ્યું. એકપણાનો લાભ સમજાણો તારી પણ એને લગતી જ દશા લાગે છે! તું શાંતિની મોટી મોટી વાતો કરે છે, એને મેળવવા યોજના કરે છે, પણ જ્યારે તે ખરેખર તને થોડા વખત માટે મળે છે, ત્યારે તેને ઉલટું ઉડ ઉડ લાગે છે! ઘર ઉડઉડ તે કોને લાગે? જેને આત્મચિંતવન, તત્વવિચારણા કે ધ્યાનધારા સાધવા હોય તેને એકાંત સ્થિતિમાં 'ઉડ ઉડ' જેવું કદિ લાગે? આવી શાંતિ મેળવવાની તારી આંતરઇચ્છા હતી કે માત્ર દેખાવ હતો તેની કદી શીશી મૂકી છે?

શાંતિ મેળવવાની ઇચ્છા સાથે તે મળે તે વખતે શું કરવું તેની ગોઠવણ જોઇએ, તેનો અભ્યાસ જોઈએ, તેની પ્રતીતિ અને ઓળખાણ જોઈએ; નહિ તો શાંતિ આવે ત્યારે ખોટા વિકલ્પ થાય છે. ભૂમિકાશુદ્ધિ વગર ઉચ્ચ

આકાશમા ઉડ્ડયન કરનાર જ્યારે ખરો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે રાધાવેધ સાધવાને બદલે ઉલટો ખરડાઈ જાય છે અને પછી શાતિ મેળવવાની ઈચ્છામા જ મ્ખનના હતી એવા ભ્રમમા પડે છે

બગણાર ત્રાતિ મેળવવાની ખરી ઇચ્છા હોય તો **શાતિ ક્યા મળે અને મળે ત્યારે શુ કરવુ તેની તૈયારી હોવી** જોઈએ, નહિતો છોડેલા વધામા ફરીવાર પડવુ પડે છે અને ગોટા વાળવા પડે છે **પ્રાપ્તિની ઈચ્છા પહેલા લાયકાત** કેળવવાની જરૂર છે પ્રબળ પ્રયાસ અને દૃઢ ભાવનાથી શાતિ અને કોઈ પણ ચીજ મળી શકે છે, જરૂર મળે છે, પણ મળે ત્યારે એ ગમતી નથી, શોભતી નથી, ટકતી નથી અને પ્રયાસ વ્યર્થ જાય છે તને તો આવે વખતે આત્મારામ સાથે વાતો કરવાનો અવસર મળ્યો, તેને ન ઓળખતા તુ ખોટા ભ્રમમા પડી ગયો વાતાવરણને નિરસને બદલે મરસ કરવુ એ તારી આવડત ઉપર, ખરી આતરવિચારણા ઉપર અને તે માટેના અભ્યાસ અને ઓળખાણ ઉપર નિર્ભર રહે છે

૪

આજે ખાતા ખાતા તે શુ કહી નાખ્યું ? એવું બોલી ગયો કે 'મારે કોઈ વસ્તુ ઉપર રાગદ્વેષ નથી' અને એ વાતને પરિણામે ભાણામા મીઠાઈ આવે કે વાસી રોટલો આવે તે ખાવામા વાધો નથી એવો ભાવ બતાવ્યો ! અને વળી ત્યાગભાવ બતાવવામા નાની નાની ચીજો છોડી દીધી અને દૂધપાક ને ઘારી ખૂબ ખાધા !

અતરાત્મામા અદર અદર ઘડભાજ ચાલી વિચાર

કરતાં નીચેની શ્રેણી આવીને ચાલી ગઈ. આ પ્રાણી અન્યની સાથે વાત કરવા બેસે છે ત્યારે એને ઘણીવાર ઉપયોગ રહેતો નથી. એને એમ લાગેલું કે રાગદ્વેષ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે સામે પીરસનાર બટેટા લાવે એટલે એ કહે આપણે કોઈ ચીજ ઉપર **રાગદ્વેષ નથી.** જે આવે તે ખાઇએ. આ અતિ પ્રમાદનું, દંભનું, **આત્મવંચનાનું વચન** છે. તારે ખાવું જ હોય તો તને ગમે તે કર, પણ વિષને વઘાર નહિ. પાપકર્મ બાંધવામાં રેશમની દોરીની ગાંઠ ઉપર તેલનું ટીપું મૂક નહિ એ ગાંઠ કોઈ દિવસ છોડવી પડશે ત્યારે નવનેજાં પાણી ઉતરશે. મુખનો સ્વાદ જરાએ ગયો નથી, કુળધર્મ કે વ્યવહાર કે મર્યાદા ચૂકવામાં શરમ નથી અને વળી ઉપર જતાં 'મને રાગદ્વેષ નથી' એવી વીતરાગદશા બતાવવાના ફાંફા મારવાની હદ સુધી ચાલ્યો જાય છે! તું કેટલી હદે ઊતરી ગયો છે તે તપાસ. ચાર અથાણાં આવ્યાં–મારે ત્યાગ છે. બે શાક આવ્યાં–મારે એક જ ખપે અને પછી દૂધપાક આવ્યો, ઘારી આવી, પૂરીઓ આવી–તે ભરપ લીધી, ત્રણવાર ફરી ફરીને એ સર્વ ચીજો લીધી. આમાં તારો ત્યાગ છે કે દેખાવ છે? કદી વિચાર કર્યો છે? ક્યાંસુધી આવી આત્મવંચના કરીશ? એ કોને સારૂં? અને ક્યા ભવ સારૂં? તું આ ખાવાની બાબત નજીવી ન ગણતો. ચારિત્રબંધારણમાં **નાની નાની બાબતોનો સરવાળો** ઘણો મોટો થાય છે; અને બાહ્ય ત્યાગ તો જરૂરી છે જ, પણ એના કરતાં હજાર દરજ્જે વધારે જરૂરી અંતર ત્યાગ–મન ઉપરનો કાબૂ છે. દૂરથી દૂધપાક જોઇ મનમાં ગલગલીઆં લાગવા મંડી જાય અને આંબાના

રસને જોઇ મ્હોમાથી પાણી છૂટવા માડે, તો પછી તારો નાની નાની વસ્તુનો ત્યાગ શી બિસાતમા ? અને તે પણ પાસે બેઠેલા સાભળે તેમ સભળાવવા ખાતર–મારે ખપે નહિ, એવા ડફાણુ તુ કયા સુધી કરીશ ? એક મનુષ્ય સાથે ખાવા બેસવાથી તો તેના આખા જીવનપ્રવાહનો ખ્યાલ કરી શકાય છે ખાવાની રીતિ, લેવાની રીતિ, પાછુ મૂકવાની રીતિ, સબડકા લેવાની રીતિ, ફરી લેવાની રીતિ અને દરમ્યાન વાતની પદ્ધતિથી આખા મનુષ્યને બહારથી અને અદરથી ઓળખી શકાય છે અતરમા ઉતર, બાહ્યભાવ છોડ, દેખાવ છોડ અને દરેક નાની બાબતોના જવાબ આપવાના છે તે વાત કદી વિસાર નહિ દેખાવ એ માત્ર દેખાવ જ છે અને **હૃદયના ત્યાગ વધ જ છે અને વધ જ રહેશે એને ઓપની જરૂર ન હોય**

* ૫ *

"પ્રમુખ સાહેબ ! બહેનો અને બધુઓ ! આવા અધ્યાત્મના ઊડા વિષયમા બોલવાની મારી લાયકાત નથી મે અત્યારે તમારી પાસે એ વિષયમા વિવેચન કર્યુ તે મારા ગજા બહારની બાબત છે કયા આપણા યોગિરાજ અને કયા હુ ? આવા વિષયમા બોલવાની મારી લાયકાત ન હોવા છતા તમે મને ખૂબ શાતિથી સાભળ્યો તે માટે હુ ખરેખર તમારો ઋણી છુ આપ સર્વ એ અપૂર્વ અધ્યાત્મગ્મના લેનારા થાઓ તો મારો પ્રયાસ હુ સફળ થયો માનીશ."

આજે "અધ્યાત્મ"ના વિષય પર ભાષણ આપના તુ આ પ્રમાણે બોલ્યો ? શા માટે બોલ્યો ? આવી પૂર્ણાહુતિ

કરવાનો આશય શો હતો? એની પછવાડે કયું માનસ રમતું હતું?' તું જરા ખૂબ ઊંડો ઊતરી, તપાસ કર અને તારા હૃદયનાં ખૂણાના ભાગ તપાસ. તું એમ ધારે છે કે એમ બોલવામાં તારી નમ્રતા હતી. વિચાર કે તનો અંદરથી કોઈ એષણા હતી? પ્રશંસામાં સાંભળવું હતું કે ભાઈઓ! આ કામમાં અંગ્રેજી ભણેલા ધર્મસંસ્કારથી રહિત થઈ જાય છે એ આક્ષેપ ખોટો છે!' તારે સાંભળવું હતું કે આપ ભાઈશ્રી ખરા અધ્યાત્મના રંગમાં રંગાયલા છો! તારે સાંભળવું હતું કે ભાષણ બહુ સચોટ, ભાષા માર્મિક લક્ષ્ય બદ્ધ અને હકીકત રજુ કરવાની પદ્ધતિ સર્વોત્કૃષ્ટ હતા! તારે તારી યોગિરાજ સાથે સરખામણી કરવાની ભ્રમણા હતી! અન્યને અધ્યાત્મરસનાં સ્વાદ લેનારા કરવાના આગ્રહની ભીતરમાં તું પોતે તો એ રસથી લદબદ છે એમ જાહેર કરવાની તારી વૃત્તિ હતી! તારે **પ્રશંસા** ભારોભાર જોઇતી હતી! તારે **તાળીઓના ગડગડાટ** સાંભળવા હતા અને તારે પોતાને **અધ્યાત્મી** તરીકે જાહેર કરવો હતો! જો તને એક વાત કહું: ઘણી વખત મારે માન જોઈતું નથી અથવા હું માનને યોગ્ય નથી એમ કહેવું એ પણ **માન** છે. આ વાત માનસ વિદ્યાના ઊંડાણમાં ઊતરી સમજવા જેવી છે. પોતાની જાતને છેતરવા જેવું પાપ નથી અને તેથી પણ વધારે નમ્રતા બતાવવા દ્વારા માનની અભિલાષા જેવી તુચ્છતા નથી. આપણામાં ન હોય તેવી વાતો બોલીએ કે લખીએ તેથી કાંઈ નિસ્તાર નથી અને એમાં ઇતિકર્તવ્યતા પણ નથી. ઉચ્ચ જીવન તો જીવવાં જેવાં છે. એમાં દેખાવ ન હોય, એમાં રાગડા ન હોય, એમાં ગીતડાં ન હોય અને

આવો ક્ષુલ્લક પ્રયત્ન અધ્યાત્મને નામે થાય ત્યાં તો હદ આવી સમજવી! સાચા અધ્યાત્મરંગમાં રંગાયવાની એ દશા ન હોય એમાં ઉપરઉપરના વિવેકને સ્થાન નથી, એમાં દેખાવને અવકાશ નથી, એમાં બાહ્યાડંબરને પ્રસંગ નથી અંતરંગ ગજ્યમાં તો ધૂન હોય, આદર્શ જીવનમાં પ્રભુતા હોય, ભાવનામય જીવનમાં સંદેશા હોય બાહ્યભાવ તજી અંતરમાં આવ સાચી આત્મખ્યાતિને શોધ અને આ ઉપચાર વ્યવહારને હવે છોડ થોડા જીવનમાં તો મોટો સરવાળો કરી શકાય તુ બાદબાકી કરે છે શોધી લે.

{ જૈ. ધ. પ્ર. પુ પર. પૃ ૧૩૫ } સ ૧૯૮૧

આત્મ પરિક્રમ્મા

[૨૪]

તા. ૧૫–૫–૧૯૩૫ ના સાંજના પત્રમાં એક સુંદર સ્ફુલ્લિંગ (Sharklet) વાંચવામાં આવ્યો એ અત્યંત વિચારણીય હોઈ નોંધી. લીધો એ સ્ફુલ્લિંગ નીચે પ્રમાણે છે.

When you are criticising others and are finding here and there
A frault or two to speak of, or a weakness you can tear,
When you're blaming someone's weakness or accusing one of pelf,
It's time that you went out to take a walk around yourself.

There's lot of human failures in the average of us all,
And lots of grave shortcomings in fhe short ones and the tall;
But when we think of evils men should lay upon the shelves,
It's time we all went out to take a walk around ourselves.

We need so often in this life this balancing of scales,
This seeing how much in us wins and how much in us fails;
Before you judge another–Just to lay him on the shelf–
It would be a splendid plan to take a walk around yourself.

આ નાનો પણ ખૂબ વિચારમાં નાખી દે તેવો તણખો નીચે પ્રમાણેના ભાવાર્થનો છે.

"જયારે તમે બીજાની ટીકા કરતા હો અથવા તમે અહીંથી તહીંથી એક બે ભૂલોને શોધી શકયા હો અથવા તો તમે જેને ફાડીતોડી નાખો તેવી એકાદ નબળાઈને વચનદ્વારા વેગ આપતા હો, જયારે તમે અન્યને નબળાઇ માટે ઠપકો આપતા હો અથવા ધનને દેવ માનવા માટે કોઇ ઉપર આરોપ મૂકતા હો, ત્યારે તમારે તમારી જાતની આસપાસ એક ફેરો મારવા લાયક વખત આવી લાગ્યો છે." (એમ સમજવુ)

"આપણામાના સર્વ સામાન્ય પ્રતિના પ્રાણીઓમા અનેક ઊણપો ઓછી વધતી રહેવી છે અને આપણે નાના હોઇએ કે મોટા હોઇએ, પણ આપણા દરેકમા અનેક ગભીર ઓછપો જરૂર છે, પણ માણસો જ અનેક ખરાબ બાબતોને અભરાઇ પર ચઢાવી દે છે તેનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી પોતાની આસપાસ એક ચકકર મારી આવવા આપણે બહાર જવુ જોઇએ એવો વખત આવી પહોચ્યો છે" (એમ લાગે છે)

"બીજાને માટે તમે કે સર્જના કરવા લાગી જાઓ અથવા તેને અભરાઇએ ચઢાવી દો, તે પહેના આ જીવનમા આપણને જીવન-તોલનના તાજવાની જરૂરીઆત માપદે છે અને આપણુ ખમીર કયા ટકી રહે છે અને કયા હાથ હેઠા પડી બેસી જાય છે તેની તુલના કરવાની જરૂર પડે છે તેવે પ્રસગે તમારી જાતની આસપાસ એક પ્રદક્ષિણા મારવાની રીત બહુ મજાની નીવડે છે"

આ ત્રણ વાકયોમા બહુ સુદર વાત કરી નાખી છે, ઘણા સક્ષેપમા જીવનરસની લ્હાણ આપી દીધી છે, સુદામ રીતે અદર જોતા-ઊંડા ઊતરતા શીખવાની આદર્શરીતિનો પરિચય કરાવ્યો છે

વાત એમ છે કે આપણે ઘણાખરા સામાન્ય કક્ષાના હોઈ, આપણું સામાન્ય જીવન મધ્યમસરનુ ગણી એને પ્રચલિત પ્રણાલિકા પર ચલાવતા હોઇએ છીએ. આપણે ઘણું ખરૂ આપણો પોતાનો વિચાર જ ઓછો કરીએ છીએ, પણ અન્યની વાત આવે, ત્યારે અન્યની ટીકા કરવામા, એની તુલના કરવામા, અને તેવે પ્રસગે દીર્ઘદષ્ટિ, વિશાળતા અને ચારિત્ર-શીલતા બતાવવા તૈયાર થઈ જઇએ છીએ

જરા અવલોકન કરવાથી જણાશે કે અન્ય માણસોની નાની નાની નબળાઈઓ આપણને ખૂબ સાલે છે એક માણસ આપણી સાથે વાત કરવામા જરા જીભે થોથવાય કે આપણે જેને

'સભ્યતા' માનતા હોઈએ તેના ધોરણ પ્રમાણે તે વાત ન કરી શકે, ત્યાં આપણને જીભ પર વાત આવી પડે છે, સામો માણસ જરા ભળતી વાત કરે ત્યાં આપણો મિજાજ ખસી જાય છે અને પછી આપણે સભ્યતા ઉપર કે સત્યવાદીપણા ઉપર ભાષણ આપવા લાગી જઈએ છીએ કોઈ માણસ જરા વિવેક કરે તો આપણે તેને ખુશામતની કોટિમાં મૂકી તે ઉપર વિચાર બતાવવા લાગી જઈએ છીએ અને ખુશામત કેટલી ખરાબ છે, અને એથી કેટલું નુકસાન થાય છે તે પર વિવેચન કરવા મંડી પડીએ છીએ અને કોઈએ કામ કરવામાં જરા ગફલતી કે ભૂલ કરી હોય તો આપણાં નસકોરાં ચઢી આવે છે કે ભવાં ચઢી જાય છે.

નાના બાળકને ચાળા કરતાં જોઇ આપણે તેને બોધપાઠ આપવા મંડી જઈએ છીએ અને મોટા મહાત્મા પુરુષો કે સંતોની નાની બાબતોની ખાસીઅતો શોધી કાઢી તે પર ચર્ચા કરવા લાગી જઈએ છીએ.

આપણા સરખી વયના મિત્રો કે સંબંધીને મુંજી, અનિયમિત, ભોળા, દીર્ઘદૃષ્ટિ વગરના, શરમાળ, લોભી, અભિમાની, ચુગલીખોર, દંભી વિગેરે અનેક ઉપનામો કે વિશેષણો વગર સંકોચે આપ્યે જઈએ છીએ અને આપણને જાણે આખી દુનિયા ઉપર ફેંસલાઓ આપવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તેવી રીતે વર્તીએ છીએ.

સામાની નાની મોટી બાબતો પર અપ્રીતિ, તિરસ્કાર કે ટીકા કરવાની આપણને એટલી બધી ટેવ પડી ગયેલી હોય છે કે આપણે સમાજમાં ગમે તેવા સ્થાન પર હોઇએ તો પણ આપણે આ ટેવ પર વિજય મેળવવાનો વિચાર

પણ કરતા નથી, વિચાર કરવાની જરૂર છે એવો ખ્યાલ પણ કરતા નથી અને અન્યની બાબતમા સમજ્યે-વગર સમજ્યે તપાસ કરીને કે તપાસ કર્યા વગર હાકયેજ રાખીએ છીએ, અને એ ટેવ લગભગ આપણો સ્વભાવ જ બની ગયેલ છે એમ આત્મનિરીક્ષણ કરવાથી કદાચ લાગશે, પણ એમા કાઈ ખોટુ કરતા હોઈએ એવો તો વિચાર પણ નહિ આવે

દુનિયામા અક્કલ કોની પાસે કેટલી છે તેને માપવાનુ કોઈ યત્ર ન હોવાથી દરેક માણસ લગભગ પોતાને અભિપ્રાય આપવાની બાબતમા સ્વતત્ર સમજે છે અને પોતાના મત સાથે અન્ય મળતા થશે કે નહિ તેની દરકાર ન કરતા પોતે ન સમજે તેવી બાબતમા પણ મત આપવાની હિંમત કે ધૃષ્ટતા જરૂર કરે છે એ સર્વ બાબતો કે અભિપ્રાયો અન્ય પરત્વે જ હોય છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે ઘણીકવાર એવુ બને છે કે જે વ્યક્તિની ટીકા કરવામા આવતી હોય તેની સમક્ષ તેને માટે અભિપ્રાય આપવાની શક્યતા કે અનુકૂળતા ન હોય તો માણસ તેની ગેરહાજરીમા તેને માટે અભિપ્રાય આપે છે જેની વાત પોતે કરતા હોય તે પોતાથી અનેકગણા અનુભવી, અભ્યાસી કે વિચારક હોય, તો પણ તેની માની નાની બાબત લઈ તે પર પણ ટીકા કરવા લાગી જાય છે અને તેમ કરવામા પોતે ડહાપણનો ઇજારો લઈ બેઠેલ છે એમ માની ગમે તેમ બોલી જીભની ખજવાળ પૂરી કરે છે

અન્ય સબધી ટાઢી હળવી વાત કરવામા, તેને સાધારણ પક્તિમા મૂકી દેવામા અને તેની નાની બાબતને મોટુ રૂપ આપવામા, પોતાના વય, અનુભવ, આવડત કે સાધનોની

કાંઇ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. અસાધારણ વ્યાખ્યાન કરનાર સંતપુરુષના હાંથ કે પગ કેમ ચાલતા હતા તેની ટીકાથી માંડી, એનાં કપડાંને પણ છોડશે નહિ અને એનાં અતિ ઊંડા વક્તવ્યના વિષયનો એક અંશ પણ નહિ સમજ્યો હોય, છતાં એના ઉપર અભિપ્રાય આપવા એ મંડી જશે. કળાનું વિજ્ઞાન એક અંશ માત્ર પણ પોતામાં નહિ હોય, છતાં મોટાં ચિત્રકારોનાં ચિત્ર પર એ ટીકા કરવા લાગશે અને યુરોપની ગેલેરીનાં ચિત્રોની કિંમત લાખો રૂપિયા થાય છે એમ જાણશે ત્યારે કાં તો તે વાતને વાહિયાત કહેશે અથવા મૂલ્ય આપનારને મૂર્ખની કોટિમાં મૂકશે.

દરરોજના અનુભવનો વિષય છે કે જ્યારે કોઇ અન્યની વાત કરવા બેસે છે અથવા આપણે તેમ કરવા લાગી જઇએ છીએ ત્યારે અભિપ્રાય આપવાની પોતાની **યોગ્યતા, અધિકાર, અભ્યાસ કે આવડત**નો વિચાર કરતા નથી. પછી આપણે **મહાત્માજી**ના એક છૂટા છવાયા કામ પર કટાક્ષ પણ કરવા મંડી જઇએ અને પંડિત **માલવિયાજી**ને નરમ શબ્દમાં સંબોધીએ એ તો જાણે મોટા પુરુષોની વાત થઇ, પણ આપણા સંબંધી કે મિત્રોની વાત કરીએ તો પણ આપણું સર્વજ્ઞત્વ, સર્વગુણીપણું આપણા મગજ પર તરવરતુ જ રહે છે. આપણે નિંદા કરવામાં પાછીપાની ન કરીએ અને અભિપ્રાય આપવામાં વિચાર સરખો પણ ન કરીએ—એ દરરોજના અનુભવ અને અવલોકનનો વિષય છે.

બહુ વિચારણીય વાત તો એ છે કે એ સર્વ પ્રસંગોમાં **આપણે ક્યાં ઊભા છીએ** અને આપણામાં શા ગુણો અવગુણો છે તેનો વિચાર સરખો પણ નથી કરતા. ઘણીવાર

તો એવુ બને છે કે અન્યના જૂઠાપણા માટે આપણે ટીકા કરતા હોઇએ, ત્યારે આખા દિવસમા આપણે કેટલીવાર ગોટાળાવાળુ બોલતા હોઇએ છીએ તેનો કદી કયાસ પણ કરેલો હોતો નથી

આપણને પદ્ધતિસરની એક પ કિત પણ લખતા ન આવડતી હોય, છતા જગતના સ્વીકારાયલા મહાન લેખકોની આપણે ભૂલ કાઢવા મ ડી જઇએ છીએ અને કોઈ જાતનો વિચાર કર્યા સિવાય અતિ સુદર કાર્ય કરનારને સમજ્યા વગર તેનો અમુક આશય હશે એમ ધારી-માની લઈએ છીએ અને તેટલેથી ન અટકતા અન્યની પાસે તેવી વાતો ખૂબ રસ લઈને કરવા લાગી જઇએ છીએ ટુકામા કહીએ તો આ પ્રાણીને **પારકી વાતો કરવાનો એટલો ચસ્મ** લાગી ગયેલો હોય છે કે ગમે તેવા પ્રસ ગે દિવસમા અનેક વાર અને વર્ષમા સેકડો હજારો વખત એ પારકાની બાબતમા મત આપ્યા જ કરે છે, સાચી ખોટી વાતો કર્યા જ કરે છે અને નકામા ગપ્પા મારી મનઘડત કલ્પનાઓને માર્ગ આપ્યા જ કરે છે

કેટલીરવાર સ્વેચ્છાએ, કેટલીકવાર વગર વિચાર્યે અને ઘણીખરી વાર હેતુ કે પરિણામના ખ્યાલ વગર અન્યની નિર્બળતાઓ, નબળાઇઓ, તુચ્છતાઓ અને ઊણપોને એ નવાનવા રૂપે ચીતર્યા જ કરે છે અને તેમ કરવામા પોતાનુ ડહાપણ માને છે અને એ બાબતનો તેનો સ્વાધીન હક્ક કોઈ જતો કરે કે તે પર તકરાર ઊઠાવે તો ઊલટો ગુસ્સે થાય છે અને પોતાના **ઘમ ડમા**-મનોરાજ્યમા મ્હાલ્યા કરે છે

એને કદી ખ્યાલ થતો નથી કે ભાઈ! તુ કોણ? કઇ ભાજીનો મૂળો? પારકા પર અભિપ્રાય આપવાનુ સર્વજ્ઞત્વ

તને કઈ તપશ્ચર્યાને પરિણામે પ્રાપ્ત થયું ? તારા ક્યા ત્યાગ વૈરાગ્યને પરિણામે તને વિશિષ્ટ જ્ઞાન થયું ? કે તું સાંભળેલી ન સાંભળેલી, બનેલી નહિ બનેલી અને ભળતી-સળતી વાતની કચુંબર કરી ડહાપણ બતાવે છે ? પરંતુ **બહાર જોવાને બદલે અંદર જો, સામે જોવાને બદલે નીચે જો, આગળ જોવાને બદલે** અંતરમાં જો, અને પછી તપાસ કે તું ક્યાં ઊભો છે ? તું જ્યારે સ્વીય આત્મનિરીક્ષણ કરીશ અને તારી પોતાની આસપાસ ચક્રભ્રમણ કરીશ, તારાં પોતાનાં વચન વિચાર અને વર્તનને તપાસી જઇશ, ત્યારે તને લાગશે કે તારા બોલવા કરતાં તારે વિચારવાનું ઘણું છે, અન્યની ટીકા કરવા કરતાં તારે તારા આત્માને સંભાળવાનો છે, **બાહ્યાચારી (Objective) થવાને બદલે તારે અંતરચારી (Subjective) થવાનું છે.**

જ્યારે અન્યના નાના નાના દુર્ગુણ પર વાત કરવાની, ટીકા કરવાની કે નિંદા કરવાની મરજી થઈ આવે કે જીભડીને ચળ થઈ આવે, ત્યારે એના ઉપર બ્રેક (કમાને) દબાવવાની જરૂર છે અને પોતે ક્યાં ઊભો છે, પોતામાં એ જ બાબતને અંગે કેટલી નબળાઈ છે, એનો બારિકીથી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. જ્યારે આ આત્મપરિક્રમ્મા કરવાની ટેવ પડશે, જ્યારે પોતાની જાતની આસપાસ ફેરા ખાતાં આવડશે, જ્યારે હૃદયપરીક્ષા કરવા સ્વપ્રદક્ષિણા કરવામાં આનંદ આવશે, ત્યારે આખી વાત નવીન આકારે સમજાશે, અંતરના ઓજસ પ્રસરશે અને પછી જણાશે કે આપણી પાસે અન્યની તુલના કરવાનાં ત્રાજવાં છે જ નહિ, અને હોય તો પણ તેનો વિનાપ્રસંગે કે અકારણે ઉપયોગ કરવાની જરૂર

છે જ નહિ બધી વાત કરતા અને ખૂબ વિચાર કરતા પોતાને જ લાગશે કે આપણામા કોઈ જાતની વિશેષતા નથી કે વિશિષ્ટતા નથી કે જેને લઈને આપણે અન્યની વાત કરવાની યોગ્યતા પણ ધરાવી શકીએ એના અનેક કારણો છે નજરે દીઠેલ વાત પણ ખોટી પડે છે, દેખવા-ફેર થાય છે, બાજુફેર થાય છે અથવા પ્રકાશ છાયાના ફેરથી હકીકત ફરી જાય છે, તે આપણા દરરોજના અનુભવનો વિષય છે બીજી હકીકત એ છે કે આપણે બાહ્ય વસ્તુ કદાચ સારી રીતે જોઈ પણ શકીએ, પણ અંદરના આશય હેતુ કે બીજા અનેક વિચારો, તરંગો અને પ્રેરક તત્ત્વો કદી જાણી શકતા નથી, જાણવા માટે જે વિશિષ્ટ જ્ઞાન જોઈએ તે આપણામા નથી અને માત્ર અનુમાન ઉપર આધાર રાખીએ, ત્યા તો આપણી અક્કલ, આવડત, અનુભવ આદિ અનેક મુદ્દાએ આપણો નિર્ણય મર્યાદિત અથવા બાધિત થઈ જવાનો ઘણો સંભવ છે

સર્વથી મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે અન્યની બાબતમા તારો મત આપવાનો તને અધિકાર શો? તેં શું આખી દુનિયાને માટે મત આપવાનો ઇજારો લીધો છે? તું તારી પોતાની સંભાળ લે, તારી જાતને ઉન્નત કર અને રસ્તે ચઢાવ, રસ્તો મળ્યા પછી એને સન્માર્ગે આગળ ધપાવ એ દિશાએ તારે ઘણું કરવાનું છે, તને એ કરતા સમય મળે તેમ નથી, ત્યારે નકામી બીજાની વાત કરી વગર સમજ્યો ક્યા હાંક્યે રાખે છે?

તું વિચારજે કે દુનિયામા અનેક પ્રકૃતિના માણસો

છે: કોઇમાં કોઇ વિકૃતિ હશે, નબળાઇ હશે, તુચ્છતા હશે, અનિષ્ટતા હશે, તો કોઈમાં બીજા પ્રકારની હશે; પણ તારામાં કઇ કઇ છે તે શોધ અને શોધીને તેને માટે યોગ્ય નિર્ણય કર બાકી ચોક્કસ માનજે કે દુનિયામાં કોઇનાં નળીઆં ચૂતાં હશે તો કોઈના નેવાં ચૂતાં હશે, પણ તારે તેની પંચાત શી? તારાં નળીઆં ક્યાં ચૂએ છે અને તું ક્યાં બેઠો છે તે વિચાર તો બસ છે. તું કદી એમ ન ધારતો કે તારૂં છાપરું તદ્દન સલામત જ છે. તારા ઘરમાં તો ચારે બાજુએ ખાબોચીઆં પડી રહેલાં છે અને પાણીની બાલદીઓ ભરી ભરીને કાઢ તોપણ ઘર સાફ થઇ શકે તેમ નથી, ત્યાં તું પારકાં નળીઆં તપાસવા ક્યાં જાય છે? તારે તો ખૂબ વિચારવાનું છે. જરા આંખો ઉઘાડીને સામે જોવાને બદલે અંતર ચક્ષુ ઉઘાડીને અંદર નજર કર અરે! તને એમાં એટલા ગોટાળા, ખાડા અને ઘુંચાળા માલૂમ પડશે કે તું અસાધારણ બુદ્ધિ શક્તિ અને આતરશૌર્યવાળો નહિ હો તો, તું તેમાં ગોથા ખાઈ જઇશ, ગૂંચવાઇ જઇશ અને ગોટાળે ચઢી જઈશ.

તું આમ દોડચો દોડચો ક્યાં ચાલ્યો જઇશ? અને કેટલે ચાલ્યો જઈશ? અને શા માટે દોડયા કરે છે? જેને માટે તું મત આપી રહ્યો છે, જેની ટીકા કરી રહ્યો છે, જેની નાની મોટી વાતને તુ અગત્ય આપી રહ્યો છે, તે સર્વે પંખીના મેળા છે, આ તો એક રાતનો વિસામો છે, એમાં કેટલાક મળી ગયા, એ સર્વ પંખીની અપેક્ષાએ અતિ અલ્પ છે અને તું પણ અહીં બેસી રહેવાનો નથી; માટે નિરર્થક માથાફોડ અને લમણાઝીક કરવાને બદલે

તારી જાતને તપાસ, તારી જાતને સભાળ અને તારી જાતને વિકસાવ

વળી એ રીતે પુરુલક્ષી થવાને બદલે અંતરલક્ષી થઈશ, ત્યારે આગળ જણાવ્યું છે તેમ પ્રથમ તો તને ઘણી ગૂચવણો દેખાશે, પણ પછી અતરના અજવાળા પડશે અને ત્યારે તે નહિ અનુભવેલુ દેખાશે, નહિ જાણેલુ જણાશે, નહિ સૂણેલુ સભળાશે એ અનાહત નાદના ગૌરવ ઓર છે, એના અતર તેજ અનેરા છે, એની અદ્ભુત સુગધ અનનુભૂતપૂર્વ છે બે ઘડીના મેળામા તુ શુ રાચી રહ્યો છે ? તારુ એ કામ નથી, તારુ એ સ્થાન નથી, તારુ એ માન નથી તુ કઈ ભૂમિકાનો પ્રાણી ! અને ક્યા અથડાઈ પડ્યો છે ! અને કેવામા ભરાઈ પડ્યો છે ? તારા ગૌરવને એ વાત શોભે નહિ, તારા સાચા ઉદ્દેશને એ અનુરૂપ ન હોય, તારા તેજને એ વિકસાવનાર ન હોય

માટે તારી જાતની ફરતી પ્રદક્ષિણા લે, તારા અતરમા ઊતર, આત્મનિરીક્ષણ કર અને ત્યા સુવર્ણસિહાસને બેઠેલા તારા નટરાજને જો અને એની ફરતો કચરો લાગ્યો છે અને લીલ લાગી ગઈ છે તથા એના ઉપર ધૂળ ચઢી ગઈ છે એને દૂર કર તુ તારામા જ છે, તુ તારામય છે, તું એક અને અદ્વિતીય છે અને તારો વિકાસ તારા હાથમા છે, તારે કુલસ્વાધીન છે, તારા અતરમા છે તારી પોતાની આસપાસ એકાગ્રપણે એકવાર પ્રદક્ષિણા કરીશ તો તારી પરાનલથી કે પરકીય ભૂમિકા ઊડી જશે અને એ ગઈ એટલે કાર્ય સફળ થઈ ગયું સમજજે એ વાતમા બે મત પડે તેમ નથી, માટે આત્મલક્ષી થઈ આત્મપ્રદક્ષિણા કર

અને સ્વનો જ વિચાર કરી એને વિકસાવ.

સામાન્ય રીતે આપણને એવી ટેવ જ પડી ગયેલી છે કે આપણે બીજાની બાબતોનો જ વિચાર કરીએ છીએ. જીંદગીમાં ફતેહ મેળવવી હોય તો તેની ચાવી એક જ છે: આપણે કોણ છીએ? આપણે અહીં શા માટે છીએ? અને આપણે શું કરી શકીએ તેમ છીએ? તેનો વિચાર કરવો, ખૂબ વિચાર કરવો, વારંવાર વિચાર કરવો, જૂદાં જુદાં દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિચાર કરવો.

અહીં એક બાબત વિચારવા જેવી છે. ઉપરના ત્રણે મુદ્દા પર તારું પોતાનું આત્મચરિત્ર લખવા માંડ. શરૂઆતમાં તને મજા પડશે, તું થોડો આગળ વધીશ એટલે તને પોતાને જ મુંઝવણ થશે લખતાં લખતાં "પણ પણ ..." થતું જશે, અને આખરે તારે લખવું પડશે કે 'હું જાણતો નથી, હું સમજતો નથી' વિગેરે જાતે પ્રયોગ કરીશ ત્યારે તને તારા આત્મચિત્રમા અનેક ગૂંચવણો લાગશે, તું પ્રમાણિકપણે એ ચિત્ર તારી જાતમાહિતી માટે જ માત્ર લખીશ તો પણ તને સમજાશે કે એ ચિત્ર લખવુ મુશ્કેલ છે અને આખરે તારો નિષ્ફળ પ્રયત્ન તું છોડી દઇશ, કંટાળીને થાકી જઇશ અને ગૂંચવણમાં ગોટાળે ચઢી જઇશ

આટલું કબૂલ કરી શકીશ? કબૂલ કરવા જેટલું ખમીર છે? કદી વિચાર કર્યો છે? પોતાનું આંતર ચિત્ર દોરવામાં આટલી બધી મુંઝવણ થાય એ તે કેવી વાત? આ શરીર અને આત્માથી તૈયાર થયેલી નૌકા શી ચીજ છે? એ કયાં ઘસડાઇ જાય છે? એને કયા બંદરે લઈ જવી છે? અને લઈ જવામાં કયા ધોરણો અને નિયમો છે? એની

કોઈ વાતનો તે નિર્ણય કર્યો છે ? અને ન કર્યો હોય તો કેવી વાત ગણાય ? એ તુ જ વિચાર બીજાની આવે ગમે તેમ વર્તજે, પણ પોતાની જાતની સાથે એકાત વિચારણામા તો આત્મનચના કરતો નહિ ક્યા ખદરે જવુ છે એનો ખ્યાલ પણ ન હોય અને વહાણને ભરદરિયે હકારી મૂકવુ એના જેવી અક્કલ તે કોની હોય ? છતા એ દશા તારી છે એ વાત જ્યારે તુ ખૂબ વિચાર કરીશ ત્યારે તને સમજાશે

થોરો (Thoreau) નામનો એક મહાન સાહિત્યકાર થયો છે તે કહે છે કે " તારી પોતાની જાતને બરાબર ઓળખવી હોય તો તુ **તારી પોતાની ઉપર એક પત્ર (કાગળ) લખ** તેમા તારી પોતાની શક્યતાઓ, તારુ વર્તન અને તારા ઉદ્દેશો (Abilities Character and Aim) ના સબધમા તુ પોતે સાચે સાચુ શુ માને તે તુ જણાવ, એટલે તુ ક્યા છે તેનો તને ખરેખરો ખ્યાલ આવશે એ જાતની વિચારણાને પરિણામે થયેલા લેખનથી તુ ગરીબ તો નહિ જ થાય એમ ચોક્કસ જણાય છે, છતા એક વાત એમ પણ છે કે એ વિચારણાને પરિણામે તારામા કેટલાક ગુણો પ્રચ્છન્ન હશે તેનુ પણ તને ભાન થશે.

જીવનની ફતેહ આવા પ્રકારની **વિચારણામા** છે ગમે તે પ્રકારે જીદગી પૂરી કરવી અને સસારસમુદ્રમા પોતાની નૌકા ગમે તેવો પવન આવે તેને અનુસારે ઘસડાવા દેવી એમા કાઈ મોજ નથી, એમા કાઈ આનદ નથી, એમા કાઈ તેજ નથી જીવનની મોજ માણવી હોય તો જીવનને અદરથી તપાસવુ, પોતાની ધારણા સમજવી,

પોતાના ઉદ્દેશોનો નિર્ણય કરવો, પોતાના ઉદ્દેશને વિરોધ થાય તેવા પ્રસંગો આવે ત્યાં અટકી પડવું અને જેમ બને તેમ બહાર ન જોતાં અંદર જોતાં શીખવું, સામે ન જોતાં પગ તરફ જોતાં શીખવું અને ચકળવકળ આંખે નિરીક્ષણ કરી અન્યની આસપાસ ફેરફૂદડી ફરવાને બદલે પોતાના શરીરની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવી. એનું નામ સાચુ જીવન છે, બાકી તો અનેક ફેરા ખાધા, એક ખાડામાંથી બીજામા પડ્યા અને બહારને ધક્કે ચઢ્યા. એવા ફેરાઓ અને ધકેલાઓની ઘણી મોટી સંખ્યામાં એકનો વધારો થશે એમ જરૂર લાગશે.

આપણા જીવનરહસ્યની ચાવી આત્મવિચારણાનાં છે, અંદર ઊંડા ઊતરવામાં છે, સાધ્યના સુનિશ્ચયમાં છે અને તે નિશ્ચયને ગમે તેટલી અગવડે વળગી રહેવામાં છે. અત્યારે એ સર્વ સુદ્ધા સમજી શકાય તેટલી તારામાં આવડત છે, સંયોગો અનુકૂળ કરી લેવાની તારામાં શક્તિ છે અને સાધ્યને માર્ગે ચાલવાની તારામા કળા છે. નિશ્ચય કરીશ તો રસ્તો સરળ થઇ જશે, બાકી ચક્રભ્રમણની ફેરફૂદડીમાં આંટા મારવા હોય તો તારી મરજીની વાત છે. ચાલુ પ્રવાહથી જરા ઊંચો આવ અને આત્મરમણતાની મજા જો. એનો આનંદ અનુપમેય છે, એની લીજત અવર્ણનીય છે, એનો રસ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે

જૈ. ધ. પ્ર. પુ ૫૩. પૃ ૨૦૪ } સં. ૧૯૯૩

સમેતશિખરને માર્ગે [1]

(૨૫)

ઋજુવાલુકા (બગોદા) થી આગળ વધ્યા સૂર્યોદય થઈ ગયો હતો પક્ષીઓ ચારે તરફ ઊડી રહ્યા હતા વૃક્ષની ઘટાઓ પોતાની છાયા સડક પર નાખતી હતી આખો રસ્તો બાંધેલો અને સાફ જણાતો હતો પછવાડે ગાડાની હાર લાગી હતી પોષ માસનું આકાશ તદ્દન નિર્મળ હતું બે દિવસ પહેલા વરસાદ થઈ ગયો હતો, તેથી જમીનમા ઠંડક અને પોષ માસની ટાઢ બન્નેનો સહયોગ થયો હતો ગરમ ઓવરકોટથી શરીરને ઢાંકી લઈ દૈવ ગગનમા 'ચલના જરૂર જાકુ, તાકુ કૈસા સોવના' બોલનાર મુમુક્ષુ સાથે પાદ-ગમન કરવા માંડ્યું બેસવાની જરૂર હોય તો ગાડાની સગવડ હતી, પણ પ્રભાતના આનંદનો લાભ લેવા અને વિચાર પથમા ચાલી રહેલી ચર્ચાને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપવા મન તરવરી રહ્યુ હતુ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ હતા અને કાંઈક અભ્યાસી પણ હતા તેમણે પણ 'ઘડી ઘડીકા-પલ પલકા-લેખા લીયા જાયગા' એ સંદેશો સાંભળ્યો ત્યારથી કાંઈક વાત કરવાની ઉત્સુકતામા પડી ગયા હતા યાત્રાળુસમુદાયને પછવાડે રાખી અમે બન્ને સમેતશિખરને માર્ગે આગળ વધ્યા સામે પાર્શ્વનાથના શિખરો અને બન્ને બાજુની વૃક્ષઘટા-એકને

---

૧ પૃ ૯૩ મા શરૂ થતો ઋજુવાલુકાને તીરે નો લેખ નં ૬૧ ... ટરો, તેના અનુસંધાનમા આ લેખ વાંચવો.

ચક્ષુ સન્મુખ રાખી, બીજાનો આશ્રય કરી, શાંત નિર્જન સ્થાનમાં અમે આગળ વધ્યા તે પ્રસંગે અમારી વચ્ચે કેટલીક વાતચીત થઇ તેનો સાર અત્રે નોંધી લીધો છે. સગવડ ખાતર આપણે ગાન કરનારને **મુમુક્ષુ** અને સાંભળનાર વિચારકને પંથીના નામથી ઓળખશું. તેઓ બન્ને વચ્ચે થયેલી વાત નીચેની મતલબની હતી:—

પંથી:—'આ માર્ગ બહુ સુંદર છે. વનરાજી વિકસી રહી છે. પક્ષીઓ શાંત મધુર અવાજ કરે છે. સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે પણ ગરમી જણાતી નથી. ભૂમિની પવિત્રતા મનને પ્રમોદ કરાવે તેવી છે આપણે આગળ ચાલ્યા જઇએ અને અંતરાત્માની શાંતિનો અનુભવ કરીએ'

મુમુક્ષુ:—'આપ કહો છો તે તદ્દન સત્ય છે. યોગમાં સ્થાન પસંદ કરવાની જે વાત કહી છે, તેનો આંતર હેતુ આપણે અનુભવીએ છીએ મને લાગે છે કે આપણે જેમ જેમ આગળ વધશું તેમ તેમ યોગના ત્રીજા અંગ **આસનને** અંગે સ્થાનની વિશિષ્ટતા સ્પષ્ટ થતી જશે આપના ખ્યાલમાં હશે કે યોગસાધનામાં સિદ્ધક્ષેત્રો, પર્વત ઉપરના શાંત ભાગો, દરિયાના કાંઠાઓ, અરણ્યના જીર્ણ પ્રદેશો, મોટાં ઉદ્યાનો, નદીઓનાં સંગમસ્થાનો વિગેરેનું શાંત વાતાવરણ પસંદ કરવા પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. શાંત વાતાવરણ આત્માને બહુ અસર કરે છે એમ લાગે છે.'

પંથી:—'આપનું કહેવું યોગ્ય છે. શાંત સ્થાન અને અનુકૂળ હવા યોગસાધનામાં બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. હું તો તમારા પ્રભાતના ભૈરવ પર જ વિચાર કર્યા કરું છું. તમે 'ચલના જરૂર જાકું, તાકું કૈસા સોવના' એમ બોલી-

મને મોટા વિચારમા નાખી દીધો છે એ પદ આપે જેમ જેમ વારવાર ગાયું તેમ તેમ મને નવા વિચારો આવતા ગયા અને હજુ પણ તેજ વાત મારા મનમા ઘોળાયા કરે છે'

મુમુક્ષુ —'આપ એટલા બધા શુ વિચારમા પડી ગયા? મે તો એક મહાત્મા યોગીના પદનુ ગાન કર્યું હતુ આપના મનમા જે વિચારો આવ્યા હોય તે જણાવો તો મને પણ આપના વિચારોનો લાભ મળે'

પથીએ મનમા ઘોળાતા વિચારોનો સાર કહી સભળાવ્યો, તેણે 'ચલન' નો ખ્યાલ આપ્યો, આખુ વિશ્વ ચાલ્યુ જતુ હોય એ વાત જણાવી, કેટલાકના ચલનો સાધ્યના ઠેકાણા વગરના અને કેટલાકના ચાલી દોડીને ગોળ વર્તુળમા ફરનાર જણાવ્યા, થોડા પ્રાણીના ચલનો સાધ્યને લક્ષીને થતા બતાવ્યા અને કેટલાકના ચલનો સાધ્યને જાણ્યા છતાં પાછા પડી જતા હોય, નાની આજુબાજુના આકર્ષક તત્ત્વોમા લપટી જતા હોય અને સાધ્યને વિસરી જતા હોય તેવા જણાવ્યા, પોતાનુ સાધ્ય તુ ત માટે અને અ તિમ શુ છે તે જણાવ્યુ અને પછી તે પર વિચારણા ચાલી

મુમુક્ષુ —'બધુ! આવા એક ચાલુ પદ પર તમે તો ઘણો વિચાર કર્યો મારા પ્રભુ કરનો અથવા સાર શોધી કાઢવો એ કર્ત યોગ્ય બનાવે છે ત્યારે આપના કહેવા પ્રમાણે આપણે તો ચાલ્યા જ કરીએ છીએ, એટલે આપણે તો આપણા સાધ્યે પહોચી જવાના—એમ નક્કી થયુ કે નહિ?'

પથી —'એમ ચોક્કસ ન કહી શકાય સાધ્યને લક્ષ્યમા રાખી તે તરફ સીધુ પ્રયાણ થાય, માર્ગમા આવતી લાલચોમા ફસી ન જવાય, તો સાધ્યે જવાનો માર્ગ ટૂકો થતો જાય

બાબતોને અંગે હોય તો કેટલીક વાર ઊંડી સમજ વગરના પ્રાણીને વિના કારણ ધર્મીષ્ટ મનાવવાનો દાવો કરાવનારાં થાય છે, સંસાર વધારનારાં થાય છે અને પરિણામે અત્યંત નુકશાન કરનારાં નીવડે છે. અન્યની પરીક્ષામાં મુશ્કેલી કહી તે ખરી છે, પણ તે સંબંધી એક વાત વિચારવાની છે: અન્યની પરીક્ષા કરવાની આપણને જરૂર શી? આપણો અધિકાર કયો? આપણે આપણી પોતાની પરીક્ષા કરીએ તો બસ છે, અને તેને માટે જુદાં જુદાં સાધનો છે, એ આંતરદશામાપકયંત્ર (inner berometer) નો ઉપયોગ કરી આપણું સંભાળીએ તો ઘણું છે. વિશિષ્ટ અધિકારીઓ અન્યને સંભાળી લેશે.'

મુમુક્ષુ:—'પણ ભાઈ! વ્યવહારમાં એમ તો કેમ ચાલે? આપણને ધાર્મિક તેમજ સાંસારિક બાબતમાં અન્યના સંસર્ગમાં તો આવવું પડે જ. આપણે કાંઇ હજુ સર્વ સંગ-ત્યાગ કર્યો નથી, તો પછી આપણે અન્યની પરીક્ષા કરવાના પ્રસંગો અને સાધનો લક્ષ્યમાં રાખવા જોઇએ.'

પંથી:—'તમે કહો છો તેવા જરૂરી સંવ્યવહાર માટે પરીક્ષા કરવાનાં ઘણાં સાધનો છે. આંતરદશા કેવી છે તે પ્રસંગે જણાઈ આવે છે. ખાસ કરીને રાગદ્વેષની પરિણતિ કેવી છે તે જોવાથી, જરા વધારે પરિચયથી સામાની પરીક્ષા થાય છે, પરંતુ એ પરીક્ષા છેવટની તો નજ હોઇ શકે. કારણકે કેટલાંક પ્રાણીઓ માયાના જોરથી છેતરપીંડીને (પરવંચનાને) પણ પરાકાષ્ઠા સુધી લઇ જઇ શકે છે જરૂર પૂરતી પરીક્ષા કરવા માટે સામાની આંતર દશા તપાસવી, સંસારરસિકતા જોવી, સ્વાર્થ અને ત્યાગ વચ્ચે વિસંવાદ

આવે ત્યારે તે ક્યો માર્ગ આદરે છે તે તપાસવો અને બાકી તો પોતાનો જ બહુ વિચાર કરવો કેમકે પોતાને માટે ઘણુ વિચારવાનુ છે, બહુ તપાસવાનુ છે, ઘણો ખ્યાલ કરવાનો છે અન્યની ચિંતા કરવાનો વખત (ટાઇમ) પણ નથી, ફુરસદ પણ નથી અને બાબ કારણ વગર જરૂર પણ નથી જીવનકાળ બહુ ટૂંકો છે અને કર્તવ્યો બહુ છે આત્મોન્નતિ માટે બહુ કરવા જેવુ છે, તેમા પારકી પચાત તે ક્યા કરી શકાય? તનારુ પ્રભાતનુ પ્રેરક વાક્ય યાદ કરો'

સુમુક્ષુ—'ત્યારે તમને એમ લાગે છે કે આપણે આપણો પોતાનો જ વિચાર કરવો, અન્યની દરકાર કરવી નહિ, તેઓના ગુણદુષણ પર ખ્યાલ કરવો નહિ, તેઓને આપણી સાથે ચલન કરાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો નહિ?'

પથ્થી—'આપ મારા શબ્દો બરાબર સમજ્યા નથી અથવા જાણીને ખોટી રીતે ખેચી જાઓ છો મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે આપણે આપણા વિકાસ માટે ઘણુ કરવાનુ છે, તેથી અન્યની પરીક્ષા માટે બહુ સમય વ્યતીત કરવાની કે તદ્વિષયે ચિંતા કરવાની જરૂર કે અવકાશ નથી બાકી અન્યને ચલન કરાવવા, તેઓ પર ઉપકાર કરવા, તેઓને વાસ્તવિક સુખી કરવા પ્રયત્નો કરવા, એ તો આપણા વિકાસના પ્રબળ સાધનો છે, આત્મા અમુક હદે ન પહોચે ત્યા સુધી જરૂરના છે, એટલુ જ નહિ પણ અનિવાર્ય છે સજ્જન પુરુષોની વિભૂતિઓ પરોપકાર માટે જ હોય છે'

સુમુક્ષુ—'ત્યારે તો આપણા અભિપ્રાયો તદ્દન મળતા આવે છે મારુ કહેવુ પણ એજ છે કે આ ટુકા જીવનમાં

બને તેટલો પરોપકાર કરવો અને લક્ષ્ય આત્મા તરફ—આંતર દશા તરફ રાખવું. હવે મારે તમને એક બીજી જ વાત પૂછવાની છે: તમે 'ચલન' અને 'સોવન'ને અંગે જે લંબાણ વિચારો જણાવ્યા, તેની અંતિમ હદ ક્યાં આવે છે ? ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરવું અને પછી શું ?''

પંથી:—'આપની વિચારણા ઘણી સુંદર છે. ચલનનો ઊલટો ભાવ સોવન (સુવાનું) નથી, પણ સ્થિરતા છે ચલનને અંતે સ્થિરતા આવે ત્યાં ચલનની અન્તિમ હદ આવે છે, અને ચલનને અંતે 'સોવન' આવે ત્યાં માત્ર ટુંક સમય માટે ચલનનો અટકાવ છે, અને તે પસંદ કરવા લાયક નથી. સ્થિરતા અંતિમ સાધ્ય છે, જ્યારે 'સોવન' એ માત્ર બ્રેક છે. રેલ્વેના એંજીનને બ્રેક દરેક વખતે અટકાવે ત્યારે શું થાય છે અને સ્ટીમ (વરાળ) કાઢી નાખે ત્યારે તેનાં ચક્રોની શી સ્થિતિ થાય છે તે વિચારશો તો ચલન, સ્થિરતા અને સોવન વચ્ચેનો તફાવત ખ્યાલમાં આવી જશે.'

મુમુક્ષુ:—'આપની એ વાત તો સમજાણી, પણ એ રીતે ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરવું અને પછી શું ? એ મારા પ્રશ્નનો જવાબ મળ્યો નહિ.'

પંથી:—'આપના એ સવાલનો જવાબ પણ આવી ગયો અંતિમ સાધ્ય શાશ્વત સ્થિરતા છે, એ પ્રાસવ્ય છે, એ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આત્માની સાથે લાગેલી સ્ટીમ તદ્દન નીકળી ગયેલી હોય છે, આત્મા સ્વત: શુદ્ધ સ્ફટિક દશામાં આવી જાય છે, અને પછી એ દશામાં કાયમ રહે છે. રેલ્વેના એંજીનમાં અને આત્મામાં પછી સામ્ય રહેતુ નથી. એંજીનમાં વળી ફરીવાર સ્ટીમ તૈયાર કરાય છે, પણ આત્માને સ્થિરતા

મળ્યા પછી સ્ટીમ ચઢતી નથી, એ એની સાધ્ય દશામા સ્થિર રહે છે, પરમ શાતિનો અનુભવ કરે છે અને સર્વ પ્રકારના સુખ, દુઃખ, પ્રપચ અને ખટપટીને દૂર કરે છે આ કાયમની સ્થિતિ છે, એને માટે ચલનો બહુ જરૂરી છે, માત્ર તે યોગ્ય પ્રકારના અને સાધ્ય તરફ લઈ જનાર હોવા જોઇએ'

મુમુક્ષુ —'એક બીજી વાત કરુ ચલનો તદન અટકી જાય અને પછી તો બેગી રહેવાનુ, એટલે એમા મજા શી આવતી હશે ? મને તો ચલનોમા એક જાતનો આનદ આવે છે'

પથી —'એજ સસારરસિકતા છે સ્થિરતામા જે આનદ છે, શાતિ છે, સુખ છે, અવિનાશીતા છે, તેનો ખ્યાલ સસારીજીવને આવવો અશક્ય છે, અને આખો વખત ચાલ્યા કરવામા પણ શો આનદ છે ? તમે ચલનોમા મજા કરો છો તે તો તદ્દન સ્થૂલ છે અને ઘણીખરી મજા તો પૌદ્ગલિક છે ખાવાપીવામા, ઘરબાર વસાવવામા, ઇન્દ્રિયના ભોગો ભોગવવામા કે માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવામા તો જરાપણ દમ જેવુ નથી એને માટે ચલન થાય તેને તો આપણી વાસ્તવિક ચલન ની વ્યાખ્યામા સ્થાન પણ નથી એવા ચલનો તો આત્માને પાછા પાડનાર છે, અધઃપાત કરાવનારા છે, સસાર તરફ લઇ જનાર છે એ ચલનોને પરિણામે તો ક્ષણિક ઉપર ઉપરના ભોગો મળે ત્યારે મન સુખ માને, અને એનો વિયોગ થાય એટલે મહા સતાપ થઇ જાય, ક્રોધ કષાય થાય અને મન અત્યત ખરાબ પડી જાય. એવા ચલનોનો તો વિચાર કરવો પણ ઉચિત નથી વિશુદ્ધ

ચલનોનો વિચાર કરીએ તો એમ ને એમ ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરવું ? ચાલ્યા કરવાનું જ હોય અને સાધ્ય ન હોય તો કોઈને તે પસંદ આવેજ નહિ સૂઇ રહેવાની વાત તો ચલનની સરખામણીમાંજ ગમે તેવી છે, કામ કર્યાની આખરે સૂવું પસંદ આવે, બાકી સાદાને તેનો અનુભવ પૂછીએ તો સૂઇ રહેવામાં પણ કંટાળો જ છે. આથી આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય તે સાધ્યે યોગ્ય ચલનો થાય તેમાં જ મજા છે અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તેનો ખરો અનુભવ થાય તેમ છે.'

મુમુક્ષુ:—'ચલનો બે પ્રકારનાં છે, તે વાત તો સમજાય છે, પણ સંસારનાં ચલનો તરફ આત્મા કેમ પ્રેમ બતાવતો હશે ? સમજીને નુકસાન થાય તેવા માર્ગ ગ્રહણ કરનારને ડહાપણવાળો તો ન જ કહી શકાય ? '

પંથી:—'એ તો સ્પષ્ટ વાત છે. કષાય અને રાગ-દ્વેષની અસર તળે અને મોહનીય કર્મના પ્રબળ જોરથી આત્માની શુદ્ધ દશા તદ્દન અવરાઈ ગયેલી છે, અને તેને પરિણામે એવાં ચલનો સાધ્ય તરફ રહેવાને બદલે સંસાર તરફ થાય છે અને દુઃખના સંયોગોમાં ફેરવાઇ જાય છે. સંસારનાં ચલનો જો નીચે લઇ જનારાં ન હોય તો પ્રત્યેક દોડાદોડ કરનાર આખરે સ્થિર થઇ જાય અને તેથી વધારે દોડાદોડ કરનાર જલ્દી સાધ્યે પહોંચી જાય આથી મને તો એમ લાગે છે કે સાધ્યને અનુલક્ષીને જે દોડાદોડ કરે છે તે સાધ્યને નજીક કરે છે, જે ભોગ માન કે મોહની ઇચ્છાથી કે અસરથી ચલનો કરે છે તે સંસાર તરફ જાય છે, સાધ્યથી દૂર જાય છે. આવી દોડાદોડી ક્યાં સુધી પાલવે ? બહુ

વિચારવા જેવુ છે, ઘણુ સમજવા જેવુ છે આપણા શરીર સામે જોઈને, શરીરની અદર જોઈને, હૃદય–મગજની પરીક્ષા કરીને શુદ્ધ રસ પીવા લાયક છે'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ ડહાપણથી દોરાય છે એમ તો ન જ કહી શકાયને ?'

પથી—'નહિજ ! ઘણા પ્રાણીઓ રાગ દ્વેષ કે મોહની અસર તળે તદ્દન મૂર્ખાઈ ભરેલા કાર્યો કરે છે, આત્માને પાછા હઠાડનાર માર્ગો આદરે છે અને બાળ જીવાને યોગ્ય વર્તન કરે છે એમા શુદ્ધ સાધ્યને માર્ગે માત્ર સાધ્ય પ્રાપ્તિના એકજ અતિમ સાધ્યથી, મન કે મોહની ગણના કર્યા વગર કાર્ય અકિત કરનારા તો વીરલા જ નીકળે છે અને આ માર્ગ વીરલાઓ માટેજ છે, શૂરવીરો માટેજ છે નરકમા ખદબદ કરતા, ઝેરમા લહેર માનનારા, વિષ્ટામા લપટાઈ રહેલા માટે આ માર્ગ નથી વીરનો માર્ગ વીરો માટે જ છે'

મુમુક્ષુ—'તમે વાત કરતા પાછા અલકારિક શબ્દોમા ઊતરી જાઓ છો, ઝનૂનમા આવી જાઓ છો આપણે શાત રીતે ચર્ચા કરવાની છે મારે તમારી પાસેથી ઘણા વિચાર ચર્ચા દ્વારા જાણવા છે, સ્પષ્ટ કરવા છે આપ આપણી વ્યવહારુ ભાષામા જ વાત ચલાવવા કૃપા કરશો આ ચલનના વિષયમા મને બહુ મજા આવી છે આપણે આવતી કાલે ગિરિરાજની યાત્રા કરશુ ત્યારે ડારવીનનો વિકાસવાદ (Theory of Evolution) અને તમે કહેલા ચલન–સ્થિરતા અને સેવનમા શો તફાવત છે અને સસારરસિકતા અને સાધ્યલક્ષ્યમા કેટલો અતર રહેલો છે તે પર વિચાર કરશુ આપ જગ સર્વથી છૂટા પડી મારી સાથે ચાલશો ?'

પંથી:—'મેં અલંકારિક ભાષામાં વાત ન કરવા નિર્ણય જ રાખ્યો છે છેલ્લા બે ચાર વાક્યો કહ્યાં તે સ્પષ્ટાર્થ વાળાં છે, છતાં તમે ચેતવણી આપી તે બહુ ઠીક કર્યું. આવા તત્ત્વચિંતવનના વિચારો અલંકારમાં ઊતારી દેતાં ઘણી વાર નકામી અવ્યવસ્થા અથવા અસ્તવ્યસ્તતા થઇ જાય છે, અથવા ખોટા વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે. દૃષ્ટાન્તની તો જરૂર પડશે જ, દાખલા તરીકે મારે આજે એન્જીન-સ્ટીમ-બ્રેક વિગેરેની વાત કરવી પડી હતી, પણ ભાષા સાદી રાખવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે અને ચીવટ રાખવાથી તેમ થઇ પણ શકે છે. આપે ડારવીનના સિદ્ધાન્તને આગળ કરી જે વાત શરૂ કરી તે બહુ સુંદર છે. આપણે અનુકૂળતા પ્રમાણે કાલે તે વિષય પર વાત કરશું અને આ આત્મ-ચલનના વિષય પર તમારી સાથે વાત કરતાં મને પણ ઘણું જાણવાનું મળશે આપણી સાથે જે ચર્ચામાં રસ લઇ શકે તેનેજ સાથે લેશું અથવા આપણે જૂદા જ ચાલશું. આ ભૂમિની શાંતિ આપણને ઘણો આનંદ આપે છે, મગજને પ્રફુલ્લિત બનાવે છે અને કેટલીક અંતરની ગૂંચવણોના નિકાલ કરાવી નાખે છે.'

આમ વાત ચાલતી હતી તેટલામાં પછવાડેના યાત્રાળુઓ આવી પહોંચ્યા. એક નાના ગામડાનું પાદર દેખાવા લાગ્યું, શ્રી પાર્શ્વનાથની જયઘોષણા ચારે તરફ થઇ રહી અને ગાડીઓના શબ્દની અંદર તેમજ ચાલનારથી ઊડતી ધૂળની અંદર અમારી વાર્તા શમી ગઇ. અમારે આ સ્થાન પર ખાવાનું હતું, તેથી તેને યોગ્ય તૈયારીઓ ચાલી અને ઉન્નતભાવનાભાવિત જીવો દેહચિંતામાં પડી ગયા.

જૈ. ધ. પ્ર. પુ ૩૬. પૃ. ૮૨ વિ સં. ૧૯૭૬

આ લેખકની અન્ય કૃતિઓ

—(૦)—

શ્રી અધ્યાત્મકલ્પ-દ્રુમ

મુનિસુંદરસૂરિ રચિત કર્તાના જીવન ચરિત્ર, અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા અને ઉપયુક્તતા, ચોપાઇ અને વિસ્તૃત વિવેચન સાથે રૂા ૨-૮-૦

પંડિત વીરવિજય જીવન અને કૃતિઓ

તે પર ઉપલબ્ધ થયેલા સાધનો દ્વારા વિવેચન ૦-૨-૦

શ્રી ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચા કથા

ભાગ ૧-૨-૩ પ્રસ્તાવ ૧ થી ૮ ગુજરાતી ભાષા વતરણ વિસ્તારથી નોટ વિવેચન સાથે ત્રણે ભાગ મળી લગભગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૪૦૦ આખા સંસારને ચિત્ર રૂપે રજુ કરનાર, જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-રત્નત્રયથી ભરેલ અસાધારણ તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિ દર્શાવનાર અપૂર્વ ગ્રંથ ત્રણે ભાગની કિં રૂા ૯-૮-૦

શ્રી સિદ્ધર્ષિ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા ગ્રંથનું મહત્વ, ગ્રંથકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિનું જીવનવૃત્ત અને દશમી શતાબ્દમાં જનતાની પરિસ્થિતિ દર્શાવનાર ઉપોદ્ઘાત રૂપે યોજાયેલ ગ્રંથ મૂલ્ય રૂા ૩-૦-૦ શ્રી ઉપમિતિ કથા ભાષાંતરના ત્રણ ગ્રંથો અને આ ગ્રંથને સાથે લેનારને રૂા ૧૦) પડે છે

શ્રી શાંત સુધારસ

વિનયવિજય ઉપાધ્યાયકૃત બારભાવના, મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા તથા માધ્યસ્થ્ય પર વિસ્તારથી વિવેચન. ગ્રંથકર્તાના ચરિત્ર સાથે બે વિભાગમાં પ્રત્યેક વિભાગનો રૂા ૧–૦–૦

વ્યવહાર કૌશલ્ય

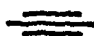
ભાગ ૧–૨ સો લેખોનો સંગ્રહ. પૃષ્ઠ ૨૦૦ બન્ને વિભાગની સાથે કિંમત રૂા. ૦–૬–૦

આનંદઘન પદ્ય રત્નાવળી

શ્રી આનંદઘનજી ૫૦ પદ પર વિવેચન અને લેખક યોગીનું ચરિત્ર અને તે પર વિચારણા. હાલ અનુપલબ્ધ. રૂા. ૩–૦–૦

જૈન દૃષ્ટિએ યોગ

યોગની ભૂમિકા પર વિવેચન. આઠ દૃષ્ટિ. હેમચંદ્રાચાર્યાદિનાં યોગસ્થાનો વિભાગ પ્રથમ ૦–૮–૦

ઉપરનાં સર્વ પુસ્તકો ઉપર ટપાલ કે રેલ્વે પાર્સલ ખર્ચ અલગ સમજવુ.

એ સર્વ ગ્રંથો શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર અને પ્રસિદ્ધ બુકસેલરોને ત્યાં મળે છે.

